

55983

2001/3

HONISMERET

375/2

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXIX. évfolyam • 3. szám
2001. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:

HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:

Budapest I., Corvin tér 8.

Postacím:

1251 Budapest, Pf. 101

Levelezési cím:

1370 Budapest, Pf. 364

Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik

a Nemzeti Kulturális

Örökség Minisztériuma, a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,

fél évre 420 Ft,

az egyes számok ára 200 Ft.

Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági

Igazgatóság,

valamint alternatív terjesztők.

Előfizethető postautalványon:

1900 Budapest, Orczy tér 1.,

valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Internetes elérési cím:

vjrktf.hu/honisme.htm

INDEX 25387

E-mail: acsai@hnm.hu

•

Nyomdai előkészítés:

Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,

Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.

nyomdájában

1066 Budapest, Lovag u. 14.

Telefon/Fax: 331-3042

Felölös vezető: Schmidt Gábor

ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr. néprajzkutató, egyetemi
tanár, Hosszúhetény

Bajtai Mária tanár, Kecskemét

Balla Ferenc dr. szakorvos, Bezdán

Balla István dr. szakorvos, Bezdán

Balassa Zoltán szakértő, Kassa

Bánkiné dr. Molnár Erzsébet múzeumigazgató,
Kiskunfélegyháza

Bárth Dániel néprajzkutató, Kecskemét

Blága Borbála könyvtáros, Baja

Beke György író, Budapest

Birck Edit irodalmi muzeológus, Budapest

B. dr. Hellebrandt Magdolna régész, Miskolc

Fehér Zoltán dr. ny. c. főiskolai tanár, Bács

Földvári Sándor egyháztörténész, nyelvész,
Pécel

Gábrriel András ny. adjunktus, Budapest

Gálné Jáger Márta főlevéltáros, Kaposvár

Gelencsér Ágnes igazgató-helyettes, Budapest

Gondos Albert ny. iskolaigazgató,
Csíkszentlélek

G. Tóth Ilona levéltáros, Szeged

Halász Péter főmunkatárs, Budapest

Jakab Sámuel dr. tud. kutató, Marosvásárhely

Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Budapest

Kerékyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Luchmann Zsuzsanna dr. tanár,
Kiskunfélegyháza

Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár

†Lükő Gábor néprajztudós, Budapest

Mándics Mihály dr. helytörténész-múzeumvezető,
Csávoly

Mezősi Kamilla történész, Budapest

Nagy Józsefné tanítónő, Salgótarján

Olajos István tanár, Lakitelek

Péter László dr. ny. egyetemi tanár, Szeged

Sipos Csaba dr. tud. főmunkatárs, Kaposvár

Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Balatonalmádi

Viga Gyula dr. megyei múzeumigazgató,
Szentendre

Vogel Sándor tud. munkatárs, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*Az első borítón levő Kecskeméti Nagytemplom,
valamint a hátsó borítón és a 4. és 6. oldalon látható képek
Walter Péter felvételei, és a Bács-Kiskun megyét bemutató
Két folyó között című könyvből valók.*

TARTALOM

<i>Köszöntjük a XXIX. Honismereti Akadémiát Bács-Kiskun megyét és Kecskemét városát</i>	
A Duna-Tisza köze irodalmi országútjain (<i>Birck Edit</i>).....	3
Jászok és kunok a magyar történelemben (<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i>).....	12

ÉVFORDULÓK

225 éve született Berzsenyi Dániel (<i>Kanyar József</i>).....	17
Száz éve született Esterházy János (<i>Balassa Zoltán</i>).....	20
<i>Domokos Pál Péterre emlékezzünk</i>	
Az élet méltó megélésének példája (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>).....	27
(<i>Domokos Pál Péter</i>) Az idő problémája.....	30

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Timaffy László: A szakköri munka megszervezése és irányítása</i>	33
„Ki a múltját becsüli, annak lesz jövője” Honismereti nevelés a salgótarjáni Arany János Általános Iskolában (<i>Nagy Józsefné</i>)...	36
A helytörténet, a honismeret oktatása Lakitelken (<i>Olajos István</i>).....	38
„...lelkem, érzésem örökséget kapott...” Hon- és népismereti tankönyv Kazincbarcikán (<i>K. D.</i>).....	40

HAGYOMÁNY

Hagyományos tájnevek a térképeken (<i>Gábrriel András</i>).....	42
Pentatónia a Kalocsa környéki rákok népzenejében (<i>Fehér Zoltán</i>).....	46
Az utolsó csíki tatárbetörés emléke (<i>Gondos Albert</i>).....	53
Hol lehet Kemény János fejedelem sírja? (<i>Dr. Jakab Sámuel</i>).....	55
Máriavölgy és kegyszobra (<i>Dr. Udvarhelyi Olivér</i>).....	58
Noszlopy Gáspárról, egy szoboravató után (<i>Bajtai Mária</i>).....	62
Székely Ház Budapesten (<i>Beke György</i>).....	64
Moldvai emlékeim (<i>†Lükő Gábor</i>).....	68
„Teljesedjen be mind a kettőnk vágya” Kallós Zoltán és Novák Ferenc beszélgetése.....	72

SORSKÉRDÉSEK

A bezdáni vérfürdő, 1944 (<i>Dr. Balla Ferenc–Dr. Balla István</i>).....	76
--	----

TERMÉS

Élő hidak, városok a Duna két partján (<i>Lukács László</i>).....	93
Az erdélyi szászok (<i>Vogel Sándor</i>).....	96
Bellosics Bálint, a néprajzkutató tanár (<i>Dr. Rácz-Fodor Sándor</i>).....	105
Az újkori Alpár benépesítése (<i>Bárth Dániel</i>).....	109
Dr. Saád Andor, a Bükk-hegység amatőr régésze (<i>B. dr. Hellebrandt Magdolna</i>).....	114

KRÓNIKA

Köszöntjük a 85 esztendőős Kanyar Józsefet

A „Honismeret–Nemzettudat–Műveltségkép” című konferencia elé (G. Jáger Márta) ..116	
Kanyar József köszöntése (Dr. Sipos Csaba)	117
A 800 éves Csávoly honismeretéről (Mándics Mihály)	118
Honismereti Klub Baján (Blága Borbála).....	123
Szabadfalvi József halálára (Viga Gyula).....	124
Lükő Gábor emlékezete (Halász Péter).....	126
Dr. Antalóczi Lajos (1947–2000) (Földvári Sándor).....	127
Kaszvár Tóth Emma (1904—2001) (Péter László).....	128

PÁLYÁZAT

„A Tudás Forrásai”

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség helytörténeti pályázata	131
A XLVII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat.....	133
A XXI. Ózdi Honismereti Pályázat (Kerékgyártó Mihály).....	136

KÖNYVESPOLC

Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek (Mezősi Kamilla)	137
A szegedi honismeret tudósa. Péter László új könyveiről (Kováts Dániel)	138
Balogh Mihály–Szabó Sándor: Felső-Kiskunság–Dunamellék (Bánkiné Molnár Erzsébet)	140
Zenta monográfiája I. (G. Tóth Ilona).....	141
Két népzenei kiadványról (Gelencsér Ágnes).....	142
Urbán Miklósné: Móra István élete és munkássága (Dr. Luchmann Zsuzsanna).....	143

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat *hajlékony (flopy) lemezen* küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12.)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1–3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

A Duna–Tisza köze irodalmi országútjain

A tájegységet tovább szűkítve Bács-Kiskun megyére, a Petőfi által megénekelte „Dunától a Tiszáig nyúló róna képé”-t nem csak a természet változatosabb jelenségei színezik. Bár többször elnéptelenedett, majd újra települt, a művelődéstörténet, s azon belül az irodalom nagy alakjainak sora kötődik az itteni településekhez, s örökítik meg emlékeiket műveikben. Sok oka van ennek azon az egyszerű tényen kívül, hogy itt születtek. A gazdálkodás lehetősége, a jó iskolák egyaránt vonzották a letelepülőket vagy tanulni vágyókat. Voltak, akiket a világirodalom ugyan nem jegyez, de a magyar kultúra szolgálatában érdemeket szereztek, s nekünk kötelességünk emlékezni rájuk – még akkor is, ha csak 1-2 évig időztek a megye területén, vagy a történelem viharai fújták keresztül ezen a vidéken.

Akit valamilyen titkos, mélyről jövő belső késztetés indít arra, hogy ezen a nyomon induljon a táj és múlt felfedezésére, két útvonalat ajánlok. A kettő lent délen a Jugoszláv határ közelében összeér, de az egyik legnagyobb megyénk már csak ilyen kicsi.

* * *

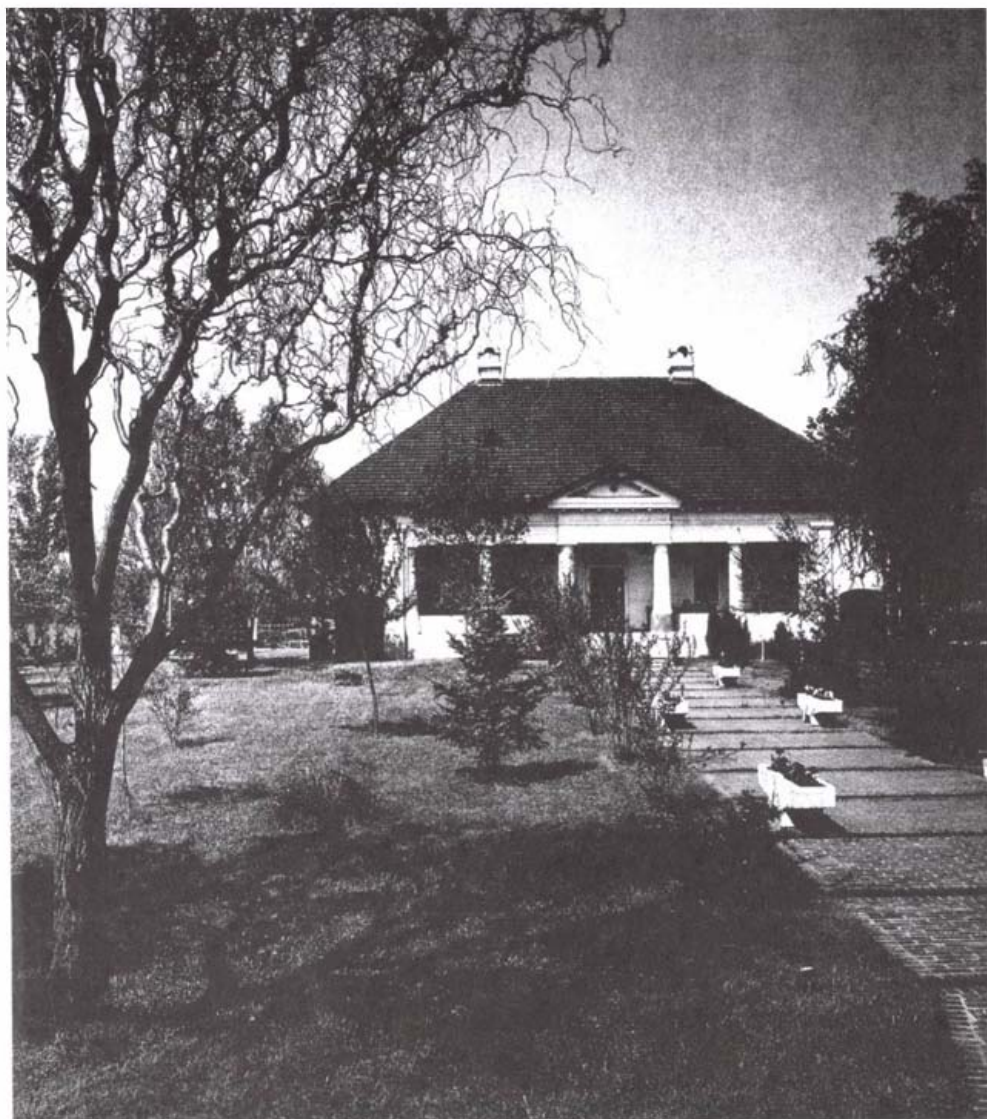
Egyik útvonalunk jobbára a Duna mentén halad, időnként kanyarodva be a Kiskunság belséjébe. Az 51. számú úton indulva Budapestről a megyehatárt átlépve **Kunszentmiklóson** vagyunk. A város szellemi arculatának meghatározója a református gimnázium és a reformátusság általában. Két jelentős egyéniség, két literátor-pap kapcsolódik így Kunszentmiklóshoz, Szász Károly (1829–1905) és Baksay Sándor.

Szász Károly költő, műfordító, egyházi író 1857–1863 között volt lelkész a városban. Ez alatt az idő alatt választotta tagjává irodalmi működése elismeréseként a Kisfaludy Társaság és levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. Kunszentmiklósról Szabadszállásra ment lelkésznek, majd 1867-től a Vallás és Közoktatási Minisztériumban dolgozott. 1884-től a Duna-menti Református Egyházkerület püspöke volt. Vele kezdtem ugyan az emlékezést, de a városban tábla vagy szobor nem őrzi hírét, s nevét.

Baksay Sándor író, költő, műfordító, az Iliász magyarítója (1832–1915) szintén lelkészként került Kunszentmiklósról 1866-ban. Előtte a megye több településén megfordult: Kecskeméten bölcsészhallgató, majd segédtanár, a református teológiát is itt végezte és 1858-ban itt szentelték pappá; Kiskunhalason a gimnáziumban tanított, Érsekcsanádön lelkész volt. Működésének döntő részében azonban kunszentmiklósi volt, minden jelentős művét itt írta. Szintén tagja volt a Kisfaludy Társaságnak és az MTA-nak. Szász Károlyt követte a püspöki székhely a Duna-menti Református Egyházkerület élén. Emléktáblája a református parókia épületén található, a Virágh-kúriában pedig kis kiállítás őrzi emlékét.

Petrovics István, aki Dunavescén lakott és bérelt mészárszéket, 1842. november 1-től a kunszentmiklósi mészárszéket is árendálta nagyobbik fia Sándor nevében. A kisebbik, István pedig vezette az üzletet. A Sándor fiú ezidőben vándorszínészként járta az országot és tartották a haragot szüleiével. 1844-ben kibékültek, ezután látogatott először Kunszentmiklósról részben öccséhez, de inkább régi barátjához, Bankós Károlyhoz. A Bankós-házban mindig szívesen fogadták, akkor is, amikor később Szalkszentmártonból járt át látogatóba, majd a szerencsétlen követválasztási kudarc után, amit itt vészelt át. Sem a Bankós-ház, sem a többi emlékhely nincs már meg. A költőre azonban tisztelettel emlékeznek a kunszentmiklósiak a klasszicista városháza falán – hiteles hely Petőfi idejéből – emléktáblával, előtte szoborral, a Virágh-kúriában pedig kiállítással. A Virágh-kúriát kívül-belül érdemes megnézni, teljes szépségében őrzi a reformkor hangulatát.

Kunszentmiklósról ismét a Duna felé kanyarodva jutunk **Szalkszentmártonba**, ahol az ország egyik legszebb irodalmi emlékhelyét láthatjuk a szépen helyreállított, gonddal és szeretettel működtetett hajdani beálló vendégfogadó épületében. 1845–1846-ban bérelték Petrovicsék a fogadót és az épületben működő mészárszéket. A véres üzemet is széppé vará-

Az egykori kunszentmiklósi Virág-kúria, ma múzeum

zsolta a gondos rekonstrukció. Hát még a korabeli hangulatú ivó a kármentővel, a szabadkéményes konyha, a ma is működő kemencék – amikkel fűtik az épületet –, s a költő egykori kis szobája. Gyermekkorra óta itt töltött legtöbb időt szüleivel, 1848 júliusa és 1846 áprilisa között mintegy 5 hónapot. Itt írt irodalmi termése igen gazdag: 112 vers – köztük a Jó öreg kocsmáros, a Szerellem gyöngyei és a Felhők ciklusok legszebb darabjai – két dráma (Zöld Marci és a Tigris és hiéna) és egyetlen regénye: A hóhér kötele. Az épület falán emléktábla jelzi a fentieket, a téren pedig a költő szobra hirdeti a szalkiak Petőfi-kultuszát.

Szalkszentmártonból Dunavecseré menet elhaladunk az egykori Vadasi Csárda erősen átalakított épülete mellett, az út jobb oldalán áll, formája még mutatja a hajdani „csárdaságot”. Ebben is többször megfordult Petőfi, barátaival együtt, az út porát leöblíteni. Verseket is kelteztetett innen.

Dunavecscén 1841–1844 között volt székálló legény Petrovics István a Nagy Pál által bérelt mészárszékből, miután az 1838-as jegesár szabadszállási otthonukat, birtokukat elvitte. *Petőfi* mint obszitos katona jött ide szüleihez a Duna menti mezővárosba 1841-ben. Itt írta első zsen-géit is. 1844 tavaszán töltött itt újra két hónapot. Nagy Pálék ma is álló házában lakott ekkor, s lobbant szerelemre Nagy Zsuzsika iránt. Itt írta például a Füstbe ment terv, az Egy estém otthon, a Magány, a Zsuzsikához, a Hazámba című verseit. De itt rendezte sajtó alá első kötetét, a Versek 1842–1844 címűt. A házon tábla őrzi emlékét. A régi mészárszék épülete a község központjában áll. Falán emléktábla, benne a néprajzi-helytörténeti kiállítás mellett *Petőfi* és *Vikár Béla* emlékező kiállítás látható. *Vikár Béla* (1859–1945) folklorista, költő, műfordító utolsó éveit töltötte Dunavecscén. Itt halt meg 1945. szeptember 22-én, 85 éves korában. Szobra a Művelődési Ház előtt áll, *Petőfi* Sándoré pedig a főtéren.

Dunavecscétől néhány kilométer délre **Apostag**. Valaha virágzó, módos kereskedőváros volt, zsidó közössége különösen szép templomot épített. Ezt 1987-ben romjaiból megmentve, felújítva faluházként működött a község, benne a könyvtár és egy kis Nagy Lajos kiállítást.

Nagy Lajos (1883–1954) író, publicista a községhez tartozó Tabányitelek egyik tanyájában született 1883. február 5-én. Az emlékhelyet az 51-es út mentén lévő parkolóból közelíthetjük meg. A ház helyét egy elég szerencsétlenül feliratozott kő jelzi. Az író később is többször megfordult a faluban, rokonainál. A háborút és a nyilas uralmat is nagynénje házában vészelte át feleségével együtt. Kiskunhalom című, a szociográfia klasszikusának számító művében ezt a világot idézi. Varga Imre szép szobra őrzi emlékét a községben.

Ismét kanyarodjunk be Soltnál az igazi Kunság tájaira, s látogassunk el **Szabadszállásra** – azaz Szabad-Kun-Szállásra. Itt is Petrovicsékhoz jutunk. *Petőfi* szülei házasságkötésük idején, 1818-ban már béreltek itt mészárszéket. Házuk továbbköltözésük után is megmaradt, ebbe költöztek vissza 1830-ban. Helyét ma *Petőfi* Sándor utcanév őrzi, pedig a kisebbik fiú, István született a mezővárosban, rokonlátogatást választva erre az alkalomra. 1830-ban már tehető polgárként jöttek vissza a városba. Egy mészárszéket, egy nagyvendéglőt, két kocsmát béreltek, majd a községtől nem messze lévő Csintovai csárdát is. Birtokot szereztek, gazdálkodtak, több mint 10 évig éltek itt. 1838-ban a jegesár azonban mindenüket elvitt, s csak a teljes összeomlás után, 1841-ben költöztek el. A költő 1848 júniusában tért vissza szülei lakhelyére követjelöltként, s itt érte a keserű csalódás, amit Az apostol című költeményében örökített meg. Az utcanév mellett emléktábla őrzi a múltat a városháza épületén. Az épülettel szemben lévő parkban pedig *Petőfi* és *József Attila* szobra áll.

József Attila (1905–1937) anyai rokonsága élt Szabadszálláson, akiknél 1911 és 1913 között nyári szünideit töltötte – itt készült az ismert kép róla és nagyapjáról –, majd 1818-ban hetente járt le élelemért. 1919 végén, 1920 elején szintén a Pöcze rokonságnál parkolkozott, amiközben meghalt az édesanyja. Több verse tanúskodik itteni élményeiről, így a Holt vidék, a Magyar alföld, a Nyár, a Dörmögő, a Határ stb.

Szász Károly költő, műfordító, református püspök 1863–1867 között volt a mezőváros református lelkésze. A kollégium vette fel nevét.

Szabadszállásról délkeletre haladva a nevezetes Kolon-tó mellett fekvő **Izsáknak** vegyük utunkat. Időrendbe szedve az ide fűződő irodalmi emlékeket, először *Mátyási Józsefet* említjük, aki ebben a községben született 1765. március 25-én. Apja a református gyülekezet lelkésze volt. Tanulmányai és munkája sok helységbe vezérelte. Idősödvé Kecskeméten telepedett le, ott is halt meg 1848. január 15-én. Kecskemét leírásánál szólunk róla részletesebben.

1820–1822 között *Táncsics Mihály* segédtanítóként működött Izsákon, *Életpályám* című művében ezt a két évet nevezte legszebb időszakának.

1946-ban az Írószövetség nyaraltatási akciót szervezett íróknak. Ennek során töltött hat hetet Izsákon *Berda József* is, aki a Magvető-írók élő folyóiratának irodalmi műsorára több neves író és költőt hívott meg.

Petőfi nyomán délre fordulva jutunk **Kiskőrösre**. A város főtéren, a *Petőfi* téren álljunk meg. *Petőfi Sándor* 1823. január 1-jén a ma is álló kis házban látta meg a napvilágot. A szülőházat 1878-ban megvásárolta az Írók és Művészek Társasága, melynek nevében *Jókai Mór* vette át 1882. október 17-én. Azóta látogatható, de sokáig üresen állt, csak a koszorúk és szalagok voltak benne. 1951-ben már kiállítás is működött, de a teljes rekonstrukció 1952. december 29-re fejeződött be, s utána az épület múzeumként működött. Később, 1969. augusztus 4-től a

szülőház melletti múzeumépület adott otthon a költő életművét bemutató kiállításoknak. 1985-ben egyedülálló kezdeményezése volt a városnak, hogy a szülőház melletti telken Petőfi műfordítóinak létesítettek szoborparkot, amit július 31-én avattak és azóta is fejlesztik, újabb és újabb szobrok felállítására kerül sor.

Szintén Kiskőrösön állítottak elsőként szobrot *Szendrey Júliának* 1986-ban, Domonkos Béla alkotását. 1997. december 31-én a város vette tulajdonába a szülőházat, ami azóta új múzeumépülettel, új állandó és időszakos kiállításokkal várja a látogatókat. Ebben az épületben nyert elhelyezést a korábban az evangélikus paplakban létesített Petőfi képtár is. Magyarország első köztéri Petőfi szobrát a kőrösiek állították 1862-ben, közadakozásból. 1861-ben helyezték el a szülőházon a ma is látható emléktáblát. A szobor ma a szülőház udvarán áll, helyére 1927. július 31-én állították a ma is látható szobrot – szintén adományokból – Szentgyörgyi István munkáját. Itt a főtéren látható a hajdani mészárszék helyének jelölése és emléktáblája.

Jókai Mór az előbb említett alkalommal járt a városban, lakása a szülőház szomszédságában álló épületben volt, ezt emléktábla is jelölte. Azonban a városrendezés áldozatául esett a ház – éppen a szoborpark melletti új épület áll a helyén –, s az emléktábla sem került fel rá.

Köröshöz alig tíz kilométerre van Kecel. Itt született 1930. május 23-án *Raffai Sarolta* író. Kalocsán szerzett tanítói oklevelet és a város körüli falvakban tanított. Első művei megjelenése után a kalocsai könyvtárban dolgozott, 1971–1974 között országgyűlési képviselő, majd az országgyűlés alelnöke volt. 1978–1983 között a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója. Mindvégig kalocsai lakos maradt, a Malom utca 7. szám alatt lakott. Kalocsán halt meg 1989. szeptember 22-én.

Kecelről Kalocsa felé ismét a Dunához közelítünk. **Kalocsán** az előbb leírtaktól jó pár évszázadot visszatekintve is találunk irodalmi vonatkozást. A Szent István által alapított kalocsai egyháznak 1480-tól *Váradai Péter* (1450 k.–1501) volt az érseke, humanista, nagyműveltségű főpap. Levelezése irodalmi értékű. 1483 körül Mátyás király megbízásából összegyűjtötte Janus Pannonius műveit, ezeket több példányban másoltatta. Alacsony sorból emelkedett fel, kitűnő képességeit Mátyás udvarában kamatoztatta, a király bizalmasa volt. 1484-ben azonban kegyvesztett lett, Árva várába záratta a király, de méltóságaitól nem fosztotta meg. Mátyás halála után szabadult, s vonult vissza érsekségébe. Székhelyét később Bácsra tette át, itt is halt meg.

Kalocsáról Bajára tartva útba esik **Érsekcsanád**. Szép, népművészetéről – főleg viseletéről – híres község. 1862–1866 között itt volt református lelkész *Baksay Sándor* író, költő, műfordító, református püspök, akiről Kunszentmiklósnál szoltam bővebben. Emlékét sajnos semmi nem őrzi a faluban.

Baja látképe egy 1820 után készült metszeten

Baja a megye déli részének „fővárosa”, szellemi központja, a Duna-part gyöngyszeme. Irodalmi emlékeit az irodalommal inkább csak érintőlegesen kapcsolatos hírességgel kezdjük, *Martinovics Ignác Józseffel* (1755–1795), aki 1772–1773-ban Baján ferenceseknél tanult, s tette le szerzetesi fogadalmát 1773. április 24-én. A kolostor falán tábla emlékeztet erre.

A város leghíresebb literátora volt *Tóth Kálmán* (1831–1881) költő, író, szerkesztő. A mai Tóth Kálmán utca 6. számú ház helyén állt uradalmi tisztikabban született 1831. március 30-án. Ezt emléktábla örökíti meg. Később az ún. Zichy-házba költöztek. A ferencesekhez járt iskolába 1839–1845 között, amit szintén emléktábla jelöl. Ezután lépett a bencés rendbe, s Pannonhalmán folytatta tanulmányait. Egy év után azonban kilépett és Pécsen tanult jogot. A szabadságharcban hadnagyként szolgált. Részt vett a Hölgyfutár, a Bolond Miska, a Fővárosi Lapok szerkesztésében. A Kisfaludy Társaság és az MTA tagja volt, 1865–1876 között Baja országyűlési képviselője. Az 1850-es évek egyik legnépszerűbb dalköltője, drámáit a Nemzeti Színház adta elő. Szobra a róla elnevezett téren áll. Bezerédi Gyula alkotását 1895-ben avatták. A városi könyvtár és gimnázium is őrzi nevét.

Baján töltötte gyermekéveit *Heltai Jenő* (1871–1957), akinek apja 1879–1884-ig itt volt terménykereskedő.

2000-ben, a milleniumi megemlékezések során került emléktábla a Petőfi Sándor utca 86. számú házra, ahol *Babits Mihály* (1883–1941) költő, szerkesztő lakott, amikor az 1905–1906-os tanévben a ciszterci – ma III. Béla – gimnáziumban tanított.

Meg kell említeni azt is, hogy *Csáth Gézát* (1887–1919) nem sokkal halála előtt a bajai kórházban gyógyították néhány hónapig.

Ha kedvünk és időnk van, Bajáról kelet felé, Észak-Bácska belsejébe utazhatunk. **Madarast** érintve arra emlékezzünk, hogy 1849 augusztusában néhány hétig a község melletti Kis-Tomaj-pusztán rejtőzött *Vörösmarty Mihály és Baja József*.

A kb. 10 kilométerre lévő **Bácsalmáson** szobrot állítottak *Vörösmarty* tiszteletére, akit 1848-ban követve választottak a bácsalmásiak. Az általános iskola a költő nevét vette fel.

Kelebia szomorú emlékü hely. *Csáth Géza* író (1887–1919) miután a kórházból megszökött, itt a demarkációs vonalnál fogták el 1919. szeptember 11-én, mire ő nagy adag kábítószerral megmérgezte magát.

Mélykút községben született 1877. december 8-án *Fenyő Miksa* kritikus, szerkesztő, akinek neve egybeforr a Nyugat című folyóirattal. Kisgyermek korában Budapestre költöztek. Bécsben halt meg 1972-ben.

* * *

A Duna–Tisza köze belsejében haladva – második utunkon – a tájegység és a megye fővárosában **Kecskeméten** kezdjük a múltbéli kalandozást. Láthatóan két fő helyszíne van Kecskeméten az írással foglalkozó hírességeknek, a Kegyesrendiek rendháza a Piarista templom mellett, a Jókai utca elején és a református kollégium és főiskola, az ún. Ókollégium a Lestár téren.

Nehéz sorrendet állítani az emlékezésre méltó literátorok között. Kezdjük a „legkecskeméti”, *Katona Józseffel* (1791–1830). A mai Katona József utca 5. számú ház helyén állott házban született 1791. november 11-én. A házban ma emlékmúzeum működik, a falán emléktábla hirdeti, hogy „itt született a Bánk bán költője”. Tanulmányait Kecskeméten a piaristáknál (emléktábla a rendház falán), majd Pesten végezte, itt jurátuskodott, ügyvédként is dolgozott, s itt került kapcsolatba a színházzal. 1820. november 3-án al-, majd 1826-ban főügyésszé választották. Így visszajött szülővárosába. Irodalmi tevékenységével felhagyott, teljesen a közszolgálat foglalta le. 1830. április 16-án a mai helyén állt régi városháza kapujában szívszélhűdés érte. Erre emlékeztet az 1936-ban felállított kettéhasadt köemlék „*Itt hasadt meg a szíve Kecskemét legnagyobb fiának*” felirattal.

Az első kecskeméti világi köztéri szobrot neki állították a kecskemétiak 1861-ben. Dunaiszky László alkotása a vasútállomás előtti Katona József parkban állt – amíg pár éve a szorgos fémgörtyök el nem lopták. A nevét viselő színház homlokzatán, a főbejáratától balra látható szoborportréja Hausbeiterner Henrik, bécsi szobrász munkája. A színház mellett Vigh Tamás által készített szobra áll, melyet 1962. december 16-án avatott fel Kodály Zoltán és Illyés Gyula. Korábban ezen a helyen a Czélkúti-Züllich Rudolf Katona-szobra állt fél évszázadon át, melyet Tomori Theodorovits Anasztáz adományozott a budapesti Nemzeti Színház elé. 1858-as avatása után azonban a fővárosi közönségnek nem tetszett a város első egyszala-

kos köztéri szobra. 1881-ben ajánlották fel Kecskemétnek, ahol először a Műkertben állították fel. 1962-ben a Katona József Gimnázium előcsarnokába került.

Halálában igen hányatott sorsa volt a költőnek. Közadakozásból temették el a város fő-ügyészét, majd halálának 100. évfordulóján avatták második temetkezési helyén Márton Ferenc és Siklódi Lőrinc síremlékét. Jelenleg harmadik „nyughelye” látogatható az új köztemetőben, ahová 1963-ban helyezték át a Szentháromság temető felszámolásakor. Katona József nevét viseli az eddig említettekén kívül a megyei könyvtár, a múzeum, egy tér és a város irodalmi társasága. A Katona József Társaság az ország egyik legrégebbi irodalmi egyesülete, 1894-ben alakult Katona József Kör néven.

„...itt lett belőlem ember és különösen itt lett belőlem magyar író...” vallja Kecskemétről *Jókai Mór* (1825–1904). Joghallgatónak került a városba 1842–1844 között. Első éjjelén a „Cserepesben” – a fogadó nevét tetőfedéséről kapta – szállt meg. A Piaristák terénél, (a régi SZTK falán) emléktábla jelzi a tulajdonképpen Arany Sas vendégfogadónak nevezett intézmény helyét, ahol egyébként a szintén kecskeméti származású Kelemen László színtársulata az első kecskeméti színlelőadást tartotta. Jókai Mór ezután Gyenes Mihály városi főmérnök házában lelt lakást és szerető társakat. A Jókai utca 6. számú házon – a hajdani Gyenes ház helyén – tábla hirdeti ezt. A ház egyébként átnyúlt a kis sétaterre, ma Gyenes térre, ahol még áll az eredeti ház átalakított része. Petőfi és más barátai, így Ács Károly, Muraközy János stb. társaságában kedves órákat töltött, itt másolta Zsidó fiú című darabját Petőfi, hogy a Magyar Tudós Társaság drámapályázatára beküldhesse.

A Jogakadémia az Ókollégium épületében, a Lestár téren működött. Ma a református kollégium épülete. Itt látogatta meg Petőfi, akinek az épület jobb oldalán lévő kis kapuban ugrott a nyakába a Móric fiú – a hagyomány és az emléktábla szerint. Az épület első emeleti pihenőjében is áll Jókai emléktábla. Hétköznapi regényében az 1840-es évek Kecskemétiét örökítette meg. A Megyei Művelődési Központ mögött, a Korona utcában állt a Korona vendégfogadó, ahol 1833–1868 között a kecskeméti színjátszás kapott teret, itt léptek fel a vándortársulatok. Az emléktábla szerint „*Itt álmodozott mint vándorszínész örök dicsőségről Petőfi Sándor és itt lépett fel 1843–1844-ben három ízben, mint műkedvelő Jókai Mór.*”

Petőfi Sándor (1823–1849) 1828. május 10-én járt először a híros városban – ekkor írta be Schiffendekker Dániel tanító úr a jó hírű evangélikus iskolába. Az iskola helyén épült a századforduló idején az evangélikusok bérháza, az ún. Luther-udvar. 1912-ben ennek bejárata fölött – bizony olvashatatlan magasságban – helyezték el emléktáblát, a Szabadság térre nézve. A városközpont rehabilitációja során kibontották az Ybl Miklós által tervezett evangélikus templomot a köré épített bazársorból, s 1984-ben újabb, jól látható, koszorú elhelyezésére is alkalmas emléktáblát állítottak a hajdani iskolára, Schiffendekker tanító úrra és Petőfire emlékezendő, az Arany János utca felől.

A kis Petrovics Sándor lakása nagybátyjánál, Hrúz Mihálynál volt. Az ő háza a Szabadság tér és a Nagykörösi utca sarkán állt. Ma az OTP-t és lakásokat magába foglaló épület áll a helyén. 1843-ban, amikor vándorszínészként érkezett Kecskemétre, a színház közelében, a postaközi-állomásnál lévő Postasíp vendéglőben szállt meg, majd albérletbe költözött. Innen látogatta Jókait a már említett helyeken és lépett fel a Korona vendéglő színpadán, ahol legnagyobb színészi sikerét aratta a Lear király bolondjának szerepében.

1848. március 15. századik évfordulóján a Városháza falán állított a város közönsége emléktáblát a költő tiszteletére a Jövendőléts soraival. Az Aranyhomok szálloda falán elhelyezett tábla emlékeztet arra, hogy itt működött *Szilády Károly* nyomdája, ahol Jókai, Petőfi és Ács Károly közös kötetét szerette volna kiadni, s ez ügyben látogatták meg a neves nyomdászt. *Szilády* nyomdájának kései utóda ma Petőfi nevét viseli.

Ács Károly (1824–1894) költő, író, műfordító, Jókai barátja és diáktársa a kecskeméti református jogakadémián. Jókai által festett portréja a református könyvtárban látható.

Petőfinek 2000-ben állítottak szobrot, Pálffy Gusztáv alkotását a Petőfi Városban. Szintén Pálffy Petőfi-portréja van a Petőfi Sándor Általános Iskola falán (Budai utca 7.), amely 1973-ban vette fel a költő nevét.

Mátyási József (1765–1849) költő, író. 1824-ben költözött Kecskemétre. Felvilágosult, hazafias versei a kor népszerű költőjévé tették. Háza a Rákóczi és Mátyási utca sarkán, a mai Törvényszék helyén állt. Itt látogatta meg 1795-ben Csokonai Vitéz Mihály, s itt volt Kecskemét

Kecskemét, Városháza

irodalmi életének központja. Kecskemét városi tanácsa irodalmi működéséért 1827-ben polgárjoggal tisztelte meg. Nyolc kötete jelent meg. Kecskeméten halt meg 1849. január 15-én.

Kada Elek (1852–1913) író, újságíró, ügyvéd, 1897-től Kecskemét polgármestere. A város felvirágzása az ő nevéhez is fűződik. 1852. május 2-án született a Kada Elek és Budai utca sarkán lévő emeletes társasház helyén álló házban, mint ezt az emléktábla is jelzi. Ő alapította a könyvtárat, a múzeumot és a művésztelepet. Tárcákat, regényeket, színdarabokat írt.

A Batthyány utcai Horváth-ház a múlt század közepén Kecskemét kulturális életének központja volt. Megfordult itt Petőfi, Jókai, sőt Vörösmarty Mihály is. Két literátus hajlamú fiú származott a családból. Az idősebbik *Horváth Cyrill* – eredetileg József – (1804–1884) filozófus, drámaíró, piarista pap. Irodalmi hagyatékát öccse, Horváth Döme adta ki, nevét utca viseli a Piaristák rendháza mellett. A fiatalabbik fiú *Horváth Döme* (1819–1899) író, műfordító. Ő szülővárosában töltötte élete legnagyobb részét, itt született 1819. október 26-án és halt meg 1899. február 14-én, s viselt hivatalt, vett részt a város közéletének irányításában. Ő indította el a kecskeméti Katona-kultuszt. Az emléktábla „*Kecskemét Kazinczyjának*” nevezi. Szobra a Katona József parkban áll, Boldogfai Farkas Sándor alkotása.

Rövid ideig volt Kecskemét lakója *Táncsics Mihály* (1799–1884), aki 1823-tól 1825-ig szolgálódiákként a piaristák gimnáziumának tanulója volt. A rendház falán lévő emléktábla neves diákjai között őt is felsorolja.

A piarista rendház folyosóján van emléktáblája *Sík Sándornak*, aki az iskola diákjaként itt érettségizett 1906-ban.

A „*Napbarnította alföld hű fia, az aranyló homok énekese*” – ahogy az emléktábla hirdeti – *Sántha György* (1888. április 6.–1974. február 18.) költő. Háza a Gyenes tér 16. szám alatt állt, ahol élete javát töltötte. „*Ady korai híve, a népi írók barátja*” – folytatva az emléktábla szavaival. Ő is a piaristáknál tanult, majd külföldi egyetemekre járt. Kiskunfélegyházán, 1919-től Kecskeméten tanított. Otthonában vendégei között sorolhatjuk Féja Gézát, Németh Lászlót, Móricz Zsigmondot, Sinka Istvánt, Illyés Gyulát, Tamási Áront és a magyar irodalom jeles alakjait.

Móricz Zsigmond emlékét egy szobor őrzi a városhoz tartozó Hetényegyházán. 1935-ben a város közéletének és gazdaságának fellendítésére írói üdülőterületet terveztek ide. *Tóth László*

nyomdaigazgató – a népi írók barátja – javaslatára vett telket Móriczon kívül, például Sárközi György és Németh László is. Az üdülőből azonban nem lett semmi.

Németh László (1901–1975) író különösen jó kapcsolatban volt Tóth Lászlóval. Sokszor megfordult a városban, a Részvény Nyomdában készült Tanú című folyóirata. Több kötetét is itt nyomtatták, így az Ember és szerep címűt, aminek honoráriumaként kapta a fent említett telket.

Eddig azokról szoltunk, akiknek emlékét valami jel őrzi a városban. Ez is tekintélyes névsor, de mennyi még azok száma, akik kapcsolódnak Kecskeméthez, az emlékezeten és a szakirodalmon kívül azonban ezt nem jelöli semmi. Legalább egy felsorolás erejéig tisztelegjünk előttük is:

Beöthy László (1826–1857) író, humorista. Jogi tanulmányait a kecskeméti református főiskolán végezte az 1840-es évek közepén. Itt írta, s jelentette meg Hajnalka című regényét 1846-ban.

Csuzi Cseh Jakab (1639–1695) református egyházi író, 1656–1658 között kecskeméti rektor.

Dékány András író 1903. január 11-én Kecskeméten született. Ifjúsági regényei ismertek.

Endrődi Sándor (1850–1920) költő, Kecskeméten próbálkozott az érettségivel a piarista gimnáziumban, sikertelenül.

Eötvös Károly (1842–1916) író, politikus 1846-ban a református jogakadémián hat félévi vizsgát tett le.

Falu Tamás (1881–1977) költő 1899-ben itt fejezte be középiskoláit és tett érettségit.

Hevesi József (1857–1929) író, újságíró Kecskeméten végezte középiskoláit, itt kezdte irodalmi munkásságát.

Molter Károly (1890–1981) erdélyi magyar író, 1904–1908 között a kecskeméti református gimnáziumban tanult. Itteni élményeiről Tibold Márton című regényében írt.

Obernyik Károly (1815–1855) író, 1851-től a kecskeméti református kollégium klasszika filológia tanára haláláig. Bár a kolera elől Pestre menekül, a betegség utoléri s Pestre érkezve meghal.

Révni Miklós (1750–1807) nyelvtudós, költő, szerkesztő. Kecskeméten lépett a piarista rendbe 1769 októberében, s 1771. október 24-én tette le a szerzetesi fogadalmat.

Révay József író, műfordító, klasszika filológus 1881. november 22-én született Kecskeméten. A piaristáknál fejezte be gimnáziumi tanulmányait, s bár élete nagy részét más városokban töltötte, szülővárosában halt meg 1970. február 19-én, ahol rokonai éltek.

Szabolcska Mihály (1861–1930) költő, 1877–1878-ban szolgadiák a református kollégiumban.

Szász Károly (1829–1905) költő, műfordító, református püspök, 1853–1854-es tanévben a református gimnázium tanára (ld. még Kunszentmiklósnál).

Végh Mihály (XVI. sz.) városi főbíró. Kecskeméti Végh Mihály néven ismert az irodalomtörténetben. 1567-ben lefordította a LV. zsoltárt. Ez a „Mikoron Dávid nagy búsulatában” kezdetű parafrázis Kodály Zoltán Psalmus Hungaricus révén lett világhírű.

Innen délre harmincegynéhány kilométer a kiskun kapitányok hajdani székhelye **Kiskunfélegyháza**. Egyik leghíresebb fia *Petőfi Sándor*, az ő szülővárosa rangjára is pályázott a város. Azonban elég dicsőség és büszkeség az, hogy a költő gyermekkorát ott töltötte, első és meghatározó élményei odakötik. Ez a realitás fontosabb, mint a felesleges viták és vágyak. A város hagyományokat Kiskunfélegyháza odaadóan, méltón őrzi. Petrovics István családja 1824 végén költözött Félegyházára, a katolikus templom mögött – a mai Petőfi Sándor utca 7. számú ház helyén volt a lakásuk. Az 1830-ig bérelt mészárszék pedig a város közepén álló Hattyúházban volt. Nevét a homlokzatán lévő díszítésről kapta, ma a költő nevét viselő városi könyvtár működik benne. Mindkét helyen emléktábla látható. A lakóház helyén álló épület falán a kiskőrösi kezdeményezést követve 2001. március 15-én a költő román műfordítójának, Eugen Jebeleanu-nak bronz reliefjét avatták fel – s párhuzamosan ugyanezt Fehéregyházán is. Az alkotó Ungor Csaba szobrászművész.

A Petőfi utca 7. számú házban a városi önkormányzat létesített és működtet a költő életútját bemutató kiállítást. A rajta látható emléktáblát 1867-ben állították, ez hirdeti, hogy „Itt élt gyermekéveit Petőfi”. A Hattyúházban lévő tábla szerint ez a hely a költő életének tanúja. A város főterén, amely szintén Petőfi nevét viseli, Köllő Miklós szép Petőfi-szobra áll. A szobrot erede-

tileg Segesváron állították fel 1897-ben, a millennium ünnepkörében. Az első világháború alakulása, a front közeledése azonban arra készítette a várost, hogy a szobrot elmenekítsék. Budapesten várta további sorsát, míg újraállításának lehetőségét Kiskunfélegyháza nyerte el. 1922-ben avatták mai helyén.

Kiskunfélegyháza másik híres fia *Móra Ferenc* (1879–1934) író, könyvtár- és múzeumigazgató, főleg a gyermek és ifjúsági irodalom kedvelt szerzője. 1879. július 19-én született a Szarvas, ma Móra Ferenc utca 19. számú házban. Később költöztek a Daru utcába, amit a Daru utcától a Móra Ferenc utcáig című önéletrajzi kötete nyomán sokáig szülőhelyének véltek. A kutatás tisztázta a helyzetet, s a szülőházban 1972 óta emlékmúzeum működik, a Daru utcában pedig Istók János Móra szobra őrzi emlékét. Az elemi iskolát és a gimnáziumot Félegyházán végezte, az itteni főgimnáziumban érettségizett 1897-ben. Ma az ő nevét viseli.

Bátyja, *Móra István* író is Félegyháza szülötte, 1864. október 24-én látta meg a napvilágot. Elemi és középiskoláit szintén itt végezte, s tanítói oklevelet szerzett (ld. még a 142. oldalon).

1881. november 10-én ebben a városban született *Falu Tamás* (1881–1977) költő is, és töltötte itt gyermekkorát, míg gimnáziumba Kecskemétre került.

1928–1932 között a tanítóképző diákja volt *Darvas József* (1912–1973) író, újságíró. Az iskola falán emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

A Kiskunság belsejében választott utunk utolsó állomása **Kiskunhalas**, a csipke városa. Utána kapcsolódunk előző útvonalunk utolsó állomásához, Kelebiához. Halason feltétlenül meg kell nézni a Csipke-házat, a világhírű népművészeti-ipari ág csodálatos bemutatóját. Irodalmi emlékeket ugyanis jobbra lélekben őriznek itt.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) költő, 1795. április-májusban legációban járt a városban, Péter István főbíró vendégeként. Ezt az eseményt a református templom falán felállított emléktábla jelzi.

Vajda János (1827–1897) költő, miután a szabadságharc bukása után közkatonaként szolgált, az osztrák hadsereg kataszteri hivatalában dolgozott. Ebben a minőségében járt 1851 tavaszán Halason.

Azt már említettük, hogy *Baksay Sándor* író, műfordító itt is tanított a református gimnáziumban 1855–1862 között.

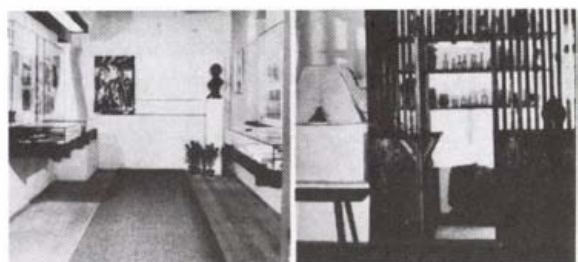
Születését tekintve talán *Kerekes Sámuel* köthető a városhoz, a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőjéé. Ezt azonban nem találtam megerősítve. Jó volna, ha igaz volna.

Emléktáblát az utóbbi három alkotóról ne keressünk, szobrot sem.

* * *

Azért szép út volt mindkettő. Pár évszázad magyar irodalma mennyi kisebb-nagyobb nyomot hagyva suhant át a Duna-Tisza közén. Az emlékek őrzésére sem panaszkodhatunk, s ha elégedetlenek vagyunk, azt is azért tesszük, hogy felhívjuk a figyelmet a pótolandókra, s ötletet adjunk a hagyományápolóknak.

Birck Edit

Szalkszentmárton, Petőfi Sándor Emlékmúzeum

Jászok és kunok a magyar történelemben

A magyarországi jászok és kunok a jászkun redempció előtt

A kunok keleti származású, félnomád népének eredeti lakóhelye a Hoangho folyó mentén, a mai Mongólia és Kína határvidékén volt. Innen indultak vándorútjukra nyugat felé, s útközben más törzsekkel egyesülve, a magyar államalapítás korában érték el a Fekete-tengertől az Al-Dunáig húzódó szteppvidéket. A harcok, könnyűlovos kunok többször összeütközésbe kerültek a magyarokkal. E harcok változó kimenetele a kunok katonai erejét éppúgy bizonyította, mint a megszilárduló magyar állam erényeit. A moldvai területeken élő kunok 1227-ben, Róbert esztergomi érsek közreműködésével megkeresztelkedtek. Megalakult a Szeret-vidéki, milkói püspökség.

A mongol hódítás előrenyomulása egyre jobban fenyegette a kun törzsi területeket, s 1237–1238-ban Batu kán támadása után ismét menekülniük kellett. A mongolokkal vívott harcokban megfogyatkozott nép vezetője, Kötény kán a több mint két évszázada megszilárdult magyar államban keresett menedéket. A kunok elismerték a magyar főhatalmat, s IV. Béla királytól elnyert engedélyük alapján, 1239 tavaszán beköltöztek Magyarországra.

A befogadó és befogadott nép együttélésének szabályait és feltételeit 1240-ben a bánmónostori egyezségben rögzítették. A kunok vállalták, hogy elfogadják a letelepült, keresztény életmódot. Felajánlott hadiszolgálatukért cserébe részleges adómentességet nyertek, és területi autonómiát kaptak, amely módot adott arra, hogy belső életüket saját törvényeik szerint folytassák.

A két nép békés egymás mellett élése alig két év múlva megszakadt. Az országot fenyegető mongol támadás híre felkavarta a nyugalmat. A zavaros helyzetben Kötényt, a kunokban mongol kémeket gyanító magyarok megölték, népe pedig maga után pusztulást hagyva kivonult az országból. A tatárjárás után 1246-ban, ismét helyreállott a két nép békéje, s a kunok visszatértek és visszafogadtattak a magyarok közé.

A jászok a XIII. század elején a Fekete-tenger és a Kaspi-tenger közötti területen éltek. Az iráni eredetű alánokkal és a Kaukázusban ma élő oszétokkal rokon nép, földműves életmódot folytatott. Hazánkba nagy valószínűséggel a kunokkal egy időben, azok segédnépeként érkeztek. Első okleveles említésük 1318-ból származik.

A két befogadott népcsoport országunk gyéren lakott, vagy teljesen lakatlan területein, királyi birtokokon, illetve az uratlan nemesi birtokokon telepedhetett le. A jászok a Zagyva–Tarna–Ágó-patak vidékén, a kunok a Duna–Tisza közén, a Duna jobb partján és a Maros vidékén alakíthatták ki szállásaikat.

A másodszer befogadott nép autonómiáját 1279-ben IV. László király törvényben szabályozta. A megszületett kun törvények (1279. június 24-én az első, 1279. augusztus 10-én a második) rögzítik a király és a kun nemzetségek közötti egyezséget, a kunok jogait és kötelezettségeit. A keresztvárosi kiváltságlevélként is ismeretes második kun törvény tartalmazza legfontosabb kiváltságukat, a jogszolgáltatás önállóságát. A kunok alkotmánylevelének tekinthető törvény szerint legfőbb bírójuk a mindenkori nádor lett, akinek főhatósága a kunok és a velük közös jogi kötelékbe sorolt jászok igazgatásában 1848-ig, a nádori méltóság megszüntetéséig fennállott.

Az 1279. évi közjogi rendelkezés megteremtette a törvényes lehetőséget ahhoz, hogy autonómiájuk beilleszkedjen az ország törvényei közé. Jogi rendezésük után fokozatosan keresztény hitre tértek, etnikai különállásukat azonban évszázadokon át megőrizték. Hasonlóan lassú folyamat volt a félnomád életmódról a teljes letelepedettség állapotáig eljutni, ami a régészeti kutatások szerint a XV. század elejére következhetett be. A közbeeső mintegy két évszázadot Pálóczi Horváth András régész a kettős kultúra állapotának nevezi, amelyben még őrizték kun viseletüket és nyelvüket, s nem utolsó sorban etnikai öntudatukat.

A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy a kun szállásteremtők feltárt gazdag sírjaiban (szálláskapitányok, előkelők) a pogány temetkezési rítus a XIV. században megváltozik. A sírokból már hiányzik a halottal eltemetett ló vagy lószerszám, s temetkezési helyük a templomok köré kerül.

A kunok kialakult belső szervezeti és igazgatási rendjében a XV. században – Hunyadi Mátyás király 1485. augusztus 16-án (Pintér, 1910. 139. old.) kiadott oklevele tanúsítja – a katonai és polgári igazgatás kettéválik. Nemzetiségi szállásaikat felváltja a jogszolgáltatási egységek székszervezete. A mai Kiskunságban e században jött létre Halas-szék, Kecskemét-szék (bár Kecskemét maga nem kun helység), Kara-, majd Mizse-szék. A Nagy-kunságban Kolbaz-szék, a Maros vidékén Szentelt-szék, a Duna jobb partján Hantos-szék, s Heves megye egy részén a jász-székek: Berény-, Árokszállás-, Fényszaru- és Négyszállás-szék. A század végére befejeződik a kunok és a jászok teljes közjogi összekapcsolása. 1498-ban II. Ulászló király oklevele már együtt említi a jászokat és a kunokat, akik ha a rendelkezés ellenére valamely jobbágyot maguk közé vinnének, őket ez iránt az ország nádora előtt törvényesen kell kérdőre vonni (Corpus Juris 1899. 623. old.). Pénzügyigazgatásuk közös főhatósága, mint koronabirtokon élő népeknek, a budai királyi tiszttartó volt.

A Magyarországra betelepedett kunok és jászok területre korlátozott népcsoporti autonómiáját a törökök alatt megváltozott hatalmi és birtokviszonyok átalakították. A Duna–Tisza közötti kun települések kiváltságait a török hatalom nem vette figyelembe, ugyanolyan jogfosztott alattvalóknak tekintette őket, mind a magyarokat. Az adófizetéshez nem szokott Kunság népe nehezen viselte el a török hatóságok követeléseit, pedig 1548 után újabb jogsérelmeket kellett elszenvedniük. A királyi Magyarország nevében a Kunság adóztatását a pozsonyi magyar kamara, Eger végvárra bízta. Az egri adószedők hajtották be a kamarai adót, a királyi hadiadót, amit portális adónak neveztek és az egyházi adót, ami a váci püspökök járt volna. A Kiskunságot ekkor még Kecskemét-szék néven említik, éppen az egri urbáriumokban olvashatjuk először a Cumania minor ~ Kiskunság elnevezést. A meghonosodott új elnevezés nem csupán a települések táji környezetét jelöli, tükrözi a pusztítások nyomán kialakult népségi arányokat is. A kevésbé károsodott tiszántúli Kunságon ugyanebben az időszakban váltja fel a Kolbaz-szék nevet a Nagy-kunság és a nagykunok megnevezés. 1562-ben a kiskun-székekben összesen 21 településen éltek adófizetők. Közülük a legnépesebb Kerekegyháza volt 47 adófizetővel, a második Szabadszállás 37 adófizetővel, a harmadik Fercszállás 33 adófizetővel, a negyedik Mizse 30 adófizetővel. Félégyháza ekkor már elpusztult, Fülöpszálláson 28 adófizető élt, Kunszentmiklóson pedig 22 adófizető. Gazdasági erejüket mutatja, hogy a 21 kiskun település együttes adója alig haladta meg Kecskemét szultáni hászváros adóját. Halas népségi adatait 1570-ből és 1578-ból ismerjük, amikor 127, illetve 139 adózó háztartást vettek számba a török összeírásokban. A legnagyobb pusztítás 1593–1595 között érte a Kiskunságot, Szinán nagyvezér hadai és portyázó segédcapatai szinte letarolták a Duna–Tisza közi apró falvakat.

A török hatóságok mellett a vármegyék is megpróbálták kiterjeszteni hatalmukat a velük szomszédos kun és jász területekre, elsődlegesen a jászkunok adóztatását szerették volna maguknak megszerezni. A nádor, akinek tisztébe tartozott a koronajavak védelme, s a jászok és kunok legfőbb bírja volt, a XVII. századtól jászkun főkapitányokat nevezett ki, s igyekezett a vármegyék törekvéseit visszaszorítani. 1682. június 5-én Pest vármegye törvényszékén kihirdették Eszterházy Pál nádor oltalomlevelét, amelyben kinyilvánítja, hogy a kunsági falvak lakosai a vármegyéhez való adófizetés alól kivételnek. Ez az oltalomlevél szolgált alapul ahhoz, hogy a jászok és kunok Heves és Pest vármegyéktől elszakadva önálló politikai hatósággá alakuljanak. A vármegyei tiltakozások hatására 1696-ban a pozsonyi nádori tanácskozáson elrendelték a nádori porták újbóli összeírását, a jászok és kunok külön adózó kerületté alakítását.

A kezdetektől létező autonóm igazgatási és bíraskodási gyakorlatuk, 1696-tól kiegészült az önálló adózás gyakorlatával, azaz megteremtődtek a feltételek a Jászkun Kerület politikai egységének, törvényhatóságának létrejöttéhez.

A jászkunok nem sokáig örülhettek szabadságuknak. A koronabirtokon kialakult Jászkun Kerület tulajdonjogát I. Lipót király 1702-ben eladta a Német Lovagrendnek. A törvénytelen eladás ellen tiltakozott a magyar országgyűlés, a nádor és maguk a jászkunok is. A tiltakozások ellenére, bár az országgyűlés 1715-ben kimondta, hogy az eladás törvénytelen, csupán annyi változás történt, hogy 1731-től a Jászkun Kerület a Német Lovagrend földesuraságából a Pesti Invalidus Ház birtokába került, jobbágyi alávetettségük 1745-ig megmaradt.

A jászkun redempció és következményei

1741-től Pálffy János nádor támogatásával a jászkunok szervezett mozgalmat indítottak régi szabadságaik visszaszerzéséért. Felajánlásai és összefogásuk eredményeként 1745. május 6-án Mária Terézia királynő aláírta a kiváltságlevelet, amelyben engedélyezte a jászkunok megváltkozását. Ez a hatalmas anyagi áldozatok és katonai kötelezettségek teljesítéséért elnyert önmegváltás a jászkun redempció.

A redempció új jogrendet, földtulajdont és új társadalmi berendezkedést eredményezett. A jászkun szabadság birtokolója mentesült a földesúri függéstől, szabadparaszti jogállást kapott.

A szabadságát visszaváltott Jászkun Kerület népességét 1745-ben már csak kis százalékban tekinthetjük a hazánkba külön népként betelepült, külön nyelvet beszélő kunok és jászok etnikai utódainak. Az etnikai jogfolytonosság, a hajdani kiváltságaik és történelmi jogcímeik hangoztatása még támaszt jelentett a redempció elnyeréséért folytatott közös harcukban, de az új autonómia felépítményéhez már nem. A továbbiakban a Jászkun Kerület életének minden mozzanatát a redempció határozta meg.

A privilégium, amely az eladatás éveit után visszaadta a jászok és kunok önrendelkezési jogait és megszabta új kötelezettségeiket, a Jászkun Kerületben élő minden jászkun polgárra vonatkozott. A kötelezettségek anyagi terheit azonban nem tudta mindenki vállalni. Az egyenlő teherviselésre való képtelenség teremtette meg azt a rendszert, amelyben az anyagi terhek vállalása meghatározójává vált a politikai ellenszolgáltatásnak. A kialakuló új *kun-magyar* azonosság-tudat tartalmát is a redempció formálta ki, határozta meg. Hangoztatták, hogy a redemptusok a jászkun jogok igazi örökösei, ők vásárolták vissza őseik vérről szerzett szabadságait, ezért méltán birtokosai a gazdasági és politikai hatalomnak. A politikai jogok a redempció gyakorlati végrehajtása során a hadkötelezettséghez és a megváltott tőkeföldhöz kapcsolódtak. Aki a jászkun kerületben eladta tőkeföldjét, eladta a hozzákapcsolt jogokat is. Ez, a helyi alkotmányos élet alapjának tekinthető tétel, és a privilégium teremtette meg a Jászkun Kerület egyedülálló társadalmi rétegződését.

A redempció után a jászkun népesség sajátos, kifelé zárt, de belül rendkívül sokszínű társadalommá vált. Legfőbb jellemzője lett, hogy szabad emberek alkották, akik választott vezetőik és autonóm igazgatásuk segítségével intézhették sorsuk alakulását. A jászkun társadalom legfelső rétegét a teljes jogú redemptusok és a redemptus-nemesek alkották. Irredemptusok azok lettek, akik a redemptusoknál alacsonyabb összeggel vettek részt a megváltkozásban, s ezért a jogokból is kevesebbet kaptak. A helyi társadalom személyileg szabad, de földnélküli tagjai voltak a zsellérek. A Jászkun Kerületben tartózkodási engedélyt nyert munkavállalók, a commoransok azáltal részesültek a jászkun szabadságból, hogy mentesültek a földesúri függéstől. A szabad kerület igazgatása a redempció lezárulása után, az azt engedélyező kiváltságslévlél és a végbement tényleges földváltás kettős meghatározottságában folytatódott.

Az etnikai összetételét tekintve vegyes népesség egységének megtartását nagymértékben segítette a visszanyert szabadság védelme, amely kikövetelte a környezettől való elkülönülés hangsúlyozását és elevenen tartását. A népesség etnikai keveredése nem szűnt meg a redempció után sem. 1745-ben a Hármas Kerületben mintegy 40 000 fő élt, akik három mezővárost – Halas, Karcag, Jászberény – és 22 falut népesítettek be. A török idők alatt 56 egykori település pusztává vált. 1870-re a Jászkun Kerület már 215 526 személy által lakott, 860 277 katasztrális holdon elterülő törvényhatóság volt. A közbeeső időszakban 17 település kapott mezővárosi rangot. A fenti számadatok bizonyítják, hogy a kiváltságolt terület szabadparaszti társadalma és életlehetőségei a betelepülők sokaságát vonzották a kerületekbe. A helyi társadalomvezetésnek ezért rendkívül körültekintő és részletekig kidolgozott statutumokkal, szervezett közigazgatással kellett irányítania a közösségek életét.

A környezettől való elkülönülés formális kereteit a közigazgatási egység adta meg. Közigazgatási autonómiájuk csak a Jászkun Kerület közigazgatási egységében élőkre vonatkozott, a kerületeken kívülre költözött jászkokra és kunokra nem. Meghozott rendelkezéseik betartásához tisztségviselőik a választás legitimitásából merítették hatalmukat. Irányító szervezetük, igazgatásuk fenntartását és az intézményrendszer működtetését saját erőből: a beneficiumok jövedelméből, az e célra hasznosított közföldek jövedelméből és a házi adóból biztosították. A redempció utáni jászkun autonómia tehát az engedményező állami szintű törvény-

re, az anyagi függetlenségre és a helyi szabályozó rendszerre támaszkodott, és szabad, kun–magyar identitású társadalmi közegben érvényesült. Tartós fennmaradását segítette, hogy beilleszkedése a birodalom, illetve az ország közigazgatási szervezetébe a nádor személyén keresztül történt.

Az igazgatás működésének gyakorlata

A Jászkun Kerületben három egymásra épülő igazgatási szint alakult ki. Mindhárom szinten megtalálhatók a döntéshozó testületek és az azok határozatait végrehajtó egyedi szervek: a választott és a kinevezett tisztségviselők, valamint a népes szegődményes személyzet.

A Hármas Kerület élén a nádor által kinevezett főkapitány állott, aki a kerület jogszolgáltatási, igazgatási és gazdálkodási önkormányzatának a nádort helyettesítő egyszemélyi főhatósága, az összkerületi közgyűlés elnöke volt. A gyakorlatban azonban az ügyek többségében a nádori alkapitány irányított. A jász kapitány, a nagykun kapitány és a kiskun kapitány munkáját az egyes kerületek szaktisztviselői segítették. A főbírók a települések önkormányzatát vezették, a helyi tanács testületi döntései szerint. Mind a kapitányok, mind a bírók tisztségét választással töltötték be, amint a tanács tagjai és a kerületi elöljáróságok tisztségviselői is így kerültek hivatalukba. Választók és választhatók a redemptusok voltak. Ők választották a főbírókat és a tanácsot, a tanácsok pedig a felsőbb szintek tisztségviselőit, s ha a választási rendszer torzult, az társadalmi konfliktusokat eredményezett.

A Jászkun Kerület egészének közigazgatását a nádori fő- és alkapitány és az összkerületi közgyűlés testületi döntéseivel irányították. A végrehajtást a Hármas Kerület elöljárósága és az említett alsóbb szintek elöljáróságai végezték. A jászkun kerületi igazgatási szint azonos volt a vármegyékkel, s a feudális kor partikularizmusának megfelelően azokkal egyenrangúan, de a saját jogrend által meghatározottan, különálló közigazgatási tevékenységet tartalmazott, sok tekintetben a szabad királyi városokhoz igazodott. A vármegyék közigazgatási rendszerétől éppen az különböztette meg, hogy alkotmányos életének alapja a község volt. A Jászkun Kerület szervezeti élete, választási rendszere alulról felfelé építkezett. A közgyűlésben minden helység küldöttséggel képviseltette magát. Megjelentek a Jászkun és az egyes kerületek (Jász, Kiskun, Nagykun) elöljárói és a nádori táblabírók is. A helységek egy-egy szavazattal, a választott magisztrátusbeliék, a kapitányok és a táblabírók személyenként egy szavazattal rendelkeztek.

Az egyes települések közigazgatása azonosan működött, ami a közgyűlésen keresztül érvényesülő központosítási és egységesítési törekvéseknek, s a minden jászkun településre egyformán érvényes kiváltásoknak volt köszönhető. A kapitányi és a bírói hatalom a kerületekben összetettebb a vármegyék községbírói és szolgabírói hatalmánál. Eltérő szinteken ugyan, de mind a bíró, mind a kapitány az igazságszolgáltatás és a közigazgatás mellett a gazdasági, a kulturális és az erkölcsi irányítást is kézben tartotta. Ez a nagy és többirányú hatalom az egykori szállás- és székkapitányok jogköréhez vezethető vissza. A jászkun falvak igazgatása a jászkun mezővárosok igazgatásához hasonult, közöttük csupán nagyságrendi különbségek voltak.

A jászkun autonómia megszűnése

1848 után a jászkunok elveszítették rendi vonásaikat, de a jogi nivellálódás után is tovább éltek a helyi hagyományok, az egykori törvények részben szokásjogként érvényesültek.

Az önkormányzat lehetőségeinek beszűkülésével párhuzamosan megváltozott az adózás rendszere, s a jogszolgáltatási önállóságot is elveszítették. 1853-ban a külön jogok utolsó bástyáját jelentő szabadparaszti birtok szabad voltát az úrbéri törvény nem ismerte el, s a kerületekre minden tiltakozásuk ellenére kivetették az úrbéri kárpótlást, a későbbi földterhermentesítési adót.

Míg korábban a jászkun birtokok mind nagyságuk, mind birtoklási lehetőségeik tekintetében felülmúlták az úrbérrendezéssel kialakult jobbágybirtokokat, a kapitalizálódó mezőgazdasági viszonyok között elveszítették előnyüket. Miközben a Jászkun Kerület közigazgatása elveszítette az autonóm működéséhez feltételt teremtő külön jogrendet, a polgári földtulajdon általánossá válása megtépázta az elkülönülés tudati alapjait.

A kiegyezés után a törvényhatósági törvény (1872:XLII. tc.) élénk közjogi vitákat kavart. A közigazgatás egységes rendszere a korábbiaktól elhatárolódott, és igazodott a dualista államrendszerhez. A jászkun adókiivetés joga a pótdóra korlátozódott, a haszonvételek bérbeadásából pedig olyan kevés jövedelem keletkezett, hogy az az intézmények fenntartását is csak részben fedezte. A közigazgatás és az önkormányzat költségeit a Jászkun Kerület már nem tudta saját forrásból fizetni. Az említett alapfeltételek megszűnésével az igazgatás autonóm működése megszűnt.

A tételes jog szerint már régen nem létező jászkun kiváltságok elvesztésén túl, hamarosan önálló törvényhatóságuk is veszélybe került. A területrendezési törvény (1876:XXXIII. tc.) hatálybalépése után a közel két évszázada fennállott Jászkun Kerület önálló törvényhatósága megszűnt. A Jász Kerületet és a Nagykun Kerületet Jász–Nagykun–Szolnok vármegyéhez, a Kiskun Kerületet Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéhez, Dorozsma nagyközsége Csongrád vármegyéhez csatolták. Sajátos közjogi viszonyaik azonban az új törvényhatóságokban tovább éltek, a tételes jogból átkerültek a szokásjogba, ahol nyomai még napjainkban is felfedezhetők.

Az Árpád-korban hazánkba fogadott kun és jász nép az eltelt évszázadok alatt elveszítette etnikai különállását, egykori anyanyelvüket csupán néhány irodalmi nyelvemlék és helynév őrzi. Az 1279-ben törvénybe foglalt jászkun autonómia 1853-ban, törvényhatóságuk 1876-ban megszűnt. Az eltelt évszázadok alatt mindkét népcsoport beolvadt a magyarságba, de a Jász-ság, a Kiskunság és a Nagykunság lakosainak történelmi tudata számon tartja a gyökereket. A történelmi tudat elevenen tartásában nagy szerepe van a gazdag helyismereti irodalomnak, a nyelvészeti, néprajzi, és történelmi kutatásoknak, amelyek egyre intenzívebben törekednek a jászkun múlt feltárására és hiteles bemutatására.

Bánkiné Molnár Erzsébet

Felhasznált irodalom: *Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876.* Debrecen, 1996. 283 old. – *Hatházi Gábor: Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban.* 169–273. old. In: *Kiskunhalas története I.* Szerk: *Ó. Kovács József–Szakál Aurél.* Kiskunhalas, 2000. 416 old. – *Pálóczi Horváthi András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában.* Karcag, 1994. 247 old. – *Pintér Jenő: Jászberény rendezett városú város levéltárában levő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye.* Jászberény, 1910. 167 old. – *Szabó László: A jász etnikai csoport I.* Szolnok, 1979. 183 old.

Tápai Antal I. világháborús emlékműve, Kisújszállás (Halász Péter felvétele)

225 éve született Berzsenyi Dániel (1776–1836)

A Honismeret emlékeztetőt állított össze a 2001. esztendő közelgő évfordulós ünnepi dátumairól és a szülöttekről, akik az irodalom, a tudomány, a művészet, a történelem és a honismeret mezején hatalmas nyomokat hagytak a nemzet életében. Hasznos és szükséges, ha a nemzet emlékezet-könyvében az évfordulók fényes dátumain, az évfordulók ünnepi megemlékezéseiben, friss tanulmányokat teszünk közzé ifjúságunk tankönyvismeretének felújítására és kiegészítésére, felnőtt társadalmunk emlékeztetőnek megerősítésére.

Így kaptam felkérést arra, hogy az egyik kiváló költőfejedelmünknek: Berzsenyi Dánielnek 225. születésnapja alkalmából emlékeztetőt írjak, arról, akit irodalmunk és lexikonjaink a legnagyobb hazai ódaköltőnek neveznek, akitől a legtöbb szállóigét és idézetet fogadott nyelvembe a nemzet.

Berzsenyi Dániel a Vas megyei Egyházashetyén született és csak az új században, 1808-ban, az ezer holdat meghaladó anyai birtokának zálogból való kiváltása után költözött második hazájába: Somogyba. Így a niklai és kiscgombai 1142 holdas gazdaságot a költő három gyermeke (Farkas, Antal és László) már tehermentesen örökölte, mint „tősgyökeres jusot”. Somogyba érkezése után, a megye 1813-ban tartott nagygyűlésén táblabíróvá nevezte ki.

A költő gondos és takarékos birtokvezetése ellen – átnéztem a megyei levéltár minden adatát – semmiféle jobbágypanasz nem hangzott el a vármegyén. A maga is dolgozó gazda emberei méltóságukban is megbecsülte jobbágyait, noha kezdetekben a parasztokról nem volt egészen jó véleménye, sem *A mezei szorgalom* kötetében, sem pedig abban a költői levélben, amelyben a paraszt „vad” szemében „ínséget, gonoszságot” látott tükröződni.¹

A gondos és lelkiismeretes költő-gazda élete utolsó éveiben belefáradt a munkába. Farkas fiát nem akarta a birtokvezetéshez visszaszólítani. László még iskolába járt, így a Galíciában katonáskodó Antal fiát mentette fel a megye segítségével. A megye támogatta a költő kérését, aki betegségére hivatkozott és arra, hogy „a folyamodónak személyes tulajdonsága és érdemei, melyek a hazában ismeretes szép írásaiból is eléggé tudva vagyunk, különös tekintetet és pártfogást érdemelnek”.²

A birtokot a költő adósság nélkül hagyta hátra örökösének. Jobbágyainak irányában megnyilvánuló tisztelő véleményére mi sem volt jellemzőbb, mint ami Döbrentei Gábor, Wesselényi Miklós és Pataki Mózes niklai látogatásakor, 1814-ben hangzott el a kocsisa szájából, amikor Pataki megkérdezte:

- „Hát milyen úr ez a tekintetes Börzsönyi Úr szolgáló embereihez?
- *Az a mi földi Istenünk*”. Az előlovas mindehhez még hozzáteendőnek vélte: „*A bizony senkit sem bánt, pedig jó gazda.*”

Amikor a XX. században is előrelátó, rendkívül korszerű művét – Széchenyi Hitelére válasszolva – megírta Niklán, már akkor kiderült, hogy írása oly időtálló, hogy a benne szereplő gondolatok egy részének megvalósítására csaknem a XX. század közepéig kellett várnia a magyar népnek.

Közismerten nagyra becsülték egymást Széchenyi Istvánnal. A Hitelben négy Berzsenyi idézet olvasható. A mezei szorgalomban pedig a nagy politikus gondolatainak számtalan

¹ Kanyar József–Vargha Balázs: A niklai gazda. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959.

² A levelet annak idején a Dunántúl 1955. 1. számában közöltem.

Berzsenyi a betyárok között. Takács Vendel (Nikla) faragása

adaptációjával találkozhatunk. A Hittel, mint egyik levelében írta, valósággal *kuruc világot támasztott a jobb fejekben Somogyban*. De nemcsak a nemesi kúriák jobb koponyáiban, hanem a jobbágyok között, a falvak lakóinak soraiban is.

Ezt igazolandó elegendő idézni Járányi István dörgicsei kasznár levelét (1831. december 8.) a Hittel parasztok közötti hatásáról: „A fő munka ittend a sarju takarértás – a Béresek folyvást szántanak – nehezen megy minden – a Jobbágy erőtlen – meg kívántsai is, amiolta a Hittel a kezükbe forog, nincs Cholera mondják – az elzárás csak azért van, hogy Szétsényi az igasságot személyesen bé nem hozhassa – már Tul a Dunán a Földes Urakat, Tiszteket mind le ültette a Hittel mérge, mit szült ez a Könyv, amelyet még az érett ész egekig magasztalt, amelyet megégetni kellett volna a sajtóval-kiadójával együtt. Igen kényyessen kell bálni a Jobbágygal. Egy kis Cholera nem ártana.”³

A somogyi levéltárnak egyik rangos irodalomtörténeti dokumentuma a Somogy megyei Olvasótárnak a *kölcsönző kötet*e, amelynek a címe: „Az olvasó szobából könyveket kivivő uraknak reversalis protocolluma ab anno 1832.”, amelyet 1832-től 1870-ig vezettek. Ebből kiderül, hogy az olvasótársaság leghűségesebb olvasója és kölcsönzője maga Berzsenyi volt. Rajta kívül *Xantus János*, a világhírű kutató és felfedező, *Somssich Pál* (a niklai ünnepek 1860. évi főrendezője), valamint a Csokonait istápoló *Szokolay Dániel* és a levéltárrendező *Nagy Lajos*, *Madarász József*, a hazai függetlenség megyei követe, és *Mocsy János*, aki testvérével, a jeles Phaedrus-fordító Antallal volt rendszeres kölcsönzője és olvasója a könyvtárnak.

A leghűségesebb kölcsönző azonban Berzsenyi volt. Ismeretes, hogy milyen nehezen tudott gyakori betegsége miatt Nikláról kimozdulni, mégis szinte kéthavonként vállalta a csaknem 60 kilométeres kocsitúrákat nehézségeit. Az utaknak minden egyes alkalommal a könyvtár volt a végső állomása. A protocollumban sajátkezű beírásai bizonyítják, hogy a kölcsönzési díjat befizette és a kölcsönzött műveket hiánytalanul visszaszámaztatta. Visszamaradt könyvadóssága sohasem volt.

Mit olvasott rendszeresen Berzsenyi? A Német Minervát, a *Jahrbücher der Litteraturt*, a Tudományos Gyűjteményt, a Magyar Minervát, de az *Ausland* és az *Auróra*, valamint a *Jenaische Litteratur Zeitung* és a *Morgenblatt* legfrissebb számait. A folyóiratok közül pedig az *Ökonomische Neuigkeiten*, a *Land und Seereisen* példányait, továbbá a Magyar Lexikon és a *Konversations Lexikon* köteteit forgatta. Érdekesnek tűnhet számunkra, hogy a jómódú költő még a Tudományos Gyűjteményre sem fizetett elő. A *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst* korszerű ismereteket közlő példányait a modern társadalmi eszmékről akkor olvasta, amikor a mezei szorgalom mondanivalóival foglalkozott.

Utoljára halála előtt huszonhárom nappal kölcsönzött könyvet, 1836. január 22-én. Nyilván hirtelen halált hozó bajnak kellett fellépnie ahhoz, hogy a 60 esztendőös költőt huszonhárom nappal utolsó kaposvári könyvtári útja után a niklai temetőbe kísérjék. Utolsó kölcsönzésekor a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi márciusi és júniusi, a *Land und Seereisen* 1835. évi februári és a Német Minerva ugyancsak 1835. évi júniusi számát vette magához. A köteteket családja még ugyanezen év szeptember 16-án szolgáltatta vissza a könyvtárnak.

³ Mernyei Kusztodiátus levéltára 1827–1831. Rel. Oec. 1831. december 8. Dörgicse.

Sokan megállapították már Berzsenyiről – nem is minden igazság nélkül –, hogy a költő sokszor zárkózott be faluja és birtokai határai közé, halála után pedig sokszor temették el társadalmának közönyébe. Ennek ellenére kora és vidéke is számon tartotta és becsülte, halála után pedig a nemzet egyik nagy tanítójaként élte túl korát, élete és műve átnőtt a mi századunkba, sőt napjainkba is. Rávonatkozóan százszerosan is találó: utóélete és kultusza csak annak az alkotónak lehet, aki éltető eszméket progresszióként tud örökséget hagyni kései nemzedékeire.

Amikor 1836. február 24-én, fákát durrogató kemény fagyban, a jobbágyok vállán a temetőbe kivitt koporsóját elhantolták a niklai temetőben, hírneve már messzeterjedt Somogy határain. A megye akkori vezetői, élükön Sárközy István másodalispánnal, szerették és becsülték. Erről a megbecsülésről valóban elmondhatta Döbrentei Gábor előlegként, hogy „Berzsenyijüket nem fogják dicsőítés nélkül hagyni Somogy tisztelt Karai és Rendjei, a kitűnő vármegye sem, amelyből folyvást hasznos, dicső kifejekezés iparát halljuk, tehát a hazaékesítő szónak, az észnek a megbecsülését”.

A költő halála utáni *kultuszának* öt nagyobb periódusát ismerhetjük fel. Az elsőben a „Berzsenyi koszorú” címszó alatt azokat a törekvéseket említhetjük, amelyeket a megye az Akadémiával együtt a költő nevének és munkásságának a megörökítése érdekében végzett. Különösen fontos volt utóéletének második fejezete: a *niklai emlékmű* felállításának országos jelentősége. A harmadik szakaszt a Berzsenyi szabadkőműves-páholy munkássága jelentette, a negyediket a XX. század első évtizedében a Berzsenyi Irodalmi és Művészeti Társaság 1904-ben történő megalakulása jelentette, az ötödiket pedig „Berzsenyi ürügyén” címmel tartott emlékezés és a háborúban feldúlt kriptája újbóli felszentelése volt Illyés Gyula és Németh László jelenlétében, a Válasz és a Berzsenyi Társaság rendezésében, a niklai lakóház felújításával.

A niklai temetőben, 1860-ban felállított obeliszk alatti sírban csak 85 évig pihenhettek békében Berzsenyi csontjai. 1944 telén és 1945 tavaszán hadszíntérré változott Somogy jelentős része, 93 somogyi falu és 61 pusztá került a hadak útjába, közöttük a nagy károkat szenvedett Nikla község is. Nem csak a falu lakóinak kellett elhagyniok a kiürített községet, még a költő felszentelt sírján is végigtapostak a háború szörnye. „A kriptá fölnyílt veremében – idézzük Takáts Gyula emlékbeszédéből – Berzsenyi látnokí sorai váltak valósággá: »... most is elszórt csontjaimat, kezeid takarják.«”

A Berzsenyi Társaság az 1940-es évek végén társadalmi gyűjtéssel nem tudta összehozni a kúria újjáépítéséhez szükséges költségeket. Szerencsére az építés- és közmunkaügyi minisztérium 12 ezer forintot utalt ki a mauzóleumban és a lakóházakban legszükségesebb tatarozások elvégzésére. Jóval nehezebb feladat volt az „elszórt csontok” exhumálása. E rendkívül nagyjelentőségű munkára a Társaság dr. Enzt Béla professzort, a pécsi egyetem antropológusát kérte fel. Az agnoszkálás előtt a professzor elkérte a Berzsenyi család elhunytjainak listáját, amelyen nemcsak a halálozások időpontjai, hanem a családtagok magasságai és egyéb ismertetőjelei is fel voltak tüntetve. A vizsgálatoknál nagyon fontos adatokat mondott a költő akkor még élő unokája és Nikla egyik öregembere, a 65 éves Horváth István bácsi. Mindketten egybehangzóan állították, hogy a kilencszázas évek elején Berzsenyi Dániel csontjai egy méter hosszú, tölgyfakoporsóban voltak elhelyezve, amelyben akkor még ott voltak a költővel együtt eltemetett gyűrűk, egy darab egy méteres aranylánc és egy pipa. Később a vármegye egy díszes kiállítású érckoporsóba helyezte a költő már porladó maradványait. Ez volt az a koporsó, amelyet ismeretlen tettesek a II. világháború folyamán feltörték és elvittek egy magas rangú orosz katona eltemetéséhez. Az ékszereknek nyoma veszett, az agnoszkáló tudós azonban megtalálta egy darabot a költő hajdani selmeci pipájából, amelyet a megye múzeumában helyeztünk el. A költő csontjaiból már csak az *állkapocs* volt feltalálható a sírban.

A somogyi levéltár őrzi azt a *kriptafelnyitási jegyzőkönyvet*, amelyet egy bizottság vett fel a helyszínen, amely megállapította, hogy a kriptá ajtaját feltörték, a koporsók egymásra voltak hányva. A kriptá vasajtáját 1948. április 17-én bezárták.

A kriptát és a kúriát, amelyben megsemmisült az értékes családi levéltár is, a Társaság országos ünnepség keretében avatta fel 1948. május 9-én, a költő születésének 172. évfordulóján. A szilfa urnában elhelyezett tetem-maradványok beszentelésekor és kriptába helyezésekor ezrével vett részt a falu és az ország népe nagynevű íróival és hivatalos képviselőivel együtt, semmivel sem kisebb számban, mint 1860. június 14-én: az obeliszk állításakor.

Az ünnep előtti napon Kaposváron a *Válasz* és a *Berzsenyi Társaság estjén* Németh László mondta el *Berzsenyi ürügyén* című ünnepi beszédét. A beszéd nemcsak Kaposvárnak szólt, hanem az országnak is. Németh három tanulságról beszélt. Az első az volt, hogy Berzsenyi, ez a nemes ember a *leghaladóbb költő* volt azok között, akik a XIX. század első évtizedében e honban levegőt szívtak. Ebből a nemesi Diogenesből hatalmas sugárban tört elő a romantika árama. Széchenyi volt az első igazi forradalmár, aki azonnal ráismert Berzsenyire. A második tanulsága beszédének az volt, hogy az igazi költő meggyőzhető, a fény mindig meggyőzi az író, az *igazi író* és *haladást nem kell egymástól féltetni*. A harmadik tanulság pedig az volt, hogy az igazi költő sohasem marad ügyvédek nélkül. A halál felé ballagó Berzsenyi megbékélve úgy mehet fel Pestre, mint ki a maga érdemét, a maga eredményeit ott érzi az életet jelentő zsbongásban. A két lángész megértette egymást, de a nagy költőt is, előbb Széchenyi, utóbb pedig Németh László.

Ezért beszélt Fodor András is Kodályról, akinek A közelítő tél című nagy Berzsenyi vers volt a székfoglaló témája a Művészeti Akadémián, míg a másik Berzsenyi vers: A magyarokhoz című pedig a hazai énekkari mozgalom zászlóshajójának a szignálja lett.

A Berzsenyi Társaságot – más egyesületekkel együtt – túl korán számolta fel hazánkban a belügyi kormányzat. Megszűnése és betiltása után Somogyban, de az országban is, a levéltárak, a múzeumok és a könyvtárak voltak a Berzsenyi kultusz ápolói. A niklai emlékmúzeum megalapítására is ekkor került sor, 1954-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum támogatásával. 1956-ban már állandó kiállítást nyitott meg a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum a Berzsenyi-ház falai között. A Levéltári Évkönyv pedig ekkor adta közre M. Kiss Pál művészettörténész jóvoltából Simó Ferenc ismeretlen Berzsenyi portróját, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria őriz gyűjteményében. E kultusz szolgálatában jelentette meg a levéltár Somogyi Almanach sorozatában a költő születésének 200., halálának 140. évfordulóján Takáts Gyula újabb verseit és tanulmányait *Hódolat Berzsenyi szellemének* címmel. Martyn Ferenc Berzsenyi sorozata is elkészült. Díszes emlékkönyv is megjelent Somogy és Vas megye támogatásával Merényi Oszkár szerkesztésében, benne a Berzsenyi Társaság történetével, amelyet magam írtam.

A költő kétszázadik születésnapja ünnepére – Fodor András vezérletével – 17 költő jött a megyébe, hogy előbb a megye székhelyén, másnap pedig Niklán az új Berzsenyi szobor előtt, azt megkoszorúzza, bemutassák az író élő antológiáját, az új Berzsenyi verseket. Hosszabb szünet után 1985-ben újra feltámadt a patinás társaság, majd Somogy és Vas megyével karöltve a Magyar Írószövetséggel együtt *országos hatókörű egyesülétté alakította a Berzsenyi Társaságot*, amely Berzsenyi születésnapjával egy időben Helikon Napokat szervezett és Berzsenyi-díjat is alapított. A magyar írók világtalálkozójának a megszervezésével pedig a Társaság már kontinensekre kiterjedő súllyal végezte munkáját és jelentette meg új folyóiratát: a *Somogyot*.

Kanyar József

Száz éve született Esterházy János

2001. március 11-én került sor gróf Esterházy János születésének századik évfordulója alkalmából tartott emlékünnepekre a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) és a Rákóczi Szövetség (RSZ), illetve az Esterházy János Emlékbizottság szervezésében a Parlament Kongresszusi termében. A rendezvény fővédnöke Mádl Ferenc köztársasági elnök volt.

Ki is volt Esterházy János?

A szlovák külügyi szóvivő szerint „Esterházy János legjobb esetben is ellentmondásos személynek minősíthető, és az emlékére szervezett ünnepség, illetve a hasonló rendez-

Esterházy János (1901–1957)

vények inkább gyöngítik, mint erősítik a két ország közötti bizalmat és együttműködést.” Az egyik kassai napilapban erről Peter Schutz így fejtette ki véleményét. „Az MKP [Magyar Koalíció Pártja] elnöksége és František Mikloško részvétele Esterházy János százéves évfordulóján a budapesti parlamentben, Szlovákiában kibiztosította a stupiditás gejzírjét. Hihetetlen butaságok és aktivitások robbannak ki elsősorban az SZNP-ből [Szlovák Nemzeti Párt] és annak mentális »udvarából«. (...) Ismét úgy nézünk ki mint egy állatkert. (...) Sajnos a főfelelős a külügyminisztérium, mely abszolúte fölöslegesen és konfrontációs hangnemben »kiharangozta« a budapesti ünnepséget. (...) Teljesen érthetetlen kilengés, miképpen rondíthat bele egy minisztérium, homlokzatán integrációs elsőbbséggel, egy baráti ország kegyeleti megemlékezésébe, melytől széleskörű segítséget várunk el például a NATO-ba való bejutásnál.” (Korzár 2001. 3. 14. 5. old.)

Dušan Slobodník számára Esterházy János összevethető a „fasiszta” Konrad Henleinnel és K. H. Frankkal. Ezt a két náci vezetőt és háborús bűnöst a könyörtelen csehszlovák kisebbségpolitika Hitler karjaiba kergette, közülük főleg az utóbbinak kezéhez számtalan ember vére tapadt. A hírhedt szerző, aki a háború végén SS-kiképzésen esett át, s majd miután megjárta Szibériát, a kommunista totalitás szócsové lett, hazaárulónak bélyegzi a grófort és azt a hazugságot terjeszti, hogy főszerepet játszott az első bécsi döntés létrehozásánál. De arról már hallgat, hogy Jozef Tiso is tárgyalat a magyar politikuskokkal arról, hogy Szlovákia csatlakozna Magyarországhoz. Megvádolja a jelenlegi magyar kormányzatot, hogy nem tartja tiszteletben a fasizmus legyőzése utáni Európa és világ új szemléletét. „Az MKP vezetői, mint állítják, Esterházy nyomában akarnak haladni. (Szlovák) hullákon keresztül is.” (Literárny týždenník 12., 2001. 3. 22. 1., 9. old.) A szintén hírhedt Andrej Ferko szerint, az első fasiszta rendszerben 1920-ban alakult – hol másutt mint Magyarországon – és ennek főszereplője ki más is lehetett volna, mint Esterházy, a „prominens fasiszta” és „antiszemita”. A „superfasiszta” Horthy újratemetése, a korona parlamenti elhelyezése, Esterházy ünneplése nem mást szolgál, mint Szlovákia (újbóli) területi megcsonkítását. Még azonban nincs veszve minden. Mikloško visszaadhatja a kitüntetést, a Zsidó Hitközség alapvető tiltakozást adhat ki, a szlovák parlament a világ összes törvényhozását figyelmeztetheti arra, hogy a fasizmus történelmi bölcsőjében ismét ez az eszme születik újjá. (Literárny týždenník 12., 2001. 3. 22. 9. old.) A szlovák szerzők ugyanis három fogalmat szoktak összesíteni: a fasizmust, a náciizmust és az irredentizmust. Holott a fasizmus megelőzte a náciizmust. Az előbbi Olaszországban dívott, az utóbbi Németországban és többek között Szlovákiában. Az irredentizmust azért szeretik a fasiszmustal egybeösszevonni, mert így „jobban” hangzik. Így lett néhány szlovák cikkíró szemében Márai Sándor is fasiszta. Csak azért, mert örült, hogy szülővárosa, melynek 1918 előtt nem sok köze volt a szlováksághoz, 1938-ban visszakerült Magyarországhoz.

Ebben az a tragikomikus, hogy egy amerikai liberális közgazdász, Murrey N. Rothbard a területi integritást nem hajlandó szent tehénként kezelni és az irredentizmus jogosságát meg is indokolja: „Abszurdum minden nemzetállamot, mely határait bármilyen időben saját maga határozta meg, valami helyesnek és szentnek tekinteni, területi integritását olyan tulajdonnak deklarálni, amelynek érintetlennek kell maradnia úgy mint az önök vagy az én testemnek, né tán személyes tulajdonomnak. Hisz ezeket a határokat erőszakkal vagy nemzetközi szerződéssel biztosították, anélkül, hogy megállapodtak volna az adott hely lakosaival, és idővel úgy tologatták őket, hogy a területi egységről szóló kijelentések ilyen szempontból teljesen nevetségesek.” (...) „Először megállapíthatjuk, hogy nem minden államhatár igazságos. A libertáriusok egyik célja kellene hogy legyen a jelenlegi nemzetállamok nemzeti entitásokká való transzformálása, melyek határait igazságosnak nevezhetnénk; azaz a jelenleg létező erőszakos nemzetállamok felbontása valódi nemzetekre... Röviden, minden csoportnak, minden nemzetiségnek lehetősége kellene legyen arra, hogy elszakadjanak bármely nemzetállamtól és csatlakozzanak bármely más nemzetállamhoz, amely ezzel egyetért.” (OS 2001., 1. sz. 21–22. old.)

Vladimír Hudák korábbi irományaihoz hasonlóan, azt bizonygatja, Esterházy szponzor és áruló. Ő is rosszindulatúan idéz a korabeli dokumentumokból, s főleg Ladislav Deák félrevezető sugalmazásait fogadja el, aki több nyelven publikálta véleményét a grófról. (Plus 7 dní 12., 01. III. 26. 38–41. old.)

A Népszabadságban – legnagyobb megrökönyödésünkre – E. Fehér Pál „méltatta” a mártír politikust, aki szerinte „megszavazta a szlovákiai antiszemita törvényeket”. Ez így egyszerű-

en hazugság! Majd Ivan Kamenec, szlovák történész igaztalan véleményével zárta sorait: „Esterházy, sok szlovák, magyar és más politikushoz hasonlóan annak a téveszmének lett az áldozata, hogy lehetséges a totális rendszer létrehozása az egyik oldalon, ugyanakkor elvárható, hogy ez a rezsim toleráns, humanus lesz...” Ez tán inkább a hírhedt kommunista újságíró – aki 1989 előtt belügyi kintűtetésben is részesült – és a szlovák történészt jellemzi, mintsem a grófot, aki világosan látott: „Mi vallásos érzésünket és hitünket, legyünk akár katolikusok, akár protestánsok, soha sem süllyesztjük a politika kétes értékű eszközévé.” Az az E. Fehér ír így, aki megszarolta Fábry Zoltánt, s aki mindenkit feljelentett, aki a Vádlott megszólal című memorandumot annakidején Magyarországon szóba merete hozni. Fábry említett írása éppen az Esterházy melletti bátor kiállítás volt közvetlenül a második világháború utáni náci módszereket alkalmazó restaurált Csehszlovákiában.

A szlovák történész felületes megállapításait a cseh Bohumil Doležal is górcső alá vette: „Kérdéses, hogy Esterházy milyen mértékben volt a Szlovák Köztársaság rendszerének tényleges építője, ez ugyanis sokkal alaposabb bizonyítást igényelne, mint amilyennel a szakértői véleményekben találkozunk. Abban azonban egyetértek Kamenec úrral, hogy a fenti szavak azokra vonatkoznak, akik a hatvanas évek Csehszlovákiájában az »emberarcú szocializmus« hitvallói voltak. Képzelnék el, hogy törekvéseikért kötél járt volna nekik!”

* * *

A március 11-i ünnepségen az elnöki asztalnál Malfatti-Esterházy Alice, a szlovákiai mártír politikus leánya, Halzl József, a Rákóczi Szövetség elnöke és Szabó Tibor, a HTMH elnöke foglalt helyet.

A Himnusz után, *Szabó Tibor* a következő szavakkal nyitotta meg az emlékünnepeket: „Magyarok és nem magyarok emlékeznek most Esterházy Jánosra, aki példát mutatott politikai és erkölcsi helytállásból, egyben mintát nyújtott át magatartásból.” Majd üdvözölte a vendégeket és felolvasta Habsburg Ottó levelét, melyben együttérzéséről biztosította a megjelenőket.

Azt lehet mondani, hogy jelen volt a Kárpát-medence magyarjainak színe-java. De nekem örömömre szolgált az is, hogy találkozhattam azzal a cseh jezsuita atyával, František Liznával, aki abban a morvaországi mírovi börtönkápolnában celebrálja már évek óta a misét, ahol a mártír felvidéki politikus életének utolsó éveit töltötte. S az is kellemes meglepetésként hatott, hogy az ifjabb János is megjelent az ünnepségen, aki ez idáig távol tartotta magát minden hasonló alkalmától. De szép gesztus volt Edelsheim Gyulai Ilona grófnőtől, Horthy menyétől is, hogy megjelent.

Mádl Ferenc köztársasági elnök kifejtette, a gróf áldozata arra tanít, hogy „gondoskodó figyelemmel igényeljük a határainkon túl élő magyar kisebbségek egyenrangúságának biztosítását”. Leszögezte, egy karizmatikus személyiség előtt hajtunk fejet, aki tudatosan vállalta a kisebbségi sorsot. Esterházy hitt a Szent Istváni államban és a békés együttélésben. Honszerete Széchenyiéhez volt mérhető. Mindig a megbékélést, a kiegyezést, a kézfogást sürgette, amit történelmi parancsnak tartott. Ezért emelt szót a kisebbségi jogsérelmek ügyében, de a zsidók deportálása ellen is, s a szlovák autonómiát támogatta. Am a kisebbségi sors szolgálatában két malomkő közé került. Pedig önkéntes vállalása mellett, figyelembe vette a szlovákság érdekeit is. 1944 elején nevetséges ok miatt fosztották meg mandátumától és politikai pert indítottak ellene az állam rágalmozásának vádjával, s így bujdosni volt kénytelen.

Az történt ugyanis, hogy amikor 1943 nyarán Poprádon fel akart szállni a Tátra expresszre, helyette motoros gyorsvonat futott be a pályaudvarra. Esterházy felszállás után fennhangon mondogatta: „Mi ez, kérem, ez egy közönséges harmadosztályú kocsis, s még erre mondják, hogy Tátra Expressz. Ez egy közönséges svindli, mint minden ebben az országban.” A kortársak visszaemlékezése szerint, a képviselőt a pozsonyi állomáson tüntető tömeg fogadta, mert utolsó mondata sértette a szuperérzékeny nacionalista füleket és a parlament minden skrupulus nélkül fosztotta meg mandátumától, hiszen személye nagyon kellemetlen volt sok pap számára. Nyilván lelkiismeret-furdalást váltott ki jelenléte a törvényhozásban. Azelőtt is próbálkoztak már ilyesmivel, de sikertelenül. Egyszer az volt a „vád”, hogy kocsivezetés közben cigarettázott.

Ámde sziklaszilárd talajon állt – folytatta az államfő –, mert mögötte a magyarok zárt közössége sorakozott föl. Elutasította úgy a jobboldali, mint a baloldali szélsőségeket.

„Mi a kereszt helyébe nem helyezzük a nyilat, mi megmaradunk a krisztusi kereszt mellett, az a mi jelvényünk!” – nyilatkozta a gróf. A másik oldalon a bolsevista uralom borzalmairól és gaztetteiről sem voltak bal(ek)osan intellektüel illúziói: „csak egyet kérhetünk az Úristentől, hogy engedje meg minél kevesebb áldozat árán ennek az egész világot megméltelyezni akaró mozgalomnak minél előbb való teljes letörését”.

Jelképnek is megfelel – fejezte be az elnök –, hogy 12 év érdemes politikai munka után 12 kínlődásokkal teli esztendő várt rá. S hamvairól máig sem tudunk semmit. Követendő példát hagyott ránk. A többségnek a kisebbséggel békésen együtt élve kell keresni a közös boldogulást. Áldozata nem maradt gyümölcs nélkül. Ez majd az Európai Unióban megvalósul. Ha majd az esztergomi–párkányi híd végre állni fog, Esterházy János érdemeit fogja hirdetni.

Mariska, János testvére látogatta a lipótvári, majd a morvaországi Mírov várbörtönében. Ez növelte a család kiadásait, hiszen messzire kellett utazni. Akkor betegedett meg a szíve, s egy tüdőgyulladás is átesett, aminek élete végéig tartó asztma lett a következménye. Leánya, Zsófia így emlékszik erre az időszakra: „Így élt édesanyám ebben az ellenséges környezetben, amely falként vette körül. A végsőig harcolt azért, hogy legalább a méltó halált biztosíthassa testvére számára. Erről az igyekezetéről Zygmunt Mycielski számol be emlékirataiban: »Csehszlovákiában, egy börtönben halt meg fivérem sógora, Esterházy János, akit 1949-ben, miután a Szovjetunió egyik északi köztársaságából hazaszállították, halálra ítélték [valójában távollétében, még hazaszállítása előtt hozták meg a halálos ítéletet], majd a halálbüntetést életfogytiglanra változtatták. Nemes lelkű, jószágos, mondhatnám szent ember volt. Nemcsak az övéit, hanem mindenkit szeretett.« Azt kérte, hogy testvérénél, az én sógornőm, Mycielski Mariska lakásában halhasson meg. Az ilyen halál méltóságteljes, ez a méltóság véteik el a lágerekben, a száműzetésben, a tömeggyilkosságok esetében. Vajon mit tudott, mit gondolt, mit érzett Esterházy János magányosan haldokolva abban a cseh börtönben, magányban töltött tizenkét év után? Mariska azt írja, hogy sokat imádkozott. A lágerekben nem sok imádkozó embert láttam. (...) Tudomásomra jutott néhány részlet Esterházy János halálával kapcsolatban. Mariska ezt írja: 'Február 24-én láttam őt utoljára, fél órát tölthettem el vele. Egy hordágyon feküdt, leülhettem mellé. Még ekkor is nekem akart a kedvembe járni, s megkérte az őrt, engedje meg, hogy rágyújtsak egy cigarettára, de én természetesen nem gyújtottam rá. Beszélni kezdtem, hogy ő összeszedhesse magát. A betegségéről részletesen, de úgy beszélt, mintha egy másik emberről volna szó. Mosolyogva jegyezte meg, hogy úgy injekciózták fel erre a vizitire, mint a versenylóvakat szokták a versenyre, s az orvosok – minden eshetőségre számítva – ugrásra készen várokoztak a folyosón. Határozottan került olyan témákat, amelyekről elérzékenyülhettem volna.

A börtönparancsnoktól szerettem volna felvilágosítást kérni János állapotáról, de nem volt hajlandó fogadni. Másnap Etus lányomat küldtem be hozzá, s őt is elutasította mondván, hogy: – Esterházy Jánost sem élve, sem halva nem adom ki! (...) Gondold csak meg, micsoda szadizmus ilyesmit mondani, s ráadásul közölte, hogy a holttestet elhamvasztja, és még a hamvakat sem adja ki. (...) Március 8-án érkezett meg a halálhíre, s azt is megírták, hogy elhamvasztják, s nem adják ki a hamvait. Lemaradtam arról, hogy megegyeszer lássam. (...) Az itteni gyászmise után, elmentem a börtönbe a halotti anyakönyvi kivonatért. A börtönparancsnok odajött hozzám, s arra a kérdésemre, hogy mit csinált vele, torz elégedettséggel így válaszolt: »Úgy tettem, ahogy a lányának mondtam. Elhamvasztattam, s a hamvait nem adom ki.« Ez már sok volt nekem, s megjegyeztem, hogy bizonyára azért nem adja ki, mert szétszórta. Azt mondta, hogy nem szórta szét, megvannak a hamvak, de nem adja oda. A leveleket sem (...) becsületszóra mondom, hogy életemben egyszer találkoztam ilyen szadista emberrel, az természetesen, gestapós volt.

Tán nem kell mondanom, hogy mindezek ellenére mindent megteszek a hamvak megszerzéséért. Az a gondolat, hogy valahol, egy krematórium raktárában kallódik az urna, elviselhetetlen számomra, már csak azért is, mert János elmondta, nagyon szeretné, ha itthon temetnék el, s én megígértem neki, hogy így lesz. Az efféle ígéreteket akkor is meg kell tartani, ha idegen emberről van szó. János pedig a testvérem. Minden elképzelhető helyre írok, beleértve a pártvezetőket és a köztársasági elnököt, valamint a nagykövetünket is. Attól tartok, hogy hiába töröm magam. Nem tudnál segíteni az ügyben? Te tudod, hogy János a háború alatt milyen sokat tett a lengyelekért. (...) Az egész világ felbolydult a halálhír hallatán, naponta kapok leveleket olyanoktól, akik a rádióból szereztek tudomást János haláláról. (...) Ha egy élő embert

megbüntetnek, azt értem, de egy halottat büntetni és bosszút állni egy idős védtelen nőn, hát illik ezt?» (Zygmunt Mycielski: *Pamiętniki 1950–1959*, Iskry, Varsó 1999) (...) Anyám ötvenhárom éves volt ekkor. (...) János nagybátyám hamvaiért folytatott küzdelem kudarccal végződött. (...) az újlaki plébános olyan gyáva volt, hogy a gyászmise celebrálását ugyan elvállalta, de hogy kinek a lelkiüdvéért, azt nem.”

Mycielski emlékiratairól egy recenzió jelent meg, melyben a következőket olvashatjuk: „Az öncélú kegyetlenség által uralt világ vicсорog ránk Esterházy Jánosnak (...) idézett történetéből. (...) 1957 tavaszán halt meg egy börtönben. Nővéreinek... azt ugyan megengedték, hogy halála előtt meglátogassa, de azután azt kellett hallani a börtönparancsnoktól: »Esterházy Jánost sem élve, sem halva nem adom ki.« És kezdetét vette a küzdelem a halott testvér poraiért. Antigone harca. (...) Esterházy János története a könyv egyik legmegrázóbb részlete.”

Csáky Pál, a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese – a Magyar Koalíció Pártjának alelnöke – „Esterházy és a szlovákiai magyarság” kapcsolatáról értekezett. Az évforduló patetikus ünnepélyességre csábít – mondta a politikus –, Esterházy követett és követhetett el hibákat. Szinte felfoghatatlan az a naivitás, mellyel Husákhhoz fordult a háború után, hiszen ismerte a hatalmi technikákat. A sorssal szemben kihívó magatartása tragédiába torkollott. Csalódni kellett, mert más volt a dolgok logikája. Hiszen ő került elsőként a célkeresztbe. Túlnőtt szűkebb hazáján, így az összmagyarság kegyelettel őrzi emlékét. A róla kialakított torzkép nem teszi lehetővé a rehabilitását szülőföldjén. Május 15-e a felvidéki magyarság ünnepe, hiszen azon a napon mondott nemet az embertelenségre a szlovák parlament. Ekkor adják ki a Pro Probitate (A helytállásért) díjat azoknak, akik a legtöbbet teszik a szlovákiai magyarok megmaradásáért. Csáky Mihály mondta róla, hogy igazán nagygyá a balsorsban lett. A legtöbb ember a börtönben kivetkőzött fokozatosan emberi mivoltából. Esterházy az ő sülyedésük arányában, napról-napra nőtt és nekünk is ragyog.

„Mert, ha nagy volt Esterházy János mint kisebbségi politikus, igazán nagygyá nem dicsősége teljében, hanem a balsorsban nőtt – írta Csáky Mihály rabtársra halálának évében – Páratlan lelkierővel viselte (...) a rabságot Esterházy. Soha egy panasz, egy zokszó vagy lázongás a sors ellen. Némán, méltósággal viselte sorsát – tovább erősödve hitben, meggyőződésben. Olyannyira, hogy a rabtartók kénytelenek voltak őt számtalanszor más fogházba áthelyezni, mert az ő magatartása, a belső meggyőződés belőle áramló ereje környezetére – úgy a rabtársakra, mint a személyzetre kommunista szempontból káros befolyást gyakorolt.

Utoljára azt üzenté a fogházból, hogy átadta magát Isten akaratának, és szenvedéseit, valamint életét felajánlja a magyar haza felszabadulásáért.”

Mint gyermek bizonyára álmódott – folytatta Csáky Pál. – Talán arról, hogy száz év múlva testvériségben fognak a nemzetek élni. S bizonyára a szeretetről és a szlovákiai magyarság jogairól is. Nyilván meglepné, hogy kései utódainak is ugyanarról kell szólni, mint neki. Az elfogultságokon csodálkozhatna, de felülemelkedne rajtuk. Nyugalmán ez semmit sem változtatna.

Csáky beszédét követően Halzl József számolt be a Rákóczi Szövetségnek az ünnepelt emléke ápolásában végzett munkájáról. Habár a Szövetség a fejedelem szellemi örökségét vallja a magáénak, nincs ellentmondás e két nagy személyiség eszméi között. 1991-ben alakult meg az Esterházy János Emlékbizottság és a ház, amelyben egykor a gróf lakott, leleplezték emléktábláját. Rehabilitálása érdekében is lépéseket tettek.

Ezidáig azonban csak Oroszország rehabilitálta 1993-ban. Moshe Bejski elismerő sorai is idetartoznak: „A Yad Vashem, a Holocaust Mártírok és Hősök Emlékbizottság Hivatalában (...) néhai Esterházy János tetteire és tevékenységére vonatkozó tanúvallomásokot és dokumentumokat kaptunk kézhez arról az időszakról, amikor a második világháború alatt a náci közegek a zsidókat üldözték és likvidálták (...) Esterházy János neve, bátor helytállása és igazságérzete miatt örökre emlékezetes lesz a szlovák zsidóság és minden zsidó számára.” (Jeruzsálem, 1994. január 13.)

A Rákóczi Szövetség elnöke úgy vélte, a szlovák-magyar viszonyban örömteli változások következtek be, így nem lehet probléma a vértanú politikus rehabilitálása. Úgy látszik, nem szerzett tudomást róla, mi zajlott a szlovák parlamentben alkotmánymódosítás ürügyén. Akik látták, megcsömörlöttek a hetekig zubogó tömény magyargyűlölet hallatán. Nem vélet-

len hát, ha azután a firkászok felbátorodtak, s országszerte áthúzott H-betűket pingáltak színházra, templomra, főkonzulátusra, iskolára. Az Esterházy-ünnepségek utáni szlovák parlamenti vita sem ezt jelzi, hiszen még az MKP koalíciós partnerei is elítélték a párt vezetőinek részvételét ezen a rendezvényen. Szlovákiában ellentmondásos személyiségnek tartják – folytatta Halzl. – Ez részben még igaz is lehetne, hiszen otthon maradt szülőföldjén, nem a karrier után nyúlt, pedig Magyarországon ünnepeelt politikus volt. Ott maradt, ahol cserébe gyűlöletet kapott. Pedig ő a közös gyökerekről sosem feledkezett meg.

„Egy alkotásnak maradandóságát nem az biztosítja, ha azt állandóan ellentétek kiélezésével, mások hátrányára iparkodnak megalapozni, hanem egyedül az, ha azt a mindenkiért való munka átfogó ereje hatja át. Amikor mi, magyarok, jövő céljainkat kovácsoljuk, ebből indulunk ki. Nem az a jelszavunk, hogy valaki vagy bárki ellen, hanem mindenkiért, akivel egy a sorsközösségünk a dunai medencében.” Majd Sella Zoltán előadóművész idézett beszédeiből, írásaiból. Bizony néha ostorcsapásként hatottak gondolatai, mivel a mai utódok messze kerültek attól az erkölcsi magaslattól, melyet Esterházy pályáivá jelentett: „Soha semmilyen jogunkról lemondani nem fogunk, mert csak az a nemzet veszhet el, amely önként mond le valamely jogáról.”

Ezután került sor az Esterházy János Emlékérem átadására. Egyiket a *Magyar Koalíció Pártja* kapta – az Emlékbizottság szerint – bátor kiállásért. Németh Zsolt mondta el az MKP laudációját. „Benes elnök Esterházy pártja számára kormányzati szerepet, neki magának pedig tárcs nélküli miniszteri posztot ajánlott fel kormányában, ő azonban ezt csak akkor fogadta volna el, ha előbb a kormány érdemi változtatásokat hoz a kisebbségekkel szembeni politikájában.” Lengyel származására és politikusi pályájára utalva, a gróft visegrádi személyiségnek nevezte, aki az emberi szolidaritás magyar példaképe annak a tragikus történelmi firtornak ellenére is, hogy különbözőképpen ítélik meg ezekben az országokban. A politikus számunkra – mondta a politikai államtitkár – az összefogás és összetartozás közös jelképe, hiszen a szlovák–magyar kiengesztelődést tartotta élete fő küldetésének. Sorsa, emberi nagysága megegyezik Raoul Wallenbergével.

A második kitüntetett *František Mikloško*, a rendszerváltás után a szlovák parlament elnöke, aki egyik szamizdat írásában foglalkozott Esterházy rendkívüli személyiségével: „Esterházy lélekben és viselkedésében is arisztokrata volt. Sugárzott belőle valami, ami mindenkit magával ragadott.” – írta Mikloško 1988-ban – Miután Szibériába hurcolták, egy alkalommal a parancsnok lépett a barakkba: „– Esterházy! – Mikor a gróf előállt, így szólt: – Velem jön! – Társai lélekben már búcsúztak tőle. Mikor kimentek a barakkból, a parancsnok kivezette a táborból, s ott így szólt: – Miután találkoztunk, elmondtam otthon a feleségemnek, milyen rendkívüli ember lakik itt a táborban. Ma van a feleségem születésnapja és megkért, kérdezném meg, nem töltené-e velünk a mai estét. Esterházy aznap este a táborparancsnokéknál volt.”

*František Mikloško*t Duka Zólyomi Árpád, parlamenti képviselő méltatta. Esterházyt emberségéért, magyarságáért és toleranciájáért tiszteljük – mondotta. – A szlovák parlament Mikloško idejében megkövette a zsidókat és németeket. (Sajnos nem említette, a magyarokat elmulasztotta.) Majd ismertette a Nyitrán született díjazott életpályát, melyet házkutatások, szamizdatok jellemeztek. Foglalkozását tekintve matematikus, de 1983 után kétéves munkásságként volt kénytelen élni. Ő volt az a férfi, aki a híres pozsonyi gyertyás tüntetést szervezte, amely az első komoly szlovák antikommunista megmozdulás volt.

Mikloško megköszönve a megtiszteltetést elmondta, amikor adatokat gyűjtött még a kommunizmus időszaka alatt az egyház üldözéséről, akkor szerzett tudomást Esterházy János kivételes személyiségéről, aki a mírovi börtönkórházban szent emberként halt meg. A politikust ellentmondásos személyiségnek mondják Szlovákiában. Azt, hogy Horthyt üdvözölte Kasán, kedvezőtlenül ítélik meg – mondta a kitüntetett. (Érdekes, ezt Jozef Čársky kassai püspöki adminisztrátor esetében nem szokás felróni.) – Mégis 1947-ben, amikor kimondták rá a halálos ítéletet, alapvetően megsértették a törvényt. De amikor a politikatörténetet különböző módon ítélik meg, s nehéz a megegyezés, csak egy dolog által lehetséges egy személy megítélése: az emberi hozzáállás által.

„Megrendülten, tehetetlenül és szívütötten állunk az ítélet előtt – írta a Magyar Nemzet 1947. október 5-én. – Az igazság újra csatát vesztett Szlovákiában. Halálos ítélet mentő körülmény nélküli végkonklúzió. Kötélhalál: *aljas indokból elkövetett tett megbélyegzése*. És a tempó és

a gyorsaság, amivel ezt az ítéletet keresztülhajszolták, egyetlenegy tárgyalás, suba alatt, védelem és védekezés, sőt vádolt nélkül. *Micsoda nemzet ez? A nyílt fórumon, a világ színe előtt, micsoda bátorság, mekkora arcátlanság így hazudni!* Hitler tanulni jöhetne: nemhiába volt Szlovákia a Führer mintaállama. Most felülmúlta mesterét is. (...) *a fasizmus* [pontosabban: a nemzeti-szocializmus] szlovákiai egyetlen ellenlábását fejvesztésre ítéli. *Ez tiszta gyilkosság, de a bírák még nem tudják, hogy ugyanakkor öngyilkosság is.* A szlovák nemzet, a szlovák antifasizmus ezzel az ítélettel kimondotta önmaga felett az erkölcsi, halálos ítéletet. A büntudat teljes hiánya judicium-hiányra mutat. (...) Az áldozatok újra a szlovákiai magyarok, mert Esterházy személyében az *egész szlovákiai magyarság nyakába dobták a kötelet.* A szlovákiai magyarok alkotják a bűnbakot, mely a nagyobb szlovák bűnöket hatálytalanítja.”

Harmadikként *Lénár Károly* tardoskeddi esperes, pápai káplán kapta meg az emlékérmét. Ót *Bara Mihály* tardoskeddi polgármester méltatta. Elmondta, 17 évre ítelték, s ebből „csak” 12 évet kellett letöltenie a kommunista börtönökben, majd 7 évig üvegcsiszolóként dolgozott. A kitüntetett szavai a rá jellemző szerénységet tükrözték: „Annyi szép beszéd hangzott el, nem tudok mást mondani, csak köszönöm szépen.”

Esterházy Alice zárszavában köszönetet mondott *Mádl Ferenc*nek, hogy a Parlamentben lehetett az ünnepség, majd méltatta az osztrákokat, mert az elsők voltak, akik kiálltak Esterházy János mellett.

„... engedjék meg, hogy egy egyenesen szenthez hasonló kisebbségi képviselőt nevezzek meg – mondta a prágai Károly Egyetemen 1991-ben *Herbert Schambeck* professzor, az osztrák Szövetségi Tanács elnöke –, mégpedig országuk magyar kisebbségének képviselőjét, gróf Esterházy Jánost, aki országukban sokéves súlyos üldöztetés után 1957-ben vesztette életét. Neki – és országuk sok más mártírjának is – szól mélyen átérzett megemlékezésem. Az ő és az összes többi nagy áldozat nem lesz hiábavaló, ha mindnyájan együtt tanulunk a szenvedés történelméből, hogy közösen léphessünk a békés együttélés jövőbe vezető útjára.”

Alice grófnő hangsúlyozta, nem politikusként szól, hanem leányaként. S figyelmeztetésként hangzottak szavai mindenki számára, hogy *nem a hatalom szeretete, hanem a szeretet hatalma* jellemezte édesapja pályafutását. Erre egy példát említett. Amikor egyszer váratlanul lépett be apja dolgozószobájába, egy koffernyi magyar útlevelet látott meg. Ezen a módon mentte édesapja a zsidókat és üldözötteket Szlovákiából. Először fajuk miatt üldöztek embereket, majd azért, mert egy osztályhoz tartoztak – mondotta a grófnő. – *Sajnos, a második náci-bergi per elmaradt, s a kommunizmus bűnei és embertelensége fölött nem ítéleztek.*

Kitért a szlovákok által hangoztatott vádakra is. A rágalmakat, melyek akadályozzák a megértést, olyan történészek szórják Esterházyra, akik korábban marxisták voltak, most megsoniviszták. Felhántorgatják, hogy fogadta *Horthy* Kassán. De arról már megfélekedtek, hogy mit kért a kormányzótól.

„Mi, itt maradt magyarok – mondotta *Kassa* képviselője 1938. szeptember 11-én a kormányzóknak – ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek és velük együtt dolgozunk a szebb jövőért. Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az ide csatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát követeljük.”

Schutz idézett írásában arra is felhívja a figyelmet, mi lenne, ha a környező országos külgügyminisztériumai tiltakozó jegyzékeket nyújtanának át az *Andrej Hlinka*- és *L'udovít Štúr*-ünnepségek alkalmával. Az érv jó, mégis sántít. Ez a két „úriember” a magyarokkal, illetve csehekkel szemben mindig gyűlölködő politikát folytatott, szöges ellentétben Esterházyval. Életművében nem találunk a fentiekhez hasonló gondolatokat. Sajnos, csak előtételeket, holott mindkettő teológiai végzettséggel rendelkeztek, sőt az előbbi prelátus is lett.

János gróf kétszáz szlovák vasutas elbocsátását gátolta meg – sorolta tovább *Alice* grófnő –, segített a *Slovenská jadnota* című lap megalapításában. Amikor nem szavazta meg a deportálásról szóló törvényt, akkor *morális olimpiai győzelmet aratott*, mely mindkét nép számára közös. „Én (...) mint az itteni magyarság képviselője leszögezem (...) és kérem tudomásul venni – mondta a szlovák parlament elnökének 1942-ben, – hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellene, mert mint magyar és keresztény (...) a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.” *Martin Sokol* házelnököt a háború után öt évre ítelték, Esterházyt halálra.

S ha már az antiszemita Hlinka plébános neve is szóba került, érdemes idézni Ján Ěarnogurský, szlovák igazságügy miniszter véleményét: „Esterházy Jánost 1947-ben igazságtalanul ítélték halálra, miközben még az akkor hatályos vonatkozó törvényt is megsértették. Jogi rehabilitását azonban jelenlegi jogrendünk nem teszi lehetővé. (...) A legfelsőbb bíróság 1995-ben megállapította, a törvénnyel kapcsolatban semmilyen perújrafelvétel [nem lehetséges] (...), sőt panaszt sem lehet emelni törvénysértés címén. (...) két dologért ítélték el a grófot. Az egyik az volt, hogy Andrej Hlinkával aláírt egy közös ellenzéki fellépésről szóló szerződést. Abszurdum, hogy Hlinkáról állami kitüntetést neveztek el, képmása az ezerkoronás bankjegyen is szerepel, Esterházyval szemben pedig továbbra is érvényes a halálos ítélet.” (Új Szó 2001. 3. 29. 5. old.)

Peter Schutz említette cikkében azt, hogy Esterházy a deportálások ellen szavazott, elemtáris minimumnak tartja. Abban a korban azonban ez nem volt az. Ezt bizonyítja az is, hogy csak ő nem szavazta meg. „Esterházy azonban még azelőtt, szlovák »kollégáival« együtt, például felemelte kezét a zsidó kódex mellett, amely »csak« a vagyoni kisajátításáról és polgári jogok elvesztéséről szólt. Ezért valóban »ellentmondásos« és a magyarok igazán jobban válogathatnák meg, kiről emlékeznek meg kegyelettel és ki előtt tisztelegnek szép parlamentjünkben.” Az újságíró nem tudja, hogy a Zsidó Kódexet, mely Európa legkegyetlenebb fajgyűlölő rendelkezése volt, beleértve a nürnbergi törvényeket is, a szlovák törvényhozás sohasem szavazta meg. A kormány ugyanis rendeletként bocsátotta ki. S azt is le kell szögeznünk, hogy a szlovákiai magyarok egyetlen zsidó tulajdont sem arizáltak. Erre Esterházy János és párta kényesen ügyelt. S tudatosítani kell – fejezte be a vértanú leánya –, hogy a szlovákok és magyarok is közös hitben élnek, melynek jelképe a kereszt.

Ugyanaznap délután a Szép utca 3. számú házban lévő emléktáblát koszorúzták meg, majd a közeli Ferenciek templomában emlékmisét tartottak.

Az évforduló alkalmával jelentette meg a Századvég Kiadó az Esterházy János Emlékkönyvet. Kár, hogy számos elírás található benne (pl. Esterházy halálának helye nem Mírov, hanem Mírov).

Balassa Zoltán

Domokos Pál Péterre emlékezzünk

Az élet méltó megélésének példája¹

Domokos Pál Péter nem készült néprajztudósnak. Életéről vallva 1979-ben olyan szeretettel és tisztelettel emlékezett meg volt tanítójáról, hogy ebből és később néhány lépéséből is úgy tűnik, ő is olyan tanító akart lenni mint ők. Ezért végezte el a tanítóképzőt Csíksomlyón. Jó és képzett tanító kívánt lenni, aki élete minden percében, a gyermekeket tanítva, igazítva szolgálja népét. Amint egyik könyve címéül is választotta: „Édes hazámnak akartam szolgálni...”. Ez volt a jelmondata, hitvallása, ennek alapján élte meg – mint jónéhányan nagyjaink közül – az élményt, ami olyan romantikusan hangzik: *a magyarságát*. Ezt a magyarságményt kívánta továbbadni a fiataloknak. A zenével, a magyar zenével és népdalok erejével, a múlt titkainak felfedezésével, minden eszközzel, de elsősorban mindig a fiatalokat tanítván. Úgy érezte, hogy ehhez még több tudásra van szüksége, ezért tanult. „Valami belső indíttatás azt mondta – írta később magáról –, hogy tanuljak, tanuljak, mert az élet méltó megéléséhez kevés az az ismeret, amit Csíksomlyón szereztem.” Mire kevés? A méltó életre, aminek lényege – egész életéből ez világlik ki – a szolgálat.

Amikor a román kormány leparancsolja a tanító katedráról, kiűzi az iskolából – ahol a tanítás mellett énekkarokat is szervezett és vezetett, fiatalokat gyűjtött maga köré és lelkesített,

¹ Elhangzott *Domokos Pál Péter, a néprajztudós* címmel 2001. április 11-én, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, a Magyar Néprajzi Társaság és az Erdélyi Szövetség által Domokos Pál Péter születésének 100. évfordulójára rendezett Emlékkülönségen (Szerk.).

Domokos Pál Péter Egyházaskazáron Ládás Józseffel (Hajdú Demeter Dénes felvétele)

ahol rájött a zenei nevelés roppant jelentőségére, s ugyanakkor kényes mivoltára –, akkor lett kutatóvá, mert bezárták előtte a polihisztóriai nevelő–tanító és szervező pályát.

Az énekkari nevelés közösségteremtő szerepét felismerve természetesnek tűnik, hogy fő kutatási területe a magyar népzene lett. Ettől kezdve mindig azt a munkát vállalta, hiszen nem egyszer parancsolták odébb posztjáról, amit más már nem vállalt. Mint az a várvédő katoná, aki mindig odafut hívatlanul is, ahol erejére a legnagyobb szükség van, ahonnan éppen az az ember hiányzik. Bizonyára sok ezer ember, egykori tanítvány vagy megsegített hadiárva számára volt felejtethetlen segítő, atyai barát és jötevő, de éppen az örömmel vállalt feladatoktól elparancsolva lett a magyar néprajz, a magyar népzene-kutatás és művelődéstörténet pótolhatatlan kutatója, kimagasló egyénisége, gazdagító felfedezője.

A moldvai magyarságról szóló kutatásai során akad Zöld Péterre – később külön kis tanulmányt írt erről a papról –, aki mintegy előképe volt Domokos Pál Péternek. A madéfalvi veszedelem idején a székelység egyik vezetője ő, aki a mészárlás után menekülni kényszerült, s ebben a kénytelen menekülésben, számkivetésben járja be a moldvai falvakat, és készít olyan leírást, ami párját ritkítja, és aminek folytatója Domokos Pál Péter lett. Őt is a kényszer űzte oda, a kényszer mutatott neki utat.

Akik Istent szeretik, azoknak minden a javukra válik, és hozzátehetjük, nem csak azoknak, hanem nekünk is. A néprajz, a népköltészet kutatása tehát kényszerpálya volt, de minden tudós számára irigylésre méltó eredményekkel. Moldvai gyűjtésére is így került sor. A bukaresti minisztérium elbocsátotta őt, mint a tanítóképző tanárát, aki elolvastván Bartók Béla Magyar népdal című könyvét, s megtudván, hogy a Bákó környékén élő csángóknak még nem gyűjtötték össze a népzenejét, megindul Moldvába. Tudósi pályáján szigorú és kérhetetlenül keresi az igazságot. Nem kíméli magát, nem riad vissza fáradtságtól, hatalomtól, áldozattól, tekintélytől, s nem válogat, nem számíthat, nem alkudozik, ha az igazságról van szó.

Nem ismer kompromisszumot. Maga vallja be: Albert főherceg 1938-ban meghívta Budapestre, egy előadás tartására az erdélyi kérdéstről. Az állomáson várta már a kormány képviselője. Leszállt a vonatról, és a kormánytisztviselő papírt nyomott a kezébe, hogy ezeket kell

majd elmondania az előadáson. Domokos Pál Péter ki sem ment az állomásról, a következő vonattal visszautazott.

1959-ben jelent meg a *Júlia szép leány ballada* című monográfiája. Ebben a tragikus sorsú Szabédi László véleményével szemben egyenesen leírja: „mi a balladát sem harcosnak, sem feudalizmus ellenesnek, sem antiklerikálisnak nem tarjuk.” Talán már csak az idősebbek értik meg, hogy milyen bátor állásfoglalás volt ez akkor, különösen hogy az *Ethnographia* folyóirat le is közölte. Ugyanilyen határozottan, megdönthetetlen adatok alapján jelenti ki a Teológia folyóiratban, hogy Szigeti Kilián, az országos egyházzene-művészeti tanácsnak elkészített, a magyar egyházi ének megújítására vonatkozó tervezetei, az egyházi népének és a történeti anyag jelentős részének figyelembevétele nélkül készültek. Azt írja: „a mozgalom eddigi zenei eredménye negatív”. A tudós, a magyar egyházi zene és népének-kincs alapos ismerője, nemcsak az igazságot keresi, hanem a jövőt is akarja szolgálni.

Egyik legjelentősebb monográfiája kétségtelenül a *Moldvai magyarság*. Ez az első ízben 1931-ben megjelent történeti-néprajzi munka, óriási adattárával megkerülhetetlen alpmű, amely számos kutatót indított a legelhagyatottabb magyar népcsoport vizsgálatára. Emellett – attól kezdve, hogy megfosztották a katedrától – több, apró részletekre kitérő, leíró tanulmánya is megjelent. Csak néhányat említek: *A kender feldolgozása és eszközei Menaságon*, *A székely fűke*, *A tekenyőgardon* [ez egy hangszer], *A szültű* [a furulya régi, a csángók között még élő magyar neve], *A timsós fehér bőr készítés Kézdivásárhelyen*, *Bölenyforgó vermek emléke Csíkban*, és így tovább. Mindezek mutatják, teljesen tisztában volt a néprajz feladatával, azzal, hogy milyen apró részletekből építi fel egy nemzet kulturális képét. Az is kiderül ezekből, hogy ismerte a szakirodalmat, olvasott és tájékozott volt, hihetetlen irodalmi műveltségre tett szert.

Már Budapesten írja meg 1955-ben a *Moreszka Európában és a magyar néphagyományban* című tanulmányát. Kutatói, tudósi munkájának sokrétűségére, témája sokoldalú megközelítésére talán éppen ez a legjobb példa. Saját terepmunkája, a Moldvában és Erdélyben végzett helyszíni gyűjtései mellett 4-5 nyelven írt különböző történeti forrásokat, táncleírásokat hasonló össze képzőművészeti alkotásokkal. A Staffordshire-i Betlay községnek a XVI. századi színes ablaküvegeitől kezdve Erasmus Grasser kisplasztikáig és München mellett, a Meckenem metseteig, az insbrucki domborművekig, valamint a Moreszka dallam lejegyzések tömegét nézi át olasz, német s angol forrásokban. Munkáiban nemcsak nyugati, hanem a román, a bolgár, portugál, latin nyelvű feljegyzéseket is felhasznál, s ezzel nemcsak egy sajátos táncos, mitikus népszokást ír le, hanem az európai műveltség egy szelvényének lenyűgöző rajzát adja, az összehasonlító vizsgálódás szép példájával.

Említettem a *Júlia szép leány ballada* monográfiáját. E különös ragyogású ballada eddigi magyarzataival nem ért egyet Domokos Pál Péter, bírálótanak alapja az, hogy a magyarzók nem törekedtek a teljes idevonatkozó hagyomány megismerésére. Óriási anyagot gyűjt össze, nem gyárt új elméleteket, hanem felsorakoztatja az összes változatot, köztük az általa gyűjtött csángó variánsokat és a rokon énekek tömegét, középkori legendákat, népmeséket, arab, mohamedán, zsidó, hindu világ hasonló alkotásait. A ballada egyik alapfogalma ugyanis az, hogy Isten az idő fölött áll. A hatalmas áttekintés megérteti velünk az emberi ésszel fel nem fogható időtlenség kérdését, mely különböző kultúrákban és korszakokban más és más formában keresi művészi megfogalmazását. Domokos Pál Péter a teljesség igényét plántálja el az olvasóban, miközben bemutatja azt is, mit tett ehhez az örök emberi témához a magyar nép.

E legrégebbnek látszó balladánk mellett egy dallamában és tartalmában is új stílusú folklóralkotással is foglalkozik, *Szendre báró leányának balladájával*. Bemutatja ennek kétségtelenül műköltői változatait, esetleges irodalmi előzményeit Apór Péter híres könyvéből. A magyar hangszeres tánczene emlékei után levéltárakban nyomozva jut el Czenstochowába, ahol a keresett zenei kéziratok mellett nemcsak egy kis, Szűz Máriához intézett könyörgést, magyar nyelvemléket talált, s annak párhuzamait kutatta fel, hanem tájékoztatás ad a híres Pálos kolostor és lengyel szellemi központban őrzött magyar vonatkozású emlékekről is. Ezzel is biztatva másokat az ottani kutatásokra.

A hangszeres magyar tánczene kutatását is ő kezdte el, azt követően, hogy Kodály Zoltán 1951-ben azt mondta egy zenetörténeti előadásában, hogy nem ismerjük a XVIII. század hangszeres tánczenéjét. Ezt meghallva rögtön nekiállt a téma kutatásának és hamarosan több mint 200 kottát tett le az asztalra.

Egy másik terjedelmes tanulmánya azt követően született, hogy Fejér megyei Pázmánd községben egy bakter, az éjjeliőr dallamos órákiáltását jegyezte fel. Elkezdte nyomozni a hajnal-kiáltás, a hajnalozás szokását itthon és a környező népeknél, és arra a meglepő eredményre jut, hogy a *hajnal* szavunk átment a szlovák, a német és a lengyel nyelvbe is, mégpedig a virradat jelzésére, az ekkor elhangzó dal, vagy kürtjelre. E bakterkiáltásból lenyűgöző művelődéstörténeti freskó kerekedik. Magyarázatot kap a krakkói toronybéli kürtös legendája, amit minden Krakkóba látogató meghallhat. S az, hogy a régi vallásos énekeinkbe Szűz Máriát, a napba öltözött asszony, egyes esetekben Jézust jelentheti a hajnal. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a hajnal képzettársítás a középkor folyamán egymástól függetlenül is vezethetett különböző népeknél költői alkotásokhoz.

Néhány középkori oklevél keltezésének formulájából – *dies concussionis ovorum* [a tojások összeütésének napja] – kibontakoztat egy szokáskutató tanulmányt. Ennek az egykor szertartásos, mára csak pusztá játékká romlott szokásból írja meg a mátkázás, a moldovai vésárkodás történeti, néprajzi monográfiáját. Ez az egy életré és az utódok megtámogatására született fontos műrokonsági kapcsolat, szóbeli „szerződés”, a húsvét utáni vasárnapon a festett tojások ünnepélyes kicserélésével pecsételődött meg. A szokás egykor szinte az egész magyar nyelvterületen ismert volt, s legteljesebben éppen a moldvai csángók körében maradt fenn.

Domokos Pál Péter számos nagy értékű történeti, néprajzi forrást talált és tárt föl. Így publikálta Tatrosi György önéletírását és történeti feljegyzéseit, részleteket közölt Miron Cristea karánsebesi román püspök titkos naplójából, mégpedig az első titkos tárgyalását 1908-ban, Ferenc Ferdinánddal. Ez lényegében arról szól, hogy Magyarországot a trianoni békedátumhoz hasonló feldarabolásra szánta a trónörökös. Feldolgozta Vadász Miklós 1428-ból való Compendium-át, gróf Teleki József 1799. évi székelyföldi útijegyzését, közölte Pietro Diodato „Oláhországban és Moldvában” című leírását, valamint több más fontos okmányt, valamennyi az olaszországi levéltárakban végzett kutatásainak eredménye.

A néprajztudós Domokos Pál Pétert nemcsak nyomtatásban megjelent tanulmányai, kéziratban maradt és kiadásra váró művei jellemezhetik, hanem az az írásban nem rögzített hatás, amit tanítványaira, fiatalabb pályatársaira gyakorolt. Nehéz lenne ezt is számba szedni, nehezebb, mint néprajzi bibliográfiáját összeállítani, mert nem csak azzal segítette a magyar önismeret ügyét, hogy a segítségért hozzá fordulókat ellátta szakmai tanáccsal és biztatással, önzetlenül és jókedvűen, hanem azzal, ahogy élt. Példája mozdító, lelkesítő erőt adott az újabb kutató nemzedékeknek. Egészen biztos, hogy nélküle számos kisebb-nagyobb munkával, de talán kutatói pályákkal is szegényebbek lennénk. Így lett Domokos Pál Péter sorsa az *élet méltó megélésének* egyik példája, ahogy azt annak idején vágya törekvéseként megfogalmazta.

Andrásfalvy Bertalan

Az idő problémája*

Néhány éve előadásra hívtak Veszprémbe. Megtartottam az előadást nagy érdeklődés mellett, és este 8¹/₂ 9 óra felé elindultam Veszprémből haza Budapestre. Egy hölgy hozott a saját autójával, és egy egyetemi hallgató is velünk volt. Beszélgettünk az úton a napi eseményekről, a fejleményekről. Érd határában egyszercsak elsötétült minden, és én hét nap múlva, egy kórházi ágyon ébredtem fel. A hölgy, aki az autót vezette meghalt, a diák agyrázkódást szenvedett. Én súlyos sérülésekkel a jobb hátamon két esztendeje orvosi vizsgálat alatt állok.

Ez a hét nap, ami elmúlt, ez figyelmeztetett engem az idő problémájára. Milyen furcsa, azt sem tudjuk az időről, hogy ő áll és mi megyünk mellette, vagy mi állunk és ő megy mellettünk? A sebesülésem, az a hét nap megállás, a mi állásunkat és az idő továbbhaladását jelenti. Tehát bármi is történik, attól függetlenül az idő a maga útján halad.

* Elhangzott 1991. március 2-án, Domokos Pál Péter 90. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen. (Szerk.)

Ifjú tanár koromban népművészeti kiállítást rendeztem és a 14 szoba egyikének falán egy papot láttam, aki szürkülőben lévő életéről tesz bizonyosságot, és írás volt alatta, latin írás: *Fui cvi es, eris trisum* – voltam én is ami te vagy, leszel te is ami én vagyok. Generációs probléma tehát, a fiatal és az idős képzetéről, az idő múlásáról van szó.

Hazamegyünk, a régi otthonainkba, az első világháború előtti otthonokba, és figyeljük az életet. A gazda és a szolga között meglehetősen feszült a viszony, rendesen ilyenformán beszélnek egymással: János, hol a villa? János feleli: a gereblye mellett. Hol a gereblye? A villa mellett. Hol van mind a kettő? Egymás mellett. Az ifjúság, a falusi élet, a gazda és a szolga szemlélete ilyen módon alakult.

A kicsi gyermek az apjával fűrészel, és az édesapja – roppant hideg lévén – a kezébe fúj.

– Édesapám mért fútt a kezibe?

– Azért, hogy melegedjék meg.

Bemennek a munka után, ebédelnek és az édesapa a forró levest megfújja. Gyermeke kérdezi:

– Édesapám, miért fújta meg azt a levest?

– Azért, hogy hűljön meg.

– Magának milyen szája van, egyszer hideget fúj, s egyszer meleget?

Azt kérdezi a gyermek az apjától ismét:

– Édesapám, ez a kék szilva mért veres?

– Azért fiam, mert még zöld.

Az idő problémája: áll-e az idő, vagy halad? Mi állunk-e és mellettünk halad?

Allah hívhatja Mohamedet, aki akkor ébred fel délutáni álmából. Gyorsan magára kapja a holmit és rohan. A próféták lovára, a borákra ül fel, hogy gyorsabban odaérjen. A létrát, a mennyei létrát gyorsan a mennyországhoz támasztja és felszalad azon.

Amikor indul hazulról és az ajtón kilép, akkor ott egy tele korsó víz van, és azt feldönti. Felszalad a létrán, melynek fokai egymástól 500 év járótavolságra vannak, minden addig elköltözött emberrel találkozik, köszönnek egymásnak, újra bejut Allahhoz. Allah kiadja a parancsot és Mohamed ugyanazon az úton visszajön. Ahogy belép a szobájába, látja, hogy a korsóból a víz még nem fogyott el, még nem folyt ki. El lehet gondolkozni annak a víznek a folyásáról és azokról a pillanatokról, amikor utazunk és várjuk a vonatot. Mondják, hogy ennyi óra késés van, s milyen lassan kezd az idő telni. Megfoghatatlanul lassan, mérhetetlenül lassan.

A ferences növendékek ebédelnek, ebéd után imádkoznak, és felváltva latinul mondják az imádságot. Amint ott ülnek, az egyik közülük, akit úgy hívnak Félix barát, felüti a fejét imádkozás közben, s azt mondja: – Hogy-hogy az van írva: „mert előtted Uram ezer esztendő is annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt.” Hogy-hogy? Ezer esztendő annyi mint a tegnapi nap? Én megértem a tegnapi napot, de, hogy az annyi volna mint ezer esztendő, azt nem hiszem. Feláll és kijön az imádkozók közül, lemegy az udvarral. Sétál és folyamatosan gondolkodik, csak erre gondol: „Mert előtted Uram ezer év annyi, mint a tegnapi nap.” Hogy ez nem lehet! És ahogy kimondja, hogy nem lehet, egy madár röppen a szomszédos fára, gyönyörű, amilyent sose látott, és olyan szépen énekel, ahogy még nem hallott madáréneket. Közelebb megy, nézi a madarat, a madár egy ággal bennebb száll, ahogy így hallgatja, gyönyörködik a madár énekébe és tollainak szépségébe, egyszer csak az órájára néz, azt mondja: Szent Isten, elkéstem az imádságról, gyorsan megyek vissza. Megy vissza, de a zárda kapujában más a kapus, nem akarja beengedni: – Ki vagy? – Hát ki vagyok, nem ismer, Félix vagyok, aki az imádkozásról jöttem le, és most megyek vissza, hogy üljek a helyemre.

– Félix, ilyen nincs a növendékek között.

Hívadják az apátot és kiolvassák, hogy 300 évvel ezelőtt volt egy Félix nevezetű barátja a zárdának, de tévelygővé vált és eltávozott.

Lám, az idő múlása, az ezer esztendő és a tegnapi nap kapcsolata milyen csodálatosan, milyen megfoghatóan magyarázza, hogy emberek, földi halandók, mindig azt akarjátok megérteni, amire nem vagytok képesek. Végesek vagytok, nem láthatjátok a végtelen kérdését.

Az örökkévalóság problémáját nagyon nehezen tudjátok megoldani, ezért próbálok segíteni. Képzeljünk el egy nyolcvan mérföldes gránitkockát. Ezt a gránitkockát minden száz évben

egyszer érintsük meg a legfinomabb posztóval. Amikor eme ritka érintésre a kocka mákszemnyivé zsugorodott, akkor telt el az örökkévalóságnak, a kalpának negyed része. El lehet gondolni, hogy mekkora idő szükséges hozzá. Ennek megértésére és érzékelésére mi, a végesek, nem érhetünk el.

Fogadjuk el, hogy van rendes időszámítás, amely a két állócsillag egymás után következő delelését egy napnak nevezi. De van evangéliumi időszámítás, ami nem aszerint az óra szerint meg, amelyet ismerünk.

Megtanított engem, a Veszprém-budapesti út arra, hogy állok és az idő halad.

Van egy spanyol költő, aki költeményt írt, amely Közbeszéd néven járja a világot. A IX. századtól ismerjük, s nincs vallás, hogy ne vette volna gondozásába és ne hirdette volna. A templomi padokba befaragva, az ajtóba felfaragva, krétával különféle helyekre írva, mindenütt látható ez a Közbeszéd című vers. A Közbeszéd latinul szól: *Sund triavere cri debelo senperde flere primules durum piascium memoriturum secundo plando pianescio ubi et hando tercium globero pianescio ubi manebo.* – Három igazság van, amíg nem felejtethet, amit kötelességem tudomásul venni. Az első egy kemény dolog: *tudom, hogy meg kell halnom.* Secundum plango, a második pedig: *nem tudom, hogy hol és mikor.* Ubi et hando. Harmadik pedig: *nem tudom, hogy mi lesz velem a halálom után.*

Ez a Közbeszéd minden élőlényt figyelmeztet arra, hogy az *eltávozás* bizonyos, de nem bizonyos a *hol* és a *mikor*.

Ez a jó talán, mert figyelmeztet, hogy az idő – tiszteletreméltó.

Domokos Pál Péter

Domokos Pál Péter temetése (Hála József felvétele)

Tanítómestereink

Timaffy László:

A szakköri munka megszervezése és irányítása

Dr. Timaffy László nagyszerű útmutató füzetéből közölt részlettel köszöntjük a Magyar Örökség Díjjal kitüntetett szerzőt 85. születésnapja alkalmából. Amit negyedszázaddal ezelőtt ajánlott, ma is hasznosítható mégpedig nemcsak egy történelmi szakkör, hanem általában a hon- és népismereti oktatás keretében. (A Szerkesztőbizottság)

A történelmi események és a néphagyományok az élet valóságában együtt jelentkeznek. Helytörténet és néprajz – bármelyiket is kutatjuk egy közösségben – nem választhatók el egymástól. A település fejlődése pl. a benne élő nép munkájától, szokásaitól vagy a legújabb kori történelmi események a nép gazdálkodásának, életszínvonalának, szemléletének változásaitól nem szigetelhetők el. Szükségszerű tehát, hogy a történelem-szakkörökben néprajzzal is foglalkozzanak, mert ez hozzátartozik a múlt és jelen, az élet teljességének helyes szemléletéhez.

Az ifjúság érdeklődését a múlt és a jelen nagy változásai iránt ki kell elégíteni. És nem mindegy, hogy hogyan! Szervezett munkával, szakszerű irányítással értékes, jó munkát tud középiskolás diákifjúságunk végezni, olyant, ami igényét, érdeklődését kielégíti, és a tudományos kutatás számára is hasznos. Ezért szükséges a szakköri munka módszeres megszervezése, szakszerű irányítása...

Egy jó szakkör értékes színfoltja az iskola életének. A szakkör pezsgő, eleven tevékenysége viszont a jó szervezés és irányítás eredménye. Hogyan induljunk el a kitűzött cél felé? legfontosabb az érdeklődés felkeltése. Ennek több módja lehetséges: színes plakát az iskola hirdetőtábláján; egy körözvény felolvasása az osztályokban a tanév első napjaiban, amiben a szakkör célját, évi munkatervét ismertetjük a tanulókkal. Leghatásosabb és ennek megfelelően legeredményesebb is a személyes ráhatás, egy jó bevezető előadás az iskolai ismeretterjesztés keretében. Én minden tanév elején tartok egy-egy témakörrel vetített képes, magnóval, hanglemezzel bőven színesített előadást iskolám tanulóinak, egy este pedig a kollégium lakóinak. Ilyenkor bemutatom a népi gazdálkodás vagy a szokáshagyományok, a népművészet vagy a népköltészet érdekességeit, szépségeit, és gyűjtésük, kutatásuk lehetőségeit, hogy aki kedvet érez hozzá, az a szakkörben foglalkozhat velük. Az eredmény nem marad el. Az ilyen érdeklődés felkeltésre nemcsak új szakkör szervezésénél van szükség, hanem a régi, jól működő szakkörök esetében is, hiszen a megújítás, felrészítés, új tagok toborzása minden esztendőben szükséges. Jól működő szakköröknél nagy segítség a régi tagok személyes ráhatása, elért eredményük, sikereik ismertetése.

Bízzuk meg az osztályfelelősöket a jelentkezők összeírásával. Jó, ha van a szakkörnek egy agilis titkára, aki összegyűjti a jelentkezőket, kapcsolatot tart velük, az adminisztrációs munkákat végzi, kiírja és az osztályokban kihirdeti a szakköri foglalkozás helyét, idejét. Az adott időpontban pedig kezdődhet a munka!

Leghelyesebb, ha minden tanévben munkaterv szerint feldolgozunk egy-egy hagyománycsoportot, hogy diákjaink két-három év alatt helyes szemléletű, egységes képet kapjanak a népeletről. Egyik félévben pl. bemutathatjuk a népi gazdálkodás, állattartás, közlekedés hagyományait, a másikban az élethez fűződő népszokásokat a bölcsőtől a sírig vagy a népmesék, népmondák, népdalok világát.

Az egyes szakköri foglalkozásokon a tanár 15-20 perces bevezető ismertetést tart egy-egy részlettémáról. Az ismertetett részletkérdéshez azután hozzászólnak a diákok. Ha van szakköri tag, aki már dolgozott az illető témakörben, számoljon be tapasztalatairól, eredményeiről. A többi hozzátesszi otthoni élményeit, ismereteit, a témának a környékén megtalálható lehetőségeit. Így eleven beszélgetéssé, gyakorlativá válik minden szakköri foglalkozás. A fennmaradó időben a feladatokat osztjuk ki. Tegyük különbséget kezdők és haladók között, és külön foglalkozunk azokkal, akik már pályamunkát akarnak és tudnak készíteni.

Kezdő szakkörös diákjainkat vezessük be az adatgyűjtő munkába. Ennek leggyakoribb módja: *kérdőívek kitöltése*. Először könnyű, négy-öt, majd nyolc-tíz kérdőpontból álló íveket adjunk nekik, később részletesebb kérdőívek kitöltését is rájuk bízhatjuk. A kérdőpontokat magunk állíthatjuk össze a szakköri foglalkozás kijelölt anyagából vagy más, később sorra kerülő tárgy köréből. Különbséget tehetünk lányok és fiúk érdeklődési köre szerint is. Lányoknak pl. bölcsődalokról, gyermekjátékokról, mondókákról, régi ételek elkészítéséről, viseletről adjunk kérdőpontokat. Fiúknak a népi állattartás köréből adjunk fel kérdéseket, vagy egy-egy gazdasági eszköz – pl. kasza, eke, iga, szekér – részeinek elnevezéseit gyűjtessük össze velük, esetleg a régi ifjúkori szokásokkal, legényélettel, udvarlással, kézfogóval, lakodalommal kapcsolatos kérdésekből állíthatjuk össze feladatukat. Részletesebb kérdőíveket a múzeumok néprajzi szakembereitől kaphatunk. Az aktuális kutatási témákról nyolc-tíz községből összegyűjtött adatokkal már kezdő szakköreink is jelentős segítséget nyújthatnak a tudományos kutatásnak.

A kérdőíveket bejáró diákjaink otthon, családjuk, ismerőseik között töltik ki, a kollégiumban lakók akkor, amikor hazamennek. Városi tanítványainkat pedig a város mezőgazdasági peremkerületeibe vagy a szomszédos községekbe küldjük vasárnaponként adatgyűjtésre. Velük tölthetjük ki a munkásfolklór, munkáshagyományok köréből összeállított kérdőíveinket.

A kérdőíves adatgyűjtés sikere érdekében kezdő szakköröseinkkel *legalább egy gyakorlati foglalkozást* tartunk kint a terepen. Egy jó adatközlőnél közösen töltjük ki a kérdőívet. Utána szétküldhetjük őket egyenként, próbáljanak maguk szerencsét. Legfeljebb utánuk megyünk, és ahol kell, segítünk.

A beérkező kérdőíveket a következő szakköri foglalkozáson *értékeljük*. Minden tanuló ismerteti a maga adatait, ezeket közösen megvitatjuk. Így észreveszik a hibás válaszokat, a lejegyzés hiányosságait, illetőleg a variációs lehetőségeket. A hibákat korrigálhatjuk, a kész kérdőíveket összegyűjtjük.

Haladó tanítványainkat, akik a kérdőíves adatgyűjtések során már elég gyakorlatot szereztek, bevezethetjük a *néprajzi gyűjtés, a feldolgozás* munkájába. A sikert jó *előkészítéssel* alapozhatjuk meg. Először megismertetjük őket a feldolgozandó témakörrel; pl. a vetéssel, a pásztorok legeltetési rendjével, a kosárfonás, a nádzásás kismesterségével, a lucázással stb. Ezután összeállítjuk a gyűjtés kérdőpontjait, amelyekkel segítjük az adatközlő emlékeinek felfrissítését, és a megfelelő mederben tartjuk a beszélgetést, elkerülve az elkalandozásokat. Amikor így jól felkészítettük tanulóinkat a gyűjtésre, következhet a terepmunka.

Nagyon hasznos és szükséges, ha először *közös gyűjtést* szervezünk. Kirándulunk a csoporttal egy kiválasztott faluba, és az első adatközlőnél közösen végezzük a gyűjtést. Megmutatjuk diákjainknak, hogy a munka sikerének egyik fő biztosítója a nép szeretete, megbecsülése, a baráti, emberi légkör kialakítása a gyűjtő és az adatközlő között. Fontos az alkalmazkodás az adatközlő életkörülményeihez, munkájához, türelmesnek kell lenni, ki kell várni az alkalmas pillanatokat, és sohasem szabad a kérdéseket erőltetni! A sokszor elkalandozó feleleteit ügyesen feltett kérdésekkel kell a kívánt mederbe visszaterelni. Ha viszont úgy látjuk, hogy adatközlőnk nem alkalmas a szükséges adatok közlésére, udvarian elköszönünk tőle. Nem könnyű dolog az alkalmas adatközlő kiválasztása, különösen olyan községekben, ahol nincsenek régi ismerőseink, támpontjaink. Meg kell keresnünk a témában járatos, jó emlékezőtehetségű embereket, jó gazdákat, pásztorokat, egy-egy kismesterség folytatóit, régi legénybírókat, vőfélyeket, násznagyokat, főzõasszonyokat, előnékeseket, jó beszédű mesemondókat stb. Ne csupán idős embereket keressünk fel, hanem középkorúakat, fiatalabbakat is és különböző társadalmi rétegekből valókat: gazdagabbakat, szegényeket egyaránt. Sohase elégedjünk meg egy adatközlővel, hanem legalább két-három embert kérdezzünk ki egy községben ugyanarról a témáról.

Nagyon fontos a gyűjtött anyag *hitelességének biztosítása*. Ennek érdekében pontosan rögzíteni kell a gyűjtés helyét (község, megye, táj), pontos idejét, az adatközlők nevét, születési évét, foglalkozását és esetleges korábbi lakhelyét; vallását. Ugyanígy a saját nevünket, foglalkozásunkat, lakhelyünket is felírjuk gyűjtőlapunkra. A hitelesség érdekében ne emlékezetből írjuk le adatainkat, hanem a helyszínen jegyezzük fel, lehetőleg szó szerint, az adatközlő szavaival. Jó segítség ebben, ha magnóval gyűjthetünk.

Mindezek után önálló útra indíthatjuk tanítványainkat, lehetőség szerint még ugyanabban a községben más-más adatközlőkhöz, azután már más falvakban is, adottságuknak megfelelően.

A gyűjtött anyagot maguk dolgozzák fel szakköröseink. Jegyzeteik alapján elkészítik a témaként szereplő munkafolyamat, jelenség vagy hagyomány hiteles leírását. Ezt a szakköri foglalkozásokon felolvassák. Közösen megvitatják, kiemelik az értékeket, rámutatunk a hiányosságokra. A hibás részeket korrigálni, a hiányokat pótolni kell az adatközlők újabb felkeresésével, a hiányok pótlására irányuló újabb kérdések feltevésével. Csak teljes, hiba nélküli feldolgozást fogadjunk el.

Az adatgyűjtésben, feldolgozásban gyakorlott tanulóink önálló pályamunkák elkészítésére is vállalkozhatnak. Ők képviselik a szakkörben a legmagasabb szintet. Velük egyéneként, személy szerint kell foglalkoznunk. A pályázat elkészítésének kiindulópontja: az *érdeklődési kör és a lehetőségek* felmérése. Mindkettő önmagában is indítékot adhat a munkára. Egyik tanulóink a népszokásokat szereti, másik a népköltészetet, népművészetet, a harmadikat az állatok érdeklik, a negyediket a népi mesterkedések stb. Hagyjunk mindenkinek abban a témakörben dolgozni, amelyikben szeretne. A helyi lehetőségek is elindíthatják a pályázót. Egyiknek pl. jó énekes vagy mesélő rokona, ismerőse van, másiknak a nagyanyja híres főzőnő volt, jól ismeri a réti ételek elkészítését, a harmadiknak a határtól jól ismerő csősz vagy jól faragó öreg pásztor, a negyediknek öreg gyári munkás vagy bányász él a családjában. A témaválasztásban mindig adjunk segítséget, beszéljük meg a jelentkezőkkel a lehetőségeket, és ajánljunk jó pályázati témákat a bizonytalankodóknak. Vannak visszahúzódó, kevés önbizalommal rendelkező diákok, akiket úgy kell felszólítani, noszogatni a munkára. Nem egy kiváló aranyérmes pályázóm volt már, akit többször kellett biztatni a munkára, mire végre belevágott. Ehhez már pedagógusszem kell, hogy meglássuk diákjainkban a szunnyadó képességeket is.

A kiválasztott témához adjunk *szakirodalmat*. Jó önálló munka elkészítéséhez elengedhetetlen egy-egy, a témakörre vonatkozó szakleírás ismerete. Ezekből szempontokat kaphat a pályázó, módszert tanulhat a gyűjtéshez és a feldolgozáshoz. Csak ezután beszéljük meg pályázónkkal munkája *vázlatát*. A vázlatot a tanuló rögzítse, mi csak a hiányosságokra, pótlásokra hívjuk fel a figyelmét, tanácsokat adjunk a szerkesztésben. A kiértékelés után megkezdhető az *önálló gyűjtés* a részletkérdések szerint összeállított kérdőpontok alapján.

A gyűjtött anyagról, a gyűjtés mozzanatairól számoljon be minden pályázó a szakköri foglalkozásokon. Ezzel megvitatásra, az esetleges hiányosságok pótlására nyílik alkalom. Amikor azután együtt van az anyag, nekiállhat a tanuló a pályamű *megszövegezésének*. Ebben az időszakban már csak egyes felmerülő kérdésekben adjunk tanácsot, és vigyázzunk arra, hogy a pályamunka önálló, a diák egyéniségének, képességeinek megfelelő legyen. Elég sok gondot okoz a dolgozatok legépeltetése, a rajzok, mellékletek, fotók elkészítése. Főképp az anyagi lehetőségekkel nem rendelkező tanulókat kell segítenünk. Pályázataik legépelését esetleg társadalmi munkában is meg lehet szervezni, a felvételek elkészítését pedig a fotószakkörrel vagy fotózó diákok beszerzésével önköltségi áron végeztessük el. Jó, hogyha van a szakkörnek magnója, fényképezőgépe, villanófény-felszerelése – amit a diákok használhatnak –, vagy egy kis költségvetési kerete a szükséges kiadások fedezésére. Ezeket jutalmakból, az iskola és a társadalmi szervek hozzájárulásából biztosíthatjuk. Végre beadásra kész a mű. A pályamunkákat rendeltetési helyükre – a megyei diáknapi és az országos pályázatok szervezőihez juttatjuk.

A szakköri munka egyetlen jutalma a jól végzett munka öröme, sikerekben megnyilvánuló eredménye. Ennek kiaknázása a szakkör irányításának egyik fontos tennivalója. A jól elkészített pályázatok a diáknapi arany, ezüst, bronz fokozatban részesülnek, ami szép eredmény diáknak, szakkörnek, iskolának egyaránt. A megyei és országos néprajzi pályázatokon pedig pénz- vagy könyvjutalmat adnak. Ugyanígy jutalmazzák a múzeumok, tudományos

intézetek a legjobb kérdőíves adatgyűjtőket is. A pályázatok és a gyűjtőmunka társadalmi megbecsülése tehát jól szervezett és széles körű...

Aki végigjárja ezt az iskolát: a kezdő kérdőíves adatgyűjtéstől az országos táborig, az belekóstol a tudományos kutatás szépségeibe, beletanul a rendszeres kutatómunkába. Sok diákunk indult el már így az egyetemek és a tudományos pályák felé. S amelyek szakkörben ilyen módszeres és eredményes munka folyik, ott a végzett munka, a siker a legjobb propaganda, ott nem gond az utánpótlás biztosítása.

*Timaffy László: A néprajzi anyag felhasználása a történelemszakkörben
Bp., 1977. 5. 7–12. old.*

„Ki múltját becsüli, lesz annak jövője”

Honismereti nevelés a salgótarjáni Arany János Általános Iskolában

1987-ben kerültem Salgótarjánba, az Arany János Iskolába, faluról városba, lakótelepre. Kolléganőmmel azon törtük a fejünket, hogy leendő első osztályunknak milyen szabadidős foglalkozást találjunk ki, ami hasznos és a gyerekek szívesen csinálják. Mindketten falun nőtünk fel, ahol még élt a hagyománytisztelet. Mi még voltunk libapásztorok, igazi gyermekjátékokat játszottunk. Emlékeinkből, élményeinkből megálmodtunk közösen valami szépet, hasznosat. Elmondtuk elképzelésünket az iskola vezetőinek, megértettek, sőt maximálisan támogatottak bennünket, szabad kezet kaptunk. Nekiláttunk a szervezésnek, az anyaggyűjtésnek. Az óvodák nagycsoportos szülői értekezletén elmondtuk, hogy mit szeretnénk: nem művészeket akarunk nevelni gyermekeikből, hanem csak alapot adni, megszerettetni velük a néptáncot, a zenét, a mozgást.

Az osztály testnevelés tagozatos, Zsolnai módszerrel tanuló, egész napos csoport lett. A választott programhoz, módszerhez jól illeszkedik népi hagyományainknak, a népi kultúra értékeinek megismerése, szokásainknak, népművészetünknek a tanítás-tanulás útján való megmentése. Harminc gyerekkel kezdtük meg a munkát, melynek célja volt az is, hogy boldog gyerekeket neveljünk.

Néprajz órán kezdtünk ismerkedni az év ünnepeivel, Lucáztunk, új évet közöntöttünk. Egyszerűbb népdalokkal, népi játékokkal kezdtük a mozgásos szerepeket, s megkezdtük a kézműves foglalkozásokat is. Bábotak készítettünk mákgubóból, kukoricacsutkából, rongyból, fakanálból, csuhéból. Elhelyeztük azokat egy lakóház pincéjéből kimentett százéves bölcseben, melyet előbb palóc motívumokkal kifestettünk. Altatókat, ringatókat tanultunk. Tavasszal már beöltözve elmentünk az óvodákba *balázsolni*, a *gergelyjárást* bemutatni.

Év végére a lányok és a fiúk megszerették a játékos hagyományörzést. A vadóc megszeliődött, a kezelhetetlen szólót táncolt. A sok szereplés – köztük az első siker, a városi Ki mit tud? megnyerése – a játék, az anyák napi köszöntő, az együtt fabrikált busójárás álarcjai, az osztálykirándulás nemcsak a gyerekeket, de talán a szülőket is közösséggé kovácsolta. Sokat köszönhattünk a szülőknak, akik minden gyermeknek vettek furulyát, paravánt készítettek a bábozáshoz, ruhákat varrtak, s a szereplésekre elkísértek minket.

A 2. osztályban tovább bővítettük ismereteiket; betlehemeztünk, pünkösdöltünk. A zeneiskola kihelyezett tagozata lettünk, minden gyermek népzenei tanult Nagy Zoltán zene tanár irányításával. Furulyázni, citerázni tanultak. Később más népi hangszerekkel is megismerkedtek a tehetségesebbek. Így lett egy zenekarunk. Közben sokat szerepeltünk iskolai rendezvényeken, de már ki is léptünk az iskola falai közül. Szívesen szerepeltünk a nyugdíjasok előtt karácsonykor, névnapköszöntőkön, s bármikor, ha hívtak. Rendszeres szereplői lettünk táncal, zenével Salgótarján és vonzáskörzete kulturális rendezvényeinek.

Programjainkban szerepeltek a Salgótarjáni Ifjúsági Zenei Napok, a Palóc Szóttos hollóköi műsorai, a salgótarjáni vidám vásár, a népdaléneklő versenyek, a Rárósi Kulturális Napok rendezvénysorozata, a Palóccorság kiállítás, az Arany Órák, a Somosi Gyermektánc Fesztivál,

a falunapok. Táncoltunk a táncművészet világnapján, pünkösdöltünk a helyi katolikus templomban, koncerteztünk a zeneiskolában. Több alkalommal látogattunk el az idősek otthonába anyák napi köszöntőre. A Centrum Áruház „Magyar áruk hete” megnyitóján citeráztunk, táncoltunk. Részesei voltunk számtalan kiállítás megnyitó ünnepségének. Bemutattuk tudásunkat az iskolánkra látogató japán, lengyel vendégeknek is. Készítettünk kiszét, állítottunk májusfát. Tartottunk Mihály napi vásárt; a szülők sütötték perecet, pogácsát. Mi magunk is készítettünk apró játékokat, melyeket a megtanult kikiáltó versikékkel árultunk az iskolában.

Közben a tanulásban is megállták helyüket a gyerekek, tanulmányi versenyeken szép eredményeket értünk el. 4. osztály év végére igazi, jó közösséggé alakult a gyermekcsapat. Összetartó, egymást segítő osztálytársakká lettek a tanulók. Betlehemeztünk, születésnapokat tartottunk egy-egy családnál.

Sokat köszönhetünk dr. Barsi Ernőnek, akitől folyamatosan kaptunk anyagot; népdalgyűjtéseiből, népi gyermekjátékokból sok ötletet meríthettünk. Biztatásával, személyes jelenlétével megerősített minket abban, hogy jó úton járunk. A felső tagozatban, majd a középiskolában sokan folytatták tanulóink közül az alsóban elkezdett munkát. Ezek a gyerekek most érettségiznek. Sok közülük zenél, vagy a Nógrád Táncegyüttesben táncol.

Következett egy újabb első osztály. Sok tapasztalattal rendelkezve kezdtünk mindent előről. Már a gyermekek s a szülők előtt is volt példa; szívesen írást kaptak a gyermekeiket a hagyományörző osztályba. Minden évben voltunk tánc- és népművészeti táborban. Megtanultunk szóni, fonni, agyagozni, nemezelni, próbálkoztunk a korongozással. Szent Györgyről szóló játékot adtunk elő. Az osztályokban minden jeles napot bemutattunk, szalonnát, kolbászt kaptunk érte, mint a régi idők gyerekei. Voltunk szüretelni, cseresznyét szedni. Készítettünk Luca-kalendáriumot, figyeltük az időjárást, vajon beválnak-e a népi megfigyelések. András-napon a lányok férjvőslő játékot játszottak. A zene világnapján az osztályokban népdalokat furulyáztunk, húsvétkor locsolkodtunk.

Elkezdtek a gyűjtőmunkát. Locsolóverseink könyv alakban is megjelentek. Később lakodalmakban adtak elő; többször kölcsönadtuk már. Megnyertük a városi Ki mit tud a tavaszi jeles napokról? című vetélkedőt. Karácsonykor mézeskalácsot sütöttünk. Élményekkel, sikerekkel telt el a négy év, s hogy milyen gyorsan, az jelzi, hogy ezek a gyerekek most ballagnak a 8. osztályból. Zenélnek, táncolnak, viszik magukkal az iskolában megismert és megszeretett értékeket.

Jelenlegi osztályunk most negyedik. Remek táncosok, zenészek. Ismerik a jeles napokat, jó kézügyességgel megáldott gyerekek. Rengeteget szerepeltek, bátrak, magabiztosak. „Hagyományok nélkül az élet olyan, mint egy hosszú vándorút vendégfogadó nélkül” – szól a megszívlelendő megállapítás. Igyekeztünk az úton sok-sok vendégfogadót kialakítani számukra az évek során. 12 év tapasztalata van mögöttünk. Szem előtt tartottuk Berze Nagy János szavait: „Az oktatás csak úgy gyümölcsözik a nemzetnek, ha a gyermeklélek a saját nemzete hagyományain nő fel”. Bátran állíthatjuk, a gyümölcs mindig beérett.

Szívesen játszották a népi játékokat, énekelték a palóc vidék népdalait. Aktív tevékenységgel műveltük, próbáltuk átmenteni népünk kultúráját. Játék közben kovácsolták igazi közösséggé a gyermekcsapatok. Sokszor visszajártunk az óvodába közösen énekelni, játszani. Fontos, hogy már kicsi gyermekkorban elkezdjék lerakni az alapokat. Jó példa erre a Nyitnikék óvoda Erzsébet óvónője, Kovács Lászlóné kis óvodás csoportja, amelyben sok népdalt, játékot tanít, mi is gyakran segítünk. Sokszor közösen tartjuk a jeles napokat.

Szeptemberben egy újabb első osztály ismerkedik népi kultúránk alapjaival. Szeretnénk nekik is mindent átadni, amit az előző három osztálynak sikerült. Vannak újabb terveink is. Szeretnénk elmenni jeles napokon olyan házakhoz, ahová befogadnak. Szeretnénk a megye azon településeit felkeresni, ahol még él a néphagyomány, a viselet, ahol aktív népművészek élnek, mint Hollókőn, Rimócon, Bujákon, Domaházán. Szeretnénk megtanulni hímezni, melyhez segítséget kínáltak a nyugdíjas klub tagjai.

Remélem, hogy segítőkre, Gyebnár László néptánc-oktatóra, Hrúz Dénes, Andrassy Ferenc népzeneoktatókra és az iskolavezetésre továbbra is számíthatunk. Szeretnénk, ha ezek a gyerekek is sok szépet, jót tanulhatnának, megismerhetnék a nép kincseit, mert napjainkban talán fontosabb elfogadni ezeket a gondolatokat, mint bármikor, hiszen „Minden nemzet olyan jövőt érdemel, amennyire múltját ismeri, tiszteli”.

Nagy Józsefné

A helytörténet, a honismeret oktatása Lakitelken

A helytörténet kutatóinak, iskolai oktatóinak régi vágya teljesül a kerettantervek bevezetésével. Az oktatási kormányzat elképzelése szerint az 5. és 6. osztályokban évi 18-18 óra áll rendelkezésre arra, hogy a gyermekek szűkebb pátriájuk és a Kárpát-medence néprajzi, helytörténeti vonatkozásaival ismerkedjenek. Tapasztalatom szerint sok olyan intézmény van, amelyben most tanakodnak azon, ki, melyik tantárgy keretében fogja tanítani a hon- és népismeretet. Reméljük, hogy az iskolák nem tekintik olyan időkeretnek ezeket a tanórákat, amelyekkel a kötelező óraszámából hiányzó órákat pótolni lehet. Természetesen bőségesen akad jó példa is, olyan iskolák sokasága, amelyekben már évek, évtizedek óta avatott kézben van a téma oktatása, s bőségesen kihasználják azokat a lehetőségeket is, amelyek a lokálpatriotizmus kialakítását eredményezik.

Községünk iskolája alapító tagja egy olyan területi munkaközösségnek, amely a környező települések mintegy tíz iskolájának tanítóit, tanárait fogja össze. Az alsó tagozatosok, az idegen nyelvet oktatók, a természettudományos tárgyak tanárai, valamint a magyar-történelem szakos kollégák igyekeznek összehangolni éves programjaikat, tanulmányi versenyeket, bemutató órákat szerveznek, tankönyvek szerzőivel, szaktanácsadókkal találkoznak. A humán szakosok munkaközösségének idei összejövetelein – a szeptembertől életbe lépő új rendelkezések kapcsán – különösen fontosnak tartottuk a helytörténeti oktatásról szóló beszámolókat. Ezek tapasztalatait szeretném közkinccsé tenni.

A Közoktatási Modernizációs Közalapítvány még 1999-ben „*Komplex környezeti értékek helytörténeti, földrajzi háttérrel*” címmel pályázatot írt ki. Az örvendetesek sok pályázó között volt munkaközösségünk két iskolája is. *Kocséron* már kezükbe is vehették a helytörténeti tankönyvet és munkafüzetet *Gévi Imre* tanár úr diákjai. A munka igényesen dolgozza fel a kocséri hétköznapiakat, az irodalmi, régészeti, történeti anyag felidézésével vezeti be a gyermekeket a község múltjába. Nagyszerű kezdeményezésnek tartom azt is, hogy a tanár úr az elmúlt tanévben pályázatot hirdetett a diákok számára. Arról kellett megkérdezni a gyerekeknek falujuk idős lakóit, hogy hajdanában milyenek voltak az iskolás évek. A legjobb dolgozatokat szakmai nap keretében mutathatták be alkotóik nemcsak diáktársaiknak, hanem a felnőtteknek is.

Tiszakécskén most van folyamatban a helytörténeti olvasókönyv elkészítése. A kisváros speciális helyzetben van azért is, mert több település egybekapcsolásával jött létre, s ezeknek az „alkotórészeknek” történeti, néprajzi értékeit egyaránt szeretnék megjeleníteni. A településnek számos iskolája van, melyeket – a református gimnázium kivételével – közös igazgatás alá kapcsolt az Önkormányzat, így a munkában sok pedagógus és diák vesz részt. A helyi vonatkozásokon kívül a környező települések legfontosabb adataival is kiegészítik a kötetet, mely ki kell, hogy elégítse az általános iskolások és a középiskolások érdeklődését is. *Tiszakécske*, *Móricz Zsigmond* „boldog falu”-ja, évről évre irodalmi vetélkedővel is igyekszik tisztelni az író emléke előtt.

A környező települések közös jellemzője az is, hogy összefoglaló, monografikus munka ez ideig nem készült róluk. Készültek viszont dolgozatok az országos középiskolai tanulmányi versenyekre, illetve a főiskolai, egyetemi tudományos diákkörökben, s megjelentek helytörténetesek egy-egy részterületet, egy adott történelmi kort feldolgozó munkái. Szintén várat még magára a községek többségében önálló helytörténeti gyűjtemény létrehozása. A legtöbbet ebben az irányban tudomásom szerint *Tiszaalpár* és a néhány hónapja Bács-Kiskun megyéhez tartozó *Tiszazug* lakosai tették. Mindkét helyen néhány lelkes ember kezdeményezésére külön épületben falumúzeumot hoztak létre. Az idegenforgalmi látványosságként is működtetett kiállítások a tanulók számára is nagyon sok hasznos információval szolgálnak. Itt *Lakitelken* csak reménykedni tudunk abban, hogy a példa helyi követőkre is talál

Községünk az elmúlt esztendőben falunapok keretén belül ünnepelte első okleveles említésének 925., Kecskeméttől önállóvá válásának pedig 50. évfordulóját. A színvonalas rendezvénysorozat keretén belül adta át *dr. Nemeskürty István* a millenniumi emlékszablót is a pol-

gármesternek, s a település közösségének. A háromnapos ünnepség idején helytörténeti kiállítás is megtekinthettek a helybéliek meg a Lakitelekről elszármazottak a községi könyvtár – egykori csendőrlaktanya – épületében. Sajnos ez a kiállítás csupán a várta a látogatókat.

Régi tervünk egy faluház, falumúzeum létesítése. Ez idáig minden elképzelés – pénz hiányában – papíron maradt. A község újratelepülése a XIX. század második felében kezdődött. A kecskeméti Katona József Múzeum néprajzi adataira szerint, az itteni házak közül alig néhányan tarthattak számot korú vagy kialakításuk miatt érdeklődésre, már ameddig álltak. Az utolsó szép parasztházban jelenleg villamossági szaktolt működik. Természetesen az épületet előtte alaposan átalakították. A Klebelsberg-iskola – melyet valamikori tanítóházaspára után Lévai-iskolaként ismernek a helybéliek – mellett áll egy később épült tanítói szolgálati lakás. Az önkormányzat legutóbbi állásfoglalása szerint remény van arra, hogy ezt megkaphatjuk helytörténeti, iskolatörténeti gyűjtemény céljaira. Einnél kézzelfoghatóbb a reméljük augusztus 20-ára elkészülő szép terv egy helyi vállalkozó munkája. Kecskés István a település legelső iskolája helyén a múlt század elején épült úgynevezett „Sárga iskola” épületét vásárolta meg, s abban az általános iskola régi eszközeit, padjait, dokumentumait felhasználva iskolatörténeti kiállítást rendez be. Külön érdekesség, hogy nem csupán egy tanterem rekonstrukciójáról van szó, hanem gazdasági udvarral, tanítólakással együtt, egységében próbálja bemutatni a hajdani életet.

Iskolánkban a helytörténetet ez idáig a történelem tantárgyon belül, egy-egy fejezethez kapcsolva tanítottuk. Az ötödik osztályban bevezetesként családtörténettel foglalkozunk. Ez egyrészt a gyermekek időfogalmának kialakítását segíti, másrészt felkelti érdeklődésüket legszűkebb környezetük, a család iránt. A szülők, nagyszülők legtöbb esetben szívesen nyílnak meg a gyerekeknek, sokszor közösen kutatják felmenőiket. A legkorábbi adatokat általában a XVIII. századra visszamenőleg tudják előadni. Idén hetedik osztályban is végeztünk hasonló munkát a gyerekekkel. Egyik tanuló az egész családot összegyűjtötte az anyai nagyszülők házában – voltak vagy harmincan –, s azután a kollektív emlékezetre hagyatkozva készítette el a családfát. Ilyenkor persze előkerülnek a régi fényképek is, felidéződnek a település története szempontjából is fontos emlékek. Ezekből fogalmazást is készíthetnek a diákok, melyek közül a legjobbakat a *Lakiteleki Újság* helytörténeti rovatában jelentetjük meg.

A korábban kétheti, jelenleg havi rendszerességgel megjelenő lap a helytörténetírás műhelye is a településen. Állandó rovatai között megtalálhatjuk a *Magántörténelem* címűt, melyben személyes emlékeket, visszaemlékezéseket közlünk az elmúlt évtizedek történéseiről. Kordokumentumok című összeállításunk olyan, a családi irattárak mélyéről előkerülő, általában a XX. század első feléből való iratok bemutatására vállalkozik, amelyek közérdeklődésre tarthatnak számot. Helytörténeti oldalunkon közöljük azokat a régi fényképeket is, amelyek valaha a településen készültek.

Az 1989-től megjelenő újság története során számos olyan kincs került a kezünkbe, amelyek tulajdonosaik számára értéktelennek, vagy kevésbé értékesnek tündek, de közölve azokat, másokban is emlékeket ébresztettek, újabb riportok, visszaemlékezések születését segítették. A falu idős lakóival való beszélgetéseinket magnetofonnal is igyekeztünk rögzíteni. Az évek múltával egyre többen vannak, akik eltávoztak az élők sorából, de hangjukat őrzi a kazetta.

Régi adósságunk a *Lakiteleki olvasókönyv* kiadása. A millenniumi esztendő befejezése előtt még szeretnénk megjelentetni ezt a könyvet. Ebben a Lakitelek történetét feldolgozó részt a település földrajzi neveinek gyűjteménye követi térképmelléklettel. A forrásgyűjteménybe mindazokat a Lakitelekről szóló levéltári és más dokumentumokat gyűjtöttük össze, amelyek segíthetik az elmúlt kilenc évszázad helyi történéseinek megértését. Ezt követi a jeles helybéliek visszaemlékezéseit tartalmazó fejezet, majd a Lakitelek lexikon. A kötetet fényképalbum zárja. A munkát minden lakiteleki családba szeretnénk eljuttatni. Iskolásaink számára pedig *munkafüzet* készül, melynek feladatai, kérdései, ábrái segítenek feldolgozni az olvasottakat.

Addig is, míg az említett könyv elkészül, a gyermekek számára *Helytörténeti lapozgatót* készítettünk. Ez közvetlenül a mindennapi oktatást segítő, de csak fénymásolással sokszorosított kiadvány. A település bel- és külterületének részletes térképével kezdődik. Szomorú tapasztalatunk, hogy tanulónk bizonyítalanok még a település utcaneveinek pontos ismeretében is, a határrészek elhelyezkedéséről, dűlőneveiről pedig még kevesebbet tudnak. Ezen ki-

vül régészeti leletek képeit, Lakitelekről készült évszázados térképrészleteket, nyomatokat, rajzokat nézegethetnek a tanulók. Közöltük azt az összeállítást is, amely a XVIII. század közepétől a XX. század elejéig tartalmazza a mai falu helyén földet bérlő gazdák neveit. A gyermekek nagy érdeklődéssel tanulmányozzák az adatokat, szívesen kérdeznek, kutatnak a témában.

A településhez való kötődés erősítését szolgálják azok az emlékhelyek is, amelyeket a Lakiteleki Népfőiskola és a Faluszépfő Egyesület segítségével létesítettünk. A mai országháztárokon belül elsőként állítottunk *Tanítók fíját*. A gyökerével felfelé fordított, hosszában kettévágott tölgyfára, bronz levelekre írva erősítettük fel azon, már elhunyt pedagógusok és lelkipásztorok, hitoktatók nevét, akik a településen működtek. A Templom téren a *világháborúk lakiteleki áldozatainak* állítottunk emlékművet. Mindkét alkotás Szabó Imrefia Béla szolnoki szobrászművész munkáját dicséri.

Nagyon reméljük, hogy a területi munkaközösségben, és az iskolánkban folyó munka tovább folytatódhat, s nemcsak a gyermekekben, hanem a települések lakóiban is erősíti a kötődést a szülőföldhöz.

Olajos István

„...lelkem, érzésem örökséget kapott...”

Hon- és népismereti tankönyv Kazincbarcikán

A nemzeti alaptanterv alapján, a helyi tanterv és nevelési program támogatására *elsőként* Kazincbarcikán jelent meg az új tantárgynak, a *hon- és népismeretnek* a tankönyve. Alkotója, *Kissné Király Pirooska*, aki előzetes kipróbálás, előtanulmányok után vállalkozhatott sikerrel a tankönyvírói feladatra. A szerző Babits Mihály üzenetét választotta útravalóul a népi kultúra birodalmába bevezető tanulmányokhoz: *„Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el: a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagítja? A magyarság színt, a magyarság kincsét!”* A tankönyv kipróbálása után vissza kell majd térnünk alkalmazásának gyakorlati-módszertani elemzésére, most, ebben az előzetes bemutatásban azok számára kívánunk tájékoztatást adni, akiket hasonló törekvések foglalkoztatnak.

A könyv a néprajznak és társtudományainak eredményei alapján tárja a tanulók elé a népi kultúra jellemzőit, igyekszik azonban e tudástartalmat személyes üggyé tenni azzal, hogy a tanuló nagyszüleinek, dédszüleinek mindennapi életét kívánja közel hozni, szemléltetve ezzel azt is, miképp épül a múltra a jelen. Az ismeret- és tevékenységanyagot 18 leckére osztva dolgozzák fel.

Az etnográfia kutatási körét áttekintve az első leckében a hagyományápolás, a múzeum, a kiállítás, a skanzen, a tájház jellemzésével foglalkoznak a tanulók, s – amennyiben lehetőség van e közgyűjtemények megtekintésére – valós tárgyi környezetben idézhető fel a hagyományos anyagi kultúra, amelynek eszközeihez a későbbiekben az életmód, a szokások, a viselet, a hiedelem sokféle eleme kapcsolható. Vagyis megvalósul a tanulásnak az a követelménye, hogy az eleven szemlélettől jussunk el az elvontabb tartalmakig. A második lecke a falunak mint településnek a jellegzetességeit érteti meg, képek segítségével mutatva be a főbb településformákat, a telket, az épületek alaptípusait, a faluközpont. A harmadik lecke négy magyar tájegység tipikus lakóházait s a paraszti porta többi építményét mutatja be, hogy azután a közvetítő két tanegységben a szobával és a konyhával (pitvarral), ezek bútorzatával, díszítőelemeivel (hímzések, szőttések), a tüzelőberendezéssel, a sütés, a főzés, a mosás eszközeivel, ismeressen meg.

Az élettér tárgyi világába való bevezetés után a hatodik leckétől kezdve az itt folyó étellel ismerkednek meg a tanulók. Föltárulnak a paraszti család munka megosztásának, munkarendjének hagyományai, az állattartás és pásztorkodás tényei, a földművelés munkamenete a vetéstől a cséplésig, miközben olyan dalokat gyűjthetnek a tanulók, amelyek a paraszti mun-

kákhoz kötődnek. Külön lecke tér ki a gyermekek és a nők munkavilágára, a kendermunkára (fonás, szövés), a tejfeldolgozásra, a tartósító eljárásokra. A nyolcadik lecke a megélhetés egyéb módjait veszi sorra: az erdőhasználatot, a fafaragást, az idénymunkát (summások), az árucserét. Az étkezés rendjével foglalkozó fejezet az évszakok adottságaira alapozva tárgyalja az étrendet, a disznóölést, a táplálkozási szokásokat, a következő lecke középpontjába pedig a hagyományos paraszti viselet kerül a jellemző ruhadarabok számbavételével.

A továbbiakban részletesebb leckék (11–17.) foglalkoznak az ünnepekkel. Indokolt is ez, mégpedig több okból. Először is: a világi és a vallási ünnepeknek, a jeles napoknak a hagyományvilágában sűrítetten fölfedezhetők a tárgyi kultúrával való összefüggések, megjelenik a szociális kultúra éppúgy, mint a folklór. Másodsor: az ünnepekhez kapcsolódóan olyan nevelő hatású tevékenységformákat iktathat be a pedagógus, mint a néptánc, a dramatikus feldolgozás (pl. betlehemezés), a gyermekjáték, az éneklés, a mesemondás, a szokáskutatás, hiedelmek, babonás történetek, mondókák, szólások, találós kérdések összegyűjtése. Mindez jó alapot ad a záró, 18. leckéhez, amely a helyismereti kutatómunka előkészítését kívánja szolgáltni.

Tankönyvről lévén szó a tömören és szemléletesen megfogalmazott szövegek mellett képek segítik az ismeretszerzést, kérdések és feladatok rögzítik a tudást, nyitnak teret az alkalmazásra. A tankönyvet az új fogalmak kislexikona és a további elmélyülésre buzdító irodalomjegyzék zárja.

Mint e rövid áttekintésből érzékelhető: a tankönyv nem egyetlen település vagy kistáj népi kultúrájához kötődik, hanem általános érvényű, tehát országsszerte alkalmazható. Pontosabban: leíró ismeretanyaga a néprajz általánosított eredményeit közvetíti, míg gyakorlat- és feladatrendszere igényli a helyi vonások föltárását, egy adott közösség sajátos kultúrájának számbavételét. Ha ez sikerrel jár, akkor egyaránt közelebb kerülünk a hon- és népismeret keretében a magyarság közös népi örökségének megismeréséhez, és a szülő- vagy lakóhely egyediségének megértéséhez.

K. D.

Hagyományos tájnevek a térképeken

A köztudatban elsősorban a térképeken jelölt tájnevek, földrajzi nevek terjednek el, de térképeink nem jelölnék helyesen minden hagyományos földrajzi nevet, tájnévként is használt megyeneveket, néhány járásnevet, néhány olyan népi tájnevet, amelyek nem jelentenek közgazgatási tájegységet. Ezek éppen olyan hagyományos értékek, mint a népdalok, népszokások, műemlékek. A kérdésben gyakori következetlenségekre akkor figyeltem fel, amikor második szülőföldemet, a mecseki *Hegyhátat*, ezt az élő népi tájnevet geográfusaink egyszerűen elfelejtették. A helytelenségekre több közleményben mutattam rá. A térképek, nem vitajellegű publikációk, csak azzal a névvel jelölhetnek, illetve jelölhetnek valamely tájegységet, amelyet a Földrajzinév Szakbizottság jóváhagyott. Ez pedig nem köteles kívülről kifogásra hallgatni, még ha némely tagjai igazat is adnak a kifogásolónak. Megalapozott helybeli véleményt azonban figyelembe kell venniük.

Előfordult, hogy egy földrajzi objektum hagyományos nevét azért változtatták meg, mert a régi nevét adó egység elvesztette önállóságát. Így például a Soroksári-Dunaág nevét a Bizottság azért változtatta *Ráckeveire* – bizonyára ráckevei kérésnek eleget téve –, mert a Budapesthez csatolt Soroksár elvesztette önállóságát. A Gömör–Tornai-karszt pedig először feltehetően azért lett észak-borsodi, mert erős politikai kifogás alá esett a Bulla Béla és Mendöl Tibor által írt *A Kárpát-medence földrajza* című könyv (1947), amely a történelmi Magyarországról, mint egészről szólt, a régi magyar nevekkal. Utána térképeink, geográfusaink ennek a két, többé-kevésbé határainkon kívülre került megye nevével jelzett területet, az akkori szocialista iparfejlesztés miatt favorizált megye nevével jelölték, noha Borsod eredeti területéből semmi sem tartozik ehhez az újabban – nem kifogásolhatóan – *Aggteleki-karsztnak* nevezett tájhoz. Hunfalvy János 1886-ban Tornai-hegységnek írta, bizonyára azért, mert 1881-ig jóval több tartozott belőle a kis Torna megyéhez, mint Gömörhöz.

Felvetődött, hogy az egykori Gömör és Torna megyék nevét ne csak falunevek, hanem természeti földrajzi egység is megörökíthetné. Erre alkalmas lehetne a Bódvaszilasi-medence Tornainak nevezése, de ettől és az alatta a perkupai szűkület és a szendrőládi vasútállomásnál lévő szűkület között fekvő, határozottan medence jellegű területtől a medence nevet is megtagadták, és a Magyarország Nemzeti Atlaszának (1989) részletes tájneveket mutató 86–87. oldalán csak *Bódva-völgynek* jelölik. Közben a Bódvába torkolló Rakaca-patak kanyonszerűen szűk, hosszú völgyét a felette fekvő tágasabb területtel együtt völgymedencének jelölik, Tornainak pedig a Cserehát egy részét, a Rakaca-patak és az országhatár közötti dombvonulatot, amely túlnyomóan eredetileg borsodi és abaúji föld.

Gömört a nagy Gömöri-medence határainkon belül maradt része, Putnok környéke örökíthetné meg, noha ebben néhány, eredetileg borsodi falu is van. Ezt teszi egy Miskolcon kiadott új autótérkép. Ha ez a Trianon-szindróma miatt nem volt és talán most sem célszerű, a korábban Putnoki-dombságnak nevezett táj lehetne gömöri, de ezt Borsodira változtatták, noha több mint kétharmada eredeti gömöri terület. Borsod megye névadóját, az Edelényhez csatolt *Borsod* falut pedig a vasútállomás nevébe való bevétellel kellene megörökíteni. Helyi kezdeményezés másfél évtizede javasolta, hogy Edelényt egészítsék ki Borsod nevével.

A Gömöri-medencéhez délen csatlakozó Heves-Borsodi-dombságot nem ismerik el hegységnek, noha az *Ökörhegy* (542 m), *Vajdavár* (530 m) és néhány más csúcsa magasabb a Bulla (1962) szerint a hegységes szűkséges 500 m-nél. Különlegessége, a benne álló bükkszent-erzsébeti Nagy-kő, amely egyik legmagasabb, csaknem függőleges sziklafalunk. Geográfusaink közül csak Láng Sándor nevezte – legismertebb csúcsáról – 1949-ben *Vajdavár-hegységnek*, később 1953-ban sajnos *Ózd–Pétervására közötti hegyvidéknek*. Magam turistaként *Óbúkknek* ismertem meg. Ezzel a címmel 1968-ban vázlatos turistatérkép is jelent meg róla. Paládi-Kovács

Attila (1982) szerint – aki néprajzkutatóként sokáig dolgozott ezen a tájon – a helybeliek *Bükk*nek mondják. Magam is azt találtam később, hogy Bükk a helyiek által használt neve. A Bükk útikalauz (1977) *Kisbükk*nek is írja. Az 1967-ben közölt földrajzi tájbeosztás egyik szerzője, Somogyi Sándor (1998) szerint „medence, de egyes részletei jelentős magasságra emelkedtek (Vajdavár 542 m)”. Tartotta magát az 1967-ben közölt tájbeosztáshoz, amely szerint az et-től a hegységtől északra, délre és keletre fekvő, csak magas hágókban át kapcsolódó kis medencék egy medencét alkotnak, tehát az is medence, ami köztük van. Ugyanakkor hegységnek tartják a szomszédos, 87 méterrel alacsonyabb Upponyi-hegységet.

Északkeleti területünk egy másik vitatható nevű tája a *Zempléni-hegység*, amelynek jóval nagyobb része fekszik abaúji, mint zempléni területen. Geológusaink a Zempléni nevet nem fogadják el, hanem a régebbi Eperjes–Tokaji heglánc nevéből vett Tokaj-hegység néven adták ki a táj geológiai térképeit. Jeles kutatója, Pinczés Zoltán professor 1998-ban is Tokaji-hegységnek írta. A Zempléni nevet Cholnoky Jenő professor vetette fel 1936-ban közölt Magyarország földrajzában azzal, hogy „nagyobb és főként értékesebb része igenis Zempléni-ben van”. Nem vette tudomásul az akkor már gyakori, és az 1940-es években általánossá váló *Sátor-hegység* nevet, amelyet először a „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre” közölt a Strömpl Gábor által összeállított térképlapon. A hegység 1000 m feletti legmagasabb pontjai a történelmi Sáros megyében emelkednek. Az 1950-ben három vármegyéből egyesített Zemplénhez eredetileg csak a Hegyalja, a hozzá csatlakozó Erdőbénye és Makkoshotyka tartozott. A zempléni megyeszékhely, Sátoraljaújhely felett fekvő *Hegyköz* teljesen abaúji terület volt, valamint a hegység belsejében fekvő falvak és alatta Erdőhorváti is (Fényes, 1851). Csak az 1881. évi megyerendezéskor került át Abaújából Zemplénhez néhány falu, köztük Széphalom. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum egyik felirata szerint Kazinczy a birtokát jelentő Széphalom (korábban Bányácska) felé mutató táblára az Abaúj-megye nevet is ráíratta. Vannak, akik a hegység felső részét Észak-Zemplénnek írják. Van Észak-Zemplén is, de nem itt, hanem a Homonna–Vihorlát-hegység vonal és a kárpáti vízválasztó között. A helybeliek véleményét mutatja, hogy amikor az Országos Kék Túrát teljesítettük, mogyoróskai szállásadónk, N. Szűcs János, aki a falu bírója is volt, önrzetenes mondta, hogy a turisták szerint az ő hegyeik a legszebbek, de fájdalmasan kérdezte, hogy miért mondják zemplélinek, amikor nem Zemplénben vannak. Egy, a Nők Lapjában megjelent zempléni riportra reagálva pedig több abaúji faluból tiltakoztak a „lezemplénizés” ellen. A riport írója, Fenákel Judit, a lap 1986. évi 35. számában mentegetőzik, hogy ő nem Zemplénről, hanem Zempléni-hegységről írt, de az utóbbiakból fokozatosan „a Zemplén” lett. A fiatalabb abaújiak feltételezhetően már nem tiltakoznak a „zemplénizés” ellen. A többség szerint mindegy, hogy valaminek mi a neve, de saját nevük eltévesztését nem szeretik. Ahogy elfogadják, hogy a Nagy-Alföld keleti szélé Trianon miatt Erdély lett, úgy elfogadják új tájneveket is. A régiek mellett állók kihalnak, ahogy azok is, akiknek még életelemük volt a népdalok éneklése, a régi szokások megtartása.

A Völgyesség és Zselic közötti táj felosztása ellen már az illetékes bizottságnál tiltakoztak a mecseki, baranyai *Hegyhát* székhelyéről, Sásdról is. Ennek a neve 1945 után tűnt el a térképekről, a földrajzi irodalomból, pedig nevét az egy negyed évezreden (1696–1948) át érvényes „Hegyháti járás” is megerősítette. Tájnevét az 1930-as évek közepén évszám nélkül megjelent ÁTI Kiszatlasz eltüntette azzal, hogy a Hegyhátat átvitte Tolnába, a Völgyeséget pedig kiterjesztette a Hegyhát keleti felére, de a Zselicet még eredeti helyén, Somogyban hagyta. A Zselicet még a járásnév érvényességekor, 1947-ben Bulla Béla átvitte a Hegyhát nyugati felére is. Keleti fele az ÁTI Kiszatlaszhoz hasonlóan Bullánál a *Völgyesség* lett. Korábban, a XIX. század közepén és végén megjelent *Baranyát* (Haás 1845, Várady 1896) és *Somogyot* (Csorba 1857, Széchenyi 1892) ismertető munkák egyikében sincs arról szó, hogy a *Hegyhát* bármi is Baranyához tartozna. Az 1980-ban Sásdról beadott kérelem hatására az illetékes bizottság először csak eredeti területének negyedére, a Komlói–Dombóvár és a Dombóvár–Kárász vasútvonalak, illetve a mellettük folyó patakok közötti részre járult hozzá az eredeti tájnév használatához, Baranyai-Hegyhát néven. 1987-ben hivatalos iratot kaptak arról, hogy ezt északra és kissé dél-nyugatra kiterjesztették, de Magyarország Nemzeti Atlasza a tájhatárokat pontosan közlő 86–87. oldalán az említett vasútvonalak, illetve patakok közötti területen mutatja. Ezen a szűk területen ábrázolja az 1999-ben kiadott Magyarország Atlasza is. A Hegyhát valójában nem patakok által határolt terület, hanem a Mecseknek a Kapos felé lejtő háta, a Baranya-patak és a Bikali-víz medencejellegű vízgyűjtő területe. Medence jellegű a szomszédos Völgyesség, 1950-ig *Völgyességi járás* is. Cholnoky (1936) mutatott rá arra, hogy a medencék fontosabbak a

hegységeknél, dombságoknál, mert bennük alakultak ki társadalmi egységek. A Hegyháti járás név, a sokáig hivatalos latin nyelvhasználat idején – processus Transmontanus (Hegyentúli járás) – feltehetően 1696-tól volt érvényben, amikor területét nádori rendelet Tolnától Baranyához csatolta (Papanek 1783) és 1948-ig létezett, amikor sok törpefaluja miatt Komlói és Sásdi járásra osztották. A jelző nélküli Hegyhát Kogutowicz Károlynál (1936) és Kádár Lászlónál (1941) is Baranyában van. Kósa László és Filep Antal (1975) etnográfiai tájbeosztásában is ez a Hegyhát. Azt, hogy a tájnév ma is él, mutatja, hogy Sásd székhellyel működik a Hegyhát Térségi Fejlesztési Tanács, amelynek hatáskörébe a térképeken Zselichez tartozó falvak is beletartoznak. Tolnában a régi helybéliek eleinte tiltakoztak a Hegyhát név ellen (Gábel 1973), de a térképekről megszokták, és szívesen veszik, hogy egy tulajdonképpen tájnév nélküli területünknek van külön neve. Kogutowicz (1936) a mai Tolnai-Hegyhát egész területét a Völgységhez sorolta, feltehetően azért, hogy minden település tájnévvel rendelkezzen területhez tartozzék. Ebben Kósa-Filep (1975) is követte. De északi része nem tartozott a Völgységhez. A Tolnában fekvő Hegyhát a földrajzi irodalomban először 1942-ben jelent meg Princz Gyula munkájában Gyönki-Hegyhát néven, utána felsorolja a Völgységet, Hegyhátat és Zselicet a Kapos mentén felfelé. Előbbi, az 1936-ban megjelent munkájában itt csak Baranyában fekvő Hegyhátról tudott.

Baranya egy másik tájnevű vidéke az *Ormányság*, amelynek kötelező Ormányság nevét mi, régi baranyaiak tudálékosságnak tartottuk. Ormányságnak írta az 1896-ban megjelent Baranya ismertetője (Várady 1896) és Kiss Géza kákicsi lelkész is a táj folklóráját tárgyaló munkájában (1937), amit barátja, Kodolányi János (1963) erősen kifogásolt azzal, hogy az *ormány*, tehát az abból eredő tájnév is „a nyelvújítás erőszakolt csinálmánya”. Etnográfianak nemrég elhunyt nagy öregje, Gunda Béla is Ormányságnak írta 1943-ban megjelent munkájában. Az Ormányság mellett jobbra azok álltak, akik a tájnevet az ótörök *erdő-ormán* szóból származtatták, és közülük néhányan a magyarság vagy az ormányságiak türk eredetét vallották. A név azonban a *Vrman*ból is származhat. Középkori okiratokban ugyanis az Orman mellett a *Vrman*, *Vrmanuk*, *inter Dravam et Vrman* (a Dráva és Vrman – Fekete-víz – között) is előfordul. És ahogy a magyarban a szláv vlah, vlaszból oláh, olasz; a paganból pogány, Posonból Pozsony lett, úgy lett a Vrmanból Ormán, Ormány, Ormányság. Az *y* nélküli szót többen elegánsabbnak tartják, talán ezért lett a Hany, Hanyságból (Kádár 1941) Hanság. Különböző Vrman- és hasonló Wruhman-patak másutt is volt a Dunántúlon (Ortvay 1882), Jugoszláviában pedig van Albániából átfolyó Vrmosa-patak.

Az Ormányság mellett áll Cholnoky Jenő (1936) a tekintélyes földrajzprofesszor, és geográfusaink öt követték. A budapesti egyetem Néprajzi Tanszékének részben turkológus etnográfia professzora azt tanította, hogy a magyar református egyház szervezetét Lampe szerkesztésében ismertető könyvben Debreceni Ember Pál Ormányságnak írta és ebben követték tanítványai is. Ennek mind 1728-ban Utrechtben, mind 1741-ben Groningenben megjelent kiadásában Ormányság van írva, és ennek olvasta a közelmúltban elhunyt Györffy György (1963) is, tehát nem származhatott a 100 évvel későbbi nyelvújítás erőszakolt csinálmányából. A régebbi helybéliek véleményét mutatják egy idősebb korában sokat olvasott ormánysági, marócsai asszonynak, Sáfrány Józsefnének szinte elkeseredetten mondott szavai: „Miért csúfolják Ormányságnak, amikor Ormányság a neve?”

Az ország délnyugati sarkában fekszik a *Hetés*, amelynek térképi helye vitatott. Gönczi Ferenc (1914) ismertette a Göcsejgel együtt, és hogy szomszédossá tegye őket, mindkettőt erősen kiterjesztette, Kogutowicz pedig tovább terjesztette a Hetést, hogy az Őrséggel is szomszédossá tegye. Így Zalából és Vasból a Hetésbe sorolt három-három testületileg kismemesi, református, őrségi jellegű falut, köztük a zalai Szentgyörgyvölgyet, amelynek régi neve Őrszentgyörgyvölgy (Holub 1929) volt és felette a Szentgyörgyvölgyi-patak mentén azt a három vasi falut, amelyeket együtt Dömötör Sándor (1961) *Belső-Őrség*nek nevezett. Az újabb természetföldrajzi tájbeosztások a térképeken is tovább terjesztik a Hetést az Őrségbe a Kerka-vidékre, Bajánsenye tájára, noha Szentgyörgyvölgy-Bajánsenye dombvidéke domborzatilag különbözik a tágabb értelemben vett Hetés síkságától. Gönczi az általa felsorolt 17 falun belül megkülönböztette az „igazi Hetést”, amely a Kebele-patak és az országhatár közti terület és a határon kívüli Göntérháza. Ilyen kis területnek mutatja az ÁTI Kisatlasz is, de helyétől kissé északabbra. A helybéliek egyöntetű véleménye szerint is ez a Hetés, amely eredetileg hét faluból állt. Nem annyira berekfas ligetekkel (égeresekkel) és árkokkal tagolt sík tájakat tartják Hetésnek, hanem magukat a hetesieket, ami azt mutatja, hogy az igazi Hetés hét faluból állt.

A lecsapolás előtt a Kebele menti mocsarak keletről elzárták őket, ezért viszonylag elmaradottak voltak, és a legtovább jártak bocskorban, amiért hetesi bocskorosoknak csúfolták őket (Takács 1981).

Egy másik, közismert hegyhátunk a *Vasi*, amelyet térképeink újabban a Vend-vidék határainkon belüli területére és az Őrség egy részére helyezve mutatnak. Pécsi Márton és Sáralfalvi Béla Magyarország földrajzához (1960) mellékelte térképén és Bulla Bélánál (1962) is még a helyén van a Vasi-hegyhát, de Pécsi Márton és Somogyi Sándor egész országot ismertető tájbesorolásában (1967) már „új” helyen van, az eredetit pedig Felső-Kemeneshátnak nevezik. Ezt elfogadta az illetékes bizottság, és kötelezővé lett. Ezután már nemcsak a térképek jelölik így, hanem Kozma Gábor Vasmezei barangolások című útkönyve (1988) is engedelmesen Kemeneshátnak írja, csak lábjegyzetben közli, hogy a megyében elterjedt neve Vasi-hegyhát. A Vasi-Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás székhelyét pedig a „Kemeneshát gyöngyének” írja, és közli, hogy ott minden nyáron megrendezik a „Hegyháti Napokat”. A Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 295. sz. Vasvár–Hegyháti Túrák füzetének (1988) írója, Barbalics Imre viszont Fényes Elek 1836-ban megjelent munkájára is hivatkozva „Vasvárt és környékét hegyhátnak és nem kemeneshátnak határozza meg”.

Amíg a baranyai Hegyhátat csak 1948-ig igazolta a Hegyháti járás neve, addig a Vasit ma is öt Hegyhát kezdetű falunév (Hegyhátsál stb.) erősíti meg. Kérdés, hogy ilyen nyilvánvaló esetben is célszerű-e ragaszkodni az 1967-ben elkövetett tévedéshez, és több más tévedéshez, kötelezővé téve azokat az iskolákban is.

Gábrriel András

Irodalom: Barbalics Imre: Vasvár–Hegyháti túrák. Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 295. füzet, 1988. – Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Bp., 1947. – Bulla Béla: Magyarország természeti földrajza. Bp., 1962. – Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza. Bp., 1936. – Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857. – Dömötör Sándor: Őrség. Bp., 1961. – Fenákel Judit: Abauj nem Zemplén. Nők Lapja, 1986. 35. sz. 2. old. – Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. – Gábrriel András: A baranyai Hegyhát. Földrajzi Értesítő, 1973. 2. sz. 321–325. old. – Gábrriel András: Hagyományos tájneveinkről és a tájbeosztásokról. Földrajzi Értesítő, 1982. 1. sz. 131–139. old. – Gábrriel András: Hagyományos helyneveink védelmében. Honismeret, 1988. 5. sz. 78–79. old. – Gábrriel András: Hagyományos tájnevek, földrajzi nevek. Földrajzi Értesítő, 1991. 1–2. sz. 161–164. old. – Gönczi Ferenc: Göcsej és Hetés. Kaposvár, 1914. – Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963. – Haas Mihály: Baranya földirati, statisztikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. – Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929. – Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza. Bp., 1888. – Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bp., 1941. – Kiss Géza: Az Ormánság. Bp., 1937. – Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. 2. kiadás Szeged, 1936. – Kozma Gábor: Vas megyei barangolások. Szombathely, 1989. – Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1975. – Láng Sándor: Geomorfológiai és hidrológiai tanulmányok Gömörben. Hidrológiai Közlöny, 1949. 141–148., 283–289. old. – Láng Sándor: Természeti földrajzi tanulmányok az Észak-Magyarországi Középhegységben. Földrajzi Közlöny, 1953. 21–64. old. – Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza. Bp., 1882. – Paládi Kovács Attila: A Barkóság és népe. Miskolc, 1982. – Papanek Georgius: Geographica descriptio comitatus Baranyensis. Quinque-Ecclesiis (Pécs), 1783. – Pécsi Márton–Somogyi Sándor: Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. Földrajzi Közlemények, 1967. 285–304. old. – Pinczés Zoltán: A Tokaji-hegység kialakulása és geomorfológiai értékei. Földrajzi Közlöny, 1998. 1–2. sz. 1–10. old. – Princz Gyula: Magyar földrajz I. rész: Magyarország tájrajza. Bp., 1936. – Princz Gyula: Magyarország földrajza. Bp., 1942. – Somogyi Sándor: Az Észak-Magyarországi Középhegység helyzete és tájföldrajzi felosztása. Földrajzi Értesítő, 1998. 3. sz. 305–315. old. – Széchenyi Imre: Somogy megye, Bp., 1892. – Takács Tiünde: Néprajzi tájegyységek találkozásában. In: A Kerka völgye. Zalaegerszeg, 1981. 55–63. old. – Várady Ferenc (szerk.): Baranya múltja és jelene. Pécs, 1896.

Bácostolya

Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében

Kósa László könyvében példák sokaságával érzékelteti „a magyar népi kultúra európai begyazottságát”,¹ s figyelmeztet arra, hogy milyen nagyjelentőségű a magyarok és szomszédai kulturális kapcsolatainak vizsgálata. Interetnikus kapcsolataink számbavétele során megállapítja: „A magyar–délszláv néprajzi kapcsolatok kutatása igen töredékes.”² Pedig kiemelt jelentőségűnek kellene lennie, hiszen „a magyarok a honfoglaláskor legszélesebb felületen déli szláv nyelveket beszélő törzsekkel találkoztak”,³ s közöttük eleven kapcsolat létezett a középkoron és a török hódoltság idején át napjainkig. Különösen fontos lenne a magyar–horvát kölcsönhatások kutatása. A horvátok ugyanis éppúgy a nyugati kereszténység kulturális körében éltek, mint mi, s évszázadokig a magyar Szent Korona fennhatósága alatt.

Jómagam abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy 1952 óta egy magyar–rác⁴ kétnyelvű faluban, a Kalocsa szomszédságában található Bátyán élek, ahol szinte önként kínálkozott az interetnikus kapcsolatok vizsgálatának lehetősége. Ez a lehetőség tavaly még ki is bővült azáltal, hogy alkalmam nyílt a közeli, hasonló etnikumú községben, Dusnokon is, néprajzi gyűjtést végezni.

Bátya népének gazdag folklóráját majd félévszázad óta gyűjtöm, s számomra is a meglepetés erejével hatott az archaikus magyar hagyományok bőséges áradása. Tapasztható volt ez a hiedelemvilágban, a népmesékben, a kispikái műfajokban éppen úgy, mint az antropomorfnak kapufélfák sokaságában, legfőképpen pedig a falu népdalkincsében. (Erről az ellentmondásosnak látszó helyzetről legutóbb a kecskeméti Forrás-ban fejtettem ki nézeteimet.)⁵

Bartók Béla Népzene és a szomszéd népek népzeneje című 1937-ben megjelent tanulmányában ezt írja: „Ezzel az anyaggal (t. i. a szerb–horvátal) röviden végezhetünk. Kapcsolat közte és a magyar anyag között úgyszólván semmi sincs.”⁶ Vinko Žganec: Hrvatske pučke popijevka iz Medu Murje (Zagreb 1924.) (Muraközi horvát népdalok) című kötetéről Bartóknak már egészen más a véleménye. „Ennek a horvát nyelvű dalgyűjteménynek zenei része szinte magyarabb a mi magyar gyűjteményeinknél ... 60%-a a dallamoknak magyar.”⁷ (Dallamai közül Kodály is felhasználta az Ötfokú zene I. című szolfézs-füzetében.)

Vinko Žganec 1958-ban Nagykanizsa környékén hat horvát faluban ismét gyűjtött népdalokat. 179 dala meg is jelent Csáktornyán (Čakovec) 1974-ben.⁸ Az itt közölt dalok egy részére szintén érvényesek Bartók idézett megállapításai.

Úgy látszik tehát, hogy nemcsak a Mura menti horvátok, hanem a zalai és a somogyi horvátok népzeneje is erős magyar hatást mutat. Ezt bizonyítja Olsvai Imre tanulmánya is.⁹ Ő ugyanis a szintén Somogy megyei Buzsák községben 1959 és 1964 között tizenegy énekestől jegyezte le a falu legkedveltebb dallamát, amely nem más, mint a „Fekete föld termi a jó búzát” kezdetű régi stílusú, penaton, kvintváltó dallam sokféle variánsban, horvát szövegekkel. A magyar alapdallam a helyi használatban ugyan giustová lett, némelyikben megjelent a pien hang,¹⁰ de a dunántúli semleges terc valamennyi dal hangnemének szerves része.

¹ Kósa László: „Ki népei vagytok?” Magyar Néprajz. Bp., 1998. 183. old.

² Uo. 187. old.

³ Uo. 188. old.

⁴ Ennek a Kalocsai-Sárközben található falunak a katolikus népét az újabb néprajzi irodalom rác–horvátoknak nevezi.

⁵ Fehér Zoltán: „Tenger közepén pacsirtafészek” archaikus magyar elemek Bátya kétnyelvű folklórában. Forrás 2001/5.

⁶ Bartók Béla: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Bp., 1952. (1937.) 25. old.

⁷ Uo.

⁸ Žganec, Vinko: Pučke popijevka hrvata iz okolice Velike Kaniža. Čakovec 1974.

⁹ Olsvai Imre: A somogyi horvátok legkedveltebb ötfokú dallama. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Szerk.: Halász Péter. Bp., 1991. 727–736. old.

¹⁰ Alaphangunkat (záróhangunkat, kottapéldánkban : g') 1. foknak tekintjük. Szolmizációs neve: lá. Terce a fölötte lévő harmadik hang a b, vagyis: dó. A dunántúli dallamjárásban ez élesebb, kissé magasabb, inkább di-nek hangzik.

1991-ben a Bács-Kiskun Megyei Nemzetiségi Alapítvány pályázatára leányommal, Fehér Anikóval egy négyszáz dalt tartalmazó pályamunkát adtunk be *Bátya népének dalkincse* címmel. Ennek alapján 1993-ban a Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményeinek 6. számaként megjelent a kétszáz dalt tartalmazó *Bátya népzeneje* című kötetünk. Az 1991-es gyűjtemény elemzett 362 dalának 29 %-a a régi stílust képviselte, a pentatónia pedig a dalok 16,8 %-ában fordult elő. A kutatás tehát a beszélt kétnyelvűség mellett a zenei kétnyelvűséget is kimutatta.

Bátya és Dusnok földrajzi fekvése, valamint kettősgyökerű kultúrája miatt népzenei szempontból a magyar dunántúli dallamjárás dél-dunántúli régiójába tartozik, ahol már erőteljesen megjelenik a szomszédos alföldi dallamjárás is tipikus dallamaival. Ezt a magyar népzenei dialektust fedi Vujicsics Tihamér által szerkesztett magyarországi délszláv dallamjárások úgynevezett „D” dialektusterülete. Vujicsics megállapította, hogy a „D” dialektusterület dalai „a Szent István-i országban születtek”, szokásdalaik közt sok az egyszólamú, „magyar átvétel nincs (...) ritkán előfordul a magyar dallamok és formák felismerhetetlenségig elszlávosított jelenléte”.¹¹

Nos, Vujicsics besorolásával és idézett véleményével vitába kell szállnunk. Bátya és Dusnok népzeneje nagymértékben eltér pl. a Vujicsics által ugyanabba a zenei dialektusba sorolt mohácsi sokác népzeneitől, elsősorban eredendő egyszólamúságával és a pentatónia erőteljes jelenlétével. Épp ezért ez a népzene több hasonlóságot mutat a Vujicsics által „B” zenei dialektusterületnek nevezett, Mura menti horvát népzeneivel. Erről ugyanis maga írja: „Igen nagy számban maradtak fenn a régi magyar, jobban mondva »északi türk-tatár« – mint Bartók Béla fogalmazná – pentaton hangsorú dallamok. A magyar anyagban is meglévő melódiák szó szerinti megőrzése mellett számos olyan pentaton hangsorú dallam is akadt, amelyik ebben a formában a magyarban nem szerepel, és fordítva.”¹² Vujicsics „sajátos zenei nyelvcsere”-nek nevezi a Mura menti horvátok pentatonizáló hajlamát, „akik kétsoros strófákban gondolkodnak [akárcsak gyakorta a csángók F. Z.] gyakran közismert magyar dallamok szinte felismerhetlenné válnak”.¹³

Bátya és Dusnok népzenejének vizsgálatában gyümölcsözőnek ígérkezett az a szempont, amelyet Lajtha László „népzene biológia”-nak nevezett. Ő ugyanis Erdélyben abból a szempontból vette górcső alá a szépkenyereszentmártoni dalokat, hogy „él-e, mikor és hogyan él egyik nép a másik zenéjével”.¹⁴ Az általam vizsgált két faluban mindenki a beszélt kétnyelvűség mellett a zenei kétnyelvűség állapotában él, tehát mindenki tud és énekel a rác dalokon kívül nagyon sok magyar dallamot is. Sőt, az is megfigyelhető, hogy számos olyan magyar népdalt is őriznek, amelyeket a szomszédos magyar falvakban már rég elfelejtettek.

Az itt közölt bátyai és dusnoki népdalok azt bizonyítják, hogy a „pentatónia ereje makacsul megmaradt”,¹⁵ és gyakran beágyazódott egy sajátosan horvát zenei gondolkodásba. Hasonló kölcsönhatást mutatott ki a magyar néptánc kutatás a lakócsai horvátok „csizmaverős” táncában. „A tánc a délszláv és magyar érintkezés sajátos terméke” – írja Borbély Jolán. „Ez esetben egy táncfajta belül szemlélhető két ellentétes szerkezetű kompozíció érvényesülése, sajátos ötvözdése.”¹⁶

Mint írtuk, Dusnok és Bátya népzeneje hasonlóan a Mura menti horvátokéhoz, sok régi magyarjellegűnek minősíthető sajátosságot őriz. Honnan származik ez a hatás? Vajon mi okozhatta a Kalocsa környéki rákok „pentatonizáló” hajlamát? Valóban „sajátos zenei nyelvcsere”-ről van itt szó? Ugyanez a probléma foglalkoztatta Bartók Bélát is, amikor az erdélyi román népzeneét vizsgálta. Megállapította, hogy „ősi stílusuk nyilván délkeleti eredetű, a magyar pentaton stílustól teljesen elütő *hora longa stílus*”. Természetes, hogy a mi két falunkban is él a második fokú záratokkal rendelkező dallamvilág.¹⁷ Bartók ezek után felteszi a kér-

¹¹ Vujicic, Tihomir: Muzicke tradicija juznih slovena u Madarskoj. Bp., 1978. 33. old.

¹² Uo. 16. old.

¹³ Uo.

¹⁴ Lajtha László: Szépkenyereszentmártoni gyűjtés. Bp., 1954. 3. old.

¹⁵ Vujicic, Tihomir i. m. 16. old.

¹⁶ Borbély Jolán: Egy horvát kólió magyar kapcsolatai. (In: *Andrásfalvy Bertalan* et al.: Magyar táncgyűjtemények. Bp., 1973. 92–106.) 92. old.

¹⁷ A délszláv dallamokra jellemző. A magyar fül számára szokatlan, hogy a dallam, pl. a dúr hangsor-nak nem az 1. fokán, a dó-n, hanem a 2. fokon, a re-n fejeződik be.

dést: „Honnan került tehát a román anyagba, hogyan hatalmasodott el annyira a magyar, vagy mondjuk »északi török–tatár« pentaton stílus? Vajon csak a magyarok révén? Vagy valamilyen más nép révén? Vagy talán éppenséggel több felől jövő közös hatással volna itt dolgunk?”¹⁸ A bartóki kérdéseket mi a bátyai és a dusnoki dalokkal kapcsolatban tesszük fel. A választ a két falu településtörténeti, népességtörténeti adatai alapján próbáljuk megadni, igaz bőséges anyagunk csak Bányáról van, de néhány dusnoki adat is rendelkezésünkre áll.¹⁹

Mindkét falu alapnépessége a török hódoltság után telepedett ide. Nem telepítették őket, hanem 1696 táján a török bosszúja elől menekültek, s valószínűleg több helyről – Bosznia, Dalmácia, Horvátország – érkeztek. Magyarországon sokáig keresték végleges helyüket, s ez a belső migráció csak az urbárium behozatalakor, 1770-ben szűnt meg. A délről érkező katolikus rácok gyér magyar lakosságot találtak itt, amely a mocsaras erdőkből megbújva várta a jobb idők hajnalát. (Erről a bátyai historia domus is ír.) A megszilárduló népességű falvakban a hangadó személyiségek, a papok, bírák a rácok közül kerültek ki, s nyelvi hegemóniájuk alá gyűrték az itt talált őslakosságot, habár azok a Felföldről visszatelepültekkel is erősödtek. A kialakuló kétnyelvűség következtében a XVIII. században már magyarul és rácul prédikáltak a templomban. Az összeházasodást vallási különbség nem akadályozta, s a kétnyelvűség a rác nyelv dominanciájával állandósult. A dusnokiakról Simonyi 1882-ben azt írta: „Ereikben sok magyar vér foly.”²⁰ A különféle országleírások rác–magyar, sokác–magyar, dalmát–magyar lakosságról írnak. A két faluban a magyar rác népesség keveredését nemcsak a családnevek bizonyítják, hanem az antropológiai mérések is. Henkey Gyula mérései alapján kijelentette, hogy Bányán és Dusnokon, valamint a szlovák jellegű Miskén „a törökös magyarokkal kapcsolatba hozható típusok közül a turanid áll az első helyen, az előázsiai (armenid) gyakorisága mindhárom helyen jelentős...” Dusnokon még az is feltűnő, hogy épp itt fordulnak elő legjelentősebb számban mongoloid jellegű személyek. A két falu beköltöző rác népessége az itt talált kontinuus magyarságtól vette át a határ dűlőneveit és talán a régi magyar dallamok egy részét is.

A dunántúli dallamjárás magyar dallamai elterjedhettek, illetve hatást fejthettek ki azáltal is, hogy mindkét falu életében jelentősek voltak a dunántúli közigazgatási, kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok, s némiképp a házasságaik is. Bánya a középkorban a szekszárdi apátság birtoka volt, s az egész Kalocsai-Sárköz Fejér megyéhez tartozott. A XVIII. századtól a bátyaiak és a dusnokiak gyakran jártak dunántúli uradalmakba (Tolnába, Baranyába, Somogyba) dolgozni, ahol ottani magyarokkal közösen végezték a munkát. Tőlük is tanulhattak dalokat és stílust.

Végül feltételezhető az is, hogy a Kalocsa környéki rácok a Balkánról hozták magukkal pentatonizáló hajlamukat. Tudjuk, hogy a pentatóniának az a fajtája, amely a magyar népzeneben megtalálható, a mongol–török népeknek is sajátja, s hozzánk még a honfoglalás előtt került. Ilyen török nép volt az onogur. Ennek egy töredéke 670 körül Kovrát onogur kán ötödik fiának vezetésével épp Dalmáciában telepedett le.²¹ Az ő népzenejük éppúgy pentaton lehetett, mint a Vardar folyó vidékére letelepült, Anonymus által „Csabamagyará”-nak, XI–XII. századi bizánci forrásokban „vardarióta türkök”-nek nevezett népé.²² Ezek a Balkánra húzódtott türk (onogur) népcsoportok évszázadok alatt nyelvükben elszlávosodtak, de zenei anyanyelvükben a XVII. század végén talán még őrizték a pentatóniát, s máig a pentatonizáló hajlamot.

A bátyai és dusnoki dalokhoz kapcsolódó népességtörténeti következtetéseket más folklór adatok is megerősítik. Ennek ellenére mindez csak hipotézis, amely csak további vizsgálatok után lesz elfogadható vagy elvethető.

Fehér Zoltán

¹⁸ Bartók Béla i. m. 28. old.

¹⁹ Fehér Zoltán: Bánya életrajza. Bánya, 1996.

²⁰ Simonyi Jenő: Kalocsa környéke. Földrajzi Közlemények 1882. 281–320. old.

²¹ László Gyula: Kovrát kagán fiainak történetéhez. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha Antal et. al. Bp., 1977. 225–230. old.

²² Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959. 44. old.

Šu - mo šu - mo vi - so - ka si
 Mi - la dra - ga da - le - ko si
 Ja - ću šu - mu svu iz se - ći
 Još cu dra - gu ob - ju - bi - ti

(Erdő, erdő, de magos vagy
 Én kedvesem, de messze vagy
 Én az erdőt mind kivágom
 Még[is] körülcsókolom a kedvesem

Mile drage obočine
 Više vreau od stotine
 Jel stotinu brojit vaja
 Milu dragu jubit vaja

A kedvesem szemöldöke
 Többet ér a százasnál
 Mert a százast számolni kell
 Kedvesemet csókolni kell)

Én tégedet arra kérlek
 Ne felejts el amíg élek
 (Mer) Tudja Isten, hogy szeretlek
 Te is tudod, hogy kedvellek

1. A „Šumo, šumo, visoka si” kezdetű dal Dusnokon öt, Bátyán három változatban került elő. Bátyán mindig dunántúli pentaton hangsor, Dusnokon viszont három változata lá-pentaton. Bizonyosan magyar dallam, bár variánsait máshonnan nem ismerem. Kvintváltó szerkezete, dunántúli jellegét megerősítő 1.-fokú főzárata, alul bővülő autentikus ámbitusa mellett erről tanúskodik az a tény is, hogy rác szövegei a magyar szövegek szinte szó szerinti fordításai. Bátyán inkább magyar szövegekkel éneklék, Dusnokon pedig inkább ráccal.

2. A „Hej, javore” kezdetű dalt Bátyán nyolc, Dusnokon három változatban jegyeztem le. A bátyai variánsok többsége dunántúli pentaton, a dusnokiaké lá-pentaton hangsorú, s ez utóbbiakban bekerül egy-egy hangsúlytalan helyen a pien hang is. E dallamra énekelnek 7 és 8 szótagú sorokat is. Új stílusú népdal szerkezete (AABA) a magyar népzeneben nyugati hatásra terjedt el. Következetes mazurka ritmusuk szintén idegen mintát mutat. Feltűnő, hogy valamennyi zárlatuk 1.-fokú. Valamennyi variáns rác szövegű. (Szerelmes dalok.) Magyar párhuzamát nem ismerem.

3. A „Zafajujem ocu” kezdetű dalt Bátyán hat változatban gyűjtöttem, közülük három magyar, három pedig rác szövegű. Dusnokon szintén hat variánsát jegyeztem le, itt valamennyi kétnyelvű. Bátyán már nem emlékeznek funkciójára, Dusnokon viszont ez volt a „menyasszony-búcsúztató”. („Akkor énekeltek, amikor már vezetik ki a menyasszonyt búcsúztatás

Parlando

Hej ja - vo - re ja - vo - re

Ti si dr - vo naj - bo - lje

Pod to - bom sam vi - na pi - o,

Mla - de cu - re lju - bi - o.

T. f.

A ja momak pa momak
Iz čizme visi obojak
Na obojku zlatna sloba

Ti si Marice mila moja. †

után. A szobában a barátnök benn szoktak lenni. A menyasszony sírni szokott, amikor búcsúztatják. A sztari szvát szokta búcsúztatni. Ő mondja a blágoszovot. Akkor éneklük a Ó placi Martá-t. A menyasszony nem énekel. Ezt a barátnök szokták énekelni. Míkor vitték a menyasszony ágyát, akkor játszotta a zenekar azt, hogy *Kocsira ágyát*. De néha benn a szobában is muzsikáltak.”) Rác szövegei a magyarnak szinte szó szerinti fordításai. Duszokon olyan szövegei is elterjedtek, amelyek az egykori gyümölcsörzés és a vele kapcsolatos szerelmes találkozások emlékét őrzik. Valamennyi változatuk kis hangterjedelmű (VII-b6), és sem-

3.

Pandur Istvánné Vimhel Márta 72 é.

Za - fa - ju - jem o - cu A i svoj - joj maj - ke

Što - su me - ne ot - ra - ni - li Dru - go - mi ni se - be

(Köszönöm apámnak
Meg a jó anyámnak
A kik engem fölneveltek
Másnak, nem maguknak)

Köszönöm apámnak
Meg a jó anyámnak
A kik engem fölneveltek
Másnak, nem magának

Mo - jaj ma - ma be - čar - nu - šaj bi - la

Mo - jaj ma - ma be - čar - nu - šaj bi - la

Pa i me - ne be - ča - rem na - zi - va

Pa i me ne be - ča - rem na - zi - va

|| : Bečar ni sam bečarski se vladam :||

|| : ^{1.}Što ukradem dobro speravit znadem :||

|| : ^{2.}Oj rodi mamu još jednoga bečara :||

|| : ^{1.}Kad lumpujem nek imam drugara :||

(Az én anyám betyáros volt
Engem is betyárnak nevezett)

Betyár nem vagyok, betyárosan élek
Amit lopok, jól el tudom tenni

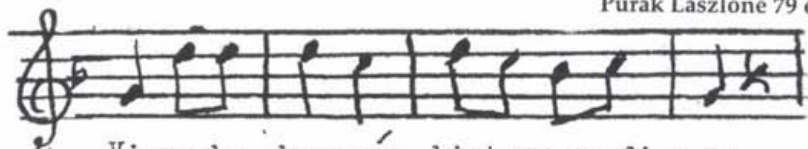
Szüljél anyám még egy betyárt
Amikor mulatok legyen társam)

leges terces pentaton hangsorúak, minden soruk 1.-fokon zár. Máshonnan előkerült magyar változatát nem ismerem.

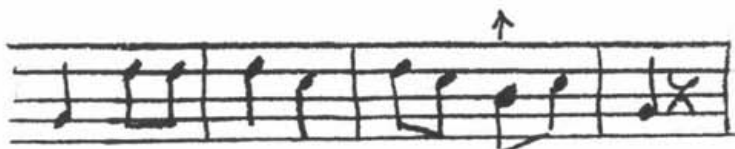
4. A „Mojaj mama” kezdetű dallam mindkét faluban igen elterjedt mulató nóta, vagyis „betyárac”. (Ezt a megnevezést nem ismerik.) Bátyán tíz, Dusnokon hat variánsát gyűjtöttem. Valamennyi rác szövegű. Ezek közül mindössze négy hangneme a lá-pentaton. (Ebből három dusnoki, s egy bátyai. Ez utóbbiban előfordul egy pién hang is hangsúlytalan helyen.) Variánsai között sok az olyan dallam, amelyben az első két sor szövegét a harmadik-negyedik sorban megismétlik. Valamennyi 10 szótagos a jellegzetes betyárac ritmusban: ΠΠ | ΠΠ |) Főzár-latuk mindig 1.-fokú, első soruké pedig 5, illetve 7.-fokú. Még az eol hangsorú variánsokban is meg lehet figyelni a „bújkáló kvintváltás”-t. A jellegzetesen rác dallam távoli magyar rokonának lehet talán tekinteni a „Hármat tojott a fekete kánya” szövegű bátyai és dusnoki dalokat, esetleg a „Haragusznak a batai gazdák” kezdetű perkátai magyar dallamot. Ezeket a betyárocokat sok-sok versszakkal éneklék, s időnként egy-egy kétsoros „Coda”-val zárják le. E zárórészben is az első sor pentaton mindig, míg az utolsó eol.

5.

Purak Lászlóné 79 é. Dúsnok

Vi-so-ko bres-cé bist-ra vo-di - ca

Na-po-ji dra-ga moj'ga ko-nji- ca

Ja ga ne na -po -jim ja se vr-lo bo-jim

Ja sam ma-lac^v - ka

T. f.

(Magas a part, gyors a patak
Itad meg kedvesem lovacska
Én nem itatom, én nagyon félek
Én kicsike vagyok.)

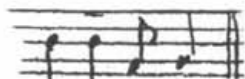
5. A „Visoko bresce” kezdetű dal egyetlen formában került elő Dúsnokon. Furcsa formájú, három és félsoros dallam dunántúli pentaton hangszoron. Motívumrendje: ab êab êcc êb. A pien hang csak a motívumismétlésből álló harmadik sorban jelentkezik kétszer átmenő hang-

6.

Markó Tamás 1896. Bática

Na noj strane Sa-ra-je-vo Oj oj oj oj oj oj oj oj

Sa-ra -je-vo

(Szarajevó tulsó partján, Oj oj oj oj oj oj oj oj Szarajevó)

ként. A dal úgy kezdődik, mint a szomszédos Tolna megyében Bartók által gyűjtött „Kis kece lányom”, de már második motívumában eltér attól. A „Kis kece lányom” egyébként a magyar népzeneben az ukrán kölcsönhatás nyoma.

6. A „*Na noj strane Sarajevo*” kezdetű dal szintén egyedi darab. Szövege a Szarajevó túlsó partján legrésző három szarvasról szól, amelyeket egy rongyos ingű kislány őriz. Az ötnyolcados lüktetésű dallam tiszta lá- pentaton, két és fél sorból áll.

A kottamellékletek forrásai: *Fehér Zoltán–Fehér Anikó: Bátya népzeneje. Kecskemét, 1993.* 1–2. dal – *Fehér Zoltán: Šumo, šumo, visoka si* – Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa, 2000. 3–4. dal – Az 5–6. dal kéziratos anyagomból való.

Az utolsó csíki tatárbetörés emléke¹

Nem feledhetem 1989. április 18-át, amikor a szokásos tavaszi barangolás alkalmával többek között ellátogattam a Csíkszentlélek közelében lévő Xantus-völgybe. A Szekő dombon a kastély romjainak alapját kerestem. A még jól kivehető lépcsőből néhány sor követ megtakarítottam, majd leereszkedtem a kápolna romjaihoz, ahol meglepődve láttam, hogy az alapkövek szétgurítva, közülük néhány az út saráiban hever. Miközben az alapba hordtam vissza a köveket, felidéződött bennem őseink harca, amit a betolakodó tatár hordák ellen vívtak. Arra a sok névtelen hősrre gondoltam, akik az 1600-as évek végén, Xantus királybíróval az élen életüket áldozták itt a haza védelméért, magyar közösségünk megmaradásáért. Távolilag: értünk is.

A több évszázados veszteségeinket, valamint a vesztes és győztes csaták emlékét idézi többek között a Xantus-kápolna – melyet Csonka-kápolnának is nevezünk – és a Véreskép vagy Vereskép, ami Csíkszentlélek bejáratánál látható, s az 1694-es évszám olvasható rajta. Közvetlen kapcsolata az utolsó, vagy az azelőtti csíki tatárjárásokkal nem bizonyított egyértelműen. A Xantus-kápolna eredetét, történetét azonban senki sem vitatja mifelénk. Hogyan is lehetne belenyugodni abba, hogy örökre feledésbe merüljön, romjait ellepje az aljnövényzet?

Hosszú töprengés után, egy flaskó kisüstivel, felkerestem a fitódi Balog Józsefet, egykori tanítványomat, aki hagyománytisztelő és jó gazdálkodó magyar ember hírében állt mindig. Elmondtam neki, amit láttam a nevezett kápolnánál. Azzal mindketten teljesen tisztában voltunk, hogy az akkori körülmények között nem lehet szó újjáépítésről, a diktatúra hatóságai ezt nem engedélyezték volna. Hosszas latolgatás után úgy döntöttünk, hogy minden lehetőet megpróbálunk. Kirándulásokat szervezünk, ilyenkor építőanyagokat szállítunk, és minden alkalommal egy-egy sort rakunk a régi kőalapra. Számba vettük az anyagi lehetőségeket és azt a munkaerőt, akikre számítani lehet. Megbeszéltünk mindent a szűkebb baráti, ismeretségi körünkkel. Mindegyikük lelkesen fogadta az ötletet. Látványos, gyors haladásról azonban szó sem lehetett, ha feltűnést keltünk, a hatóságok megghiúsították volna a szándékunkat. Hála Istennek, akkoriban utolsókat rúgta már a diktatúra Romániában is. Az 1989. december 22-i fordulat idején már kész terveink voltak, nem akadályozott semmi, csak a tél. A tavasz érkezését vártuk.

1990 márciusában már lehetett dolgozni, elő lehetett készíteni az építkezést. A munkahangulat megteremtésére, az erők összehangolására a szervezőbizottság összehívta a mindszeni találkozót. A falu plébánosa a templomban kihirdette és megkérte a híveket, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt a találkozón, az iskola egyik osztálytermében. A tanácskozáson kikristályosodtak a tervek és elképzelések. Megválasztottuk a tízes-felelősöket (tízes = falu vagy község része). Amikor megkezdődött a tényleges építkezés, elég volt a szóbeli üzenet, hogy lelkes emberek tucatjai vonuljanak szerszámokkal, lovasfogatokkal, traktorokkal, gép-

¹ A XVII. század végi Csíkbán történt tatárdulásokkal részletesen foglalkozott *Szőcs János* a Honismeret 1995. 1. számának 43–48. oldalán. Ebben közli a téma legfontosabb szakirodalmát. Bővebben ld.: Az utolsó csíki tatárdulás 300 éves emlékezete. Csíki Székely Múzeum. Csíkszereda, 1994. Az események irodalmi földolgozása *Nagy Borbála: A Xantus-völgyi ütközet* című könyvében található. Ezeket egészíti ki az itt közölt írás. (Szerk.)

kocsikkal a Xantus-völgyébe, kápolnaépítésre. Jöttek felnőttek, gyermekek, segített ki-ki a lehetősége, képessége szerint. Volt, aki egy napot dolgozott, mások többet. Rendszerint hétfőgeken dolgoztunk többen, de páran máskor is lejártunk a völgybe. Néhányan, magánszemélyként, összeadtunk annyi pénzt, ami fedezte a költségek java részét. Pontos nyilvántartásom van a környező települések – Mindszent, Szentlélek, Fitód, Csíkszereda, Hosszúaszó – lakóinak hozzájárulásáról, a ledolgozott munkanapokról. Hál' Istennek nagyon hosszú a névsor. Nem is célom név szerint mindenkit megemlíteni, elég ha annyit írok: *a közösség*. A testvéri összefogás, a segítőkészség, a szorgos munka bennünket, kezdeményezőket is örömmel töltött el. Él a történelmi múlt tisztelete, a nemzeti örökség megbecsülése az emberekben! Példánsan kivették a részüket a hagyományápoló közös munkából Xantus Keresztes és Tompos István utódai is.

Amikor – alig néhány hét alatt! – az építkezés nagy vonalakban befejeződött, a kápolnaszentelésre készülődve szükségessé vált az egyháztanács megválasztása. Összehívtuk az építkezési bizottság tagjait a csíkszentléleki – több évszázados – öreg hárs alá, ahol hajdan elődeink is tartották a falugyűléseket. Megválasztottuk az egyháztanácsot: Fitódból Balog József és Mihály Bálint, Csíkszentlélekről Gondos Albert és Nagy Imre, Boroszló-tízesből Darvas Béla és Páll Lajos, Mindszentről Csomotáni Imre, Nagy S. Antal, Nagy Sándor, Vágási Gábor, Csíkszeredából Xantus István, Tompos Zsolt és Lázár István.

Az újjáépült kápolna alapja 10x5,30 méter. A falak termésköböl betonba rakódtak. A megmaradt régi falrész néhol látszik. A régi és új falak ötvöződtek, jelképeként a romok újjászületésének. A kápolna ablakai boltívesek, vasrámával. A bejáratnál rácsos vasajtó. Fölötte fehér márványtábla: Xantus Kápolna 1694–1990. Az épület homlokzatán fehér termésköböl kirakott kereszt látható. A tető piros apró cserepekkel fődött. Tornyában kis harang, súlya 35 kilogramm. A toronyablakok zsalugáter-kiképzéssel nyitottak.

A kápolna felé haladva, messziről, a délceg felhők közül feltűnik a lotaringiai kereszt. Talán kissé túlzás a különben nagyon szerény körülményekhez, de ne rójuk fel azoknak a lelkes építőknak, akiknek a hozzáállását szimbolizálja, jövőbe vetett hitük hordozója.

A kápolna belsejébe lépve a szemben lévő falon a Szent Család nagy képe látható az oltárasztal mögött. A kép Ft. Szilágyi István munkája és ajándéka, az oltárasztalt Vitos László készítette. A kápolna padlózata beton, műanyagborítóval, rajta vasrámájú padok állnak. A falon látható metszetek Xantus Géza képzőművész munkái és ajándékai.

Az útról fehér termésköböl kirakott lépcső vezet a kápolnához. A kápolnát és kis udvarát vaskerítés veszi körül, ennek is betonkőfal az alapja. A kerítés nyugati oldalán az emlékoszlop mellett kis kapu, a déli oldalán nagyobb kapu. Az egyik kapu melletti emlékoszlopon ez olvasható: „E helyen állott a Xantus-kápolna, melyet a népkegyelet az itt elesett Xantus Keresztes alcsíki királybíró sírja fölé emelt. Az 1694-i tatárok elleni győzelmes csata emlékére. Állította és a kápolna romjait kiásta B.T.E. [Brassói Turista Egyesület] csíki turista csoportja.” Ez a régi, több évtizedes emlékoszlop még egy bizonyossága az előbbieken leírt történelmi tényeknek.

A kápolnaszentelést, avatást megelőző héten, 1990 májusában főleg a megválasztott egyházi tanácsra hárultak az utolsó simítások gondjai. Néhány csíkszeredai vállalat vezetője és szakemberei önzetlenül a segítségünkre jöttek. Földkotrógépek egyengették a kápolna körüli földfelületet, a szakemberek barátságossá alakították a kápolna külsejét, környezetét, nyoma sem volt már a többhetes építkezéseknek. Eközben sikerült újból kiadni – a kápolnaszentelés időpontjára kinyomtattni – Nagy Borbála *A Xantus-völgyi ütközet* című kiskönyvét. Értékes adatokat tartalmaz az 1694. évi tatárjárásról, Xantus Keresztes életéről, hősi haláláról.

Amikor már teljes pompájában készen állt az új kápolna, ismét felkerestem Balog Józsefet, akivel az eredeti ötletet egy évvel korábban megosztottam, s aki mindvégig mellettem volt a tervezésben, szervezésben, kivitelezésben. Legnagyobb meglepetésemre Balog József elővette a szekrényéből azt a flaskó kisüstöt, amit 1989 tavaszán vittem neki. Azóta alig valamivel több mint egy év telt el, s lám tervünk valóra vált. A szinte hihetetlen siker öröme emeltük poharunkat: néhány hét alatt épült fel a régi romokon a Xantus-kápolna!

Eljött a várva-várt nap, a kápolnaavatás és felszentelés időpontja. Érdemes pontosan megjegyezni: 1990. május 13. *Bizonytal megél* című beszámolójában így írt a Hargita Népe 1990. május 15-i száma az eseményről: „Soha nem látott annyi népet Hosszúaszó-völgye, mint az

elmúlt vasárnap, amikor Bálint Lajos gyulafehérvári római katolikus püspök felszentelte a közösségi összefogás, a tenni akarás sokatmondó megnyilvánulásaként pár hét leforgása alatt felépített Xantus-kápolnát. A Csíkszereda közelében lévő hely, mint köztudott, történelmi eseményt idéz: 1694-ben az utolsó csiki tatárbetöréskor itt győzték le a székelyek a betolakodókat. Az ütközetben elesett Xantus Keresztes alcíki királybíró sírja fölé emelt kápolnát elemésztette az idő. A nagy változások évének, 1990. forradalmas tavaszának kellett eljönnie, hogy Csikmindszent, Szentlélek és Fitód hagyományörző lakói újjáépíthessék. És most áll a kápolna. Egyszerűségében is keményen, sokáig megmaradó szimbólumaként a szülőföld iránti ragaszkodásnak. Bizonytalán megél a nép, mely így őrzi, ápolja hitét, hagyományait.”

Az avatásról szóló beszámolóban többek között ezt írta a Hargita Népe: „...Az igazi eseményt természetesen a kápolnaszentelés jelentette, melynek való rangját Bálint Lajos püspök jelenléte adta meg, aki egy hónap leforgása alatt immár másodszor jött el Csíkba, ezúttal azért, hogy felszentelje a kápolnát, és hogy személyesen celebrálja az ebből az alkalomból tartott szentmisét. Maga a kápolnaavató a fitódi Balog József köszöntőjével kezdődött. A kápolnaépítés történetét mondta el, gondosan vigyázva arra, hogy senki se maradjon ki a sorból, aki bekapcsolódott a munkálatokba. A szentléleki Gondos Albert maga jött a kezdeményezéssel, amit nyomban felkarolt László András mindszei plébános, az egyháztanács, s habozás nélkül melléjük állt a három falu majdnem minden lakója.”

Az esemény egyik sajátos színfoltja volt a szimbolikus lakodalom, amelyet a tatár hordák érkezése által 1694 telén megzavart, meghíúsított menasági – igazi – lakodalom és a csatában elesettek – köztük maga a völgyet – emlékére adtak elő iskolások és felnőttek.

1990 óta ismét sokak által látogatott búcsújáró hely lett a Xantus-kápolna. Minden év májusának második vasárnapján – tehát a csíksomlyói pünkösdi búcsú előtt – több száz magyar zarándok keresi fel a völgyet s a romjaiból újjászületett kápolnát. Részt vesznek a hálaadó szentmisén, imádkoznak, kegyelettel idézik az elesett hősök emlékét, de örömmel, büszkeséggel gondolnak a győzelemre. A Xantus-völgyi búcsú rendszerint vidám hangulatú májálissal, falatozással, borozgatással fejeződik be. Ennek is megvan a maga üzenete: a múltját, elődeit tisztelő, a hagyományait ápoló magyar zarándokszereg a hitében megerősödve nem a széthúzást, búslakodást, borúlátást, hanem az életet, a derűt és derülátást, a közösségi szellemet választja.

A Xantus-kápolna újjáépítése nélkül szegényebbek lennének ezekkel a nagyszerű emberi, közösségi érzésekkel.

Gondos Albert

Hol lehet Kemény János fejedelem sírja?

A jó múltkoriban számomra furcsa, szinte hihetetlennek tűnő volt a Duna Televízió egyik műsorában elhangzott kijelentés, mely szerint történészeink nem tudják hol nyugszik a nagyszöllősi csatában elesett Kemény János, erdélyi fejedelemünk holtteste.

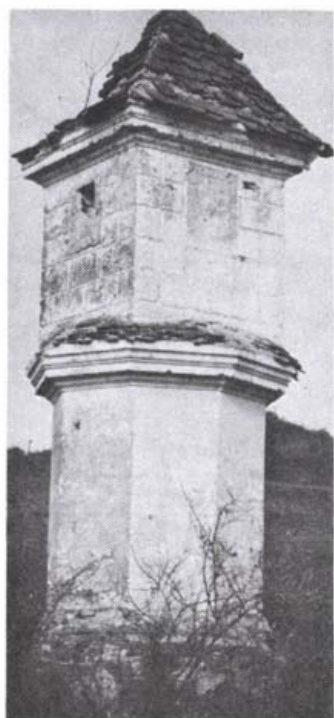
Azért volt furcsa, mert 1891-ben született édesapám elbeszéléséből gyermekkorom óta úgy tudom, hogy a fejedelem ugyanabban a szásznádasi Vass-kriptában nyugszik, amelybe az 1880-ban meghalt homoródalmási Jakab János dédapámat, az 1877-ben elhunyt dersi Ballok Honoráta Mária dédanyámat és az 1916-ban meghalt homoródalmási ifj. Jakab János nagyapámat helyezték örök nyugalomba. Szülőfalum, Száznádas öregjei egyszerűen csak kriptának nevezték a mai ortodox temető közepe táján lévő, ma már gondozatlan, fűvel benőtt halmot, amely alatt édesapám és gyermekkorom helybeli öregjei szerint Kemény János fejedelem is nyugszik. Édesapámtól hallottam azt is, hogy amikor 1916-ban felnyitották a kriptát, egy kard is csüngött az előtér falán, a helybeli szájhagyomány szerint a fejedelem kardja.

Ötven évvel ezelőtt, amidőn Száznádas első írásos említésének 650-ik évfordulóját ünnepelte a falu lakossága, Dan Liviu ünnepi vezérszónok, iskolaigazgató – akinek édesapja apámnál idősebb, és sokáig a község aljegyzője volt – fontos történelmi tényként említette, hogy nádasi rögben pihen Kemény János, Erdély egykori fejedelme. Szólt arról is, hogy a ro-

- **A NAGYSZŐLŐSI CSATA (1862. I. 23.)
EMLEKOSZLOPA**
- **A SZÁSZNÁDASI SÍRBOLT, KEMÉNY
JÁNOS FELTÉTELEZETT SÍRJA**

*Térképvázlat Nagyszőlős és Szásznádas
egymáshoz viszonyított helyéről*

Az emlékoszlop

A szásznádasi temető, x-el jelölve a Vass kriptája helye

mán temetőben található sírboltot 1916-ban nyitották fel utoljára, amikor oda helyezték el Jakab János holttestét. Magam is jelen voltam az ünnepségen, hallottam az ott elhangzottakat; ezek csaknem szó szerint megegyeznek az édesapámtól hallottakkal.

A fentiek tudatában tüzetesebben utána néztem, vajon nincs-e valamilyen írott nyoma is a nádasi szájhagyománynak. Ne tudnának a történészek arról, amit a szásznádasiak „tudnak”? Mindezidáig azonban csak olyan írásos dokumentumokra bukkantam, amelyek arról tanúskodnak, hogy senki nem tudja hol van a fejedelem sírja.

Távol áll tőlem azt állítani, hogy kimerítettem minden lehetséges forrás felkutatását. Nem vagyok történész, nincs is lehetőségem elmélyültebb kutatásokra. De álljon itt három történetész állítása.

Bíró Venczel *Az erdélyi fejedelmek temetkezése* címet viselő tanulmányában (Ódon Erdély, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. 194–203. old.) Kemény Jánosról csak annyit ír, hogy csatateren halt meg. V. Windisch Éva *Kemény János önéletírása és válogatott levelei* című könyv bevezető tanulmányában részletesen leírja a nagyszöllősi veszített csata előzményeit, kimenetelét, Kemény János elestének körülményeit. Ez utóbbit a következő megállapítással fejezi be: „...*Kemény alakja a lezuhanás (ti. a lóról; J. S.) pillanatától kezdve a legendák ködébe vész. Egyesek úgy tudják, hogy a menekülők lovai tiporták el; egy császári katona azt beszélt, hogy látta őt egészen egyedül, karddal a kezében, mialatt emberei futottak.*” Másik verzió szerint: „...*a fejét úgy látszik, a törökök vitték magukkal; teste talán közös sírban nyugszik. Süvegét és kardszóját rongált állapotban találták meg; ezek arról tanúskodnak, hogy az utolsó percben sem futamodott meg végzete előtt, a csapások homlokát és szívét érték.*” Sebestyén Mihály *Erdélyi fejedelmek* című könyvében (Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1993) Kemény Jánosról szólva azt írja, hogy a lováról lebukott sebesült fejedelmet a lovak agyontiporták. „*Testét soha nem találták meg, bár Erdély szerte azt suttogták, hogy a vetélytársak nélkül maradt apanagyfalusi Apaffi Mihály temettette el titokban.*”

Izgalmas a téma. Ezek után több kérdés is felvetődik.

- Valóban a szásznádasi sírboltban van-e Kemény János fejedelem holtteste?
- Miképpen került a holttest a nagyszöllősi csatateréről Szásznádasra?
- Hogy nem szereztek erről tudomást a történészek?
- Miért került a Vass-kriptába?

Kísérreljük meg számbavenni a tényeket s a feltételezéseket.

Tények:

1. A Segesvártól hét kilométerrel nyugatra fekvő Nagyszöllős, ma Keménynagyszöllős (hivatalos román neve Seleuş) határos Szásznádasal (Nadeş). A két település 7,5 km-nyire fekszik egymástól. (Lásd térképvázlat).

2. Nagyszöllős határában, a falu közelében ma is áll az 1662. január 23-i csata és Kemény János elestének emlékére téglából épült, eléggé rossz állapotú emlékoszlop. Az egykori felirat hiányzik, csak a tábla helye látszik.

3. A szásznádasi jelenlegi ortodox sírkert közepe táján látható még az a fűvel benőtt, enyhe – gyermekkoromban, 40-50 évvel ezelőtt, még jobban kirajzolódó – földkiemelkedés, amely alatt a Vass-kripta található, s ahol apám szerint nemcsak őseim pihennek, hanem Kemény János fejedelem holtteste is. De mit keresnek Jakab őseim a Vass kriptában? A magyarázat egyszerű: dédanyám anyai ágon Vass leány volt, édesanyja csávási Vass Polixena, ennek apja, csávási Vass Sámuel, ősi nemesi család sarja.

4. Nagyszöllős a XVII. század végén tisztán szász település volt, nem éltek ott magyar főúri családok, akiknek Kemény János személye valamit is jelentett volna, akik a fejedelem holttestének keresésében, eltemetésében érdekeltek lettek volna.

5. Szásznádason a XIX. századig a Bethleneknek, Mikeseknek, Aporoknak, Danieleknek és a csávási Vass családnak volt birtoka. (Ma is áll még egy Bethlen- és egy Apor-féle ház a faluban.)

Feltételezések:

1. A nagyszöllősi csata kibontakozása történhetett a falu határának bármelyik részében, akár a szásznádasi határ közvetlen közelében is.

2. A szásznádasi magyar urak közül lehettek olyanok is, akik részt vettek az ütközetben, egyesek esetleg a fejedelem közeli segédtsíjtjeként, akik gondoskodtak arról, hogy uruk holtteste méltó helyre kerüljön örök nyugalomra. Erre legkézenfekvőbbnek a szásznádasi, birtokukban lévő rög mutatkozott.

3. Ha nem is volt nádasi magyar főúr a csataterén, azért még szerezhettek tudomást Kemény János elestéről, s nem lehetett számukra közömbös, hogy mi történik holttestével. Nem volt nehéz a közeli Nádasra szállítani és helyezni örök nyugalomba.

4. Maga Apaffi Mihály temettette el titokban a közeli Szásznádasra, talán a Vass család valamelyik tagjának közreműködésével.

5. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a V. Windisch Éva által említett császári katona elbeszélését sem, miszerint látta volna a fejedelmet egészen egyedül, karddal kezében, mialatt emberei futottak. Még az is megtörténhetett, hogy saját lábán jutott el a közeli Szásznádasra, ahol valamelyik nemesi családnál rejtőzött, míg bele nem halt sebeibe.

A felsorakoztatott tényekkel és feltételezésekkel igyekeztem felkelteni történelemszereink érdeklődését, felhívni figyelmüket arra, hogy nem tekinthető megnyugtatóan lezártak több mint háromszáz év múltával sem Kemény János holtteste hollétének kérdése. Érdemes lenne nálamnál hozzáértőbbnek is foglalkozni vele. *Tisztázni kellene a nádas szájhagyomány(?) valódiságát, lehetőséget teremteni a kriptá felnyitására.* Mindezt addig, amíg vagyunk olyanok – rajtam kívül talán már két, hetvenen túli nővérem –, akik tudunk a sírbolt létezéséről, tudjuk pontosan hol kell keresni a bejáratát, amelyet ma már föld takar el az arra járó szeme elől. Magam is közeledek hetvenedik évemhez, s rajtam, rajtunk kívül másvalaki aligha tudná útbaigazítani az itt felvetett kérdés felől érdeklődőt.

Eltűnhetne egy fehér folt múltunk térképéről.

Dr. Jakab Sámuel

Máriavölgy és kegyszobra

A Kis-Kárpátok nyugati tövében, Pozsonytól 13 km-re egy festői völgyben találjuk a középkori, majd újkori Magyarország egyik leghíresebb búcsújáró helyét, a pálosok máriavölgyi kolostorát. 1377-ben Nagy Lajos király alapította azzal, hogy a „Thal” nevű földet Remete Szent Pál követőinek adományozta, hogy ott letelepedhessen. Az itt keletkezett monostor mindvégig a Thal nevet viselte a Mária szó zarándokhelyé válása miatt a XVII. században került elébe és említi *Mária-Thall*, vagy *Máriathal* alakban is, de a latin nyelvű szövegekben mindenhol két „l”-es változatban olvasható. A magyar *Máriavölgy* név csak jóval a rend feloszlatása után a XIX. század óta használatos. (Éhelyütt vitába kell szállnunk *Török-Legeza-Szacsavay*: Pálosok – Mikes Kiadó, Bp., 1996. – című kötetének 58–59. képmellékle-

A kegytemplom

téhez írt magyarázatával, amely azon az állásponton van, hogy *Máriavölgy* elnevezése a XVII. században keletkezett.) Talán ez is oka, de nem magyarázata annak, hogy *Máriavölgy* nevét hiába keressük a Kiss Lajos által szerkesztett *Földrajzi nevek etimológiai szótárában* (Budapest, 1988.), a lexikon szerkesztői nem tartották fontosnak, hogy szójegyzékükbe felvegyék. Érdeemes azonban megjegyezni azt is, hogy a közelében kialakult falu már a XVII–XVIII. században a szláv *Marianka* nevet viselte, ahogy szlovákul ma is hívják.

A kolostor kiváltságait 1384-ben Mária királyné, majd Zsigmond király is megerősítette. Mária-tiszteelő Nagy Lajos királyunk donációs levelében ez olvasható: „Mi, Lajos’ a tisztelet és remény érzetében, melyet ápolunk a Boldogságos és dicsőséges Szent Szűz, valamint a szentpáli remetetestvérek társulata iránt, azon igyekezetben, hogy e remetetestvérek létszámát és kolostoraikat országunkban gyarapítsuk, e szerzetes testvérek örök tulajdonául adományozzuk Szűz Mária templomát Thál földjén. Eddig Porusthia (Borostyánkő, Pajstun) vár tartozéka volt, de most kivesszük a várispánság joghatósága alól.” (*Fejér: Codes diplomaticus* IX. 5. 162–163. old.)

Máriavölgy a XVI. századig nem tartozott a rend rangosabb monostorai közé. Nem volt vikáriusi székhely, hanem Nosztra alá tartozott. Jelentősége azonban a török hódoltság idején, illetve a reformáció országos elterjesztése következtében növekedett, hiszen a monostoraikat feladni és elhagyni kényszerülő pálos szerzetesek ide menekültek, és ha tudták, magukkal hozták értékesebb ingóságait és főleg kolostorok okleveleit és könyveit. Különösen sok oklevelet mentettek ide Budaszentlőrincről, így lett Máriavölgy, azaz akkori nevén Thal az ország legfontosabb pálos monostora, a generális perjel, később a magyar tartományi perjel székhelye is. *Benger Miklós* pálos szerzetes, horvátországi tartományfőnök (akinek életéről rendkívül keveset tudunk, még születési és elhalálzási éve sem ismert) *Pozsonyban 1773-ban megjelent Annalium Eremitarum ordinis fr. e. S. Pauli I. e. vol. secundum* című rendtörténeti munkájában leírja, hogy a máriavölgyi monostor valamikor a szintén Nagy Lajos király által 1352-ben alapított márianosztrai vikáriátus alá tartozott. A rendtörténész tudósításaiból megtudjuk továbbá, hogy 1626-ban német zsoldosok kirabolták, 1683-ban eretnekek pusztították, a templomot meggyalázták, az oltárokat szétrombolták. 1712-ben Keresztély Ágost bíboros hercepprimás helyreállította, majd különböző épületekkel bővítette, és 1721-től rendfőnöki székhely. Alamizsnás Szent János ereklyéit 1526-ban ide mentette Budáról a török elől Bánffy Lukács provinciális perjel; ezeket 1530-ban a pozsonyi káptalan vette át, ma is a Szent Márton Székesegyházban található. Az egyik mellékoltár őrsi Szent Teodóra szűz és vértanú testének ereklyéit. Végül beszámol arról is, hogy itt nyugszik Francisci András szerémi püspök és Kéry János váci püspök, volt generális perjel.

A gótikus eredetű egyhajós kegytemplom a XVII. században, a Habsburg-ellenes szabadságharcban kétszer is megsérült. Barokk stílusban építették újjá, megőrizve azonban a gótikus részleteket. A templom homlokzata előtti pálos szerzeteseket ábrázoló két szobor Georg Raffael Donner (1693–1741) osztrák szobrászművész a klasszicizáló késő barokk kiemelkedő mesterének alkotása. A templombelsőben a szentélyt gótikus csúcsíves, a hajót barokk cseh süvegboltozat fedi. A kegyiszobor a hármastagozódású szárnyas oltáron található.

Máriavölgy népszerűségét és jelentőségét fokozta Szűz Mária hársfából faragott régi szobra, amelyet a népi hagyomány szerint Szent István korában, 1030 körül alkotott egy remete. Érdekességként meg kell jegyeznünk, hogy *Benger Miklós* már hivatkozott munkájában is ugyanez olvasható: „Icon Thaumaturga B.M.V. anno 1030 per quendam eremitan sculptat statua”. (A főoltár ékességét a csodatevő Mária-szobrot 1030-ban faragta egy ismeretlen remete.) Meg kell állapítanunk azonban, hogy semmiféle hiteles középkori dokumentum a szobrot nem említi. Különleges tisztelete azonban – mint Szűz Mária közbenjárását közvetítő csodás szoboré – a XVII. században alakult ki. Uralkodók, főpapok, nemesek és az egyszerű nép fiai tömegesen keresték fel a csodás Mária szobrot és Szűz Mária iránti tiszteletből számtalan kincset, vagy pénzadományt adtak át a pálos szerzeteseknek. Nagy Lajos királyunk leánya Mária, Zsigmond és Mátyás király, valamint a későbbi királyaink közül többen I. Lipót, III. Károly, majd Mária Terézia, sőt II. József is elzarándokolt ide. I. Lipót császár 1687-ben, amikor a pozsonyi országgyűlés alkalmából Máriavölgybe látogatott, és a nagyrészt felszabadított országot a Magyarok Nagyasszonyának ajánlotta fel. Lippay György esztergomi primásról jegyezték fel, hogy 1642-től 1666-ig minden évben gyalog zarándokolt el Pozsonyból a máriavölgyi kegyhelyre. Pozsony város levéltári adatai is többször említik a népes búcsújá-

rást, megemlíti pl., hogy 1649-ben Máriavölgyben hatalmas processzió indult. Máriavölgy a pálos rend eltörlése után is az ország egyik legelőkelőbb és leglátogatottabb kegyhelye maradt. A csodatevő kegyeszobor és szent kútja ma is jelentős zarándoktömegeket vonzanak. A kegyhely területén még két kerek kápolna található, a hegyoldalban pedig impozáns, hatalmas méretű keresztút gyönyörködteti a zarándokokat. 1786-ban, amikor II. József császár eltörölte a rendet, a monostor állami birtokká lett. Utóbb Schwarzenberg Sándor herceg vásárolta meg, aki a rendházat kastéllá alakította át, amelyben fegyvereit, képeit, könyveit halmozta össze és állította ki. A Schwarzenbergektől Schaafgotsche Frigyes gróf vette meg a kastélyt, majd Wolkenstein Oszwald gróf, végül a tulajdonjog Stockau Györgynére, illetve Stockau Matild grófnéra szállt. Meg kell említenünk azt is, hogy sok előkelő család temetkezett ide: a Pozsonyi és Szentgyörgyvölgyi grófok, a Báthory, az Aponyi, a Pálffy, a Sigray, a Lippay és az Esterházy családok tagjai. A máig tisztelt kegyeszobor – a művészettörténeti szakkutatások szerint minden bizonnyal – 1240–1260 között készülhetett. Annak ellenére, hogy az említett hagyomány régebbinek tudja. *Kummer László* pálos szerzetesnek 1737-ben, Pozsonyban megjelent *Marianischer von über fünf hundert Jahren wunderbahr-erfundener, und entsprungener Gnaden-Brunn. Das ist: Beschreibung der erfundenen wunderbaren Marianischer Statuen, Ursprung, und Wirkungen der allerseeligsten Mutter Gottes in Maria Thal* címmel (latinul *Puteus aquarum viventium Nagyszombat 1742-ben*) megjelent kötetében a kegykép eredetét így írja le: „Szent Gellért, első Chanádi Püspök és Mártírnak, remete társai közül egyik magánosságban élvén azon a' tájon, az Isten Annának tiszteletére hársfából faragott egy képet még szent István' idejében 1030-dik esztendőben. Ezen kép előtt ájtatoskodott ő sokáig, hanem midőn Péter, 's Aba Sámuel' királykodása idejében üldözték a' keresztényeket a' pogánykodók, akkor elrejté azt a' képet a' Remete, és tsak 300 esztendő múlva fedeztetett fel 1-ső Lajos alatt, a' mint fellyebb említenk. Feljegyzésre méltó, hogy halhatatlan emlékü 1-ső Leopold Római Császár és Apostoli Király 1687-ben, a' Po'soni Országgyűlés alkalmával József Fiának megkoronázatása után, Mária Tálba kimenvén, ott példás ájtatossággal a' Török' igától akkor megszabadított Országot a' Magyarok" nagy Asszonyának pártfogásába ajánlotta; nem sokára pedig Herzeg Eszterházy Pál, Nádor Ispány, Báro Maholányi János', királyi Jelenlét' Helytartójával együtt, azon a' helyen, hol a' szent kút vagon, egy tsinok kápolnát felállítottak, mely mostaniglan is fenáll, és számtalan betegek, bennák, vakok, gyengédektől többnyire sikeresen meglátogatattik. Ezek között vagon Magyar Ország hajdani Primása, Esztergomi Érsek, Hertzeg Eszterházy Imre, a' ki torok gyulladásban szózat nélkül és halás veszedelmében lévén ennek a' szent kútnak víze 's a' bódogságos szent Szűz eszedése által tudálatosan meggyógyult." A magyar nyelvű idézet *Jordánszky Elek: Magyar Országban, 's az ahöz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása* (Pozsony, 1836.) című könyvéből való, érdekességként meg kell azonban említenünk, hogy *Kummer* könyve a német és latin nyelvű kiadás után Nagyszombatban, 1743-ban tótul (szlovákul) is megjelent.

A kegyeszobor Űlő Boldogasszony; ölében a bal térdén űlő áldást osztó gyermeke Jézus, Mária jobbán országalma. A gyermek bal kezében könyvet tart. Történelmünkben a kegyeszobor – minden bizonnyal a királyi alapítás tudatában –, mint *Patrona Regni Hungariae* szerepelt, és a Napbaöltözött Asszony jelvényeivel díszített, ezáltal az ország királynéja a barokk korban szinte kozmikus méreteket öltött. 1736. május 4-e jelentős dátum a Máriavölgy és a kegyeszobor történetében, ugyanis lebontják a régi főoltárt, melyet egykor Pozsony városa és Lippay Gáspár fából készítettett és 1694-ben gróf Széchenyi Pál veszprémi püspök, pálos szerzetes szentelt fel. Ugyanezen év szeptember 6-án elkészült a régi helyén Eszterházy Imre pálos szerzetes terve alapján az új főoltár, melyen középen a pálos rend címere áll. A kegyeszobor aransugarú ezüstsillagba foglalva emelkedik ki a szent kútból, ahol egykor megtalálták, a kút kávján kronosztikon jelzi az oltárépítés évét, 1736-ot. Két angyal térdel a szent oldalán, és a kegyeszobrot nézi áhitattal. Az a körülmény – írják jeles néprajzkutatóink *Bálint Sándor* és *Barna Gábor* a *Búcsújáró magyarok* című kötetükben (Szent István Társulat Budapest, 1994.), hogy magát a kegyeszobrot csillagba foglalták – tekintettel az országos méretű pestis járványokra – itt és ekkor többet jelent, mint Mária nevének értelmezése: *Stella Maris-Tenger Csillaga*. A közfelfogás szerint ugyanis a pusztító döghalált az égitestek kedvezőtlen konstellációja okozta, amelyet kivédeni egyedül csak Mária, mint Reménycsillag volt képes. Amikor az országot, a magyar nemzetet veszély fenyegette, a XVIII. századi hagyó-

mány szerint a kegyszobor verejtékezni látszott. A kegyszobrot is elérte a barokk kor ájtatos hangulata: koronával ékesítették, befestették, felöltöztették. A koronát maga I. Lipót és felesége Eleonóra küldte. A kegyszobor a XVII. századi ábrázolásain is már dominál az öltözetén lévő Jézus és Mária-monogram, alatta a holdsarlóval. Három lángnyelven a Salve Regina népszerű Mária-antifóna befejező fohásza olvashatók: *O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria* – Ó irtalmas, ó kegyes, ó édes Szűz Mária.

A magyar pálos kolostorok műemlékeinek, gazdasági alapjainak és belső világának okleveles dokumentációja, *Documenta Artis Paulinorum* három hatalmas kötetben jelent meg, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának gondozásában (Budapest, 1975). Szerzője dr. Gyéressy Béla Ágoston OSPPE 40 évig végzett kutatómunkája alapján összegyűjtötte az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok monostorainak okleveleit. Máriavölgy jelentőségét az is igazolja, hogy a kötetben legnagyobb teret a szerkesztő ezen monostor okleveleinek szentelte. A középkori oklevelek, amelyeket a rend a török hódoltság és a reformáció korszakából át tudott menteni – mint utaltunk rá – a máriavölgyi levéltárban voltak, a rend feloszlása után 1786-ban a Királyi Kamara Levéltárába, majd a Magyar Országos Levéltárba kerültek, és ezek alkotják az Acta Paulinorum állományát, melynek teljes anyagát az Országos Levéltár napjainkban 125 iratcsomóban őrzi. A gyűjteményben középkori oklevél nem található, a XVII–XVIII. századi pálosok, rendjük középkori történetét csak a most ismertetett forrásból ismerték. A gazdag dokumentumgyűjteményből pusztán néhányat emelünk ki, először az 1725-ös évből (453 jegyzék szám alatt). Meghalt a rend bíboros protektora és konfrátere, Keresztély Ágoston szász herceg (1666–1725), aki a máriavölgyi szobor egy részecskéjét értékes Szent Kereszt-ereklyetartóban őrizte, amit XI. Kelemen pápától kapott ajándékba nyakláncként, benne a Szent Kereszt darabkájával. A szász herceg annyira megszerette a magyar szerzeteseket, hogy úgy nyilatkozott, ha csak egy darab kenyere lenne, azt is megfelelné a pálosokkal. Teljes főpapi ornátusát, számtalan művészi kidolgozású arany és ezüst tárgyait a rendre hagyta és gyakran mondogatta az atyáknak: „Magam is csodálkozom, hogy idegen ember létezem ennyire vonzódom rendjükhöz és Magyarország csodatevő Mária-szobrát nem magyar, hanem én, a szászgermán ékesítem Isten rendeléséből.”

Az 1745-ös évből pedig Eszterházy Imre hercegprímás életművét bemutató 479 jegyzék-számú dokumentumból idézünk. „1745: Eszterházy Imre hercegprímás közeli halálát érezve, háromszor is meglátogatta a máriavölgyi kegyhelyet. Életpályája: Beckó várában (Trencsén m.) született 1663-ban, atyja szintén Imre, anyja Bucsányi Zsuzsanna. Fr. Imre 1681. júl. 22-én tett fogadalmat Wondorban a pálos rendben, 18 éves korában. Filozófiát Bécsújhelyen, teológiát Rómában tanult, mindkettőnek professzora lett. 1700-ban generális perjel. 1706-ban váci, 1708-ban zágrábi, 1723-ban veszprémi püspök, itt felépíttette alapjaiból a Szent Imre bazilikát, kettős tornyát rézzel fedette és harangokkal látta el. 1725-ben az ország kancellárja, majd esztergomi érsek lett. Mária Teréziát ő koronázta 1740. jún. 25-én. Pozsonyban helyreállíttatta érseki palotáját és egy másikat is épített a városon kívüli kertjében. Az Orsolya-apácák zárdáját bővítette, a Szent Erzsébet nővéreknek templomot és rendházat emelt 140 000 Ft költséggel. Szent Márton bazilikájában a főoltárt Donner Szent Márton lovas-szobrával ékesítette, 100 000 Ft-on a Boldogasszonynak állított oltárt, 8000-ért egyházi fölszerelést rendelt. Alamizsnás Szent János kápolnájában 40 000 Ft-jába került a Georg Raphael Donnertől való síremlék: az ezüst szarkofágot két márvány angyal tartja, balról a primás térdel, szintén márványból faragva, jobbról az ereklye története, a dátum: 1732. okt. 28. és az érsek neve. Azt az aranykelyhet, melyet Mária Terézia megkoronázásakor kapott, az esztergomi káptalannak adta. Nagyszombatban a Szent Miklós-bazilika mellé a Boldogasszony kápolnáját építtette. 70 templomot emelt. Nemcsak Wondorf, Máriavölgy, Sasvár, Nagyszombat... pálos kolostorainak volt nagy jötevője, de a trinitáriusok, a piaristák, a kapucinusok stb. rendjeit is bőkezűen támogatta, még külföldön is, mint Wolfstallban (Ausztria) egy neki kedves Mária-kép miatt a templomot helyreállíttatta, oltárokkal és mindenféle egyházi dolgokkal fölszerelte. Számadásaiból kiderült, hogy szent célokra és szegényekre több mint két millió Ft-ot költött. – Máriavölgynek adott kelyhe 2000 Ft-jába került. Pozsonyban pompás templomot épített a keresztieseknek. A pozsonyi Szent Márton-bazilika Alamizsnás Szent János kápolnájában temették el. Sírfeliratát maga szerkesztette: *Sub hoc admirandae commiserationis prodigio, Divo Joanne Alexandrino – ego in te, Deus meus, misericordia mea, assistente mihi dulci Misericordiae Matre – dormiam et requiescam. Frater Emericus.*” (A csodálatos irgalmú Alexandriai Szent János ereklyéje alatt

nyugszom és pihenek benned könyörülő jószágos Istenem az Irgalmasság Édesanyja pártfogásával. Imre testvér.)

1671. június 13-án gr. Csáky László fogadalma a máriavölgyi Szent Szűznek (426. jegyzékszám alatt) citálását azért is tartjuk fontosnak, mert kizárólag magyar nyelvű: „En groff Chiáky László de Keresztszegh, szentgothárdi apáthur... adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, hogy magham Maria-Talban tettem illy foghadást, mint következik:

Fogadom eleötted boldoghsághos Szeplőtelen Szüz Mária, hozzád foliamodóknak orvossa, nagy hittel és átok alat, hogy migh Isten ez niomorult világhon enghedi életemet, esztendeörül, esztendeöre nevednek dicséretire 100 forintot adok... Ezen fogadást penigh azért foghadtam Boldoghságos Szüz Mária, hogy protectiod alá vévén enghemet gyámoltalansághomban, légy irgalmas eörző csillaghom, hogy érdemtelen fiad Neked szolgállyak, halálom után az eöreöken való eöreömben részesülhessek... Gróff Chiáky László... Talban Szüz Mária oltária eleött die 13 Junii anno 1671...”

Végezetül a magyar művelődéstörténet szempontjából jelentős 429-es jegyzékszám alatt a következők találhatók: „1674 jan. 23: Lipót császár és király Róma 1671. évi engedélye alapján hozzájárul, hogy a pálosok generális perjele megfelelő tanulmányok és vizsgák letétele után a rend ragjainak magiszteri vagy doktori fokozatot adhasson.”

Máriavölgyi gondolatainkat egy a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található XVIII. századi rézmetszeten olvasható *Ájtatos Imádság a' Thalli Boldogsagos Szüz MARIA' Képe előtt mondanó* imalap kezdő gondolatával zárjuk: „Üdvöz-légy óh hatalmas Mennynek, és földnek Kiralyne Aszszonya Mária! ki e' jelen való Thalli Szent Képnek ábrázattyában itten tiszteltetel, és segítségül hivatvatol.”

Dr. Udvarhelyi Olivér

Noszlopy Gáspárról, egy szoboravató után

Noszlopy Gáspár, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc nemzetőr tisztje, népfelkelés szervezője, kormánybiztosa és gerillavezére sok szállal kötődik Kecskeméthez és tágabb környékéhez, személyekhez, eseményekhez, valamint más, életének fontos szakaszában Kecskeméten is élt jeles történelmi, irodalmi személyiségekhez. Ha Noszlopy életének színtereit vizsgáljuk, feltűnő az is, hogy milyen sok szál kapcsolja Balatonfüredhez, a Kecskemétet is megjárt, itt jogakadémista, szárnyait próbálgató Jókai Mór kedves Balaton-parti településéhez. Noszlopy és szabadcsapatai emlékét Füreden, a Tagore-sétányon emléktábla hirdeti, de utca, kilátó, forrás, völgy és annak hasadékbarrangja is viseli nevét a híres üdülővárosban és környékén.

Noszlopy Gáspár 1849. augusztus 20-a körül, mint szabadcsapatvezér több mint ezer főnyi felkelőjét ahhoz a Klapka Györgyhoz vitte-menekítette Komárom várába – maga tovább harcolva és rejtőzködve –, aki Kecskeméten is tanult, később a szabadságharc dicső tábornoka lett.

Ki volt ez az életének más vonatkozásaival is, Kecskeméthez is nagyon kapcsolódó ember: Noszlopy Gáspár?

Kossuth Lajos turini számkivetésében „a XIX. század legbátrabb emberé”-nek nevezte őt, de nevezték a „Magyar Gracchus”-nak is. Rettegett és üldözött gerillavezér volt, vérdíjat tűztek ki fejéért, hiszen a forradalom és szabadságharc idején bizonyította nem mindennapi képességeit: bátorságát, szervezőkészségét, szívósságát, szabadságszeretetét, hazaszeretetét. Egyik legjobb életrajzírója – Borsi Darázs József – így jellemzi: „Szerencsésen egyesült benne Kossuth szónoki tehetsége, Gábor Áron találékonysága és Bem taktikai, rögtönző készsége.” A világo-si fegyverletétel után bujdosik, menekül, de hamarosan újra szervezi csapatait, Veszprémben és a Balaton mellett szerte szól a nóta:

*Hull a zápor, Bakonyerdőn végig süvít a szél,
Bujdosókhoz, magyarokhoz imígyen beszél:
Tartsatok csak erre felé,*

*A sárguló lombok közé,
Noszlopy hadába álljatok bé.*

A fiatalon, 33 éves korában a magyar függetlenségért életét adó Noszlopy Gáspárt egy 1849-es rendőri értesítés a következőképp jellemzi: „*a rebellis kormány védelme alatt mint biztos foglalkozott a sok csint, vétket követett egyén. Termete kicsiny, sovány, nincs öt lábnyi, ábrázolja hosszúkás, barna, orra nagy, hajlott, mit sasornnak neveznek, ajka keskeny, szemei feketék, haja setét gesztenye színű, szeme forgása és tekintete alattomos, hangja beszédében éles, bajusza kevés, szakálla ritka, barna. Beszél magyarul, németül rosszul, deákul középszerűen.*”

A személyleírás azt a Noszlopyt jellemzi, aki hol Berzsényi Pongrác, hol Csutak, volt honvéd százados, hol Kovács Gábor kereskedő álnéven „lapongatja magát”, azaz rejtőzködik, menekül Somogy megyétől Hevesen át, az Alföldet, a Tisza vidékét is érintve. Elfogják, majd megszökik, újra menekül és bujkál Békésben, Pesten és sokfelé. Már 1851-ben megfordul az Alföldön, s 1852-ben Kecskeméten és környékén, Fülöpszálláson is, szervezkedés céljából, mint megfogalmazza: „... egy új forradalom megszervezésén dolgozik”.

Fülöpszálláson Pethő Ambrusnál tartózkodott, aki lelkes híve volt a forradalomnak. Noszlopy, aki ekkor Szabó Péter álnéven mutatkozott be a Pethőhöz érkezett két kecskeméti vendégnek: Gál József gazdálkodónak, volt honvéd zászlósnak és Zabolay Károlynak, elmondta, hogy Kossuthtól kapta a megbízást egy fegyveres felkelésre. Közölte, egy gerillacsapatot is létrehozott azért, hogyha Kossuth jön, azonnal támogatni tudja.

Noszlopy Gáspár Kecskeméten Gálnál több mint egy hónapig tartózkodott, majd egyenruhák készítéséhez pénzszerzés céljából is Gállal Ceglédre mentek a fülöpszállási születésű Szabó Károly református lelkészhez. Szabó lelkész a felkelés céljára pénzt adott, melyből Gál Pesten a gerilláknak ruhaanyagot vásárolt: szürkeposztót nadrágoknak, kékposztót pedig zekéknek; vörös anyagot a hajtókák részére, majd béléseket, gombokat is vásárolt, melyeket Kecskemétre szállított. Az 24-25 uniformisra elegendő kelmék varrását Zabolay ajánlására Kecskeméten Vasváry Ferenc szabómesterre bízták. Vasváry a szabadságharcban huszárőrmester volt, mint ahogy Noszlopy Kecskeméti is egy felkelés központjának tekintette a „sok elégedetlenkedő elem” miatt, hisz Szalkay Gergely honvédőrnagy elnöklete alatt már „valóságos forradalmi klub” várta.

Ami ezután történik Noszlopy Gáspár életében, az olyan regényes, titokzatos, eseményekben és feltevésekben gazdag, mint rövid és viszontagságos életének egész szövevénye. Szervezkedések, gerillaharc, Ferenc József uralkodó elfogásának terve, s ezáltal az alkotmány visszaállítása, a szervezkedés leleplezése, menekülés, majd újra szervezkedés Pesten és a Duna mentén. Csapda és elfogatás után pedig a még mindig fiatal – csak 33 éves! – Noszlopy halála és halálos ítélete.

Töretlen hite, szívóssága, hazaszeretete, hűsége és keménysége nem adott fel senkit sem a pesti szervezkedés tagjai közül. Ott is voltak a kecskemétiiek a szabadságszerető szervezkedők között: Gál József, Zabolay Károly, Hankovszky Mihály és Matolcsi László orvostanhallgatók.

Noszlopy Gáspárt 1852. november 16-án a pesti Bástya utcában lévő Vay-házban fogták el, földalatti harcostársaival együtt. Pesten, majd Bécsben tartották erős fogságban, miközben társait is elfogták, vallatták és elítélték. Halálos ítéletének végrehajtása előtt az „érdeklődők” még megtekinthették, közszemlére tették, majd az Újépületől az Üllői útig kéz- és lábbilincsen, zárt kocsiban, négy zsandár őrizetében szállították a vesztőhelyre. Két társa – Sárközy és Jubál – felakasztását kellett végignéznie, majd ő következett. Bátran halt meg. Az „államfogyó” Noszlopynek „11 forint 19 krajcár bankjegyekben, 5 tallér és 20 darab ezüsthúszas és egy darab ezüsthúszas” volt az összes nála lévő értéke. Bitófája a Bogár Imre betyár kivégzésénél használt volt. Egy 1862-es kiadású Noszlopyról szóló irodalmi mű címkéjén a bitófájához fellépő hőst Haynau csipőre tett kézzel bámulja.

Noszlopy Gáspár életét, tetteit, hősiességét irodalmi alkotások is őrzik, nem csak a néphagyomány és az emlékezet. *Vittorio Merighi* ötfelvonásos tragédiát írt róla; *Nemeskürty István*: *Parázs hamu alatt* címmel regényt; *Rényi Tamás–Kinnre Péter* pedig filmforgatókönyvet *Élve vagy halva* címmel.

Maga Noszlopy így összegezte életét már 1849-ben: „*Én (a) forradalom embere vagyok, s mint ilyen halok is meg!*”

Bajtai Mária

Székely Ház Budapesten

„Ott fenn, az erdélyi hegyek között él egy nép, a székely, kiről álmodom. Tartja a viseletét emberemlékezet óta. És őt is ez fogja megtartani. Ez a nép nem hevert soha. Dolgozik látástól-vakulásig nap-nap mellett, s mégis szép és egészséges. Miért.

Mert ésszel élt, mióta csak van.

A menyecskék tartása olyan, mint a szálfáké az erdőben. A ruhájuk? Maguk szövök-fonják minden holmijukat, s mosó náluk még a posztó is, mert a székely asszony okos, tehát tiszta. A házban nincs cifraság, amit takarni gond, hanem a használati tárgyai és minden, ami szükséges, okosan szép.

Szépére van szőve az abrosz, a türolköző, a párnaciha. Művészei a szövésnek. Minden székely egy ezermester. Hát a férfiak szép kézi faragásai, kapu, mestergerenda, lóca, asztal, láda, szék? Szép a tejesköcsög, a káposztás fazék. Ügyesen, takarosan van megépítve a lakóház, de még az ólak is. Bámulaton ügyesek mindenben. És tiszta, olyan tiszta náluk minden, mint a pohár.

A székely asszony okos, tehát szorgalmas és munkás. Kutyakemény, mozgalmas élethez van szokva, soha nem várja a sült galambot. Józan és tudja, hogy a saját eszén és két kezén kívül másra nem számíthat.

A viselete egyszerű, egészséges és tiszta, olcsó, tartós, házias és mégis oly szép.

A sors próbálja most ezt a népet, de hiszem, hogy elveszni nem fog, s az ők szép erényeit mindenkor felhozom példának.”

Vajon ki a szerzőjük ezeknek a szinte már imádságos mondatoknak, ki írta, mikor és miért?

Lett volna-e avatottabb szakértője a székely népművészetnek abban az időben, 1938-ban, Budapesten Zsindelyné Tüdős Kláránál? Írónő, rádió-előadó és főképpen a Magyar Királyi Operaház kosztümtervezője. Harmincéves korában hívták meg az Operába ruhatervezőnek, és egy év múlva Kodály Zoltán népies daljátékát, a *Háry Jánost* Tüdős Klára kosztümjeiben vitték sikerre az Operaház művészei. De még mekkora sikerrel! A színpadon felhangzó ősi magyar népdalok világszerte visszhangot váltottak ki, 1927-ben New Yorkban, 1931-ben Kölnben és Aachenben. Tüdős Klára a mindennapi városi életben is meg akarta honosítani az öltözetek népi motívumait, ezért a belvárosban divatszalon nyitott, amely ismertté, kedvelté tette a székely szötteket, a párnahímzést, a Matyóföld és más magyar tájegységek kincseivel együtt a székely népművészetet.

Igazi nagyszony Tüdős Klára, noha nincs még negyven esztendő. Fő támogatója a Győrffy-kollégiumnak, a magyar tehetségek legendás alakító műhelyének. Otthonában mindig szívesen látott vendégek a népi irodalom akkoriban feltűnt egyéniségei. Első nyomtatásban megjelent, nagyobb lélegzetű munkája életcélját, küldetését fogalmazza meg: *A falu protestáns értelmisége a magyar népi kultúra szolgálatában* (1940).

Áldozatkész tevékenységét megkönnyítette, hogy (második) férje, Zsindely Ferenc – maga is író, költő – a negyvenes évek elején Magyarország kereskedelmi és közlekedésügyi minisztere volt. Tüdős Klára mellette nem kegyelmes asszony, aki ezt a címet „hivatalosan” viselhetné volna, hanem a hajdani debreceni papleány, aki lehetőségei szerint a magyar nép egészét szeretné felemelni. Majd 1944-ben, férjével együtt, üldözött baloldaliak és zsidók sokaságát menti budai villájában. Jön a saját kirekesztettségük ideje 1945 után, mikor hajdani miniszter férjét követi abba a Balaton-parti nyaralóba, ahol Zsindely Ferenc kertész munkásként keresi a kenyerét. Mindezekről bővebben olvashatunk az 1978-ban, még Tüdős Klára életében, Zürichben megjelent emlékiratában: *Csizma az asztalon*.

Most pedig a székely népre és művészetére oly hízelgő szavaival Budapest belvárosában, a Csengery utcában találkozom. Illő keretben: székely népi bútorok, szöttek, könyvek és festmények között.

Itt, a VII. kerületben, ahol a két háború között egy kísérleti kisszínház, a Csengery utcai színház, vagy másként: Vasúti és Hajózási Klub Színháza talált otthonot, a 15. szám alatt, a bejáratnál csábító felirat: *Székely Ház*. Egészen pontosan szólva, ez a Közlekedési Dokumentáci-

ós Kft. székháza, amelyben a tulajdonos, egy Erdély-rajongó ember két évvel ezelőtt a budapesti székhelyek otthonát rendezte be.

A Tüdös Klára idézetet egy korabeli pesti székely egyesület lapjából kölcsönözték. *Élet-erek*, ez volt a címe, először egy különös újságban jelent meg. A hetilap a *Hargitaváralja* nevet viselte, tudományos, szépirodalmi és társadalmi lapként ajánlotta magát. 1938-ban harmadik évfolyamát adta ki. Felelős szerkesztője Jóna János, főszerkesztője dr. Szacsavay József. A felelősszerkesztő egyben a földrajzilag betájolhatatlan székely község „bírója” volt. Ez a szellem-település: *Hargitaváralja Jelképes Székely Község*. Budapesten és az anyaországi városokban tanuló vagy itt letelepedett székelyek egyesülete.

Bármennyire „légius” jelenség Hargitaváralja Jelképes Székely Község, volt szabályszerű „faluháza”, a Vilmos császár körúton, az 55. szám alatt – ma Bajcsy Zsilinszky Endre út – főiskolás diákokthont tartott fenn a Tanács körút és a Rákóczi út sarkán, egy sokemeletes épületben, ahol szállást és kosztot nyújtott a rászoruló székely fiataloknak.

Érdemes lenne egyszer összeszámolni, hány erdélyi magyar értelmiségi végezte – Trianon után – egyetemi, de akár középiskolai tanulmányait a csonka országban. A kiváló kolozsvári néprajztudós, a német nyelv egyetemi tanára jut eszembe, dr. Nagy Jenő, aki a pápai református gimnáziumban érettségizett, mivel szülőföldjén a román bizottságok elgáncsolták a vizsgán. Vagy itt a legendás *Kicsi Sándor* tanár úr a háromszéki Dálnokból, akit ragyogó képességei juttattak a nagyhirű Eötvös Collegiumba és aki 1942-ben a szép magyar ejtés versenyét nyerte meg, pedig a bírálóbizottság elnöke a nyelv dolgában páratlanul szigorú Kodály Zoltán volt; hát ezt a Kicsi Sándort a román bizottság érettségi vizsgáján kétszer is megbuktatta. Akkoriban ugyanis a magyar iskolák végzősei idegen tanárok, román bizottság előtt tettek vizsgát, ami éppen csak vizsgának nem volt nevezhető. A tudós tanár úr, a Székely Mikó Kolégium egykori diákja így emlékezett erre: „1938 júniusában a brassói „aguna Andrásról elnevezett román görög keleti főgimnáziumban álltam vizsgára. Nem lettem érettségizett. Az 1938 szeptemberében és az 1939 júniusában a brassói Ion Mesotáról elnevezett állami román főgimnáziumban – valamikor ez volt a egyszerű brassói magyar állami főreáliskola, a magyar királyság legszínvonalasabb középiskolája – megismételt érettségi vizsgáim sem sikerültek”. Végül 1940 júniusában a budapesti református főgimnáziumban szerezte meg az érettségi bizonyítványt, és feleletei alapján az egyik tanár, a kolozsvári dr. Barthos Kálmán azonnal beajánlotta a tudósképzés európai rangú műhelyébe, az Eötvös Collegiumba.

Kicsi Sándor dr., a magyar lexikonszerkesztés immár nyugalmazott direktora, nyolcvan éves öregségében is szívesen emlékezik arra az összetartásra, egymás segítésére, ami a két háború között a budapesti székely fiatal diákok életét jellemezte. Egymás után alakultak a különböző körök, egyesületek, társaságok, amelyek otthon nyújtottak magyar földön, az eleinte mégis idegen világvárosban a Székelyföld, egész Erdély odahaza üldözött, elgáncsolt fiainak és leányainak. Erdélyi Férfiak Egyesülete – ez még a húszas évek elején jött létre –, aztán az Erdélyiek Szövetsége, önképzőkörök, cserkészcsapatok, ezek sorában Hargitaváralja Jelképes Székely Község. Majdnem kifelejtettem a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületét, amelyet őt székely fiatal hozott létre, még az 1920-as évek elején. Egyikük: *Csanády György* – a Székely Himnusz szövegírója. A SZEFE – vallotta 1941-ben Csanády, több verseskötet szerzője, „a mi akkori otthontalanságunkban hazánk, szegénységünkben otthonunk, árvaságunkban anyánk, világból kiesettségünkben egész világunk volt”.

Ha bejöttem ebbe az utcába, nem kerülhetem meg a Székely Himnuszt, ennek a kornak és ezeknek a székelyeknek az imádságos énekét. Mert ott született székely fiatalok összefüggésűen, a budai hegyekben, a „májusi Nagyáldozaton”.

Mi volt ez a misztikumot sugalló „Nagyáldozat”? Valamikor annak tartották – akik csak hírből hallottak róla –, úgy vélték, hogy egyféle „magyar pogányság”, a Fehér Ló áldozata, ilyen elkeseredett ötlet nem egy született akkoriban Budapesten. Kellő távlatban és közismert nyugodtságukkal nyúlunk vissza azokba az 1920-as évekbe, és hívjuk tanúságra a „Nagyáldozat” egyik megálmodóját, Zakariás Gergely Sándort.

Szülőföldjükre, Erdélyre emlékeztek legtöbbször a Zugligetben, Budán, mivel ez hasonlít leginkább a székely tájakra. Székely népviseletbe öltöztek, botokat faragtak, szalagokat hímeztek, koszorúkat fontak és krónikákat írtak. Érezni akarták maguk körül az egybetartó testvériséget és az elhivatottságot. Lustrát tartottak az elmúlt esztendőről, mit hozott az éle-

tükbe. Néha ezren, máskor kétszázan jelentek meg ezeken a májusi ünnepeken. Éneket írtak bujdosásukról. Ezek egyikéből lett majd a Székely himnusz.

Székelyudvarhely nagyasszonya, dr. Bakk Elekné dr. Takács Sára – aki végzett orvosként került Hódmezővásárhely tanyavilágából a székelyek közé, Bakk Elek jó emlékezetű orvosi szakíró feleségeként – úgy emlékszik, hogy a Székely himnusz „1923-tól már számrakelt, a székely kivándoroltak énekelték a budai hegyekben, éppen *A májusi Nagyáldozat* jegyében – legtöbbször Zugligetben – rendezett cserkésztalálkozókon”. Gábor Dénest idéztem, aki 1998-ban úttörő füzetet adott ki a népénekké lett Csanády-versről, s ebben megszólaltatta Bakk Elekné Takács Sárát is. A doktornő ugyanis Csanády György családjának közeli barátja volt, tehát koronatanú.

Kell is a tanúszkodás, mert az utóbbi fél évszázadban különös per támadt a Székely himnusz körül. Zeneesztéták vagy éppenséggel politikusok azt a vádat fogalmazták meg, hogy az ének értéktelen, ha nem éppen giccs. Magam a védelem oldalán jelennék meg, ha beidézni a láthatatlan bíróság elé. Táryszerű rideg érvem az, hogy Csanády György költő volt, akinek az életpályáját a magyarországi irodalmi lexikonok szükségesnek tartották bemutatni. Csak a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötete (1981) feledkezett meg róla olyannyira, hogy a nevét sem említi meg. Benedek Marcell *Magyar Irodalmi Lexikona* 1963-ban részletes címszót közölt Csanádyról, a diktatúra erős cenzúrája ellenére. Felsorolja a címszó Csanády mind az öt verseskötetét, köztük *A májusi Nagyáldozat* is; elmondja, hogy az első magyar hangjátékíró volt, rádiódarabjai a *Csokonai*, a *Katona József*, a *Marconi*, a *Szombat este* és mások sikert arattak. Péter László *Új magyar irodalmi lexikona* 1994-ben, viszonylag még részletesebb címszót közöl Csanády Györgyről, és ki is bővíti az 1963-as értékelést, ígyképpen: „Sok műsort állított össze Erdély életéről. A Székely himnusz (1921) szövegének írója.”

Van egy lélektani érvem, amit az esztétika nem mindig szokott érzékelni. Magam a Székely himnusz a Székely Mikó Kollégium bentlakásában hallottam először és tanultam meg. Egyik osztálytársam, Kovásznai Miklós – kiváló tanító lett belőle – tanította meg nekünk. Csak halkan, nagyon halkan énekelhettük: a kollégium ablakai alatt mindig ödöngött egy-két román rendőr, „lázas” szavakra lesve. Csanády György verse és Mihalik Kálmán zenéje a zugligeti összejöveteleken a hazavágyódás, a népféltés érzéseit szólaltatta meg. Erdélyben tiltakozás volt kisebbségi elnyomottságunk ellen. Itt is, ott is a nemzet együvé tartozása fejeződött ki az énekekben. Az 1989-es történelmi változások után pedig szinte „második himnuszunkká” tette a nyíltan megvallható magyar lelki egység. Éneklük a csíksomlyói búcsúsok, énekeltek Nagyvárad bazilikájában szilveszter éjszakáján és felhangzik Zalaegerszegen meg Nagykanizsán.

Amit Csanády Györgyék alkalmi összejöveteleik kántájának szántak, közös imádságunk lett. Csak a születése körülményei felejtődtek el. A folyam láttán eszünkbe jut-e mindig a forrása is?

Pedig tekintélyes egyesület volt Hargitaváralja Jelképes Székely Község. Szabályszerűen megválasztott „falusi előljáróságban” helyet foglaltak székely születésű tábornokok, Dálnoki Veress Lajos, Nagybaconi Nagy Vilmos, a „leghumánusabb magyar honvédelmi miniszter”; a „kisbíró” például pávai Vajna Viktor tábornok volt, főbíró árkosi Veress Gábor, a MÁV alelnöke, főjegyző dr. Balázs Dániel törvényszéki bíró; „esküdtek” voltak altorjai Apor Vilmos, akkoriban gyulai plébános, a későbbi vértanú, Győr püspöke, Rugonfalvi Kiss István történész-professzor, aki akkoriban, 1938 karácsonyára jelentette meg kétkötetes, alapvető művét: *A nemek székely nemzet történetét* – de elfeledkeztünk a munkáról is, a szerzőjéről is! A névsorban ott találjuk Tamási Áront és Nyíró Józsefet is.

Majd a bécsi döntés után, mikor a történelem teremtette meg újra a nemzet egységét, Hargitaváralja gazdasági támogatást nyújtott a Székelyföldnek: 1942-ben létrehozták a Székely Házat, a Liszt Ferenc tér 4. szám alatt vásárolt épületben. Egyik szervezőtitkára Orbán Dezső közgazdász. Nyugdíjasként, 87 évesen Kézdivásárhelyen él, az Új utcában. Sok mindenről beszélhetne, egyebek között arról a hároméves kényszermunkáról, amit 1956-os szerepléséért kapott. Tekintete most is előre néz, a közbirtokosságok helyreállításáért verekedik. Én a Székely Házhoz fordítom vissza, mondja el ő:

– Székely háziipari termékeket exportáltunk nyugati országokba, főleg Svájcba. Korondi kerámiát, kovásznai posztót. Keresett cikkek voltak. Igyekeztünk munkát szerezni a székely munkaerő fölöslegnek, amely most már nem mehetett bukaresti építőtelepekre vagy regáti

napszámos munkára. A Dunakeszi Konzervgyár – megvan most is – alkalmi munkásokat keresett, paprikát kellett takarítani. Ezer székely asszonyt és leányt hoztunk ki Udvarhelyről meg Erdővidékről 1943 őszén. Példát mutattak a székely szorgalomból. A napi „norma” 70 kiló paprika megtakarítása volt, ők személyenként 120 kilót adtak ki a kezükből. Igaz, szépen kerestek: napi 20-40 pengőt, amikor egy átlagos napszám alig 2 pengő és 80 fillér volt. Szep-tembertől karácsonyig tartott az idény. A gyár a következő ősze is visszavárta a székely asszonyokat.

Helyettük háború érkezett meg a Duna-tájr. A nép nevében szerveződő új hatalomnak nem volt szüksége a budapesti székelyek egyesületeire, egyáltalán a párt által nehezen ellenőrizhető civil képződményekre. Belügyminiszeri rendelettel 1946. július 4-én feloszlatták Hargitaváralja Jelképes Székely Községet, sok más egyesülettel egyetemben. A belügyminiszter Rajk László, udvarhelyi elődök leszármazottja, aki 1945 késő őszen, még a párizsi békekötés előtt, így nyugtatta bukaresti román elvtársait: „biztosította őket a magyar népi demokrácia nevében, hogy hiába mesterkedik a magyarországi reakció, soha többé nem kell majd a határait megerősíteni.” (*Népi Egység*, 1945. november 8.)

Mi lett Hargitaváralja és a Székely Ház vagonával? Kinek kellett volna elszámolnia vele?

Ez a mostani Székely Ház, a Csengery utcában csak szellemi örököse. Ugyanúgy magánkezdeményezés, mint Hargitaváralja volt. Mint említettem, egy Erdély-rajongó ember önzetlensége hívta létre. A neve: *dr. Nagy Zoltán*. Nem a Székelyföld, hanem a dunántúli Bicske szülötte.

Miként vált belőle Erdély-rajongó diák, majd közgazdász? Fülöp József vérteszalji református esperesnek jó tízezer kötetes könyvtára volt Bicskén, köztük az *Erdélyi Szépművés Céh* kiadványai. A fiatal diák sorra kikölcsönözte, falta ezeket a műveket. Bicskén élt 1945 után egy volt brassói tanár, Islik György „erdélyi menekült”. Ezen a tájon nem az egyedüli földönfutó. Vérteszalján a református pap is székely, Pünkösti Sándor. (Megdobban a szívem: első unokatestvérem volt.) Islik György halálakor, 1954-ben Nagy Zoltán hatvan ketetet vásárolt meg a könyvtárából. Egy kicsiny „szellemi Székelyföld” vette körül. Az élmény elkísérte közgazdászként a MÁV Vezérigazgatóságán, majd a Közlekedési Minisztériumban. A könyvek szeretete vezérelte, mikor a közgazdász pályát felcserélte a nyomdavezetői, könyvkiadói szakmára. A Közlekedési Minisztérium Dokumentációs Központjában egyhangúlag igazgatónak választják. 1984-et írtunk. A *Közdok*-hoz – így rövidítik – házi nyomda is tartozott. Nem lenne Nagy Zoltán, ha ennyivel megelégszik. Hamarosan könyveket ad ki, előbb a vasúttal kapcsolatban álló műveket, aztán Gárdonyi-sorozatot, képes albumokat. A Szomszédos Hársfa utcában, a nyomda épületében könyvesbolt nyílik.

Elképzeléseit akkor valósíthatja meg teljességgel, mikor 1994-ben, a magánosítás során megvásárolja a vállalatot. Most már kedve szerint jelentethet meg könyveket, nyilván – a saját kockázatára. Vállalja. Kölcsönöket vesz fel, visszafizeti őket. Továbbra is megjelenteti a Közlekedési Minisztérium kiadványait, helyi újságokat ad ki főváros környéki községek számára, és immár felveheti a versenyt a hallatlanul megszaporodott pesti könyvkiadókkal is.

Ebből a jó értelmű küldetéstudatból született meg benne a *Székely Ház* létrehozásának ötlete. Az épület főlszintjén, amely saját tulajdona, 1998. december 1-jén megnyitotta a kiállítási csarnokot. Több egymásba nyíló szoba, székely faragott bútorokkal berendezve, a falak varrottasokkal borítva. Székely, egyáltalán erdélyi képzőművészek számára újabb bemutatkozási lehetőség Budapesten. Két esztendő alatt tizenhat művész, festő, fafaragó, műhímező állított ki a Székely Házban. A látogatók között, tapasztalataim szerint, nagyon sok a fiatal, Pesten élő székelyek és még inkább Erdély iránt érdeklődő pesti diákok, főiskolások. Bánffy György színművész jegyezte meg a múltkoriban, hogy a Székely Házban – Istennek legyen hála – feltűnően sok fiatalot látni.

Küldetését tekintve, a hajdani Hargitaváralja Jelképes Székely Községet a mai anyaországban jó néhány egyesület, szövetség, társulás vállalhatja elődjének: az Erdélyi Gyülekezet, illetve a Reménység Szigete, amely elsősorban karitatív tevékenységet fejt ki; működik az Erdélyi Körök Országos Szövetsége 19 tagszervezettel; az Erdélyi Szövetség, amely a romániai falurombolások idején alakult; a hagyományok védelmére és ápolására jelentkezett a Magyar Érdékvédelmi Szövetség, amely a külföldön, elsősorban Magyarországon élő erdélyiek odahaza mindegyre megcsorbított érdekeit kívánja oltalmazni, a sérelmeket számon tartani és a világ

elé tární; a gróf Vass Albert Társaság és a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete vállalt feladatait a nevében hordozza.

Nagy Zoltán dr. nem politikai célt tűzött maga elé. Ennél szerényebbnek érzi a magára vállalt felelősséget. Pedig adott körülmények között még több is. Azt mondja: Szeretném, ha a nemzet szellemi, lelki egységének egy kis, de hathatós műhelye alakulna ki itt, a Csengery utcában.

Beke György

Moldvai emlékeim*

Amikor ezelőtt 61 évvel Moldvába kerültem, nemcsak a világ volt más, hanem én is más voltam. Magyarországon akkor olyan lehetetlen helyzet, olyan nyomor volt, és olyan lehetőségek lógtak a levegőben, mint például Habsburg Ottó hazahozatala, akivel szemben Horthyék az egyetemi diákságot akarták felfegyverezni. Nekem sem az egyik, sem a másik nem volt kenyerem. A másik dolog az volt, hogy Bartók Béla és részben Ady Endre verseinek hatása alatt én a románokat kezdtem tisztelni és szeretni. Amikor megismertem a dallamokat, igyekeztem őket alaposabban megismerni.

Ezért is mentem – részben szökve – Magyarországról Romániába tanulni. Elsősorban románul akartam megtanulni, ezért olyan helyre mentem a Kárpátoktól délre, a Havasalföldre, ahol feltehetően senki nem tud magyarul. Meg is tanultam egy év alatt. Nagy meglepetés ért. Az egyszerű román parasztemberek és a cigányok fogadtak a legszívesebben. Először azt hitték, hogy erdélyi vagyok, de amikor meghallották, hogy Magyarországról jöttem, szinte megajánltak. Mindenki azt kérdezte: van-e szállásom, ettem-e?

Nagy meglepetés volt számomra, hogy az egyetemi körök is nagyon szívesen fogadtak. Dimitrie Gusti professzor, szociológus – akkor éppen dékán volt, ha jól emlékszem –, és az ő emberei fogadtak a titkárságon. Mindjárt beajánlottak a nyári egyetemre Valea de Munte-ba és a későbbiekben is a szociológus tanársegédek és adjunktusok törődtek velem. Megkérdezték, hogy nem mennék-e velük az ő költségükön egy-egy vidéki tanulmányútra? Ennek köszönhetem, hogy Besszarábiában tölthettem két hetet, egy román faluban Cornovában, azután egy erdélyi faluban, a Fogaras megyei Drăguşban.

Nagyon kedves emlékeim voltak. Cornovában egyszer csak azt mondja az egyik tanársegéd, hogy valaki szeretne velem feltétlenül beszélni, mert meghallotta, hogy egy magyar van itt. Némi aggodalommal mentem oda: vajon milyen emlékei vannak a magyarokról? Megölelt, megcsókolt, ebédre hívott, nagyon boldog volt, hogy egy magyart láthat. Elmondta, hogy mint gránicsár (határőr) három évig volt a magyar határon, valahol Szatmár megyében, és megszerette a magyarokat, milyen nagyszerű, kedves emberek. Végre vendégül láthat egy magyart.

Nekem eszembe se volt, bevallom, hogy Moldvába menjek. A moldvai magyaroktól hamis képzeteim voltak: biztosan nagyon el vannak románosodva, nem érdekes néprajzi szempontból amit ott megtudhatok, én románul akarok tanulni, hogy megismerjem őket. A bukaresti román folklorista, akihez beajánlottak engem, Constantin Brăiloiu nagyszerű ember volt. Ott készültek a legnagyobb néprajzi felvételek, s ő ajánlotta, hogy menjek Moldvába a magyarokhoz. Én először tiltakoztam, de aztán fülébe jutott a magyar tudósoknak, magyarországi pártfogómnak, Györffy Istvánnak is. Kaptam tőle egy dörgedelmes levelet, hogy micsoda dolog ez? Másokat nem engednek oda, engem pedig a románok küldenek és nem akarok menni!? Azonnal menjek Moldvába! Gondoltam, rászánok vagy két hetet és elindultam.

Előzetesen tájékoztam a román földrajzi szótárakban. A század első éveiben minden megyének megjelent a földrajzi szótára, amelyben minden faluról voltak adatok. Mindegyikben pontosan megvolt, hogy hol laknak magyarok, hol van magyar templom a faluban. Az is

* Ennek az írásnak közlésével tisztelgünk a 2001. április 21-én elhunyt szerző emlékének. Elhangzott 1993-ban a Lakatos Demeter Egyesület rendezvényén. (Szerk.)

ott volt, hogy tudnak-e magyarul, vagy nem tudnak. Mindez pontosan egyezett azzal, amit később a helyszínen találtam.

Legelőször a legtávolabbi, tehát az újabb magyar hatásoktól legkevésbé érintett magyarokat kerestem fel, gondoltam ott találok történeti szempontból érdekesebb emlékeket. Csöbörccsök Dnyeszter melléki faluról már hallottam, hogy ott nincsenek magyarok, a román statisztikák is azt mondták, és a magyar kutatók, akik ott jártak ugyancsak. Így két, Prut meléki települést néztem ki magamnak.

Az egyik város Huși – magyarul Husznak nevezték –, magyar husziták alapították. Itt furcsa élményeim voltak. Először is a katolikus papot kerestem fel, ugyanis kértem egy ismerősömtől, hogy küldjön oda utánam egy kis pénzt, mert nagyon vékonyan voltam. Megyek a paphoz és mondom, hogy pénzt várok ide és jöttem a magyarokat megnézni. Mindjárt el is kezdett magyarul beszélni, hogy nincsenek itt magyarok, ez tévedés. Menjek másfelé, ott vannak magyarok. Mondtam, hogy sajnós meg kell várnom a pénzküldeményt, mert a pap címére küldtettem, mert nem volt egyéb címem. Furcsa papocska volt ez, megjött a pénzem, de letagadta. Meg kellett reklamálnom Bukarestben a feladónál, s akkor kiderült, hogy itt van régen a pénz. Azt mondta a pap, hogy a apácakolostorba vitték tévedésből a pénzt és azért mondta, hogy nem jött meg.

Nagyon érdekes tapasztalatom volt közben. Járogattam az embereket, hát egy öreg bácsi – Pátrásnak nevezte magát – románul el tudta mesélni, hogy ők Csuburcsból (Csöbörccsökfaluból) költöztek ide, már az öregapjuk. Az ő családjuk és egy másik család. Szavahihető ember volt, s elmesélt egy kalandot. A magyaroknak a Dnyeszter folyón malmaik voltak, hajómalmok és a tatárok odajártak rabolgatni. Összebeszéltek a szomszéd molnárral, hogy bújjanak az ajtó mögé, ha belép a tatár, üssék le. Románul úgy mondják *a lovi* – leütni. Elbújtak, és amikor jött a tatár, kiáltott a másiknak, hogy leütötted-e már? Ami románul úgy szól: *l-ai lovit?* Ez ragadt rajta, a családot azóta Lailonak hívják. Persze ez egy román névetimológia. Így találkoztam csöbörccsöki magyarokkal. A Szeret mellékén pedig huszi magyarokkal találkoztam. Egy Husán Ilona nevű kislánnyal, aki régi nótákat dalolt nekem. Ez a Husán azt jelenti, hogy husiba való. Azok pedig Husiból költöztek át nyugatabbra, a Dzsoszén nevű faluba, a Szeret mellé.

A következő katolikus falu, amit meglátogattam, Răducăneni volt, a Prut mellett. Ott se tudtak magyarul. Aztán a következő – a statisztikai adatokból és a földrajzi szótárból néztem ki – Jászvásártól északra, egy pár szórvány, vegyes lakosságú magyar településnek volt jelezve. Kinéztem az egyiket, nagyon szép neve volt. Iazu Porcului. Azt jelenti magyarul: disznófertő.

Nagy élmény volt, hogy ott már magyarokat találtam. Egyáltalán nem is sejtettem, mikor először hallottam, azt hittem, hogy valami más nyelvet beszélnek. A Földrajzi Szótár ugyanis orosz eretnek menekülteket is jelzett ott, úgynevezett lipovánokat. Azt hittem, hogy oroszok ezek és úgy beszélgetnek. Aztán mikor kérdezik, hogy mi vagyok, mondom, mire mondják, hogy ők is magyarok. Mondom, hogy magyarul beszélnek-e? Próbáltam magyarul. Mondják románul, hogy nem értenek semmit, mert ők elrománosodott csángók. Mondtam, hogy szeretnék megtanulni az ő nyelvükön. Azt felelték, hogy nekik kellene tőlem tanulni.

Voltak olyan ábrándjaim, hogy a román szociológusok módszerével egy falunak, a Szabófalvától északra lévő Jugánnak a monográfiáját készítem el. Négy hónapig laktam ebben a faluban. Nem szítem, nem tudóskodtam, csak úgy alkalmilag mindent megjegyeztem, meg is tanultam. Azt gondoltam, hogy egy egész életet rászánok, ahogy a román szociológusok mondták: egy embernek egy falu monográfiájának elkészítéséhez egy egész élet kell. Ők hatvanan mentek egy-egy faluba, és így remélhető volt, hogy rövid idő alatt a különböző szakemberek megcsinálják a monográfiát. Egy erdélyi falunak a monográfiája meg is jelent még 1914-ben Szebenben. Egy Victor Păcăla nevű orvos a saját szülőfalujának, Rășinari csinálta meg a monográfiáját. Aztán amikor visszakerültem Magyarországra, akkor megnéztem, hatalmas, szép munkát végzett.

Nohát ilyen ábrándjaim voltak, amiket el-elpottyintottam ott az embereknek is. Űzen is nekem egy gyermektelen házaspár Szabófalváról, hogy örökbe fogadnának, ha ott akarok maradni. De én Jugánt választottam ki, mert az földrajzilag is nagyon érdekes falu volt. A templomtól úgy ágaztak el az utcái, mint az ujjaim és mindegyik zsákutca volt. Nem lehetett ki-

menni a faluból. Vissza kellett jönni a falu közepébe és csak egy úton lehetett kimenni. A családok a gyerekek között mindig osztották a telket és így nyújtották tovább ezeket az utcákat, ahogy ágazott el. Csak az volt a fontos, hogy a portájára be tudjon menni az illető, ha pedig ki akar menni, akkor térjen vissza a falu közepéhez. Nagyon jó emberem került ott, majdnem minden nap náluk voltam. Suszter Józsinak hívták, a hivatalos neve Jozse Anton Báltean volt. A suszter fogalmat nem ismerik, valahonnan zsidóktól vették át, akik a szomszéd faluban laktak. Azok ilyen árus faluk voltak, románul tîrgusornak nevezték. Onnan hallottak ők egy-két németes nevet, így ragadt rá a Suszter Józsi név. Sok értékes dolgot megtudtam tőle, mert ő már sejtette, hogy nekem mi kell. Érdeklődött és minden nap újabb csemegével szolgált.

Innen aztán a Bákó környéki falvakba is elmentem. Nagy meglepetés volt számomra, hogy ott már tudtak magyarul dalolni. Az első falu, ahogy gyalog kimentem Bákóból, Kalugar volt. Találkoztam három leánnyal, akik hajlandók voltak nekem dalolni. Egymás után, gyönyörű szép dalokat. Akkor egy kicsit megrendültem, hogy talán mégis itt kellene letelepedni, a déli csángóknál. Aztán Bogdánfalvára mentem át és ott szerettem volna maradni, de az ottani csendőr nagyon rossz szemmel nézett. Mondta is, amikor másodszor visszamentem a következő évben: már megint itt vagy? Azt mondja: meddig akarsz itt maradni? Azt mondtam, ameddig nem végzem el a dolgomat. Nem mertem mondani, hogy örökre itt akarok maradni. Azt mondta: minél hamarabb végezz és pakolj! Olyan szerencséje volt a csendőrnek, hogy egy hét múlva megkapta az elfogatási parancsot Bukarestből és bekísérhetett. Sőt, nagyobb ambíciója volt: a szomszéd faluból egy sötét éjszaka kísért be Bogdánfalvára és később hallottam: megjelent a helyi lapban, hogy szökni próbáltam és lelőttek. Később, egy év múlva, amikor egy ismerőst, Balla Pétert küldtem a régi ismerőseimhez, akkor hallották, hogy élek.

Amikor Bogdánfalváról bevitt Bákóba a csendőr, egy hétig ott lebzseltem egy kis földszintes villában. Egy-két fogoly volt ott, az udvaron szabadon sétálhattunk, hiszen pénzünk, papírunk náluk volt. Egyszer beszóltottak az irodába. Két sovány csendőrtiszt – hadnagyok lehettek – üldögélt. Kínáltak, hogy üljek le. Egyáltalán nem kérdezték, hogy miért vagyok itt, hanem elkezdtünk beszélgetni. Napokon keresztül a legjobb barátságban beszélgettünk mindenféléről. Egyszer aztán jön a kapitány is, a megyei csendőrparancsnok. Csak úgy berobbant az ajtón egy nagy, pirosposzgás, kövér ember. Felugrott a két tiszt, én is felálltam illedelmesen. Mindjárt rám szólt, hogy mit keresel itt? Mondom, behoztak. Miért, mit csináltál? Mondom, hogy nem csináltam semmit. Mi vagy? Egyetemi hallgató. Mit csinálsz itt? Mondom: tanulmányokat. Majd adok én neked huszonötöt a fenekedre, nem tanulmányokat. Azzal a másik ajtón, mint a villám, kiment. Többet soha nem láttam. Álló hétig ez a pár pillanat volt, hogy a megyei parancsnokot látni lehetett. Pedig tudta, hogy én valami gyanús alak vagyok. A két csendőrtiszt azt mondta: üljünk le, részeg disznó, ne törődj vele.

Innen Jászvásárra vittek a megyei rendőrparancsnokságra. Ott pedig magyarul egy kicsit értő volt a tartományi rendőrfőnök. A legnagyobb szívességgel fogadott. Az összes jegyzetemet együtt végignéztük, én magyaráztam neki, amit nem értett. Megnyugtatót, hogy nem lesz semmi bajom, látja, hogy nem vagyok az ellensége, de hát Bukarestből köröztek. Félreértés történt. Egy csángó gyerek írt nekem egy levelezőlapot. Román diákokthonban laktam, ott hanyódott a lap, én már vidéken voltam. A végén a rendőrségre került, mert ez a gyerek azt kérdezte, hogy mi van azzal a revízióval. Tudniillik Magyarországon a Gömbös-kormány programmá tette a trianoni béke revízióját, ami addig tilos volt a békeszerződés értelmében. Erre nagy magyarelles tüntetések voltak Romániában. Ezt kérdezte a gyerek tudatlanul. Ez volt az egész cirkusz. De valószínű, hogy a román egyetemi professzorokkal beszélt már a rendőrség, azért bántak velem olyan udvariasan.

El sem tudtam képzelni, milyen az országos rendőrkapitány. Az hallgatott ki, meg a rendőrség sajtófőnöke, Misu úr, aki perfekt magyar is volt. Mondta, hogy ő lesz a tolmács. Mondom: tudok én románul. Nem, nehogy azt mondhasa, nyelvi nehézségei voltak, majd én tolmácsolok. A legudvariasabban kérdeztettek. Persze olyan kényes kérdéseket is, hogy a revíziós ligának tagja vagyok-e. Nem vagyok tagja. Hát az a Györffy István, aki magának folyton írja a leveleket – mert Györffy is tudta, hogy ott akarok maradni és csalogatott vissza –, az vajon nem tagja a revíziós ligának? Én nem tudom, sose kérdeztem, de ahogy ismerem, könnyen lehet, hogy a tagja. Majd hanyatt estek a rendőrök. Akkor összesűgtak, hogy vajon mi ez,

kommunista, vagy ennyire nacionalista. A végén kirukkoltak, legyen én is udvarias irántuk, valljak.

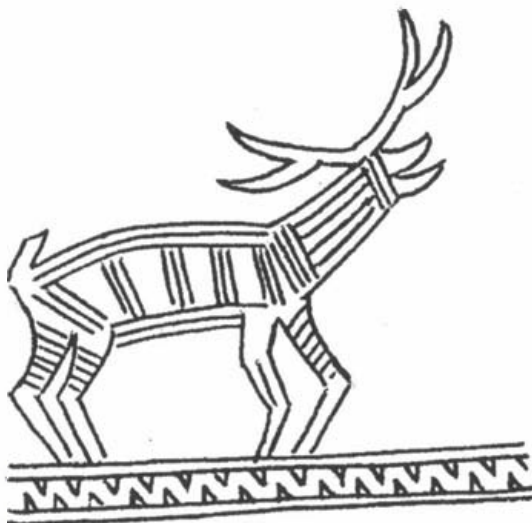
Uraim, én minden kérdésükre válaszoltam, nem tudom mit akarnak? Miért vagyok ilyen konok, vannak nekik eszközeik, hogy kicsikarják a vallomást. Kedves uram, velem akármit csinálnak, nem tudom kitalálni, hogy maguknak mi kell. Amit kérdeztek, arra feleltem. Ha mindenáron terhelő vallomást akarnak tőlem, nem akarom én, hogy megnyúzzanak. Mondják meg, mit akarnak?

Látták, hogy nem lehet velem zöldágra vergődni. És akkor azt mondták, értsem meg, feszült a nemzetközi helyzet. Én beiratkoztam a bukaresti egyetemre, közben azt sem tudják, hogy hol vagyok, országos körözést adtak ki ellenem. Mit csináljanak velem? Kénytelenek lesznek kiutasítani 24 óra alatt. Bennem összeomlott az egész világ. 1933-ban utasítottak ki, június elseje lehetett. Vigasztaltak: nem örökre szól ez, értsem meg, pillanatnyilag ez a helyzet.

A továbbiakban is igyekeztem fenntartani a románokkal a kapcsolatot. Tudósokkal leveleztem. A háború utolsó előtti évében meghívtak. Úgy emlékszem 1943-ban rendeztek a szociológusok egy nemzetközi konferenciát, de aztán lefújták egy távirattal, hogy a rossz politikai helyzet miatt nem tudják megtartani. 1946-ban Debrecenben alakítottunk egy magyar-román társaságot. Folytattuk volna, ha az uralmat erősen kaparászó párt be nem tiltja. 1947-ben még megjelent a folyóiratunk, de a 3. számot már nem tudtuk kiadni. Be akartak kebelezní a budapesti társaságba, amelyik már nagyon erősen a párt uralma alatt állt. Erre nem voltunk hajlandók és feloszlattuk a debreceni magyar-román társaságot.

Azóta is állandóan foglalkoztam a román folklórral. Magyar szempontból is hihetetlen fontos emléktárhely rejlik ott. Úgy látszik a koraközépkorban intenzív kapcsolatban voltunk, főleg a havasalföldi románokkal. Ott maradt meg a legtöbb magyar ősköltészeti monda, részben, ami a latin nyelvű krónikákban is benne van, részben ami nincs benne a krónikáinkban, csak a rokon népeknél, a voguloknál található meg a párhuzamai. Azt nyilván nem a románok hozták a voguloktól, mert ők sose jártak ott, se a vogulok nem hozták ide, hanem mi voltunk azok, akik onnan idejöttünk. Ezeknek a nagyon szép román emlékeknek nyomán fel lehetett ismerni a magyarországi már töredékessé vált emlékeket. Moldvai magyaroknál is megtaláltam olyan emlékeket (hímzett ruhadíszek), amik a honfoglalás kori magyar emlékek ugyanúgy ruhadíszként szerepel.

† Lükő Gábor

Lükő Gábor rajza

„Teljesedjen be mind a kettőnk vágya”¹

Kallós Zoltán és Novák Ferenc beszélgetése

*Ennek a beszélgetésnek a közreadásával köszöntjük
Kallós Zoltán folkloristát hetvenötödik és
Novák Ferenc néptáncírót hetvenedik születésnapja
alkalmából (a Szerkesztőbizottság)*

Novák Ferenc: Öt évvel vagyok fiatalabb Nálad, úgyhogy nekem kell Téged köszöntenem.

Kallós Zoltán: És nekem Téged, az az öt év, az semmi.

N: Ismerjük egymást vagy negyven éve.

K: Körülbelül.

N: Sok minden telt el azóta. A legnagyobb baj, hogy egyszerű barátaink elhagytak minket.

K: És most rajtunk a sor.

N: Hát igen. Most nekünk kell készülnünk. Mindig azt mondom a tanítványaimnak, úgy imádkozzatok, mintha ma halnátok meg, és úgy dolgozzatok, mintha örökké élnétek.

K: Egy feketelaki unokanővéremtől kérdeztek, miért dolgozik annyit? Azt mondta, nem szeretné az erejét a földbe vinni. Hát én se szeretném a földbe vinni az erőmet.

N: Igen, az ember addig dolgozik, amíg lehet, hiszen csak addig érdemes élni, amíg az ember tud valamit csinálni. Most a Máray naplóját olvasgatom, fantasztikus, ahogy ő felkészült arra a pillanatra, amikor már úgy érzi, hogy nem érdemes tovább élni.

Emlékszel, egyszer azt mondtad a Martin Györgynek, meg Pesovár Ferencnek – egyik sincs már velünk –, hogy menjünk el Bonchidára, mert lesz egy cigány lakodalom. És ha emlékszel, ezen a lakodalmon tűnt fel először az a tánc típus, amit később a néptáncosok *korcsosnak* neveztek, pedig tulajdonképpen csak egy átformált ritka tempó, de aztán iszonyatos divat lett Magyarországon, minden együttes pillanatok alatt megtanulta. Ott néztük száj tátva ezt a – mondhatnám – majdnem új tánc típust. Pedig már azt hittük, nem létezik, hogy új tánc típus alakuljon.

Visszafelé Kolozsvárra, hajnalban, négyen ültünk a kocsimban. Nem tudom mennyire emlékszel rá, van ott Apahida előtt egy nagyon keskeny híd, hírtelen kanyarral lehet rámenni, hírtelen kanyarral lehet lejönni. Már a hídon mentünk a Ladámmal, elől ült mellettem Martin Gyurka, hátul ti ketten, és egyszer csak jött egy teherautó, mint az őrült. Ma sem tudom, hogy tudtam kikerülni. Mindnyájan olyan fehérek voltunk, mint a fal, csak a Martinka cigarettazott nyugodtan. Mi az Tinka, meg se ijedtél? Nem – azt mondja –, tudtam, hogy valamit majd csinálsz. Egy szőke mezőségi fiú volt a sofőr, nagyon be volt rúgva, de becsületére legyen mondva, megállt. Mondom neki: el tudja képzelni, milyen baj lehetett volna, ha mi itt négyen meghalunk!? Milyen hiány lenne utánunk! Jaj tanár úr drága, ne haragudjon – azt mondja –, de nagyon berúgtam. Mondom: akkor miért ül a volánhoz?

Megúsztuk. Mi ketten itt vagyunk, ők is megmenekültek akkor, de csak itt hagytak minket.

K: Én ezt a munkát, jó húsz évvel megismerkedésünk előtt kezdtem, még gimnazista koromban, s idestova 60 esztendeje folytatom, megszakítás nélkül. De nem bántam meg. Habár tettek keresztbe, de minél jobban piszkáltak a román hatóságok, annál jobban belém dugták az ördögöt, és annál nagyobb ambícióval gyűjtöttem. Most már gyűjteni nemigen járok, legfőbb dologom az lenne, hogy minél többet közre adjak ebből, mert egy ilyen gyűjtés nem lehet öncélú.

N: Hát Zoli, azt hiszem, a te életedet, senki más nem élhette volna meg. Csodálatos volt az életed. Amit te megvalósítottál a köteteidben, a lemezeiddel... az életmódod. Egyikünk se

¹ A Duna Televízióban, a Csáky Zoltán főszerkesztő által összeállított műsorban 2001. június 7-én elhangzott beszélgetés szerkesztett szövege. (Szerk.)

tudta volna megcsinálni, mert te abban a közegben nőttél fel. Fantasztikus, hogy az ember a nagynénjétől, a rokonaitól, a legjobb barátaitól gyűjthet. Ez valami olyan közelséget jelent az adatközlővel... jaj de utálok ezt a szót, de hát így hívják németül, meg franciául is: informátor, vagy informáter. Te olyan közel voltál ezekhez az emberekhez, hogy mindenki megnyílt neked. Egy magamfajta, városból jött gyűjtőnek – nálam ráadásul táncról volt szó – sok idő telt el, míg valaki azt mondta, na most táncolok, vagy énekelek magának. Volt, amikor el is fogyott az ember türelme. Te pedig ott éltél közöttük, mindenki pillanatok alatt megnyílt neked.

K: Hát igen. Rokoni és baráti körben könnyebb volt, máshol nehezebb. Moldvában például nagy volt a nyomás, és még most is az, főleg a papok részéről. Ne mondjak mást, a jászberényi Csángó Fesztiválon többször részt vett egy klézsei énekes, Bálint Erzse. Behívatta a falujában a pap és megfogadtatta véle, hogy többet nem énekel. Készségbeesve mesélte nekem, hogy nem tud eljönni, mert a pap ezt csinálta vele. Megbeszéltük a jászberényi esperes úrral, hogy feloldozza, és énekelt Erzse továbbra is.

N: Véleményem szerint a moldvai helyzet a katolikus egyházi vezetés iszonyatos bűne. És nézd meg, ma sem tesz semmit Rómában az egyházi vezetés azért, hogy magyar papjai legyenek a magyar nyelvű csángóknak.

N: Sajnos ez a XVII. századtól missziós terület volt. Olasz papokat küldtek, s azok hamarabb megtanultak románul, mint magyarul. Majláth Gusztáv püspök a XIX. század végén lemondott a moldvai püspökségről, megalakult a jászvásári püspökség. Kinevezték püspöknek Nicolaus Camilli-t, aki azonnal körlevelet bocsátott ki, mely szerint a moldvai templomokban semmilyen más nyelvre nem szabad misézni és énekelni, mint románul és latinul. Ehhez aztán hozzájárult a konkordátum, amit a román állam kötött az 1930-as években a Vatikánnal, amely szintén kimondja, hogy csak románul történhet a vallásgyakorlat. Ugyanez történt a Szerémségben, ahol már az 1900-as években megkötötték a konkordátumot, s el is szerbesedett az egész katolikuság.

N: Ettől volt nehéz. Ha a kiadványaidat nézem, akár lemezeken, akár könyvekben, mégis iszonyatosan nagy kincset tudtál feltárni. És ez az egész táncház mozgalom nélküled nem létezett volna. Minden fiatal, aki elindult Erdély felé gyűjteni, tudta, hogy van egy ház – először a kolozsvári Móríc Zsigmond utcában, később a Kossuth tér mellett – ahova bemehet, és tanácsot kaphat. Hogy is mondjam, te voltál az epicentrum. Onnan rajzottak ki gyűjteni a srácok, a te tanácsodra. Láttam és tapasztaltam, hogy egyetlen füzetet nem vettél elő! Ha valaki azt mondta, hogy el akar menni, mondjuk Magyarorszátra, vagy nem tudom hova, abban a pillanatban kapásból mondtad a papnak a nevét, vagy a tanítónak, a tanítónőnek a nevét. Őt keressétek meg, majd útbaigazít, hogy ki a jó énekes, a jó táncos. Élő lexikon voltál, vagy – mit mondjak – egy intézmény. Becsületére legyen mondva a rendszerváltás előtt magyar államnak, hogy mondtak ugyan egy-két ejnye-ejnyét a Zenetudományi Intézet néptánckutató gárdájának, de nem szóltak bele, hogy támogassák könyveid megjelenését.

K: Így tudtam létezni. Könyvek, lemezek, innen jött a pénz, ezért tudtam dolgozni mindenkivel függetlenül. Azt csináltam, amit akartam, oda mentem, ahova akartam, és tudtam hova kell menni. Sajnos Martin György meghalt, mert neki kellett volna elvégeznie a nagy szintéziseket. Most rajtam a sor és félek, nehogy úgy járjak, mint ő, azért szeretnék minél többet közreadni ebből az óriási anyagból. Nem is tudjuk pontosan, mennyi van letétben az Akadémián. Beindítottam a Kallós archívumot, amiből most jelent meg a 16. kazetta, CD-n pedig az ötödik. Szeretném folytatni ezt a sorozatot, ameddig csak lehet, és ameddig élek.

N: Az, hogy nem fejezted még be a munkádat, biztosan megtart sokáig. Drága édesanyád, tudod, mindig bosszantottam, Mentem a hátsó szobába, ahol lakott, és mondtam neki: na, meghoztam a milliárdos vőlegényt! Menjen a fenébe, ne viccelődjön velem. Mondom: de, hoztam a milliárdos vőlegényt, maga férjhez megy, Zoli végre nyugodtam gyűjthet. Menjen a fenébe – azt mondja –, egy kis bort nem hozott? Tudod, az aszút szerette kispoharanként. Azt mondja: vigyázzanak Zolira, mert nagy dolga van még az életben. Vigyázzanak rá! Mondom: vigyázzunk, amennyire lehet.

Éjszakákat tudsz fennmaradni, iszonyatos erőd van. Mikor az 1990-es években visszakaptad a szüleid házát Válaszúton, az valami fantasztikus, amit ott megteremtettél. Azt hiszem minden pénzt, amit könyvért, Kossuth díjért valaha kaptál, azt mind abba költötted. Boldo-

gan viszek oda külföldi vendégeket, hogy lássák azt a csodát. Százan és százan fordulnak meg ott, a gyümölcsösödben felverik a sátrát, és ott élnek, ott tanulnak táncolni, énekelni. Mikor tehettem, én is mentem előadást tartani. Még ezt a világhírű Binder Baust is rávettük, hogy menjen oda, ha meg akar Magyarországgal ismerkedni. Nagyon ügyesen szervezted: román házban lakattad, hogy lássa, nincs gyűlölség, hála Istennek a nép nem igazán tudja, hogy haragudniuk kell egymásra. Amilyen szeretettel a válaszúti románok fogadják az évente több ezer ott megforduló fiatalot, pedig tudják, hogy itt főleg magyar kultúrát tanítanak, a tananyagnak csak egy kis része a román folklór. De ez a ti leckétek toleranciából, hogy a román anyagot is éppen olyan szeretettel tanítjátok, és ezt mindenki észreveszi. Azért szeretném látni, amikor valamelyik román hivatásos, vagy amatőr együttes eltáncol egy székely, vagy egy mezősegi magyar táncot.

K: Ne is várd!

N: Nem akarok nevet mondani, világhírű festőművész, Bukarestben él. Azt mondtam neki, idefigyelj, ti azzal mentegetőztök, hogy a magyarnak érdeke, hogy románul tanuljon, mert különben nem tud érvényesülni. Tudom, hogy a családotokban volt egy orvostanhallgató. Mikor végzett, a Székelyföldre küldték, s nem tudott kommunikálni. Ha Belgiumban valaki hájójépítő akar lenni, de flamand nyelvű, az meg fog tanulni franciául, mert ez az érdeke. Svájcban hogyha valaki régészettel akar foglalkozni, meg fog tanulni franciául, mert ez a régészet vezető nyelve. De amíg ti azt mondjátok, hogy a magyarság érdekében nem akarjátok, hogy magyarul tanuljanak, addig ti se tudtok megszabadulni a görceseitekről, nem lesztek szabadok soha az életben.

K: Amikor Moldvában tanítottam, beiskolázáskor, a központi igazgató beosztott Fundu-Lészpedre, ez egy román falurész Lészpeden. Azt mondtam neki, ne haragudjon, nem megyek. Nekem az a feladatom, hogy meggyőzzem a magyar szülőket, magyar iskolába adják a gyerekeik. Erre azt mondja, hogy ez a parancs a tanfelügyelőségről. Mondom, ha írásban adja, megyek, s ha nem, nem megyek. És nem mentem! Abban az évben két párhuzamos magyar elsős osztályunk volt Lészpeden.

Kifogtam ott egy népszámlálást is. Anélkül, hogy megkérdezték volna az embereket, automatikusan beírták: anyanyelve román, nemzetisége román. Volt olyan öregasszony, aki egy szót se tudott románul. Mondom a számlálónak: uram, maga szeret románul beszélni? Igen. Mondom: én is szeretek magyarul beszélni. Ez az én anyanyelvem, számomra a legdrágább a világon. Gondolom büszke rá, hogy román? Én is büszke vagyok rá, hogy magyar vagyok. Tisztelem a maga kultúráját, a nyelvét, a hagyományait, a vallását, és ugyanolyan mértékben elvárom, hogy engem is tiszteljenek. Amíg a jogaimat követelem, nem lehetek nacionalista, sem sovíniszta. Ha csúfot üzők a maguk kultúrájával, nyelvével, akkor igen.

Visszatérve Válaszútra, a falu kétharmada román. Amikor az első tábort szerveztük, féltem egy kicsit. A falu szeme rajtunk volt, és a rendőrség szeme is. Szerencsére semmi probléma nem volt, és most már nem lesz a következőkben sem, gondolom. Mert alig várják már az emberek, hogy legyen a tábor, mert nekik is hasznuk lesz belőle. A falubeli szállásokért pénzt fizetünk, és szoros barátságok kötődtek románok és magyarok között.

N: Nagyon okos dolog volt, hogy a világhírű vendégeket a román családokhoz szállásoltátok.

K: Ugyanez történt, amikor beindítottuk Válaszúton a magyar iskolát. Huszonöt évig nem volt sem magyar nyelvű iskola, sem óvoda. Öt gyermek volt a minimális létszám, ennyit be is szerveztünk, a jóváhagyást is megkaptuk Bukarestből. Igen ám, de megindult az ellenakció a tanügy részéről, és visszalépett két gyermek. Kellott hozzunk más faluból három gyermeket, úgyhogy beindult a magyar tagozat, és szeretnénk továbbfejleszteni. Nekünk annyival könnyebb a dolgunk, mint Moldvában, hogy ezek a szórványban élő emberek nagyon szeretnének magyarok maradni, és akarnak is magyarul tanulni. Ezért kellenének olyan kollégiumok, ahova begyűjtjük a gyermekeket. Ha nem lépünk, ha nem lesz magyar iskola, akkor öt-tíz év alatt elveszítetünk ötszázezer magyart.

N: Félek, hogy ez a folyamat majdnem megállíthatatlan. Aztán vannak más ártalmak is, nézz oda! Állandóan ijesztgetik az embereket ezzel a globalizációval és egyebek. Nekem az a véleményem, hogy ez a veszély létezik. Fel fog épülni Budapesten a második Mamut Áruház, fel fog épülni a másik bejáratnál az újabb Aushan. Ahogy valamikor a szovjet laktanyák is a

főváros bejáratánál voltak, a globalizációt terjesztő nagyáruházak vannak ugyanott. Körül vagyunk véve, nem lehet bejönni a fővárosba anélkül, hogy egy ilyen szupermarketbe ne ütközne az ember. Ez megállíthatatlan.

De azért egy magadfajta ember rengeteget tesz, s ha a magyar ifjúságnak csak a tizenöt vagy húsz százaléka beoltódik ezzel a kultúrával, az egy erős mag. Amikor csinálod ezeket a nagy produkciókat, a Hősök terén is van kétszáz ember a színpadon, utána ezren táncolnak a szabadtéri táncházban. Ez erős szellemiséget áraszt magából, ami ellensúlyozhatja a globalizációt. Érted? Majd elmegyünk egymás mellett. Bevallom, miután nincs messze tőlem én is szoktam a Teszkóba menni, mert mindent megkapok. De attól én ugyanaz a Novák Ferenc vagyok, ugyanúgy fogom szeretni a kultúrát, mint táncírónak ugyanez marad az anyanyelvem, és mind több fiatal van, akinek ez az anyanyelve.

K: Hát igen, nekünk kötelességünk, hogy ezt a kultúrát éltesük és továbbadjuk a következő nemzedékeknek. Szerencsénkre is van kétszáz, mert akik kiöregedtek a táncházból, hozzák a gyerekeiket és az unokáikat. Ez a folyamat egyre bővül, anyanyelvi szinten terjed ez a szórakozási forma, amely megkövetel egy viselkedési formát, egy tartást. Ez nem olyan, mint a diszkóban, hogy villanyt oltogatnak, késelődnek, verekednek. Ez egészen más szórakozási forma, nemesebb, magyarabb, ami tartást ad az embernek. Nagy közösségformáló ereje van, különösen a közös táncnak és a közös éneklésnek.

N: Azt szoktam mondani: nehogy valaki agitálja a táncházas gyerekeket! Kodály azt mondta, ha valaki nem tudom hány magyar népdalt ismer, akkor nem neki a magyarságról túl sokat mesélni, mert mindent tudni fog a magyarságról!

K: Legyen zenei anyanyelvünk, ami csak magyar lehet, s ehhez kapcsolódik a magyar mozgáskultúra.

N: Teljesen odavolt az én román vendégem, hogy milyen jól táncolják a gyerekek az ő táncukat. Szeretik? Mondom: nagyon szeretik. A román is, a bulgárt is, a görögöt is szeretik. Különben jellemző, hogy olyan országban alakult ki táncház mozgalom, ahol nem vert gyökeret a véres nacionalizmus. Ezt érdemes lenne egyszer szociológiailag is megnézni. Ahol túlteng a nacionalizmus, ott a sajátjukat sem táncolják a maguk örömére.

K: Így van! Próbáltak nálunk román táncház tábort szervezni, Szamosújvárnémetiben. Senki nem ment el. Nem tudom, hogy szervezték, Bukarestből kaptak rá pénzt. Mi nem kapunk Bukarestből támogatást, kevés segítség jön a magyar állam részéről. De szerencsénk van a nyugatiakkal, rengeteg nyugati jön főleg hangszertanulásra, és onnan megmarad valami, amiből fenn tudjuk tartani a táborokat.

N: Tudod, én azért vagyok nyugodt, mert mögöttem is látok egy olyan kört, nem is kis létszámú csoportosulást, amely folytatni fogja a munkádat.

K: Én is boldog vagyok, mert a tanítványaim, úgy látom, hogy folytatják majd a munkát. Természetesen másképp mint én, ezt tudomásul kell venni, nekik más gondolataik vannak bizonyos dolgokról. De folytatják, elszánttá váltak. Semmi mást nem tudtunk nekik átadni, csak azt, hogy legyenek elszántak ebben a munkában, és ne hagyják abba. Akkor azt hiszem érdemes volt élni.

A bezdáni vérfürdő, 1944

Dolgozatunkban a jugoszláviai 6500 lakosú, – 80 %-ban magyar és 15 %-ban német nemzetiségű – Bezdán községben 1944. október 17-én bevezetett, 103 napig tartó jugoszláv katonai közigazgatás történetével foglalkozunk. A község lakossága akkor drámai napokat élt át, melynek történetével több szerző is foglalkozott már.¹ Méltányoljuk munkájukat, de meg kell jegyeznünk, ezekben hiányos részleteket és pontatlan adatokat is találtunk. Ezért indokoltnak tartjuk, hogy elsősorban a szemtanúk visszaemlékezései alapján dolgozzuk fel az eseményeket. A már nyomtatásban megjelentek ellenőrzésével igyekeztük elkerülni, hogy téves adatokat közöljünk. Hitelesen kívánjuk elmondani a vajdasági magyar közösség, de egyben a Kárpát-medencében élő magyarság közelmúltjának egyik legtragikusabb történetét.

1944. október 17-i keltezéssel hozták nyilvánosságra Josip Broz Tito, a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkárának, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg főparancsnokának, a hadsereg marsalljának rendeletét a katonai közigazgatás bevezetéséről Bácskában, Bánátban és Baranyában. Ezt elsősorban azzal indokolták, hogy e térségben nagyszámú *ellenséges érzelmű nemzeti kisebbség* él, továbbá, hogy maximálisan mozgósítható a terület gazdasági forrásait háborús célokra.

Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának legfelsőbb katonai parancsnoksága Újvidékre székelt. A parancsnokságnak különböző osztályai voltak, amelyek élén az osztályvezetők álltak. A közigazgatás területileg két katonai körzetre oszlott: a bácska–baranyai Újvidék, a bánáti Petrovgrad (Zrenjanin) székhellyel. E körzetek ügyosztályokkal rendelkeztek.

A bácska–baranyai körzetnek öt térségparancsnoksága volt: az újvidéki, a szabadkai, az óbecsei, a zombori és a baranyai. A zombori térségparancsnoksághoz a zombori, az apatini és a hódsági járás tartozott. Minden járásnak volt helyőrség-parancsnoksága. A bezdáni Katonai Állomás a Zombori Helyőrség-parancsnoksághoz tartozott. A Zombori Térségparancsnokság bírósági tanácsa Zomborban, a Kronič-palotában működött. A katonai állomások a végrehajtó és a bírósági hatalmat gyakorolták. A helyi népfelszabadító bizottságoknak (hatósági szerveknek) csak tanácsadó szerepük volt.

December elejéig a katonai közigazgatás különleges adminisztratív intézkedésekkel igyekezett rendezni a politikai, gazdasági és nemzetiségi problémákat. Egész sor rendszabályt fogantatosított a nem szláv lakosság, különösen a németek és a magyarok ellen. Kényszer-munkatáborokat állítottak fel részükre. Mivel lényegében törvényen kívülieké váltak, ezért megtorlások is érték őket.²

1944. október 19-én Bezdánon áthaladt az utolsó honvéd alakulat. A katonák többsége ke-rekparon közlekedett, de csak Bezdánig. Miután az Alsó-temető bejárata előtti téren összes felszerelésüket rakásba dobálták, leöntötték benzinnel, majd felgyújtották. Gyalog hagyták el a községet. A bácskaiak közül sokan nem keltek át a Dunán, de aki csak tehette, hazafelé vette útját.

¹ Beljanski, Milanko Hronika o narodnooslobodilačkom ratu u Somboru i okolini 1941. (A népfelszabadító háború krónikája Zomborban és környékén 1941–1944.) Zombor, 1969.; Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában. Bp., 1991.; Matuska Márton: A megtorlás napjai. Újvidék, 1991.; Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995.; Dr. Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941–1946. (Magyarok Vajdaságban 1941–1946.) Novi Sad, 1996.

² Zombori Történelmi Levéltár (ZTL): Komanda područja Sombor (1944–1945). Zombori Térségparancsnokság iratai (1944–1945) 580. sz.

Október 21-én a szovjet Vörös Hadsereg egységei bevonultak a Bezdántól 18 km-re fekvő Zomborba. Aznap reggelig minden csendőr és községi hivatalnok Magyarországra távozott.

22-én a bezdáni községháza udvarában összeüült mintegy 25 ember, többségükben délszlávok. Közöttük voltak az illegális Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) sejtjének egykori tagjai és a párt szimpatizánsai. Maguk közül megválasztották a *Helyi Népfelzabadó Bizottságot* (Mesni narodnooslobodilački odbor Bezdan). Tagjai lettek Kosta Kovačić (1909) gépész, Jovan Just (1908) fogtechnikus, Simo Čatalinac (1892) nyugdíjas, Pera Popovića hivatalnok, Kóbor József kubikos és hajós, Kóbor György (1914) cipész és ifj. Krekó István hivatalnok. Elnökké Kosta Kovačićot, titkárrá Jovan Justot választották, egyikük sem volt tagja JKP-nak, származásukra nézve azonban délszlávok voltak. A bizottságba később kooptálták Nagy István (1898) kubikost és napszámost.

22-én megalakult a helyi partizánőrség (népőrség). Mintegy húsz főt számlált.³ 23-án a község közeli Kozara erdőben tartózkodó csetnikek (délszláv királypárti fegyveresek) lovas fogatokon bevonultak Bezdánba és szálláshelyüket a községháza épületében rendezték be. 23-án már dolgozott az anyakönyvi hivatal: a Halottak könyvébe szerb nyelven, cirill betűkkel bejegyezték egy október 21-én elhunyt személyt.

25-én délelőtt Zomborból egy 14-15 fős partizáncsoport érkezett teherautóval Bezdánba. A Jugoszláv Népfelzabadó Hadsereg tagjai előreszegezett fegyverrel benyomultak a községháza udvarába, ahol mintegy 22 csetnik tartózkodott. Tűzharcra nem került sor. A lefegyverzett csetnikek többsége az első felszólításra átállt a partizánok oldalára. Három-négy tiszt és néhány közlegény erre nem volt hajlandó, őket egy többtagú partizáncsoport teherautóval Zomborba vitte. A községben maradt partizánok, a katonai közigazgatás bevezetéséről szóló rendelet értelmében megalakították a helyi Katonai Állomást. Parancsnoka a sztapári Milorad Miloštrazić lett.⁴

November 2-án megérkeztek Bezdánba a Jugoszláv Népfelzabadó Hadsereg 51. Vajdasági Hadosztálya XII. Brigádjának első egységei, s a községet Monostorszeggel összekötő töltés bal oldalán táboroztak le. A brigád főhadiszállása a községtől 1 km-re délre fekvő téglagyárban volt. Másnap már csaknem valamennyi egység megérkezett. 4-én a brigád átvonult Bezdánon és a Korlátos-töltés mentén, a község és a Duna között építette ki hadállásait. A Duna tulsó, jobb oldalán, a batinai dombokon a német katonai alakulatok építették védelmi vonalaikat.

Október végén sötétszürke felhők borították az eget, szinte állandóan szitált az eső. A parasztok félbeszakították munkájukat a bezdáni határban, némelyek a szállásokon, mások ott-hon várták az idő jobbra fordulását. November 2-án reggel többek között id. Németh János (1904) Újvár utcai parasztgazdának lovas fogatával a községháza udvarában kellett jelentkeznie. Ott a néphatóság emberei kiválasztottak kilenc fogatot a legjobb lovakkal, s gazdájukkal együtt a téglagyárhoz irányították őket. Köztük volt János is fogatával. Ott civil és különböző katonaruhás fegyveres partizánokat láttak. Egy hosszú, alacsony épületben voltak elszállásolva, amelyben korábban a gyári munkások laktak. A gazdák az éjjelt a szabadban, a gyár udvarán, fogatuk mellett töltötték. Másnap reggel hazaengedték őket. János is az egyik lovát haza-vezethette.⁵

Bezdán délkeleti határában, a községtől kb. 2 km-re feküdt a mintegy harminc lakóházból álló Isterbác település. A lakóházak kisebb csoportban, szétszórtnan épültek. Gidres-gödrös földút kötötte őket össze. Major Mihály (1907) isterbáci juhász, november 2-án este feleségével átment anyjához, Major Terézhez (1879). Annak 23. számú háza mintegy 300 méterre volt az övéktől. Beszélgetés közben arra lettek figyelmesek, hogy egy tehergépkocsi állt meg a ház előtt. Az udvarban felugattak a kutyák. Mihály kiment az utcai kapuhoz. Szovjet katonák voltak, három tiszt szállást kért éjszakára. Mihály betessékeltte őket. Anyja kenyeret és birkatúrót tett nekik az asztalra. Felesége hazament. Mivel látta, hogy anyja fél a katonáktól, Mihály az este nála aludt. Reggel mikor kivilágosodott, a katonák továbbmentek a tehergépkocsin. Indulásuk előtt az egyik tiszt megkérdezte a házbelieket: „Hol találjuk meg a partizánokat?”

³ ZTL: Zombori Járási Népbizottság iratai, 1947. 1950. sz.

⁴ ZTL: Zombori Járási Népbizottság iratai, 1946. 219. sz.

⁵ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

Mivel Mihály törte a szerb nyelvet, megértette a kérdést. „A téglagyárnál” – válaszolta, s megmutatta neki a gyár kéményét.⁶

November 3-án reggel nyolc óra körül egy fegyveres partizán nyitott be id. Németh János lakóháza kapuján. János (1928), a gazda fia, aki VII. osztályos gimnazista volt, épp akkor ment ki az udvarba mezítlábas papucsban. Kezébe vette az itatóvödört és a kerek kút felé indult. Azért volt otthon, mert a szabadkai gimnáziumban beszüntették a tanítást. A fegyveres oda ment hozzá és azt mondta neki szerbül, hogy vele kell mennie. Meghallván ezt anyja, Borbála (1908), mindjárt indulni akart a konyhába, hogy cipőt hozzon ki fiának. A partizán a következő szavakkal intette le az asszonyt: „Nincs rá szüksége. Csak egy órai munkáról van szó.” A fiú nem mentegetődzött. Szó nélkül ment ki a házból, kiskabátban, nadrágban és mezítlábas papucsban. Id. Németh János a téglagyárból jövet látta, hogy egy fegyveres a fiát az előttük lévő gyepes térre (a volt vásártérre) kísérte.

A következő órában több csoport férfi érkezett oda.

Borbála előbb kint állt a ház előtt, aztán bement és fiának háromnegyedes kabátot, cipőt és harisnyát hozott ki. Akkor a férfiak, a partizánok kíséretében a kövesúton megindultak a Szentháromság-kápolna felé. A Zombori úti villanymeghajtású malom udvarába kísérték őket. Rövid ideig időztek ott. Miután kijöttek az udvarból, visszafelé indultak a Zombori út és az Újvár utca sark felé. Hosszú sorban, kettesével jöttek. Borbála a házuk előtt át akarta adni fiának a kabátot, cipőt és a harisnyát, de ezt az egyik fegyveres megakadályozta. Ellökte az asszonyt, aki majdnem elesett. János mellett Szabó József kocsmáros haladt. A menetoszlop kb. tizenöt percre megállt Magyar József nagykereskedő lakóháza előtt. Ott újabb községbeli férfiak csatlakoztak hozzájuk. Ezután a partizánok a Zombori úton haladó oszlopot Nagy Sándor boltja felé irányították.⁷

Kora délelőtt Vince Simon szénát hozott lovas fogatával a határból. A község szélén egy fegyveres férfi megállította. Sapkájára vörös csillag volt tűzve. Magyarul megkérdezte Simont, hogy hol volt és hová tart. A férfi megmondta. Ekkor így szólt a fegyveres: „Azonnal forduljon vissza, ahonnan jött. Vagy minél messzebbre hagyja el a községet. Bezdánban most szedik össze azokat az embereket, akiket agyon fognak lőni.” Az ijedtségtől Simonnak pár pillanatra elállt a lélegzete, de mielőtt visszafordult volna kocsijával, megkérdezte: „Kicsodák maguk, hogy magyarul beszélnek?” A fegyveres csak azt válaszolta röviden: „Szabadkaiak vagyunk”. Simon azonnal a község keleti határrésze felé vette útját.⁸

Kilenc óra felé Kovács János (1906) egy üres zsákkal a hóna alatt kilépett az utcára. A közelben egy embercsoportot vett észre. Kíváncsiságból odament. A csoport mögött álló fegyveres partizán megkérdezte Jánostól, hogy hová megy a zsákkal és mi a mestersege. A férfi megmondta, hogy kubikos és szalmáért megy a bölcső szalmazsákjába. Erre a fegyveres a következőket mondta: „Épp kubikosokra van szükségünk. Állj csak be a csoportba. Szalmáért máskor is elmehetsz.” János úgy látta, hogy jobb, ha szó nélkül engedelmeskedik.⁹

Takács János házába két partizán ment be, őt keresték. Szerencséjére a kertben tartózkodott. Az anyja azt mondta a fegyvereseknek, nem tudja, hogy hová ment a fia. „Szükségünk van emberekre. Egy órai munka van Isterbácon” – mondták a partizánok és elmentek. Amikor János bement a kertből, az anyja megkérte fiát, hogy menjen ki Isterbáca, nehogy bajba keveredjen. A férfi meghallgatta anyja tanácsát. Végigment a dűlőn. A vasúti síneknél összetalálkozott községbeli férfiakkal, akik Isterbác felől jöttek és azt mondták neki: „Isterbácon nincs semmilyen munka. Az odakísért embereket agyon fogják lőni. Menekülj, amerre tudsz!”¹⁰

Kovács Józsefet (1926) nyolc óra felé egy partizán kikísérte az utcára. Meglepetésében nem is tett sapkát a fejére. Menetközben a fegyveres bement Kiss Sándor lakóházába is. Az asztalost otthon találta. Ahogy a Fő utcán haladtak, összetalálkoztak egy szürke lovon ülő parti-

⁶ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése, 1984.

⁷ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

⁸ Balla Ferenc (1909–1990) szóbeli közlése, 1945. [?] SZERZŐ!?

⁹ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁰ Takács Andrásné Kanizsai Teréz (1892–1982) szóbeli közlése, 1982.

zántiszttel. Az megkérdezte Józseftől és Sándortól, hogy mi a mesterségük. Ők megmondták. A tiszt intett a kezével, hogy továbbmehetnek. A Zombori út és az Újvár utca sarkán álló Balla-ház felé folytatták útjukat. Odaérve a sarok melletti lakóház utcai fala mellé álltak és ott hosszabb ideig várakoztak. Több embercsoport haladt el előttük a kövesúton. Dél felé csatlakoztak ahhoz az öttagú csoporthoz, amelyben Michael Baron, Varga László és Varga Ferenc is volt.

Az összegyűjtött férfiakkal a Szabó-kocsmánál letértek a kövesútról és a Liba utcán keresztül mentek ki Isterbáczra, ahol Major Teréz 23. számú lakóházának udvarába kísérték őket.¹¹

A szemtanúk visszaemlékezése szerint, azok a partizánok, akiket egy népőrségi tag kísért, meghatározott lakóházakba mentek be és volt náluk egy papírra írt névsor. A népőrségi tag nélküli fegyveresek (akik egyesével, vagy kettesével szedték össze az embereket) házról-házra mentek.¹²

Amikor a szovjet tiszték távoztak Major Teréz házából, a házbeliek megreggeliztek. A házban lakott leánya, Ódri Mária (1897) is, Imre (1919) nevű fiával. Fél nyolc felé fegyveres partizánok vették körül a házat. Azt mondták, hogy az udvarban férfiakat fognak toborozni munkára. Major Mihályt, aki a szovjet katonák miatt az anyjánál aludt, nem engedték haza. Hamarosan kisebb-nagyobb férficsoporthoz érkeztek oda, amelyek nem csak bezdániakból álltak. Végül lehettek ott mintegy 130-140-en. Ódri Imrének két szép szürke lova volt. Egy partizántiszt kivezette az egyiket az istállóból, felnyergelte és azt mondta a fiúnak: „Bemegegyek veled a faluba”.¹³

A partizánok a férfiktól megkérdezték, hogy kinek, mi a foglalkozása és a nemzetisége. A válaszok alapján csoportokba osztották őket. Amikor azt kérdezték, hogy ki közülük kubikos, Kovács János és még huszonhat férfi kilépett a tömegből. A kubikos Ág János a következő megjegyzést tette a partizántisztnak: „Hogy-hogy megint velünk akarnak dolgoztatni. A régi rendszerben mindig azt mondták, hogy a kommunizmusban majd azok fognak dolgozni, akik addig nem dolgoztak, míg, akik dolgoztak, azok mentesítve lesznek a munkától.” Ekkor a partizán magyarul megkérdezte: „Hát az idekísért emberek között vannak olyanok is, akik eddig nem dolgoztak?” – majd hozzátette: „Maguk huszonheten hazamehetnek”. Ezt hallván Kovács János, minden bátorságát összeszedve a tiszthez lépett és azt mondta neki: „Kérek egy írást arról, hogy maga engedett el engem a munkáról”. A partizán bólintott. Felszólította Jánost, hogy hajoljon előre. Annak hátán megírta az igazolást, amit le is pecsételt.

Varga László egy másik partizán kérdésére, hogy mi a mestersége, azt válaszolta, hogy mézszáros. Amikor Varga Ferenc azt mondta, hogy ő is, a fegyveres így felelt: „Jó lesz a kolbásznak”.¹⁴

Ahogy múlt az idő, a férfiak közül egyeseket mind erősebb balsejtelelem fogta el. Sok mindent sugdosnak egymás között, azt is, hogy: „Ezek ki akarnak nyírni bennünket”. A fegyveresek között volt két-három nő is. Az egyik, az udvarban hangosan harmonikázott, de nem tudott egy dalt sem eljátszani. Úgy tűnt, hogy a muzsikával csak az emberek figyelmét akarta elterelni. Már dél felé lehetett, amikor az egyik partizán szerbül rákiáltott Kovács Józsefekre és Kiss Sándorra: „Haza, munkára!” Egy fegyveres a ház előtt a levegőbe lövöldözött. A két szabadon engedett férfi futni kezdett a község felé. Az útba eső vizes árkon négykézláb rohanva keltek át. Az említettekén kívül még engedtek el embereket. Például az Ágostonokat, Kapitány Istvánt, id. Schmidt Józsefet (Batyát) és a „Bandert”. Major Mihály és unokaöccse Ódri Imre, abba a csoportba kerültek, akiket a partizánok alkalmasnak találtak munkára.¹⁵ A német nemzetiségűeket mind ott fogták.

Bosnyák János (1909), aki jogoszláv katonaruhában ment ki Isterbáczra és tisztí rangja volt a királyi hadseregben, rövid beszédet mondott az udvarban lévő férfiaknak: „Emberek, értsék meg a helyzetet” – magyarázta. „Támogatnunk kell a németek ellen harcoló katonaságot. Lő-

¹¹ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

¹² Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1996.

¹³ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

¹⁴ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁵ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

vészárkot kell ásnunk a Duna-parton.” Ezután az egyik partizántiszt felszólította Jánost, hogy álljon be a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe. Ő ezt elutasította. A partizánok nem engedték el Isterbácról. Oda állítólag önként ment ki, hogy hazavigye húsz éves sógorát, Kiss Imrét.¹⁶

Major Mihály az udvarban látta, hogy az egyik fegyveres cigarettát adott egy bezdáninak. Hallotta, amikor egy másik partizán azt mondta hangosan: „Bože, bože” (Istenem, istenem). Ahogy Mihály és unokaöccse az udvar közepén állodogáltak és várták a munkára való indulást, egy fegyveres odament hozzájuk és azt mondta magyarul: „Ti ketten, elmehettek”. „Hová mennek dolgozni azok, akik itt maradnak?” – kérdezte tőlük Imre. „Ne kérdezz semmit... Vissza ne jöjjetek, míg mi itt leszünk!”¹⁷

Dél körül egy partizán megkérdezte Major Terézt: „Van közeli rokona az udvarban lévő emberek között?” Az asszony azt válaszolta, hogy nincs. Pedig volt. Nem vette észre, hogy időközben Szakszinder Simont, tizennyolc éves unokáját is az udvarba kísérték. Ezután a fegyveresek a férfiak egy részét a pincébe, a másik részét pedig a fészerbe csukták. Major Teréznek megparancsolták, hogy leányával, Máriával hagyja el a házat.

A halálfélelem elnémította az embereket. A felszólításoknak engedelmessé váltak. Senki sem próbált megszökni.¹⁸ Amikor Major Mihályt elengedték, hazament. Unokaöccse vele tartott. Felmentek a padlásra, és onnan leskelődtek. Kíváncsiak voltak, hogy hová fogják vinni az összegyűjtött férfiakat. Fél kettő felé járt az idő, amikor egyszer csak azt látták, hogy egy 12 fős csoportot kísérek le a legelőre, az erdő alá. Felsorakoztatták őket. Amikor arccal az erdő felé fordultak, sorozatlövés hangzott el. A férfiak a földre rogytak. Az első 12 fős csoportot, hasonló létszámú csoportok követték. Mihályt és Imrét mélyen megdöbbenették a látottak. Amikor benuháztak, eldőlődni kezdett, lementek a padlásról. Nem is tudták mindjárt eldönteni, hogy hová meneküljenek. Végül bementek a községbe. De amikor meghallották, hogy a községbelieknek a labdarúgópályára kellett menniük, nyomban visszafordultak. Futottak, amilyen gyorsan csak tudtak. Átgázoltak a megáradt Kígyós-patakon. Nekivágtak a keleti határ résznek. Elhatározták, hogy míg nem rendeződik a helyzet, elbújnak valamelyik szálláson.¹⁹

Aznap hét óra körül Lovász Sándorné férjét is elkísérték. A fegyveresek a téglagyár felől jöttek. Isterbácon minden kapun benyitottak. Ötven éven aluli férfiakat kerestek. Az ő férje harmincnégy éves volt. Kihívták az utcára. Szomszédja, Magyar István már ott volt. Mindketőjüket Major Teréz házában az udvarába kísérték.

Amikor a partizánok lovas kocsikon elhagyták Major Teréz háza környékét, az isterbácsi emberek megindultak a kivégzés színhelye felé. Köztük volt Lovász Sándorné (1915) és Major Teréz, Teréz (1928) nevű tizenhat éves unokája is. A legelő lapályos részén szörnyű látvány tárult eléjük. Szanaszét férfi holttesteket láttak. Lovásziné keresni kezdte férjét, s titokban azt remélte, hogy nem fogja ott találni. De ott volt. Férje és Magyar István egymás mellett feküdtek. Egymás kezét fogták. Látta a többi lelőtt isterbácsi is. Midlinszki István két fiával, Ferencsel és Józseffel, Major Pált, Szakszinder Simont, id. és ifj. Mári Ferencet. Többen kabát és cipő nélkül feküdtek.

Az isterbácsi legelőn egy meglőtt férfi nem halt meg mindjárt. Véres volt az egyik keze és a lába. Kérte az isterbácsi embereket, hogy segítsenek rajta. „A bezdáni Pap pék veje vagyok” – mondta nekik. Az isterbácsiak félelmükben még megnézni sem merték a férfi vérző végtagjait. Otthagyták a legelőn, a halottakkal együtt. A közelben lakó Kata Lukecevic és az öreg Róka állítólag éjfélig hallottak segélykiáltásokat a kivégzés helye felől.²⁰

Vörös Jánosné (1925) november 3-án a Kígyós-patak melletti Balla-szálláson volt. Délután 2 és 3 óra között arra lovagolt egy partizán szürke lovon. „Végük van az isterbácsiaknak!” – kiáltotta úgy, hogy a szálláson mindenki meghallja. Vörös Jánosné és Csapó András mindjárt Isterbáczra indultak. Az asszony a férjéért, a férfi pedig a vejéért aggódott. Az isterbácsi legelő

¹⁶ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

¹⁷ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése

¹⁸ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

¹⁹ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése

²⁰ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

lapályos részéhez érve megdöbbenő látvány tárult eléjük. Mindenütt férfi holttestek feküdtek. Láttak köztük egy kistermetű magyar katonát is. Az egyik áldozat erősen hörgött. Kérte Vörös Jánosné és Csapó Andrást, hogy segítsenek rajta. Az ott őrt álló partizán csak azt engedélyezte nekik, hogy a haldokló férfit kihúzzák a víztócsából. „Menjenek haza, majd holnap kijönnek” – mondta a fegyveres. Az látva az asszony állandó zokogását, megjegyezte: „Maga még sír? Miért nem sírt akkor, amikor apámat Csúrogon kocsi löccsel agyonverték.”²¹

Besötétedéskor eleredt az eső, s egész éjjel esett. November 4-én reggel Lovász Sándorné kiment a legelőre. A lapályos részén, ahol a holttestek feküdtek, bokáig ért a víz. Aznap már sok bezdáni kiment a legelőre, kisírt szemekkel keresték hozzátartozóikat a halottak között. Több tetemet kihúztak a víztócsából és a közeli domboldalra fektették, majd elkezdték őket elhantolni Major Teréz földjébe. Ideiglenesen, pap nélkül. Lovász Sándorné Sándor (1937) nevű fia látta, hogy a tetemeteket vagy deszkából összetákolt koporsóba tették, vagy lepedőbe, pokrócba csavarták.²²

Akkor már Bezdán tele volt a Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonáival. A vasúti síneknél álló fegyveresek nem engedték be a civileket a községbe. Előző nap délutánján a lakosságnak el kellett hagynia Bezdánt. Az emberek a keleti határrész szállásain kerestek menedéket.

Az Isterbácon agyonlőtt férfiak közül néhányat nem Major Teréz földjébe temették el. Az isterbácsi Magyar Istvánt az anyja hazavitte és a kertben ásott neki sírgödört.²³ Németh János VII. osztályos gimnáziumi tanuló holttestét november 5-én lovas kocsin kivitték a szállásra. Tarkója táján lyuk volt látható, arca pedig össze volt roncsolva. Mielőtt a sírgödörbe tették volna, fehér kendővel bekötötték a fejét.²⁴ Katharina Stein férjét, Ádámot és sógorát, a koluti Stefan Steint, az Isterbácon lakó sinternétől kért lovas kocsin vitte ki a szállásra november 6-án. Ott, a bejárat kapu előtt temette el őket.²⁵ Szabó Julianna (1901) csak kb. egy héttel a kivégzés után, amikor hazatért a szállásról, hantolta el férjét, Imrét. Akkor még voltak halottak a legelőn. Imre egyik oldalán Amrein István kereskedő, a másikon pedig a húsz esztendő Hordósi Bálint feküdt. Azok a halottak, akiknek nem jelentkeztek a hozzátartozóik, tíz napig is a szabad ég alatt feküdtek. Mivel nem volt, aki eltemesse őket, a népörség embereket szedett össze a szállásokon, akik a tetemeteket a legelő szélén, az erdő mellett egy közös sírba földelték el.²⁶

Novemberben nemcsak Isterbácon, hanem Bezdánban is végeztek ki embereket.

2-án éjjel a partizánok a Zombori úti malom pincéjében agyonlőttek hat civil személyt. Ott is temették el őket. Két bezdáni volt közöttük. Az egyiket Kovács Józsefnek (1926) hívták. A partizánok azt mondták róluk, hogy kémek voltak, akik fényjelekkel tájékoztatták az ellenséget.²⁷

Amikor az ifj. Schmidt József (Pésa) meghallotta, hogy apját id. Schmidt Józsefet (Batyát) elvitték munkára, utánament. Nincs tudomásunk róla, hogy ő ott beszélt-e valakivel, vagy ígért-e valamit valakinek, de tény az, hogy apját hazaengedték. Ezt követően ifj. Schmidt Józsefet lovas kocsin térdelve több utcán végigvitték. Aztán Nikolaus Stein Fő utcai házában pincéjébe csukták. (E ház helyén ma a Testvériség-egység Általános Iskola épülete áll.) Mivel id. Kelsch Jánost (1887), a Fő utcai egyemeletes lakóház tulajdonosát hazaengedték ebből a pincéből, az ő elbeszélése alapján tudjuk, hogy mi történt az ott lecsukottakkal. Vele volt Makai Bálint szabó, Csépes Jenő tanító, Németh János molnár és még néhány bezdáni férfi. A pincében magyar katonák is voltak, kb. tízen. A lecsukottak saját maguk ásták meg a sírgödörüket a lakóház kertében. Amikor elkészültek vele, azok szélére állították és beledőlőzték őket.²⁸

²¹ Vörös Jánosné Zárol Katalin (1905) szóbeli közlése, 1980.

²² Lovász Sándor (1937–1983) szóbeli közlése, 1980.

²³ Farkas Istvánné Major Teréz (1928) szóbeli közlése, 1992.

²⁴ Németh Jánosné Csapó Borbála (1908–1996) szóbeli közlése, 1992.

²⁵ Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

²⁶ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

²⁷ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1996.

²⁸ Schmidt János (1931) szóbeli közlése, 1996.

Hogyan kerültek oda magyar katonák? A zentai Berta József elbeszélése szerint, 1944 őszén a magyar honvédségnek, egy határvadász zászlóaljában teljesített szolgálatot. Október 21-én Bezdánnál át kellett volna kelniök kompon a Dunán. Mikor már fél km-re megközelítették a folyót, parancsnokuk, egy magyarországi szakaszvezető azt mondta nekik: „Fiúk, a további harcnak, ellenállásnak nincs értelme. Aki velünk tart, keljen át a kompon, ez az utolsó lehetőség, aki inkább haza akar menni, mehet békével, sok szerencsét mindenkinek!” Aztán sorban lekezelt a katonákkal. A 35 bácskai közül 345-en úgy döntöttek, hogy hazamennek. Csak egy topolyai, nyilasérelmű fiú határozott úgy, hogy a visszavonulókkal tart. A bácskai csoportban legtöbbször szabadkaiak voltak. A katonák szétszóródva, gyalog vágta neki az útnak. Éjfél tájban Berta József három társával a bezdáni réten bekopogtatott Tóth János szállásán. A gazda beengedte őket, adott nekik vacsorát és civil ruhát. Másnap délután Bezdánon áthaladva folytatták útjukat hazafelé.²⁹ Valószínűleg nem sikerült minden honvédnek elhagynia Bezdán határát. Akiket elfogtak a partizánok, Nikolaus Stein házának pincéjébe csukták.

November 3-án délelőtt szomorú, borús idő volt. Tíz órától a kisbíró járta a községet, s minden utcasarkon kidobolta, hogy délután egy órára mindenki jelenjen meg a labdarúgópályán, mert a felszabadítók beszédét kívánnak mondani a népek. Azt is közölte, hogy a felszólítás alól csak az öregek, betegek és a kisgyermekes anyák mentesülnek.

A lakosság nagy része félve az esetleges következményektől, eleget tett a felszólításnak. Kovács József a labdarúgópályára igyekezve, arra lett figyelmes, hogy Kosta Kovaëia, a Helyi Népfelszabadító Bizottság elnöke a község háza előtt idegesen járkál le s fel, közben jobbra-balra tekingetett. „Ez nagyon vár valamire vagy valakire” – gondolta magában.

A lelátón néhány partizán és bezdáni férfi állt. Hamarosan Jovan Just is csatlakozott hozzájuk. A pályán víztócsák voltak. Az emberek száraz helyeket kerestek, hogy cipőjük ne teljen meg vízzel. A pálya körül fegyveres katonák álltak. Több gépfegyver csöve a tömeg felé irányult.

Talán egy fél óra is elmúlt, amikor az emberek egy szürke lovas partizánt vettek észre a pálya szélén, aki néhány szót váltott a lelátó közelében álló katonákkal. Azok a bezdániak, akiket Isterbácról elengedtek, azt mondták, hogy a lovastisztet látták Major Teréz lakóházának udvarában. Ekkor már a pályán volt Kovács János és Kapitány István (1913) is, akik miután hazatértek Isterbácról, eleget tettek a felszólításnak.³⁰

Ezután az egyik tiszt a lelátón elkezdte beszédét. Az emberek nagy részéhez csak beszéd-foszlányok jutottak el. Szabó Ilona (1926) hallotta, amikor a partizán többek között azt is megkérdezte: „Van-e olyan a jelenlevők között, aki tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak?” Erre Ruff Tibor kilépett a tömegből. Időközben Kovács József arra lett figyelmes, hogy Kosta Kovaëia egy szovjet katonatisztet vezetett fel a lelátóra. A szónokló partizán mindjárt a tiszt felé fordult és beszédbe elegyedett vele. Ruff Tibor látva, hogy a partizán megfélemlített róla, eltűnt a tömegben. Némely jelenlevőben felmerült a gyanú, hogy talán a gépfegyvereket nem csak az emberek sakkban tartása végett állították fel.

A partizán azzal folytatta beszédét, hogy a hamarosan megnyíló dunai front közelsége miatt, mindenkinek el kell hagynia a községet, s néhány kilométerrel távolabb, a szállásokon kell meghúzódnia. A végén közölte, hogy a nők, a gyermekek és az idősebb férfiak elhagyhatják a labdarúgópályát, míg a negyven éven aluli férfiaknak ott kell maradniuk. A katonák nem engedték meg, hogy az emberek szétszaladjanak. Csak egy utat hagytak szabadon, a szivattyútelep felé vezetőt. Az út, az épület közelében egy vízzel telt mély árok fahídján vezetett át. A híd előtt nagy tolongás támadt. Az ott álló katonák a fiatalabb férfiakat visszakergették a pályára. Azok, akik átjutottak a hídon, futólépésben indultak hazafelé.³¹

Ezek után idézzük Horváth Gyula (1875) bezdáni plébános jegyzeteinek azon részét, amely a labdarúgópályán történekről szól. „(...) Aznap délután a község minden lakóját, kivéve az öregeket és betegeket kiharancsolták a labdarúgópályára. Ott beszéltek, húzták az időt, a 40 holdon felüli gazdákat félre állították. Igen kevesen voltak, mert Bezdánban kevés 40 holdon felüli gazda volt. Csak egy gazdának volt 120 hold földje. Majd hazaküldték az

²⁹ *Szloboda János*: Zentán történt '44-ben. Újvidék, 1977. 117–118. old.

³⁰ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

³¹ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

asszonyokat és a lányokat. Egyszerre rakásra kergettek bennünket. Azon hiedelemben voltunk, hogy végeznek velünk az ott titokban felállított gépfegyverekkel és a fegyveres katonákkal. Majd a katonasorban lévő férfiakat, legényeket katonai kísérettel elindították Zomborba, köztük két káplánt is.

Az idősebb férfiak ott maradtak. Egy partizántiszt szürke lovát ugratta és rendelkezett. A másik tiszt végigment soraink mellett és egyeseket elküldött az árokpartra. Az én sorom mellett is elment, de ott hagyott engem. Oldalról egy szoknyás gépfegyverkezelő rám mutatott és azt mondta, hogy engem, a feketét is, az árokpartra kell állítani. Oda is vezettek. Úgy négynek-ötnek kegyelmet adtak a község fejének ajánlatára. Azt sugdosták jobbra-balra, hogy belőlünk ecetet csinálnak estére. Teli voltunk szorongással, amikor a szürke lovas tiszt azt mondta hangosan: »Gotovo« (kész). Később azt mondták az emberek, hogy a tiszt e szóval jelezte: Isterbácon végrehajtották a kivégzést. (...)

A kövesúton, a vízlekapolónál orosz katonatiszt állt meg autójával. Látna a nagy csődületet a labdarúgópályán, azt kérdezte: »Micsoda népsokaság van ott lenn? Azt felelték neki, hogy az egész község le van rendelve. Erre rosszat sejtve leküldte adjutánsát azzal az üzenettel, hogy a fegyveresek ne merészeljenek senkit sem bántani, mert különben velük gyűlik meg a bajuk. Erre mindenkit hazaküldtek azzal az utasítással, hogy a lakosságnak még aznap ki kell költöznie a tanyákra, és ne merjen senki sem otthon maradni, mert megbüntetik.« (...)»³²

A bezdáni emberek úgy emlékeznek vissza a labdarúgópályán megjelent szovjet katonatisztre, mint aki megakadályozta, hogy ott vérengzésre kerüljön sor. Egy óra múlva a község lakossága megindult a keleti határrészben lévő szállások felé. Voltak olyanok is, akik a szigorú parancs ellenére sem hagyták el otthonaikat. Az idős családtagok nem akarták egyedül hagyni a házat. A pékek, kovácsok, molnárok és a villanytelep gépészei otthon maradhattak, hogy a katonaságnak dolgozzanak. A kövesút tele volt menekülőkkal. Egy részük lovas kocsin ment, ezek ágyneműt is vittek. Némelyek talicskát toltak. Legtöbbször gyalog vágta nekik az útnak. Velük szemben Zombor felől katonákkal teli teherautók és lovas kocsik jöttek.

Október 20-a körül Abonyi (Ruff) András (1914) a dunaszentgyörgyi családi találkozóról bátyja, István kerékpárjával ismét Bácskába indult. Tulajdonképpen a nyilaskeresztes hatalom elől menekült. Bár a nemzetközi vöröskereszt svájci megbízólevelével és a szervezet egyenruhájában érkezett, ő továbbra is a magyar külügyminisztérium délszláv ügyekkel foglalkozó osztálya előadójának teendőit végezte (1942–1945).³³ Bezdánban kerékpárját az Új utcai Bosnyák Ferenc (1867) barátjánál hagyta, majd jelentkezett a helybeli szovjet és partizán parancsnokságon. A megváltozott politikai körülmények között, nyelvtudásának köszönhetően, jól feltalálta magát. Mint a gróf Teleki-család elkötelezettje, szorgalmasan gyűjtögette az adatokat, a majdani békekötés tárgyilagos előkészítéséhez. Ugyanis akkor már (október 9-én) Faragó Gábor vezérezredez, Szentiványi Domokos és gróf Teleki Géza (gróf Teleki Pál fia) Moszkvában elfogadták a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit.

November 3-án Bezdánban tartózkodott. Délelőtt végignézte a gyanútlan emberek összedését és azok Isterbáca kíséretét. Ugyancsak szemtanúja volt a labdarúgópályán történeknek, valamint a lakosság kilakoltatásának. Az éjszakát rokonánál, Flesch (Bános) Katalinnál (1910) szándékozott eltölteni, de később meggondolta magát és a Flotzék, majd a Limburgerék kertjén keresztül visszaindult Budapestre.³⁴

November 3-án délután a labdarúgópályán visszatartott férfiakat, akik lehettek 350-400-an, négyes sorokba állítva és fegyveres partizánok kíséretében elindították Zombor felé. Amikor a menetoszlop a Hummel-ház előtt haladt el, az Újvár utcai Németh János összetalálkozott a Zombor utcai Németh János molnárral, akit a partizánok fiákeron hoztak a Fő utca felé. Fejbőlintással köszöntötték egymást. A molnárt a Stein-házba vitték. (Hivatalos dokumentum szerint, 1944. november 5-én eltűnt Bezdánban.)³⁵ A menetben haladó Kovács József a Szentháromság-kápolna közelébe érve, arra lett figyelmes, hogy egy szovjet katona hangos kiáltásokkal az ő nevét ismételte. József kilépett a sorból. A katona elvezette őt a Zombor úti

³² Bezdáni Plébánia Levéltár (BPL): *Horváth Gyula* (1875–1966): Önéletrajz. Kézirat. 1965.

³³ Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium Abonyi Istvánnak küldött 828/1997. számú levele.

³⁴ Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1997.

³⁵ Službeni list APV. 1947. április 15.

malomba. Ugyanis az ott összegyűjtött munkások azt mondták a szovjet katonának, hogy most viszik Zombor felé Kovács Józsefet, aki be tudja indítani a malmot. A katona valószínűleg azt a parancsot kapta, hogy a malmot helyezze üzembe. Akkor a malom naponta 160 métermázsza búzát volt képes őrölni.³⁶

Az Isterbácról elengedett Burján György (1924) és Kiss Sándor a község felé vették útjukat. Az Új utca és a Zombori út sarkán, Nagy Sándor boltjánál összetalálkoztak a Zombor felé tartó menetoszloppal. A partizánok gyalog és lóháton kísérték a férfiakat. A kísérők egymás közötti távolsága öt-hat méter lehetett. Az egyik fegyveres felszólította Györgyöt és Sándort, hogy csatlakozzanak a menethez. Azoknak nem volt más választásuk, minthogy beálltak a sorba.³⁷

A Kozara erdőnél zuhogni kezdett az eső. Időközben villámlott és mennydörgött. Kapitány István úgy határozott, hogy mielőtt a menetoszlop Zomborba érkezik, megszökik. A Bachrach-szállásnál már koromsötét lett. Amikor egy ízben akkorát dörrent az ég, hogy mindenki összerezsent, ő egy gyors mozdulattal a kövesút melletti árokba vetette magát. Ezt a fegyveresek valószínűleg nem vették észre. Amikor a menetoszlop messze eltávolodott, kímásztotta a vízzel teli árokból, s a bezdáni határban lévő egyik szálláson kért bebocsátást éjszakára.³⁸

Abonyi (Ruff) András november 6-án Budapesten felkereste Vári Ödönt, az V. ker. Molnár utca 27. számú házban, és beszámolt neki a bácskai eseményekről. 10-én újból meglátogatta a Vári családot, de akkor már azt észlelte, hogy „követik”. Vendéglátójával azt is közölte, hogy Teleki Géza őt titkárául fogadta. A család marasztalta, de ő az éjszaka sötétjében továbbment.³⁹ Biztosra vehető, hogy november elején a magyar kormányt is tájékoztatta a bácskai eseményekről.

A hónap közepén már ismét Bácskában volt. Magunk is láttuk, hogy járta a bezdáni szállásokat és elbeszélgetett több kitelepített család tagjával.

* * *

1944 novemberében heves harcok voltak Bezdán közelében, Batinánál. A hídfőállást a német csapatok november 11-étől 18-ig védelmezték, aztán visszavonultak, s a dombokat a Vörös Hadsereg és a jugoszláv erők foglalták el. Az ütközetben mindkét félnek nagy veszteségei voltak. Hivatalos adatok szerint az 51. Vajdasági Hadosztály katonái közül 210 elesett, 243 eltűnt és 971 megsebesült. A veszteség valószínűleg ennél nagyobb volt, mert azok az eltűntek és elesettek, akik tíz nappal előbb kerültek a brigádhoz, nem vették őket nyilvántartásba. Az eddig ismert adatok alapján feltételezzük, hogy a hadműveletben összesen mintegy 5000 német, szovjet és jugoszláv katona esett el. A sebesültek jelentős részét a bezdáni kötözőhelyeken ápolták.

* * *

A tömeggyilkosságok az ütközet után is folytatódtak.

Novemberben életükkel fizettek azok a Tisza menti kocsisok, akik nem akarták Bezdánból továbbszállítani a partizánokat. Baranyába kellett volna vinni őket. Az Új utca és a Zombori út sarkán álló Fless-kocsmában szálltak meg éjszakára. Megpróbáltak hazaszökni, de elfogták és agyonlőtték őket az Új utcai Philipp Stein háza kertjében.⁴⁰ Több német nemzetiségű zombori lakost munkára vittek a bezdáni Duna-partra. Onnan közülük néhányat a bezdáni Philipp Stein házába kísérték, ahol november 19-én kivégezték őket.⁴¹

A Fernbach-szállás közelében az 1940-es évek elején vitézi telep volt. Mintegy tíz sokgyermekes család lakott ott. Onnan elhurcolták Komáromi Imrét és Bosnyák István cséplőgép tulajdonost. Úgy tudják, hogy miután végeztek velük a Nagy-csatorna hídjának futóárkába te-

³⁶ Kovács József (1926–1996) szóbeli közlése, 1995.

³⁷ Burján György (1924) szóbeli közlése, 1996.

³⁸ Kapitány István (1913–1994) szóbeli közlése, 1985.

³⁹ Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1997.

⁴⁰ Major Mihály (1907–1986) szóbeli közlése, 1984.

⁴¹ Nischt Jánosné Takács Erzsébet (1917) szóbeli közlése, 1999.

mették el őket. (Nincsenek bejegyezve sem az állami, sem az egyházi halotti anyakönyve – a szerzők megjegyzése)⁴²

Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, rövidítve: AVNOJ) Elnökségének 1944. november 21-i határozata értelmében elkobozták Németországnak és állampolgárainak jugoszláv területen lévő, valamint az itt élő német nemzetiségű polgároknak minden vagyonát, kivéve azokat, akik aktívan részt vettek a népfelszabadító háborúban. Ugyancsak állami tulajdonba került a háborús bűnösök és a megszállók támogatóinak összes vagyona, továbbá azoké a polgároké is, akiket a katonai vagy a polgári bíróság vagyonelkobzásra ítelt. Ez Vajdaságban, de különösen Bácskában jelentős változásokat hozott a tulajdonviszonyokban. Vajdaság művelt területéből az állami földalapot 1945 elején a föld 35 %-a alkotta. (Ez lehetővé tette a későbbi földreform és a telepítés végrehajtását.) Az elnökségi határozattal a németajkú lakosság kollektívan elvesztette állampolgársági jogait és minden vagyonát. 1944. november végén megkezdődött a németek lágerekbe (gyűjtőtáborokba) hurcolása. A egyes nemzetiségű családok ez alól mentesültek.

A Bezdán közelében lévő gákovai lágert már 1944. december 25-én dokumentum említi. A környékbeli német nemzetiségű polgárokat vitték oda. A láger parancsnoka Marko Radenović volt.⁴³

1944. november 25-én egy fegyveres lelőtte a 71 éves, Új utcai Mazák Veronikát a község szélén, a Gákova felé vezető földút mellett. Két falubeli férfi temette el az út menti árokba.⁴⁴

27-én kora reggel mintegy 60 német férfival közölték Koluton, hogy Zomborba kell menniük. Gyalog indultak útnak. Bezdánba érve a fegyveresek, az Új utcán bekísérték őket Philipp Stein lakóházába. Ott egy részükkel úgy végeztek (többségüket levették), hogy dróttal megkötözték kezüket és lábukat, majd kötelekkel addig ütötték őket, míg ki nem szenvedtek. Egyeseket a trágyadombba, másokat pedig egy nagyobb gödörbe temettek el. E brutális cselekedetnek szemtanúja volt a koluti születésű Katharina Stein, aki Bezdánba ment férjhez. Az áldozatok között volt Johann Keller, Katharina apja is.⁴⁵

Bezdánban az elhagyott házakat, de azokat is, amelyekben az idős családtagok otthon maradtak házörzőnek, kifosztották. A kisebb, értékesebb tárgyakat és a jószágot a katonaság elvitte. A bútort, ágyneműt és a munkaeszközöket vidéki civilek rakták kocsikra. De loptak a helybeliek is, akik otthon maradhattak. A katonaság többnyire a nagyobb házakban keresett magának szállást.

Az emberek december elején kezdtek visszatérni a községbe. Addig megkíséreltek élelmet hozni otthonról. Ez sokaknak nem sikerült, mert a katonaság még a község szélén visszatérésre kényszerítette őket.

Idézzük Horváth Gyula plébános korabeli jegyzeteinek azon részét, amelyben a szálláson eltöltött napok viszonyosságait, majd a községbe való visszatérését írja le. „(...) Magára hagytam a plébániát, mindenemet. Ruháimat ládába téve a felaprított fa alá tettem. A templom drágaságait, az anyakönyveket már előbb elrejtettem. Az oltáriszentséget konzumáltam. Az áldoztató kelyheket a csutka alá dugtam. Amikor a fát és a csutkát feltűzeltek, a benne lévő tárgyakat megtalálták és elvitték. Alig hagytam el a plébániát, máris bementek és mindenemet elvitték. A két kővérdiszónomat úgyszintén. Bútoraimat összetörték. Könyveimet a plébánia könyveivel együtt kidobták az udvarba, és ott voltak sárban-esőben. Szép porcelánedényeim is eltűntek (...) Csapó Pali bácsi tanyáján voltam. Ott egy bunyó legény fölismerte papi mivoltomat és dicsérettel köszönt. A házbeliek megijedtek, hogy valami baj ér, mert pap vagyok. A kukorica kupacok alá bujtattak. Sokáig ott voltam, rossz bundában. Elfáradtam a guggolásban. Nem mertem leülni a sáros, hideg földre. Elszántam magam, kijöttem a világosra és bementem a tanyára. Nem a szobában aludtam, hanem rossz subában, Kanizsai György társaságában, a zabszecsán, a góréban. Mivel féltettek, reggel átkísértek a Faddi-tanyára. Befogadtak szívesen. Mivel a hely miatt szorongtak, harmadnap elmentem gyalog Gákovára.

⁴² Csizmár Mihályné Komáromi Ilona szóbeli közlése, 1990.

⁴³ ZTL Zombori Térdparancsnokság iratai (1944–1945) 47. sz.

⁴⁴ BPL: Halottak anyakönyv, 1944.

⁴⁵ Elisabeth Stein (1922) szóbeli közlése, 1996.

Az ottani plébánián állapodtam meg. A plébános szívesen fogadott. Körülbelül egy hétig voltam ott. Gákován és Krusevlyán volt a németek lágere. Akkor még nem volt baj, de később annyira elszaporodtak a tetűk, hogy felütötte fejét az ún. flekktífusz. Később ebbe halt bele a plébános meg az orvos is. Ezer számra pusztultak az internált németek. Egy hét múlva elváltam a plébánostól és visszamentem a tanyára. Útközben megható jelenetnek voltam tanúja. Egy 40 év körüli orosz katona megállt kocsijával. Leszállt róla és a tőle nem messze játszadozó 4-5 éves körüli kislányhoz ment. Leguggolt hozzá, megcirógatta, utána könnyes szemmel föl szállt a kocsijára és továbbhajtott. Nekem végtelenül jól esett ez a nagyon megható kedves apai érzés, apai csók. Valószínűen az otthon hagyott kislányára gondolt. A tanyán alig tudtam helyet kapni. A telecskai származású bérlőnél voltam 2 hétig. Igen szívesek voltak hozzám. Ott történt, hogy két portyázó orosz katona beállított lóháton harácsolni, amit lehetett. Míg ott voltam, ez sokszor megtörtént. Féltünk, mert igen gorombák voltak. Keresték a fiatal lányokat, asszonyokat. Ezért a tanyákon félreeső helyeken föld alatti vermeket készítettek, és oda rejtették őket. Egyszer egy kínai kinézésű katona meglebbentette a télikabátom gallérját, de rajtam hagyta a kabátot, látva, hogy az rongyos. Ettől kezdve a házigazda rongyos, öreg kabátját viseltem. Volt olyan eset, hogy bejöttek, fenemód gorombáskodtak, ordítottak, a dunyhát felemelték, ellenőrizték, hogy nem rejtegetünk-e német katonát. Közben nem messze tőlünk repülőgéptámadások voltak. A német repülőgépek géppuskatűzet zúdítottak rájuk. A katonák közül sokan meghaltak. Népem kint a tanyákon szorongott. A szobában, az udvaron, az istállóban, a fészterben, a padláson, az ég alatt, az esőben, a hidegben, sokszor éhen, mert kifogyott az eleség. Az emberek kénytelenek voltak Gákovára menni koldulni kenyérért, krumpliért és más eleséggért. Végre Szt. Katalin napján, tehát 3 hét után hazaindulhatunk. 16 kilométer gyalogoltunk. A község melletti legelőkön légelhárító ágyúk voltak. Ott lelőtt repülőgépet is láttunk. A katonák szívesek voltak hozzánk. A község legszélső házai is zsúfolásig tele volt velük, oroszokkal és partizánokkal. Később jöttek a bolgárok. A Duna mellett lövészárkok húzódtak. A németek a batinai hegyen várták az átkelő hadakat, csekély számban. Ez volt a szerencsénk, mert ha ott, vagy másutt sereg várja őket, Bezdán teljesen elpusztult volna. Így csak egy-két ház ment tönkre. (...)

A községbe érve mindenki háza felé indult. Mivel a plébánia kórház volt, Bosnyák Feri bácsinál húzódtam meg. Szívességét 2 hónapig élveztem. Azután Béla öcsém fogadott be házába. Betegeskedtem júliusig. Mindkét helyen sok orosz katona volt. Csak júliusban foglaltam el a plébániát, ahol nagy volt a pusztítás, semmi sem maradt. A hízóknak, a baromfiaknak hűlt helyét találtam, a boromat, pálinkámat megitták, csak a búzát hagyták meg a padláson. Bútorokat úgy kaptam. A jó lelkek hoztak ennivalót és gyűjtöttek számomra pénzt. Vajda Lajos káplán, különböző helyekre járt étkezni. Györfi István könyvnyomdásznál lakott. Rendbe hoztam valahogy a sok piszoktól és rondaságtól éktelen templomot. Az orgonát összeverték, a színes ablakokat betörték, összelövéldözték, különösen Jézus Szt. Szívét tartották célpontnak. Az alsó épület padlásdeszkáit is kikezdték, a góré léceit feltűzelték. A rejtett helyről előszedték az anyakönyveket, és más egyéb holmit. Megtörtént, hogy a plébánián vándorkórházat létesítettek. Egyszer egy orosz katona szét akarta venni a szép irodai nagyszekrényemet. Kértem, hogy ne vagdossa szét. Erre ő megfenyegetett engem baltával. (...)⁴⁶

* * *

A bezdáni labdarúgópályán november 3-án összegyűjtött férfiakat a zombori kórház melletti kaszárnyába kísérték. Az éjszakát átázott ruhában, állva, egy földszinti nagyobb teremben töltötték. Másnap az emeleten kaptak négy szobát. Minden szobába kb. száz férfit tettek. Vékony szalmarétegen feküdtek. Takarójuk nem volt. Szükségleteiket egy kannába végezheték. Az ablakon nem láthattak ki, mert azok kék színű csomagolópapírral voltak befedve. Nem fáztak. Leheletükkel bemelegítették a szobákat.

Az egyik szobában az ajtó mellett Burján György, Tallósi József, Ruff Ferenc, Ruff Péter és Kiss István feküdt. Az első hét volt a legnehezebb. Gyengén kaptak enni, de senki sem betegedett meg. Egyet-mást elvettek tőlük. Például Répási Illéstől egy partizánno elvette nadrágját, az övét pedig neki adta. Szabó Pállal levettették lábáról a bakancsot. Az ajtó előtt állandóan géppisztolyos őr állt. A férfiakat egy hét múlva kezdték munkára vinni. Akkor könnyebb lett

⁴⁶ BPL Horváth Gyula: Önéletrajz. Kézirat. 1965.

nekik. Az emberek kiválogatását egy Rajko nevű partizán végezte. Ilyenkor az udvarban felsorakoztatta őket. Akinek Rajko a fülére ütött, az mehetett munkára. A csoportnak különféle fizikai munkát kellett végeznie. A lakosság bútoraiból ágyakat készítettek a katonai kórházban. Lőszert raktak ki a vasútállomáson. A kórházba érkező sebesült szovjet és jugoszláv katonákról levágták a ruhát. Fürdették a sebesülteket. Eltemették azokat a szovjet katonákat, akik a német légitámadások következtében, a Zombort és Bezdánt összekötő kövesúton vesztették életüket. Fogva tartásuk tizedik napjától átvehették azt az élelmet, amit hozzátartozóik hoztak nekik. Egy tizenöt tagú hajósokból álló csoport a dunai révnél dolgozott. Köztük volt Kruskovics József is. Egy motoros csónak szállította át az embereket a Dunán. Egyszer egy csoportnak egy tojáskereskedőnél kellett dolgoznia. Ott megparancsolták nekik, hogy ládával ugorjanak le a padlásról. Aki ezt nem merete megtenni, azt megverték. Burján György nem hallott arról, hogy Vajda János káplánt bántalmazták volna. Mindenkinek szembetűnt, hogy a káplán a legnehezebb munkákat vállalta, vagy önként tisztította a WC-t. Burján Györgyöt többedmagával december 5-én engedték el a munkatáborból. Elbocsátásukkor nem kaptak semmiféle írást.⁴⁷

Kovács János szobájában lévő is jártak dolgozni. Koletár Pál és ő, munkavezetők lettek. De róluk is levették a jobb ruhaneműt. Néhány szobabelit a fegyveresek megverték. Kucsera Lajos rőföskereskedő kapott legtöbbször. Valószínűleg valaki súgott ellene valamit. November 8-a körül egy cigányasszonytól megtudták, hogy mi történt Isterbácon. Az asszony közöttük kereste eltűnt férjét. Felszólították a szobabelieket, hogy álljanak be a Petőfi-zászlóaljba, de senki sem jelentkezett. December 2-án este először engedtek haza a szobából. Az utolsók ugyanezen hónap végén hagyták el a munkatábor.⁴⁸

Kedves Sándor (1925) szobájában is agitáltak, hogy a fiatalabb férfiak álljanak be önkéntesen a Börszt Henrik által szerveződő Petőfi-zászlóaljba. Mivel egyesek úgy vélték, hogy a munkatáborban való tartózkodásuk még sokáig elhúzódhat, kb. tizennégyen jelentkeztek. Azt remélték, hogy így hazatérhetnek. Néhány napra hazaengedték őket Bezdánba, majd jelentkezniük kellett Zomborban. A zászlóalj gyalog ment Siklósig. Részt vettek a németek elleni dél-magyarországi harcokban. A bezdániak közül senki sem esett el.⁴⁹

* * *

Bácska, Bánát és Baranya magyarsága – így Bezdán lakossága – sorsának további alakulására is, döntő befolyással volt Ivan Rukovina vezérőrnagy – a bácska–baranyai és bánáti katonai közigazgatás parancsnokának – 1944. december 1-jén kiadott 69. számú parancsa. Ennek bevezetőjében megállapítja, hogy a magyarok és a németek elleni eljárásban sok helyütt „szabálytalanságok” történtek. Ezek – tette hozzá – „szégyent hoztak a katonai hatóságokra, ártottak népeink és országunk érdekeinek”. Idézünk a parancs szövegéből: „Az AVNOJ második ülésén hozott határozatok értelmében a kisebbségeket Jugoszlávia egyenrangú polgárainak kell tekinteni, akikre ugyanolyan jogok és köteleességek hárulnak, mint az ország többi lakóira. Ez azokra a magyarokra nem vonatkozik, akik háborús bűnösökként közvetlenül részt vettek azokban a bűntettekben, amelyeket a magyar fasiszták a lakosság ellen elkövettek. Őket át kell adni a katonai bíróságoknak, amelyek majd, a fennálló előírások alapján, eljárást indítanak ellenük. A fentiekből következik, hogy: a) azonnal fel kell oszlatni a magyarok részére felállított táborokat, csak azokat kell visszatartani, akik ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akiket a bíróság jogerősen elítélt (...)” Ezzel elhárult a veszély, hogy a jugoszláviai magyarságot, a kollektív felelősség elve alapján, a második világháború alatt történelemért kitelepítik az országból, amiről a politikai döntés már megvolt, de az ország legfőbb vezetői végül is elláttak ennek végrehajtásától.⁵⁰

Decemberben folyt az adatgyűjtés a polgárok 1941 és 1944 közötti politikai magatartásáról. Bezdánban nem találtak háborús bűnöst.⁵¹

⁴⁷ Burján György (1924) szóbeli közlése, 1996.

⁴⁸ Kovács János (1906–1980) szóbeli közlése, 1965.

⁴⁹ Kedves Sándor (1925) szóbeli közlése, 1998.

⁵⁰ Kalapis Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada. Újvidék, 1994. 84–85. old.

⁵¹ Slobodna Vojvodina, 1944. december 5.

December 26-án Bezdánban a kisbíróval behívták a népfelszabadító bizottság épületébe tizenhárom német nemzetiségű lakost, hogy munkára küldjék őket. Ezek a következők voltak: Elisabeth Stein (1922), Maria Hermann (szül.: Trendl), Barbara Zweng, Barbara Rang, Rosalia Getto, Magdalena Getto (szül.: Katzenberger), Katharina Rusch, Barbara Leml, Katharina Katzenberger (szül.: Csösik), Anna Haberstroch, Josef Mohr és Krammerné. A férjhezett nők és a lányok nem voltak fiatalabbak 16 és idősebb 35 évesnél. Csomagjuk nem lehetett súlyosabb 200 kg-nál. Tartalmazniuk kellett 28 napi élelmet és annyi ruhát, hogy azt a munka ideje alatt háromszor válthassák. Volt, aki vánkost és dunnát is csomagolt magának. Többségüknek nehéz volt összegyűjteni a szükséges élelmet, mert a katonaság kifosztotta a községet.

Az éjszakát a népfelszabadító bizottság épületében töltötték. Másnap gyalog indultak Zomborba. Csomagjaikat egy ún. robotos kocsi vitte. Ezt követték gyalog a német polgárok, akiket Kanizsai Ferenc és egy Sipos nevű fegyveres népőr kísért. Mire a menet Zomborba érkezett, addigra már ott egy kaszárnyába sok német polgárt összereltek a környező falvakból. Sipos népőr, betartva Kovačićnak, a népfelszabadító bizottság elnökének utasítását, jelentette az emberek átvevő szovjet tisztnek, hogy az egyik csoportbeli nő terhes. A tiszt minden ellenőrzés nélkül hazaengedte Magdalena Gettot (szül.: Katzenberger). Az asszony Bezdánban megszülte gyermekét. Egy hónap múlva gyermekével együtt lágerbe (gyűjtőtáborba) vitték, előbb Gákovára, majd Kniaeaninba. A Zomborban összegyűjtött több száz német polgárt 28-án tehervagonokba rakták és Románián át Ukrajnába szállították.

Elisabeth Stein, a vele együtt munkára vitt személyek sorsáról a következőket tudja: Katharina Rusch hamarosan megbetegedett és az első betegcsoporttal visszaküldték, de útközben meghalt. Barbara Leml nagyon bántotta, hogy két kislányától elszakították. Meghalt Budenovkában. Josef Mohrnak nyoma veszett Ukrajnában. A többieket 1950 elején Németországba küldték.

Elisabeth Stein közlése szerint, 1944. december 31-én még egy bezdáni német csoportot indítottak el munkára. Köztük volt: Elisabeth Limburger (szül.: Heml), Katharina Eberling, Katharina Filipovits, Josef Welches és Michael Stigler. Az ő csomagjuk is csak 200 kg-os lehetett. Gyalog mentek Zomborba. Ukrajnába vitték őket, a vorosilovgrádi kerületben, egy bányában dolgoztak. Josef Welches hazaszökött, de Jugoszláviában lágerbe vitték. Katharina Filipovits meghalt Ukrajnában. Többségük 5 év után nyerte vissza szabadságát és került Németországba.⁵²

1945. január elején bolgár katonaság érkezett Bezdánba. Jelenlétük megnyugtatólag hatott a lakosságra. Ugyanis az emberek félték a partizánoktól, a szovjet katonákat pedig igyekeztek elkerülni, mert gyakran voltak ittas állapotban, s ilyenkor követelődzően léptek fel velük szemben. Azok a családok, akiknél bolgár katonák szálltak meg, azért is szerencsésnek mondhatták magukat, mert élelmet kaptak tőlük. A kölcsönös szimpátia néhány házasságkötést eredményezett.⁵³

Tito marsall rendelete értelmében, 1945. február 15-i hatállyal szűnt meg a katonai közigazgatás. Idézet a parancsból: „A katonai közigazgatás, amelyet Bánát, Bácska és Baranya területén tavalyi, október 17-iki rendelettemmel vezettem be, elvégezte a rábízott feladatokat. Elrendelem, hogy a polgári közigazgatás – amelyet Bánát, Bácska és Baranya területén eddig a katonai hatóság gyakorolt – a jövőben a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság, illetőleg a néphatalóság alsó fokú, területileg illetékes szervei intézzék.”⁵⁴

Nikola Kmezić (1919), az 51. Vajdasági Hadosztály XII. Brigádjának vezetője, később a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány kormányának elnöke, egy 1996-ban megjelent írásában kifejtette azon véleményét, hogy a katonai közigazgatást Bácskában, Bánátban és Baranyában a jugoszláv népfelszabadító mozgalom legfelsőbb parancsnokságának és a JKP központi vezetőségének döntése alapján vezették be. A döntés meghozatalában főszerepet játszó politikuskok és katonatisztek nem ismerték eléggé a bácskai, bánáti és baranyai politikai és katonai helyzetet. Például: I. a megszállók hazai segítőitársaikkal együtt elhagyták az országot

⁵² Abonyi István (1913) szóbeli közlése, 1996.

⁵³ *Beljanski, Milenko: Prvi meseci narodne vlasti u Somboru i okolini 1944–1945. godine.* Sombor, 1974. 27., 84–85. old.

⁵⁴ *Kalapis Zoltán: i. m. 22–23. old.*

és nem volt semmi esélyük a megszállási rendszer visszaállítására. 2. Nem volt szükség a katonaköteles férfiak mozgósítására, mert még az önkénteseket sem tudták elhelyezni a vajdasági brigádokba, hanem más egységekbe irányították őket. 3. A lakosság önként adott élelme, ruhaneműje és lábbelije elegendő volt a szükségletek kielégítésére. Nikola Kmeziæ értékelése szerint, az első naptól kezdve látható volt, hogy nincs semmi szükség a katonai közigazgatásra. Ezért csak 103 napig tartott. Fenntartása nemcsak igen költséges volt, hanem következményekkel is járt, különösen a nemzeti kisebbségekre nézve. A katonai közigazgatás a Vajdaság feletti gyámkodási szándék megnyilvánulása volt.⁵⁵

* * *

1945. március 3-án a Helyi Népfelzabádító Bizottság azzal a kérelemmel fordult a Zombori Katonai Helyőrség-parancsnoksághoz, hogy engedélyezze a Bezdánban ideiglenesen elhaltolt civil áldozatok holttesteinek áthelyezését a temetőbe. A válasz (március 6.) elutasító volt. Ennek ellenére a lakosság bizott abban, hogy az illetékes hatóság egy nap mégis csak jóváhagyja a kérelmet. A hozzátartozók elkészítették szeretteik részére a koporsókat. A legtöbb Kapp Gyula asztalos műhelyéből került ki. Március 27-én a Zombori Katonai Helyőrség-parancsnokság engedélyezte a Bezdán területén ideiglenesen eltemetett civil áldozatok holttesteinek áthelyezését a temetőbe.⁵⁶

Az Isterbácon, a bezdáni határ más részeiben és magában a községben ideiglenesen eltemetett csaknem minden civil áldozatot 28-án exhumáltak és az Alsó-temetőben helyezték őket örök nyugalomra. Ezen a napon, az Isterbácon kirendelt helybeli férfiak felnyitották a sírgödöröket. Ahol szükség volt rá, azonosították a halottakat. Délutánig a kirendelt lovas fogatok már minden halottat átvittek az Alsó-temetőbe. A bejárati kaputól kb. 65 méterre keletre állt a temetőőr lakóháza. Ettől észak-dél irányban, három hosszú egymással párhuzamos sírgödört ástak. Ezekbe egymás mellé leengedték a halottakat. Ide olyanok is kerültek, akiket a községben lévő tömegsírból ástak ki.⁵⁷

Schmidt János (1931) visszaemlékezése: Miután engedélyezték az isterbáci halottak áthelyezését a temetőbe, szüleim kimentek Isterbádra, hogy megkeressék bátyám, Schmidt József holttestét. Mivel ott nem találták, elmentek a Fő utcai Nikolaus Stein házának kertjébe, hogy meglekintsék az ott lévő tömegsírbeli kihantolt tetemeiket. Huszadmagammal a Pravgyk-ház udvarából, a kerítésen keresztül szemléltük a feltárást. Szüleim bátyámat lenfonálból készült alsóneműje alapján azonosították. A teteme már bomlásnak indult, kezei össze voltak kötözve. Az emberek kb. 15 holttestet ástak ki. Mind az azonosítottakat, mind az azonosítatlanokat kivitték az Alsó-temetőbe. Bátyám koporsóját egy asztaloskocsira tettük és azon kihúztuk örök nyughelyére.⁵⁸

A bezdáni egyházközség papja beszentelte a halottakat elföldelésük előtt. Minden család megjelölte hozzátartozójának helyét a sírgödör felett, hogy később el tudják helyezni a sírkereszteket. A hozzátartozók, a ma is látható mintegy 70 kis műkökeresztet Zomborban szereztek be. A bevéselt sírfeliratok betűit feketére festették be. A sírfeliratok rövidek és tömörök. Például: *Balla Imre 1907–1944. nov. 3.* A kivégzettek közül néhányat családi sírboltba temettek el.

Vajda János, a bezdáni római katolikus egyházközség káplánja 1945. március 28-án a plébániahivatal Halottak anyakönyvébe bejegyezte azokat a halottakat, akiket azon a napon egyházi szertartás szerint az Alsó-temetőben, utólagosan eltemettek. A bejegyzettek névsora a 242. oldalon kezdődik, s a halál napjául mindegyiknél 1944. XI. 3. van megjelölve.

Íme a halottak nevei és adatai: 1. *Csapó Ferenc* géplakatos, Magyarai Ilona ura, 35 éves; 2. *Ifj. Csapó Ferenc* földműves, István földműves és Hordósy Julianna fia, 19 éves; 3. *Libis István* asztalos, Kucsora Karolin ura, 35 éves; 4. *Fejes Sándor* napszámos, Jankovics Ilona ura, 35 éves; 5. *Miovác Mihály*, Mihály hajós és Molnár Rozália fia, 18 éves; 6. *Szántó József* kereskedő, Lajos

⁵⁵ *Plagojev, Živko*: Vojvodina u antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj borbi, 50 godina posle. Novi Sad, 1996. 84–85. old.

⁵⁶ ZTL: Delovodni protokol NOO Bezdán, 1945. 926. szám.

⁵⁷ Matisz Sándorné Szabó Ilona (1926) szóbeli közlése, 1995.

⁵⁸ Schmidt János (1931) szóbeli közlése, 1996.

iparos és Pfaff Mária fia, 40 éves; 7. *Kanizsai János*, kereskedelmi iskolai növendék, András földműves és Major Borbála fia, 16 éves; 8. *Zezula Sándor* írnok, Ferenc hajóács és Magyar Erzsébet fia, 20 éves; 9. *Bodroguári Ferenc* mechanikus, Kedves Katalin ura, 39 éves; 10. *Midlinszki István* napszámos, Gondos Anna ura, 40 éves; 11. *Midlinszki József*, István napszámos és Gondos Anna fia, 19 éves; 12. *Midlinszki Ferenc*, István napszámos és Gondos Anna fia, 18 éves; 13. *Kedves János* vendéglős, Pálkinkás Éva ura, 46 éves; 14. *Skerlecz Imre* cukrász, Szántó Mária ura, 38 éves; 15. *Szabó József* kocsmáros, Vasas Erzsébet ura, 38 éves; 16. *Molnár Sándor* Kovács, Ódri Anna ura, 37 éves; 17. *Varga Ferenc* mészáros, Magyar Anna ura, 33 éves; 18. *Kiss Lajos* műszövő, Szigeti Anna ura, 33 éves; 19. *Macskál Károly* napszámos, Hirster Mária ura, 52 éves; 20. *Mári József* műszövő, Megyerei Mária ura, 29 éves; 21. *Kiss Imre* kereskedelmi iskolai növendék, János kereskedő és Bosnyák Anna fia, 20 éves; 22. *Bosnyák János* banktisztviselő, János földműves és Majorics Erzsébet fia, 35 éves; 23. *Varga Ferenc* mechanikus, Kalinka Mária ura, 47 éves; 24. *Varga László* műszövő, Kapitány Rozália ura, 25 éves; 25. *Kalmár Péter* kereskedő, Úri Julianna ura, 29 éves; 26. *Lang Péter* kereskedő, Németh Mária ura, 28 éves; 27. *Csépes Jenő* tanító, Vas Izabella tanítónő ura, 37 éves; 28. *Póc János* tanuló, Sándor szűcs és Horváth Anna fia, 17 éves; 29. *Kiss István* tanuló, Lajos és Bencze Borbála fia, 18 éves; 30. *Kisbéri György* kőműves, György hajós és Kanizsai Éva fia, 20 éves; 31. *Bálint István* borbély, Kiss Erzsébet ura, 32 éves; 32. *Oberreiter György* felső kereskedelmi növendék, Dezső vendéglős és Jager Teréz fia, 19 éves; 33. *Németh János* gimnáziumi tanuló, János földműves és Csapó Borbála fia, 17 éves; 34. *Sipos Imre* földműves, Varga Rozália ura, 40 éves; 35. *Virág János* borbély, János napszámos és Móricz Erzsébet fia, 28 éves; 36. *Hummel Rudolf* műszövő, Kiss Anna ura, 48 éves; 37. *Hummel József*, Rudolf műszövő és Kiss Anna fia, 26 éves; 38. *Kiss János* napszámos, Pörzölt Borbála ura, 30 éves; 39. *Magyar József* nagykereskedő, Jagicza Anna ura, 43 éves; 40. *Fitza József* napszámos, Ódry Anna ura, 42 éves; 41. *Nagy József* kárpitos, József napszámos és Varga Julianna fia, 17 éves; 42. *Zsámboki István* munkás, Dömötör Julianna ura, 37 éves; 43. *Szvingler Ferenc* szobafestő, Pap Erzsébet ura, 31 éves; 44. *Balla Sándor* hajós, Krekó Katalin ura, 44 éves; 45. *Braun Jakob* kereskedő, Kelfrich Éva ura, 53 éves; 46. *Kurbik Pál* kőműves, Horváth Katalin ura, 45 éves; 47. *Martalics István* hajóács, Sméridy Anna ura, 45 éves; 48. *Nagy János* napszámos, János napszámos és Nagy Ilona fia, 22 éves; 49. *Balla Imre* szíjgyártó, Magyar Borbála ura, 37 éves; 50. *Brettréger János* napszámos, Györfy Borbála ura, 29 éves; 51. *Kedves Sándor* vendéglős, Stigler Rozália ura, 43 éves; 52. *Lovász Sándor* napszámos, Csapó Mária ura, 30 éves; 53. *Mári Ferenc* dögész, Györfy Katalin ura, 39 éves; 54. *Iffy Mári Ferenc*, Ferenc dögész és Györfy Katalin fia, 14 éves; 55. *Pampulik József*, Kálmán cipész és Féderer Erzsébet fia, 18 éves; 56. *Fless József*, István hajós és Korsós Mária fia, 17 éves; 57. *Neveda János* tanuló, János bocskoros és Györfi Etel fia, 19 éves; 58. *Iffy Kiss János*, János kőműves és Szalay Roza fia, 17 éves; 59. *Kiss János* kőműves, Szalay Roza ura, 43 éves; 60. *Sipos József* földműves, Ferenc földműves és Horváth Erzsébet fia, 24 éves; 61. *Mazák János* földműves, János földműves és Ódry Teréz fia, 18 éves; 62. *Szarka István* földműves, István földműves és Szécsényi Rozália fia, 20 éves; 63. *Szakszinder Simon* napszámos, Simon napszámos és Major Anna fia, 18 éves; 64. *Iffy Schmidt József*, József műszövő és Osztrogonác Melánia fia, 22 éves; 65. *Horodósy Bálint*, Imre géplakatos és Csapó Terézia fia, 20 éves; 66. *Leiffer János* földműves, Schlotthauer Magdolna ura, 53 éves; 67. *Fless Michael* földműves, Schlotthauer Katharina ura, 53 éves; 68. *Györfy János* borbély, Csitári Rozália ura, 43 éves; 69. *Veiner János* kupec, Huszár Aranka ura, 45 éves; 70. *Amrein Stefan* kereskedő, Horn Rozália ura, 43 éves; 71. *Kelsch Gyula* tanuló, János borbély és Kiss Irén fia, 16 éves; 72. *Sipos Kovács József* napszámos, Kovács Katalin fia, 17 éves; 73. *Takács Simon* földműves, Horváth Erzsébet ura, 24 éves; 74. *Horváth János* földműves, Nagy Erzsébet ura, 24 éves; 75. *Kovács György*, 51 éves; 76. *Tatay László*, 30 éves; 77. *Braun József* borbély, Kohn Adél ura, 38 éves; 78. *Lengyel György* napszámos, Mészáros Julianna ura, 49 éves; 79. *Magyar István* földműves, Imre földműves és Pázmán Borbála fia, 21 éves; 80. *Nagy Antal* 21 (?) éves; 81. *Major Pál*, Pál és (...) fia, 33 éves; 82. *Szakács Kálmán*, Antal és Galambos Anna fia, 30 éves; 83. *Kollár László*, 22 éves; 84. *Hettyei Mihály*, 25 éves; 85. *Hettyei József*, 20 éves; 86. *Kleer Géza*; 87. *Knoll Mihály*, Frantis Mária ura, 37 éves; 88. *Spolarits János*, 52 éves; 89. *Zarubszki Gyula*, 48 éves; 90. *Limburger Josef* kőműves, 48 éves; 91. *Baron Michael* földműves, 52 éves; 92. *Szabó Imre* földműves, Anka Julianna ura, 44 éves; 93. *Csapó József* földműves, István földműves és Szabó Erzsébet fia, 23 éves; 94. *Elmar Antal*, 24 éves; 95. *Ismeretlen fiú*; 96. *Kiss János* géplakatos, Takács Borbála ura, 32 éves; 97. *Kőszeghy Gyula* kereskedő, (...) és Úrge Rozália fia, 27 éves; 98. *Fless Franz*

földműves, Mesch Magdalena ura 54 éves; 99. *Stein Stefan* földműves, Kheil Magdalena ura, 51 éves; 100. *Stein Adam* földműves, Rock Katharina ura, 45 éves.⁵⁹

Az anyakönyve bejegyzett személyek közül ifj. Schmidt Józsefet és Csépes Jenőt nem Isterbácon, hanem a Fő utcai Nikolaus Stein házának kertjében végezték ki.

A Zombori Kerületi Népfelzabardító Bizottság 2829/1945. számú végzésével holtta nyilvánította Marna József (29 éves) takácsot, Nagy István (21 éves) földművest és Makkai Bálint (32 éves) szabót. Az állami halotti anyakönyv szerint, az első kettőt Isterbácon lőtték agyon. Az utóbbi holtteste – tudomásunk szerint, Nikolaus Stein házában lévő tömegsírba került elő.

28-án kiásták az Új utcai Philipp Stein háza kertjében lévő tömegsír is. Katharina Stein megtalálta apja, Johann Keller tetemét. Nincs tudomásunk róla, hogy hány halottat hantoltak ki. A következő koluti német nemzetiségű személyeket azonosították: Johann Kellert, Anton Bornt, Fröchlíhet, Nikolaus Rillet, Mathias Engländer és Johann Kunzert.⁶⁰ A zombori Michael (Mihály) Nischtet, ugyancsak leánya azonosította ruhája alapján, de előkerült az igazolványa is. Az 55 éves férfit több német nemzetiségű zombori lakossal együtt a bezdáni Duna-partra vitték munkára, majd onnan a községbe kísérték, és a Stein-házban kivégezték. A Philipp Stein házában a kertjében exhumált valamennyi holttestet az Alsó-temetőben, a kápolnától délnyugatra fekvő, szabadterületen ásott tömegsírba hantolták el, egyházi szertartás nélkül.

* * *

Amikor Bezdánban kissé rendeződött a helyzet, Michael (Mihály) Nischt lánya a tömegsír fölé egy nagyobb kőkeresztet állíttatott. Az arra erősített kőlapra a következő feliratot vésette: „Itt nyugszik, Nist Mihály, 1889–1944. nov. 19. és 37 ismeretlen.” A sírhelyet előbb a Zomborban élő Michael (Mihály) Nischt lánya, majd hosszú évekig Rosalia Heml (1917) gondozta. Az Öreg utcai Nist Jánosné (1917) míg járóképes volt, időnként virágot tett a kőkereszt tövébe.⁶¹

Mivel Johann Kellert is az említett tömegsírba helyezték örök nyugalomra, leánya Katharina Stein, a Nist Mihály és az 37 ismeretlen sírkeresztje mellé egy kisebb kőkeresztet helyzetetett el, amelyre rávésette apja nevét. Mikor kiszabadult a lágerből, férje Adam Stein és sógora Stefan Stein tetemét 1955. január 31-én kiásatta a szálláson és az Alsó-temetőbe szállíttatta őket. Az akkor már csak szinte csontokból álló tetemeket két kisméretű koporsóba helyezve, az „isterbáciak sorában” temettette el. A temetési egyházi szertartást Horváth Gyula plébános végezte el. Később a két kis kőkereszt helyén egy nagyobb síremléket emeltetett. Több év után Elisabeth Stein, Katharina Stein lánya, a két félreállított kis kőkeresztet áthelyeztette nagyapja Johann Keller kőkeresztje mellé.⁶² 1945 óta minden november 3-án gyászmisét tartanak az Alsó-temetőben az 1944-es novemberi áldozatok lelkiüdvéért.⁶³

* * *

Hogyan történhetek meg az 1944. évi novemberi események Bezdánban? Kik voltak azért felelősök, és kik voltak a végrehajtói?

Ezekre a kérdésekre a többségi nemzethez tartozó és a magyar nemzetiségű történészek, politikusok írásaiból következtethetünk.

Isa Jovanoviæ, aki abban az időben a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának szervezőtitkára volt, A forradalom szolgálatában (U službi revolucije) című 1987-ben megjelent könyvében úgy véli, hogy a katonai közigazgatás bevezetése Bácskában, Bánátban és Baranyában elhízázott lépés volt és a politikai helyzet téves felmérésén alapult. A továbbiakban elmondja, hogy a katonai közigazgatást a legmagasabb politikai és katonai vezetés is jóváhagyta. Megtörtént, hogy egyes helységeken bosszút álltak a magyarokon. Ennek végrehajtásában a katonaság is részt vett. Megjegyzi, hogy sok ártatlan ember is áldozatul esett, de hangsúlyozza, hogy a katonai közigazgatásnak a megtorló eseményekről, amikor azokat el-

⁵⁹ BPL: Halottak anyakönyve, 1945.

⁶⁰ Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

⁶¹ Nischt Jánosné Takács Erzsébet (1917) szóbeli közlése, 1999.

⁶² Stein, Elisabeth (1922) szóbeli közlése, 1996.

⁶³ Dr. Balla Ferenc: A bezdáni temető. In: Üzenet, Szabadka, 1996. 7–8. sz.

kövétték, nem volt tudomása. Véleménye szerint, a megtorlásokat egyes parancsnokok engedélyezték, sok esetben a helybeli személyek kérésére.⁶⁴

Milenko Beljanski zombori helytörténész és újságíró a Magyar Szó 1992. augusztus 2-i számában kissé konkrétan fogalmaz: „Ismeretes löttem, hogy voltak megtorló intézkedések, leszámolások, sőt a magyar nemzetiségű polgárokat gyilkolták. Ezt, egyének kövétték el, a jugoszláv népfelzabádító hadsereg egységei, valamint a titkos partizánegység, az OZNA (Népvédelmi Osztály) részlege.”⁶⁵

Mészáros Sándor újvidéki történész a Holttá nyilvánítva című könyvében közzétette az általa felkutatott, magyarelles megtorlásokra vonatkozó írásos dokumentumokat, elsősorban a halotti anyakönyvek és a holttá nyilvánítási végzések adatait. A tragikus események okairól, azok főfelelőseiről és végrehajtóiról a következőket írja: „(...) Nem volt szó bíróságok létrehozásáról, a nyomozások lefolytatásáról, a bűnösségi vád kivizsgálásáról. Mindez az OZNA hatáskörébe tartozott, amely (...) a valós (de legtöbb esetben vélt) ellenséggel minden külön eljárás nélkül leszámolhatott. (...) a helyi pártszervezetekre hárult a feladat, hogy az OZNA munkáját a legsokoldalúbban támogassák. (...) A megtorlásoknak Vajdaságban kétségkívül nemzeti jellege volt, és az áldozatok túlnyomó többségükben németek, magyarok és horvátok voltak. Ugyanígy volt azonban ideológiai jellege is, amelyeknek szerb áldozatai is voltak. Kutatásaink során ezt a tényt kétségtelenül megállapíthattuk. (...) A vérengzések részben azokon a településeken mentek végbe, ahol 1941-ben és 1942-ben is megtorlások történtek. Kivételek azonban jócskán akadnak, amelyek ékesszólóan bizonyítják, hogy kezdettől fogva a féktelen bosszúvágy kerekedett felül, párosulva céltudatossággal, amely nem csak a bűnösök megbüntetésére törekedett. Ennek igazolására a bezdáni tragédiát említenék meg, ahol a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság egyetlen bűnüst sem talált. (...) A vajdasági vérengzésekről, de a más területeken is lejátszódó tragikus eseményekről a legfelsőbb polgári és katonai vezetésnek kétségtelenül tudomása volt, mert mindezekről a népvédelmi osztály részletesen tájékoztatta Josip Broz Titot. (...)”⁶⁶

Dr. Aleksandar Kasaš újvidéki történész, 1996-ban tudományos igénnyel írt könyvet jelentet meg Magyarok Vajdaságban címmel. Elmondja, hogy a katonai közigazgatás első szakaszában a teljes magyar nemzeti kisebbséget kollaboránsnak minősítették, s emiatt úgy vélték, hogy meg kell őket büntetni. Alkalmazták ellene a gyűjtőtáborba kényszerítést, a likvidálást, sőt még arra is gondoltak, hogy a jugoszláv területről a teljes magyar lakosságot kollektívan kiűzik. A likvidáláskor és a magyarság meglakoltatása idején sajnos, személyi bosszúra is sor került, és meglakolt bizonyos számú ártatlan lakos is.

A történész arról is szól, hogy a dunai átkelés előkészítése során a Vörös Hadsereg és a jugoszláv népfelzabádító hadsereg radikális „terepisztogatót folytatott a leendő front közvetlen közelében”. Bezdán magyar ajkú lakosságát nemcsak gyűjtőtáborba vitték, fizikai és más munkát végeztek velük, hanem nagyszámú lakost is agyonlőttek november 3-án. Erre azért került sor, mert e falu lakosságáról olyan vélemény alakult ki, hogy a potenciálisan veszélyeztetheti a batinai hídfőért folytatandó katonai hadműveletek sikerességét.⁶⁷

A bezdáni novemberi események főfelelőseinek és végrehajtóinak neveit eddig még senki sem említette. De a titói Jugoszláviában megtörtént, hogy az 1944. november 3-án Isterbácról menekült emberek, az egyes társadalmi-politikai rendezvényekre érkező vendégekben felismerni vélték a megtorlásban résztvevő személyeket.⁶⁸

A történészek további kutatómunkája szükséges ahhoz, hogy fény derülhessen a tragikus bezdáni események főfelelőseinek és végrehajtóinak neveire.

Dr. Balla Ferenc–Dr. Balla István

⁶⁴ Jovanović, Isa: U službi revolucije. Novi Sad, 1987. 197–199. old.

⁶⁵ Magyar Szó, 1992. augusztus 2.

⁶⁶ Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fórum 1944–1945. I. Bácska. Bp., 1955. 22., 29., 31., 39. old.

⁶⁷ Dr. Kasaš, Aleksandar: Madjari u Vojvodini 1941–1946. Novi Sad, 1996. 9., 176. old.

⁶⁸ Maros János (1927) szóbeli közlése, 1971.

Élő hidak, városok a Duna két partján

Pozsonyban, 2001. február 15–16-án e témakörben zajlott a Duna menti tartományok és megyék kulturális-tudományos munkabizottságának 5. nemzetközi konferenciája. A résztvevő bizottsági tagok, szakemberek, politikusok, a diplomáciai testület tagjai és a sajtó képviselői által nagy érdeklődéssel kísért tanácskozást Alsó-Ausztria Tartományi Kormányhivatala, a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma, az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet rendezte, az Európai Unió interregionális programjának támogatásával, a pozsonyi Duna-parton emelkedő Dévény Szálló kongresszusi központjában. Közép-Dunántúl régió Duna menti megyéit hárman képviseltük: Komárom-Esztergom megyéből dr. Kemecsi Lajos néprajzkutató, a tatai Kuny Domokos Múzeum munkatársa és Juhász János a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal osztályvezetője. Magam, Fejér megye képviselőjeként, előadást tartottam a téma magyarországi vonatkozásairól.

Településkutatók, városépítésszek, idegenforgalmi szakemberek, de az egyszerű turisták is gyakran hasonlítják össze Budapestet Béccsel. Megállapítják, hogy a Duna domináns szerepet játszik Budapest városképében, a városszerkezet egyik alakítója. Bécs esetében a Duna epizód szereplő a városképben, a Duna-csatorna, de főként a Duna nem foglal el központi helyet. A két főváros összehasonlítása ráirányította a figyelmet a Duna-kétparti településeinek létrejöttére, fejlődésük vizsgálatára. Bécs Duna-kétpartiságának alakulásában jelentős változás az elmúlt évszázad utolsó harmadában a *Duna-torony* (1964) és a *Duna-park Központ* (ENSZ-városrész, 1979) felépítése. A folyam új medrének kialakítása, új autópálya, gyorsforgalmi utak, felüljárók, hidak, metróvonalak építése kapcsolódott ahhoz a településfejlesztéshez, amelynek révén az osztrák főváros a Duna bal partján egy új, megtekintésre méltó városrészt nyert.

Megyék a folyam két partján

De nem csupán Duna-kétparti települések, városok jöttek létre, hanem az egyházi és az állami igazgatás területi egységei között is előfordultak Duna-kétpartiak. A magyar református egyházi igazgatásban ma is létezik a Dunamelléki Református Egyházkerület, amely a Duna mindkét partján elhelyezkedő egyházmegyéket foglalja magába, püspöki székhelye Budapest. A Felső-Dunamelléki Egyházkerülethez Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont és Nógrád vármegyék református eklézsiái és lelkészei tartoztak, püspöki székhelye Somorja, Komárom, Magyaróvár és Halászi voltak. 1734-ben egyesült a Dunántúli Református Egyházkerülettel, de továbbra is a Duna mindkét partjára kiterjedt, egészen az első világháború végéig.

A magyar államigazgatás ezeréves területi egységeinek sorában Duna-kétparti vármegyék is létrejöttek, amelyekkel a néprajzi, településföldrajzi, történeti földrajzi kutatás több alkalommal is foglalkozott. Tatabányán az elmúlt évtizedben Körmenyi Géza szerkesztésében a *Paraszti élet a Duna két partján* című sorozat négy kötete jelent meg, amely magyarországi és szlovákiai magyar kutatók közreműködésével arra vállalkozott, hogy az 1920 óta a Duna, mint határfolyó által elválasztott, azelőtt kétparti Komárom és Esztergom megyék népi műveltségét bemutassa. A könyvsorozat jól dokumentálja a folyam két partjának kulturális azonosságát, azt bizonyítja, hogy a népi kultúra elemei, szálai ma is összekötik a Duna két partját.

Korábban Bátty Zsigmond pontosan e terület kapcsán érintette ezt a fontos Duna-völgyi kérdést. *Egy-két szó az Esztergom-váci Dunaszorulat emberföldrajzához* című tanulmányában Bátty felfigyelt a Duna-völgy néprajzi, kulturális jelentőségére: „Ha Középeurópa prehistóriájával foglalkozó munkákat olvasgatunk, meglepődve látjuk a hosszú Duna-völgynek,

mint természetkijelölte nyugat-keleti útvonalnak ősrégi nagy forgalmi, tehát kulturális jelentőségét. De ugyanekkor megállapíthatjuk azt is, hogy egyes szakaszai nép- és országválasztók voltak." A Duna-völgy legjelentősebb csomópontja a Kárpát-medencében az „Esztergom-váci Dunaszorulat”, ahol Szent István király Esztergomot és Vácot is püspöki székhellyé tette, jöllehet egymás tőszomszédságában vannak. Bátky észrevette, hogy a Duna-szorosban három egyházmegye (esztergomi, veszprémi, váci) és négy vármegye (Esztergom, Pilis, Hont, Nógrád) határa találkozik, de közülük – az esztergomi főegyházmegye egy kicsi területétől eltekintve – egyik sem lépi át a Duna vonalát. A Duna-szorostól nyugatra és délre viszont a kétparti vármegyék jellemzőek. Korábban Hóman Bálint történész megállapította, hogy a honfoglaló magyar törzsek előszeretettel telepedtek le a folyók szemben fekvő partjaira, a törzsek között folyó soha nem jelentett határt, ez hatással volt a kétparti vármegyék kialakulására. Győr, Komárom és Esztergom vármegye a trianoni békeszerződésig (1920), Fejér vármegye a XVI. század végéig Duna-kétparti megye volt. Hóman megállapítását Bátky azzal egészítette ki, hogy a kétparti vármegyék elsősorban olyan síksági tájakra jellemzőek, amelyek földrajzi szempontból mindkét parton hasonlóak, s ahol az átkelés nem utközik nehézségekre. Komárom és Esztergom megyék esetében rámutatott, hogy itt a folyam két partja tájrajzilag jelentősen eltér egymástól, ahol a jó átkelők (Komárom–Újszóny, Esztergom–Párkány) annál fontosabbak, minél kevesebb van belőlük. Bátky nem csupán Duna-kétparti megyéket, városokat említett, hanem a Csallóközben, Komárom megyéből számos olyan Árpád-kori községet sorolt fel, amelyeknek határa a folyam mindkét partjára kiterjedt. Ilyen községek a Duna Budapest–Mohács közti szakaszán és a későbbi történelmi korokban is előfordultak. Dunaegyháza (Bács-Kiskun megye) határának nagyobbik része a XVIII. században a Duna jobb partjára, Fejér megyébe esett. A mohácsiaknak egészen az 1960-as évekig a Mohácsi-szigeten voltak erdei és réti szállásaik, állattartásra, – majd a XIX. század második felében már – földművelésre berendezett tanyáik. A Duna-szigetekben folytatott gazdálkodás, állattartás, rétművelés, gyümölcsstermesztés gyakori ladikos átkeléssel, kompozícióval, szarvasmarha csordáknak a vízen való átúsztatásával járt együtt.

Jó átkelőhely, híd, ikerváros

Kósa László a *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* című könyvében a Duna-kétparti települések, városok kialakulásának kérdését is felvetette. Jöllehet csak Buda és Pest forrtak össze egy településsé, a hiddal összekötött Esztergom és Párkány, Komárom és Újszóny, Pozsony és Pozsonyligetfalu, a megfelelő kompozícióval rendelkező Visegrád és Nagymaros esetében is fennállt a lehetősége hasonló fejlődésnek. Komárom 1896-ban egyesült Újszónnyal, településeggyüttesüket 1920-ban a trianoni békeszerződés választotta szét. Pozsonyligetfalu 1938–1945 között Németországhoz tartozott. Nagy-Pozsony megteremtésekor, 1946-ban csatolták a szlovák fővárosához. Valójában a második és a harmadik pozsonyi híd (1972, 1983) és egy hatalmas lakótelep (*Luky*) építése után integrálódott teljesen Pozsonyhoz. Visegrád és Nagymaros Komáromtól, Pozsonytól eltérő fejlődéséről így írt Prinz Gyula: „A történelmi megmerevedett városok első hazai példája Visegrád. A Duna szurdokvölgyében, zugában elrejtett és minden átmenő forgalomtól elzárt várhegyalja, éppenszűgy, mint bal parti ikervárosa, Nagymaros völgyzugolya is, faluhelyekké lettek a honfoglalás előtti időkig visszanyúló múltjuk ellenére is.” Mindkét kisváros az 1930-as évekre üdülőhelyé vált. Visegrádon feltárták Mátyás király palotáját, de a két települést nem kötötte össze híd, és Nagymaros fölött nem épült meg a vízlépcső sem.

Budapesttől délre, egészen Újvidék–Péterváradig, illetve Zimony–Belgrádig nem találunk integrálódó, kétparti településpárokat. Kósa Lászlót ezek a tények arra figyelmeztetik, hogy a Kisalföldön keresztül haladó Duna kevésbé vagy egyáltalán nem kulturális határ, ellentétben az Alföldet a Dunántúltól elválasztó folyószakasszal. Itt a Duna jobb partja gyakran meredek, szakadékos magaspárt, ilyen Ercsinél, Rácalmásnál, Dunaujvárosnál, Dunaföldvárnál, Paksnál. Bal partján a lösztáblából 20–30 km széles sávot mosott el, ide építette üledékéből teraszát. Soltig szűk árterülettel ágyazódik be teraszába, majd árterülete kitér, Tolna alatt pedig tekintélyesen kiszélesedik. Elég egy pillantást vetni a Duna-szabályozás előtt készült XVI–II–XIX. századi térképekre, amelyek szeszélyesen kanyargó mellékágakat, ereket, mocsarakat, szigeteket ábrázolnak, közöttük az átkelés nem lehetett egyszerű. Nagyobb, állandó települések, átkelőhelyek mindkét parton, az ártéren kívüli területen épültek. Ez a magyarázata

annak, hogy az egymással szemben fekvő révátkelőhelyek települései (pl. Ercsi–Szigetújfalu, Dunaújváros–Szalkszentmárton), de még a híddal rendelkező városok is (Dunaföldvár–Solt, Bátaszék–Baja) tekintélyes távolságra vannak egymástól, ami a kétparti város kialakulását már önmagában is megnehezíti, lehetetlenné teszi. Ide kapcsolható Teleki Pál megállapítása, mely szerint folyóink nem vonzzák a települést, ezért is oly kevés rajtuk a híd. Budapesttől délre az országhatárig a meglévő kettő mellé az 1930-as évek óta nem épült új helyen Duna-híd. Az 1990-es években mindvégig vita folyt arról, hogy az új híd Dunaújvárosnál, Szekszárdnál vagy Mohácsnál épüljön-e fel. Eközben a számos meglévő mellé Budapestnél két új híd épült (Lágymányosi-híd, M0-ás körgyűrű hídja), amelyekre a megnövekedett forgalom miatt igény mutatkozott. Ugyanakkor a fővárostól délre tervezett új hidak megépítése már nem csupán helyi közlekedési, forgalmi szempontból, hanem a regionális együttműködés, a Kárpát-medencén belüli nyugat-keleti összeköttetés, az Ausztria, Szlovénia, illetve Jugoszlávia, Románia, Ukrajna felé irányuló forgalom miatt sem halasztható tovább.

Gyöngyszemek a Duna mentén

Az Európa Könyvkiadó gondozásában, 1992-ben megjelent *Duna* című könyv szerzője olasz, Claudio Magris, a Trieszti Egyetem germanista professzora, akinek – saját szavaival – szakterülete a dunai népek irodalma. Könyve egyrészt hangulatos, szellemes irodalmi, művelődéstörténeti utazás a Duna mentén, másrészt a térség jelene és jövője szempontjából sorsdöntő problémákat felvető mű. Még akkor is, ha anyaggyűjtése, megírása óta számos politikai, gazdasági, társadalmi kérdés más hangsúlyt kapott a Duna-völgyi országokban. Bár Magris hangoztatja a magyar kiadáshoz írt utószavában, hogy könyve nemcsak a Dunáról, Közép- és Délkelet-Európa földrajzáról, történelméről szól, hanem az 1980-as évek első felében megtett dunai utazásai során felhalmozott történelmi, földrajzi, sőt néprajzi ismereteit is gazdagon visszatükrözi munkája. Magris számára a Duna metafora: „az összetett és az ellentmondásosan rétegződő modern identitás, sőt mindenféle identitás metaforája, mert a Duna nem azonosítható egyetlen néppel vagy kultúrával, hiszen sok országot átszel, sok népet, nemzetet, kultúrát, nyelvet, hagyományt, politikai és társadalmi rendszert összeköt.”

A négy nyári vakációt kitöltő dunai utazás eredményeként a forrástól a torkolatig haladva elsősorban a városok (Donauesschingen, Ulm, Regensburg, Passau, Linz, Bécs, Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Budapest, Újvidék, Belgrád, Vidin, Rusze, Bräila, Galați) művelődéstörténetéről olvashatunk hangulatos leírásokat. Kiderül a könyvből, hogy a Duna-völgy korántsem egységes. Minden város egyéniség, gazdag múlttal, hagyományokkal, más-más lehetőségekkel jelenkori fejlődésüket tekintve. Belgrádig jelentős volt a német hatás a művelődés, a tudomány, a céhes ipar területén, amit Magris megfelelően hangsúlyoz. Belgrádtól a torkolatig török hatással kell számolnunk. A Duna völgyében Belgrádnál húzódik a legjelentősebb kulturális határ, a folyam itt egyúttal az Osztrák–Magyar Monarchia és a Szerb Királyság közötti határt, a reformációtól megérintett nyugati kereszténység, valamint az ortodoxiához ragaszkodó keleti egyház és a XIX. század óta a Balkánról visszavonulóban lévő mohamedán világ határát is jelentette egészen az első világháború végéig. Magris nem sejtette, hogy Duna-völgyi kutatása után néhány évvel, a délszláv háború során a kölcsönös fenyegetettség kialakításától kezdve a több százezer áldozatot követelő etnikai tisztogatásokig terjedő összecsapásokhoz jutnak el az addig csak művelődéstörténeti, néprajzi tényeként kezelt kulturális határok között élő emberek. A műveltség jobb megértésére, modellezésére, leírására használt kulturális határok a második évezred utolsó évtizedében a Balkánon ismét valódi frontonálakká váltak.

„A Duna úgy fűzi fel partján a városokat, akár a gyöngyszemeket.” – írja éppen Győr és Komárom bemutatása kapcsán Magris. Ha nem tudnánk, hogy megállapítása elsősorban esztétikai tartalmú, a Duna menti városok szépségére utal, az eddig elmondottak alapján vitába is szállhatnánk vele, elsősorban Teleki Pál említett véleményére hivatkozva. Annak igazolására, hogy az itteni városok számára az árvízmentes településterület kiválasztása, a szabályozatlan folyamom a jó átkelés biztosítása nem lehetett olyan egyszerű, mint a lányok számára a gyöngyfűzés, ismét Bátky Zsigmondot idézem: „Közvetlenül az Óregduna partján Pozsonytól Komáromig kevés község van, ezek is sokat szenvedtek az árvizektől, némelyikük idők folytán egészen vagy részben el is pusztult (pl. Körtvélyes, Doborgaz), mások beljebb húzódtak (Aranyos), az egész hosszú vonalon azonban egyetlen jelentős hely sem tudott létre-

jönni, a vízjárás szeszélyessége miatt. Egyedül Somorja jöhet itt számba, bár ez is 2 km-nyire esik a folyamtól, régi kereskedő, vásáros száraz-vámhely és szabadalmas város. Pozsony és Komárom, mindkettő a Duna bal partján, fekvésileg egymáshoz hasonló, de földrajzi helyzet tekintetében sokban eltérő két régi hely. A Kisduna mellett is feltűnően kevés községet találunk s amint látjuk, ezek egy része is a folyam egyes szakaszaira lokalizálódik, úgy hogy több helyen sok kilométernyi utat elvadult galériaerdők, vagy teleptelen rétek, és legelők közt tesz meg a folyó, akárcsak az Öregduna Gönyő és Komárom közti 25 km-nyi hosszú szakaszán.”

Pozsony és Budapest között egyedül Komárom vált Duna-kétparti várossá, amikor az állandó vashíd, az Erzsébet királyné hídja megépítése (1892) után 1896-ban az északi Komárom közigazgatásilag egyesült a déli Újszónnyel. Esztergom a vele szemben fekvő Párkánnyal soha nem alkotott ikervárost, annak ellenére, hogy a két települést 1895 óta összekötötte a Mária Valéria híd, amely 1945-ben osztozott az összes magyarországi Duna-híd sorsában: felrobbantották. Mindkét parti hídfője, pillérei csonkán érték meg az új évezredet, de most remény van arra, hogy a Magyarország és Szlovákia közötti együttműködés keretében, részben európai uniós támogatással újjáépítik. Ezt a reményt láttam megcsillanni öreg barátom, a román kori templomáról híres Esztergom megyei Bényben élő Csókás Ferenc néprajzi gyűjtő szemében. Amikor legutóbbi találkozásunk alkalmával a hídra terelődött a szó, ezt mondta: „Ha felépül az új híd, akkor majd könnyebben járhatunk Esztergomba.”

Lukács László

Az erdélyi szászok

A szászok megtelepedése és kiváltságaik a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben

Erdély történetében volt egy olyan népcsoport, amely kis lélekszáma ellenére rendkívül jelentős szerepet játszott és máig ható érvénnyel rányomta bélyegét e terület gazdaságára, művelődésére, politikájára. Aki valamennyire ismeri Erdély történetét, tudja, hogy a szászokról van szó, akik a XII–XIII. században telepedtek le ezen a tájon. Megjelenésük egyrészt a Német–Római Birodalom demográfiai és társadalmi helyzetével magyarázható. Az általános népességnövekedés, a társadalmi feszültségek, az a tény, hogy a pénzgazdálkodás tönkretette a parasztság, a kis- és középnemesség egy részét, egyes városok (Worms, Mainz, Köln, Speyer) lakossága pedig felkelt jogai érdekében, népességmozgást indított el. E vándorlás folyamán jelentős csoportok telepedtek meg a német nyelvterületől keletre eső területeken.

A szászok megtelepedése Erdélyben e folyamat keretében játszódott le. A kivándorlás szervezésében az ún. lokátor játszott fontos szerepet. Ő közvetített a letelepedésre szánt területek ura és a betelepülők között, összetoborozta a kivándorolni szándékozókat, kiválasztotta a letelepedés helyét, állatokat, eszközöket, vetőmagot szerzett, cserében pedig földet és bizonyos jogokat kapott az új területen. A telepések általában jogilag szabadok voltak, cenzust fizettek, átörökíthették birtokaikat és faluközösségekbe szerveződtek, amelyeknek élén a bíró állott. Németország területén 1103-ból, 1148-ból és 1313-ból maradt fenn olyan oklevél, amely Magyarországra kivándorolt személyekről tudósít. Az 1148-ból származó adat II. Géza uralkodásának (1141–1162) idejére esik. E korban Erdély déli határvonalát a Bizánci Birodalom fenyegette. Emiatt a király azzal a szándékkal telepítette be a Német–Római Birodalom területéről érkező „vendégeket”, hogy az országnak katonai védelmet is nyújtsanak. Ennek érdekében II. Géza Nagyszében környékéről, a későbbi szebeni, újgyházi és nagysinki szász székek területéről keletebbre telepítette a székelyeket, hogy az újonnan érkezett vendégeknek helyet adjon. A Németország területén keletkezett néhány oklevelet olyan oklevelekkel egészíthetjük ki, amelyek különböző elnevezéssel a már megtelepedett szászokat Erdélyben említik. Egy 1191-ből származó oklevél Ecclesia Theotonicarum Ultrasilvanorum-ról, egy 1192-ben keletkezett pedig omnes Flandrensens-ről beszél. Az oklevelek tanúsága szerint nem minden telepes volt német, hanem olaszok, vallonok és franciák is akadtak közöttük. Szász (saxones) elnevezésük csak 1206 után szilárdult meg, amikor II. András király három falu (Romosz,

Magyarigen és Boroskrakkó) első királyi vendégeinek (primi hospites regni) kiváltságokat adott. A bevándorlási folyamat a későbbiekben is folytatódott. 1211-ben II. András király a német lovagrendnek adományozta a Barcaság területét, akik földjüket hamarosan német telepesekkel népesítették be. Döntő jelentőségű a szászok politikai és jogi egységgé válásában az 1224. évi II. András által adományozott kiváltságlevél, az Andreamum volt, amelyet a szász történetírók arany szabadságlevélnek (der Goldene Freibrief) nevez. Az oklevél egyedülálló volt a térségben, olyan jogalkotás, amely az uralkodó és a szabad telepesek közötti jogviszonyt szabályozta és mindkettejük érdekeit figyelembe vette. Értelmében Szeben vidéke a szász közösség birtokává vált, és területén senki sem élhetett nemesi előjogokkal. Így a szászok által lakott tartomány, a későbbi Királyföldnek (Fundus Regius, Königboden) nevezett terület a kialakuló szász jogi egység kiindulópontjává vált és olyan fejlődést indított el, amely 800 éven át lehetővé tette a szász nép fennmaradását. A magyar király a kiváltságolt területet a szászok közös tulajdonának tekintette és lemondott háramlási jogáról, vagyis a kihalás vagy hűtlenség esetén gazdatlanná vált föld szabad eladományozásáról. A szászok ugyanakkor kötelesek voltak a király számára 500 katonát állítani és 500 márká adót fizetni. Az adórendszert egységes volt és a szász közösség saját tisztviselői szedhették be. Ez az adó fedezte a királyi udvartartás költségeit. A kiváltságolt terület lakói maguk választhatták papjaikat, valamint bíráikat és a szász szokásjog szerint maguk ítélezhettek. Ugyanakkor a szabad vásártartás és kereskedelem jogát is elnyerték, sőt saját pecséttel is rendelkeztek. A szászok kiváltságait a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek huszonnétszer erősítették meg.

Az 1241. évi tatár támadás alapjaiban rázta meg a szász településterületet. A veszteségek pótlására újabb telepítésekre volt szükség. Ekképp a bevándorlás folytatódott és még 1322-ben kiadott oklevél is új telepekről (novella plantatio) beszél. A bevándorlási és letelepedési folyamat csak a XIV. században zárult le. A szász nép a különböző területekről (Bajorország, Luxemburg, Közép- és Dél-Németország, Északkelet Franciaország) bevándorolt csoportok összeolvadásából keletkezett. Hasonlóképpen alakult ki az erdélyi szász dialektus, amelynek több változata is volt. Az Erdélybe települt szászok helyzete alapjaiban különbözött a többi keletre települt német népcsoportétól. Ez utóbbiak többnyire kapcsolódtak valamely formában a Német Birodalomhoz, annak peremén éltek, vagy külön államot alapítottak, mint a német lovagrend Balti-tenger melléki állama, a későbbi Poroszország. Ezzel szemben Erdély Németországtól távol feküdt és a Német Birodalomtól független Magyarországhoz tartozott.

Az erdélyi szászok társadalmának fejlődése sajátos utat járt be. A betelepítéskor és a XIII. században még oly nagy szerepet játszó gerébek (Gräfen), akik a hűbéri uralkodórétég szerepét játszhatták volna, és akik a Királyföldön kívül szereztek birtokot, fokozatosan beolvadtak a magyar nemességbe és eltűntek a szász társadalomból. A XIV. században ugyanakkor megjelentek és megerősödtek a szász városok, amelyek kiváltságokat szereztek. A szász társadalom két pilléren nyugodott: a szabad paraszton és a városi polgárságon. Az újabb kutatások bizonyították, hogy ez a társadalom nem volt homogén. Több rétegre oszlott és belső ellentétek is terheltek. Vezetőrétegét a városi patriciátus alkotta, amely gazdag kereskedőkből és kiemelkedő kézművesekből állott.

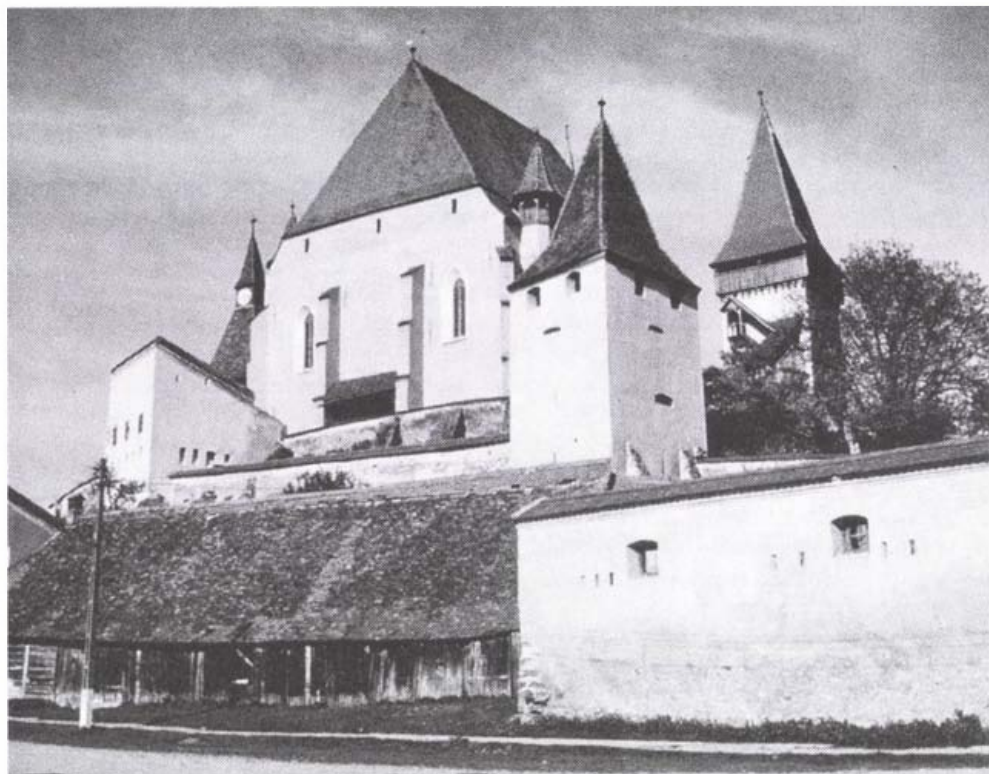
A XIV. században a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan emancipációs folyamat indult meg. 1324-ben Károly Róbert a szebeni provinciát székekre osztotta, amelyeknek királybíráit még a király nevezte ki. 1402-ben Medgyes és Selyk székjogot kapott a királybíró megválasztására, 1464-ben ugyanezt a jogot megkapta Szeben szék, 1469-ben pedig a többi szász szék is. A szász autonómia kialakulásában az 1486. év alapvető fontosságú volt. Ekkor Mátyás király kiterjesztette az Andreamum kiváltságait a Királyföld egész területére és ezzel létrehozta az erdélyi szászok önkormányzati szervét, a Szász Egyetemet vagy Univerzitást (Universitas Saxonum, Sächische Nationsuniversität), amely évszázadokra meghatározta a szász társadalom kereteit. Az Univerzitás a Hétszék (Szeben, Újegyház, Szászsebes, Sink, Segesvár, Szászváros, Szerdahely), a Kétszék (Medgyes, Selyk) és Brassó, valamint Beszterce vidéke területére terjedt ki. Az Univerzitásnak törvényhozási, bíraskodási és végrehajtói jogköre volt. Tagjai voltak a székek és a két vidék vezető tisztviselői, ezen kívül egy-két képviselő minden szék és vidék részéről. Évente kétszer, Szent György (április 23.) és Katalin (november 25.) napjával kezdődően tartotta üléseit. Szükség esetén rendkívüli üléseket tartottak. Az ülések közötti időszakban Nagyszeben tanácsa intézte a folyó ügyeket, és ő hívta össze az üléseket.

A királyföldi szászokat érintő minden peres ügyben az Univerzitás volt illetékes és a szász jogszabásokat kodifikáló, 1583-ban Báthory István által jóváhagyott szász törvénykönyv (Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen) alapján ítélkezett. Az Univerzitástól fellebbezni csak a királyhoz, később az erdélyi fejedelemehez lehetett. A jogi ügyekkel elsősorban a szebeni királybíró és a székbíró foglalkozott. Az adókvetési ügyek ugyancsak az Univerzitás hatáskörébe tartoztak. Céhek alapítását az Univerzitás engedélyezte, és megszabta a Királyföldön használatos árakat és mértékegységeket. Legfőbb képviselője a szebeni polgármester (Provinzialbürgermeister) és a szebeni királybíró volt, aki a szászok ispánja címet is viselte és a fejedelemtörvények tagja volt a fejedelmi tanácsnak. A szászok autonómiája oly erős volt, hogy törvény írta elő: a szász városokban csak németek vásárolhatnak házakat, egy szász város pedig azt is megtehetette, hogy a fejedelmet nem fogadta be falai közé. A fejedelemtörvények szász identitásában a szászok politikailag az „ország egyharmadát” alkották. Ugyanis a szász „nemzet” követői részt vettek az országgyűléseken és a fejedelem megválasztásához éppúgy szükség volt a szavazataikra, mint a magyar nemesekéire vagy a székelyekéire. Politikailag és jogilag tehát államalkotó rendet alkottak.

Természetesen a három rend között voltak súrlódások, amelyek a magyar nemesi és a szász polgári rend közötti ellentétben nyilvánultak meg. A szászok fellépése kiváltságai védelmében a három nemzet, a magyarok, a székelyek és a szászok, valamint a négy bevett vallás, a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius szabadságán alapuló államrendszer keretébe illeszkedett. Ezt fejezte ki Albert Huet (1537–1607) szász ispánnak 1591-ben az országgyűlésen Báthory Zsigmond fejedelemtől elmondott híres beszéde is: „Géza király hívott bennünket, s ezért nem vagyunk többé idegenek, hanem az ország teljes jogú polgárai; nem vagyunk jobbágyok, hanem alattvalók és kedves hívek. Kiténik ez nemcsak privilégiumainkból, hanem egyéb királyi írásokból is, melyekkel hatalmas ládákat töltöttünk meg, hogy a városházán a magunk becsületére és utódaink emlékeztetére megőrizzük őket. (...) Azt mondják, csak vendégek vagytok, jövevények, nem pedig harcosok, az ország védelmezői. Erre én azt felelem: való, hogy vendégek voltunk, de éppen ezt tartjuk tisztességünknek.” Az Andrianum előírásai szerint a szászok kötelesek voltak katonákat állítani a királyi seregébe, a fejedelemtörvények pedig minden szász szék és város bizonyos számú darabontot adott a fejedelmi seregbe. Ugyanakkor a szász városok erődítményei és a szász parasztvárak, vártemplomok jelentősen növelték az ország véderejét. Ellentétek nyilvánulhattak meg a fejedelmi hatalom és a szászok között abban az esetben, ha a fejedelemtörvények az ország alkotmányos rendjét és ezzel együtt a szászok kiváltságait nem tartotta tiszteletben. Ekképp Báthory Gábor 1610-ben elfoglalta a szászok székvárosát, Nagyszébet és a város tanácsát fogságra vetette. Ezért a szász történetírók Báthory Gábort többnyire dühöngő zsarnokként ábrázolja. Ezzel szemben Bethlen Gábor, aki tiszteletben tartotta a szászok kiváltságait, a legfőbb erényekkel felruházott fejedelemtörvényként jelenik meg. Róla írja Georg Kraus: „Isten adjon az országnak hozzá hasonló uralkodót és hatalmasságot. Igazi atyja volt hazájának. Virágzása teljében hagyta hátra Erdélyt és szebbé tette, mint amilyenek találta.”

A humanizmus, a reformáció és a szászok

A XV. és XVI. század az erdélyi szász városok nagy gazdasági fellendülésének kora volt. A megerősített városok falai mögött virágzását élte a kézművesség. Szeben és Brassó Erdély fegyverkovácsainak központjává vált, ahol a XV. század közepétől tűzfegyvereket is előállítottak. Mátyás király korában virágzása tetőpontját érte el az aranyművesség, amelynek a királyi udvar is megrendelője volt. A nagyszébeti Mária templomnak 1442-ben 51 aranykelyhe, számos aranyból készült feszülete, szentségtartója és füstölője volt. Nagyszébetben 1550-ben 48 szűcsmester dolgozott, Brassóban 1424–1528 között pedig 273-at említettek. 1501–1502-ben a cipésmesterek céhébe 111 új tagot vettek fel. Brassó, Szeben és Beszterce a távolsági kereskedelem központjaivá váltak. Nemcsak a Havasalfölddel és Moldvával állottak kapcsolatban, hanem a Közel-Kelettel, az Adriával, Krakkóval, Lemberggel, Budával, Béccsel, a németországi és flandriai városokkal. Egyes távolsági kereskedők óriási vagyonokat halmoztak fel. Johannes Kyllow brassói kereskedő 1503-ban 150 000 forint (egy brassói patríciusház ekkor néhány száz forintba került) értékű kereskedelmi forgalmat bonyolított le, a szebeni Peter Haller pedig csupán Nürnbergben fantasztikus összegnek számító 14 500 aranyforintot helyezett el készpénzben és I. Ferdinánd királynak 20 000 forintot adott kölcsön. Ez a rendkívüli

Berethalom (Birtihalm). Háromszoros erődfallal (XV. sz.) későgotikus szász erődtemplom (Horváth Zoltán György felvétele)

gazdasági fellendülés és a városi polgárság megerősödése tette lehetővé, hogy – az erdélyi szászok e korban az erdélyi kultúra országos jelentőségű tényezőivé válhattak.

A szászok kulturális téren a következőkkel járultak hozzá Erdély fejlődéséhez:

- A reformáció átvétele és elterjesztése a szászok soraiban indult meg. A németországi városokkal és szellemi élettel való kapcsolataik, és főleg wittenbergi tanulmányaik révén Luther tanai Brassóban és Szebenben is gyorsan elterjedtek. Hieronymus Ostermayer brassói orgonista tudósítása szerint 1542-ben Brassóban a pápista misét a lutheránus istentisztelet váltotta fel. A reformáció bevezetése és a humanizmus elterjedése a szász kultúra legjelentősebb egyéniségének, Johannes Honterusnak (1498–1549) a nevéhez fűződik. 1543-ban adták ki Brassóban Reformációs könyvecskéjét (Reformationsbüchlein), amelyben lefektette az evangélikus hitvallás alapjait. A könyvecskét elküldték Luthernek és Melanchtonnak, akik elismerőleg nyilatkoztak róla. 1543-ban Melanchton előszavával Wittenbergben is megjelent. 1544-ben Honterust Brassó plébánosává választották és a reformációs mozgalom az egész Szászföldre kiterjedt. 1547-ben kiadták az Összes erdélyi német egyházi rendtartását (Kirchenordnung aller Deutschen in Seibenbürgen). E szabályzatot a Szász Univerzítás 1550-ben elfogadta és a Szászföldön egyetemes érvényűvé nyilvánította. Ezzel létrejött a szász evangélikus egyház, amely a szászok nemzeti egyházává lett és a következő évszázadokban jelentős szerepet játszott identitásuk megőrzésében.

- A XVI. század legjelentősebb szellemi áramlatának, a humanizmusnak az elterjedése Erdélyben egybeesett a reformációval. A humanizmus meggyökerezésében a szászok gazdasági lehetőségeik folytán különösen jelentős szerepet játszottak. A szász humanizmus a magyarral párhuzamosan, azzal szoros kapcsolatban fejlődött és legjelentősebb képviselői Stephan Tieröchsel (Taurinus), Adrian Wolphard, Johannes Sommer, Christian Schesäus, Jakob Piso,

Johannes Honterus, Walentin Wagner egész Európában ismertek voltak. A XVI–XVII. században a humanizmus és a reformáció talaján kivirágzott szász kultúra a következő területeken alkotott maradandót:

* *Iskoláztatás.* 1543-ban Honterus megalapította a „Studium Coronense”-ét. A brassói gimnázium számára kidolgozott iskolatörvénye (Constitutio Scholae Coronensis) mintául szolgált valamennyi szász gimnáziumnak és évszázadokig érvényben maradt. Ebben a korban minden szász városban és faluban működött iskola. A szász iskolarendszer a németországi oktatáshoz illeszkedett. Ez lehetővé tette, hogy a szász ifjak németországi egyetemeken folytassák tanulmányaikat.

* *Könyvnyomtatás.* Az első szász nyomdát 1529-ben Nagyszebenben alapították. A hírneves brassói nyomdát 1539-ben Johannes Honterus hívta létre. A nagyszebeni és brassói nyomdában latin, görög, német, magyar és román nyelvű könyveket nyomtattak, melyeknek nagy része bekerült az európai kultúra vérkeringésébe.

* *Tudomány.* Az erdélyi szász tudomány Johannes Honterus grammatikai, földrajzi és csillagászati munkái következtében bekerült az európai tudományos élet élvonalába. Latin nyelvtanát (De Grammatica libri duo) Európa valamennyi iskolájában használták és 14 kiadást ért meg. Világleírását (Rudimenta Cosmographica), amely a kopernikuszi világszemléletet terjesztette, negyvenszer adták ki Európa különböző városaiban. 1542. évi kiadásához 16 térképet is csatoltak, amelyeket Honterus maga metszett. 1532-ben adta ki Baselben híres Erdély térképét, amely hozzájárult a tartomány ismertté tételéhez Európában.

* *A történetírás a szász közösség egyik legjelentősebb önkifejezési formája volt.* A történetírói munkák sokasága szinte hihetetlennek tűnik a mai kutató számára. A XVI. század legjelentősebb humanista történetírója Christian Schesäus (1536–1585) volt. Fő műve a Mohács utáni Magyarország romlásának szentelt Ruinae Pannonicae című eposz. Schesäus művét általános hungarus-pannon szemléletmódban írta. A többi magyarországi humanistához, Forgách Ferenchez, Verancsics Antalhoz, Oláh Miklóshoz hasonlóan magát a magyar királyság, a gens panonica tagjának tudta. A XVII. század történetírói azonban Georg Kraus (1607–1679), Johann Tröster (?–1670) és Lorenz Töppelt (1641–1670) a kortárs erdélyi magyar történetírókhoz hasonlóan transzilvánusok voltak és az eseményeket az erdélyi fejedelemség szempontjából ítélték meg.

* *A német nyelv fokozatos térhódítása.* Ebben a korban a Szász Univerzitás hatóságai és a szász városok egymás közötti levelezésüket mindinkább németül bonyolították. A szász történetírás kezdett áttérni a latinról a német nyelv használatára. Michael Weib (1569–1612) brassói bíró feljegyzéseiben a latint és a németet felváltva használta, Georg Kraus és Johann Tröster pedig németül írták meg műveiket. Kísérlet történt az erdélyi szász nyelvújítás irodalmi nyelv szintjére emelésére is.

* *Az építészeti és a művészeti terén* alkották a szászok azt, ami talán a leginkább látható és érzékelhető. A szász városok terei, a szász falvak szabályosan futó utcái, a román és a gótika stílusában épült templomok Erdély építészeti rendszerének jelentős részét alkotják. Olyan épületek, mint a kisdisznói és nagyszíki románkori templomok, a segesvári, a szászsebesi, a nagyszebeni gótikus templomok és a nemrég restaurált ugyancsak gótikus brassói Fekete-templom európai, főleg közép-európai mértékkel mérve is kiemelkedőek. A szász vártemplomok rendszere pedig olyan kultúrtájat alkot, melynek jellege egyedülálló Európában.

A szászok a Habsburg uralom korában

A XVII. század végén az Erdélybe bevonuló Habsburg csapatokat a szászok nem fogadták osztatlan lelkesedéssel. Míg Nagyszeben minden további nélkül befogadta a császári sereget, Brassó kézműves polgársága 1688-ban fellázadt, saját patrícius nemzetségekből álló vezetését fogságra vetette, és megtagadta a császáriak bebocsátását a városba. Nem tudták ugyanis elképzelni, hogy idegen kézre kerüljön általuk épített városuk, ahová eddig a fejedelem bebocsátását is megtagadhatták. Caraffa és Veterani tábornokok seregei rohammal foglalták el Brassót. Az ezután a Habsburgok által kivetett hadiadók pedig tönkretették Erdély szász lakosságát.

1691-től másfél száz évig a Diploma Leopoldinum határozta meg Erdély igazgatását. A Diploma fenntartotta a három nemzet és a négy bevett vallás rendszerét. A Habsburgok ké-

sőbb Erdélyt Nagyfejedelemséggé nyilvánították. A fejedelem tisztét a Habsburg uralkodó töltötte be. A szászok megőrizték önkormányzatukat és a Szász Univerzitás a továbbiakban is fennmaradt. A Habsburgok a *divide et impera* politikáját alkalmazták és kihasználták a magyar és a szász rend közötti ellentéteket. Ezt az intrikákkal teli korszakot jellemzi az is, hogy az erősen Habsburg-párti Sacks von Harteneck (1664–1703) szász ispánt a szebeni tanács 1703-ban halálra ítélte és kivégeztette, a Habsburg kormányzat pedig nem tett semmit híve megmentése érdekében. Az 1703–1711 között zajló kuruc–labanc háborúban Nagyszében és Brassó a császáriak erőssége maradt. Rákóczi 1704-ben kiáltvánnyal fordult a szászokhoz, de ők a továbbiakban is a császár hűségén maradtak. A harcok és az azt követő pestisjárvány súlyos pusztítást okoztak a Királyföldön is. 1709-ben az egykor Segesvárt lakó 1000 családból csak 200 volt életben.

Mária Terézia és II. József korszakának legjelentősebb szász politikusa Samuel Brukenthal (1721–1803), erdélyi ügyekben Mária Terézia bizalmas tanácsadója, 1776-tól az erdélyi udvari kancellária elnöke, 1777-től 1787-ig Erdély gubernátora volt. Az általa Nagyszébenben alapított könyvtár és múzeum ma is Erdély egyik legfontosabb gyűjteményét őrzi. A szász rend és maga Brukenthal akkor kerültek ellentétbe a Habsburg kormányzattal, amikor II. József bevezette az abszolutizmus kiépítését célzó reformjait, amelyek a szászok kiváltságait is érintették. II. József elismerte a Királyföldön lakó románok polgári jogait és bevezette a concivilitás rendszerét, megszüntetve ezzel a szászok kizárólagos házvásárlási jogát (1781), lefoglalta a szász natio vagyonát (1782), Erdélyt 11 vármegyére osztotta (1784), megszüntetve ezzel az Univerzitást és a szász székek rendszerét. A szász natio a reformok ellen a magyarokhoz és székelekhez hasonlóan memorandumban tiltakozott. Kiváltságait akkor kapta vissza, amikor II. József visszavonta rendeleteit (1790).

A szászok 1800-tól 1849-ig

A XIX. század első évtizedeiben a szászok története is a nemzeti és etnikai ébredés kora volt. A szász rend nemzet létét egyre többen német hivatalos nyelvű területi autonómiává szerették volna átalakítani: a Királyföldet Szászfölddé tenni a szó teljes értelmében. Német etnikai identitásuk alapján önmagukat a németység részének kezdték tekinteni. A társadalom rendi-patríciusi felső rétegeit a magas jogi műveltséggel rendelkező tisztviselői kar fogta össze, az egyház és a neki alárendelt iskolai hálózat pedig az egész szász népet. A nemzeti ébredés kora a művelődés rendkívüli fellendülését hozta magával. Kialakult a modern szász sajtó, virágzott a színházi élet, fejlődésnek indult a történettudomány, az irodalom és a folklórkutatás. Ekkor alakult meg az Erdélyi Szász Honismereti Egyesület (Verein für Siebenbürgische Landeskunde), amelynek az elkövetkezendő száz évben oly jelentős szerepe volt a szász történet- és természettudomány fejlődésében. Az első kísérletet az Egyesület megalapítására Johann Filstich (1753–1836) történetíró tette meg, amikor kidolgozta annak tervét. A társaság létrehozása céljából az első ülést 1840-ben Medgyesen tartották, de a tulajdonképpeni megalakulásra a Magyar Erdélyi Múzeum Egyesület létrejöttét megelőzően 1842. május 8-án Segesváron került sor. Jóllehet az Egyesület elsősorban a szász tudományosságot képviselte nemzetiségi, vallási vagy politikai korlátok nem érvényesültek és az üléseken az erdélyi tolerancia szellemében magyarok (gróf Kemény József, Brassai Sámuel) és románok (George Barițiu) is részt vettek. A cél nemcsak a tudományok fejlesztése volt, hanem az elért eredmények népszerűsítése, a szász lakosság kulturális színvonalának emelése, a honismeret és ezáltal a hazaszeretet erősítése. Elnöki tisztét olyan neves szász tudósok, főleg történészek töltötték be, mint Joseph Bedeus von Scharberg (1842–1869), Georg Daniel Teutsch (1869–1893), Friedrich Teutsch (1894–1932). Az Egyesület idegen tudósokat, például Georg Weinrichet, a Bécsi Tudományos Akadémia titkárát, Georg Waitzot, a Monumenta Germaniae historica elnökét, Rudolf Virchowot, Thomas Mommsent és másokat vett fel tiszteletbeli tagként sorai közé. Az Egyesületnek két jelentős folyóirata volt, az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde és a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, amelyek ma is nélkülözhetetlenek Erdély történetének kutatásában. Ugyanakkor jelentős könyvkiadási tevékenységet is folytatott. Gondozásában jelent meg az erdélyi szász nyelvjárás szótára, Franz Zimmermann (1850–1935) közéletében a többkötetes szász oklevéltár, 1862–1864-ben pedig a Bécsi Császári Tudományos Akadémia és az egyesület közös kiadásában Georg Kraus Erdélyi krónikájának eredeti szövege. Az 1947-ig működő (ekkor a román kommunista rendszer megszüntette) Egyesületnek köszönhetően emelkedett a szász történettudomány világszínvonalra, amely megfelelt a legmagasabb szakmai kritériumoknak. A szász

művelődési élet jelentős alakjai voltak még a főleg pedagógiai munkásságáról ismert Stephan Ludwig Roth, Joseph Marlin, Daniel Roth, a Morvaországból származó Anton Kurz és a porosz származású Leopold Max Moltke, aki az őt befogadó honfitársai kérésére megírta Erdély dalát, amely Johann Lukas Hedwig megzenésítésében a szászok néphimnuszává lett. Hogy a magyar olvasó is megismerhesse, idézzük két szakaszát:

Siebenbürgen, Land der Duldung,
jedes Glaubens sichrer Hort!
Mögst du bis zu fernen Tagen
als ein Hort der Freiheit ragen
und als Wehr dem treuen Wort.

Erdélyország, türelem-föld,
minden hitnek tábora!
Óvd meg hosszú századokon át
fiaidnak szabadságjogát,
s légy a tiszta szó hona.

Siebenbürgen, süße Heimat,
unser teures Vaterland!
Sei gegrüßt in der Schöne,
und um alle deiner Söhne
schlinge sich der Eintracht Band!

Erdélyország, édes földünk,
drága jó szülőházánk!
Áldott légy örök szépségedért,
s tájaidnak minden gyermekét
egyertérés fogja át.

(Ritoók János fordítása)

A szász értelmiség kiütkereső erőfeszítései nem tudtak azonban jelentősebb politikai erővé válni, a helyi hatalom patricius birtokosaival szemben. A rendi kiváltságaihoz még mindig ragaszkodó szász vezetőréteg pedig mindinkább a Habsburg hatalommal való szövetség irányába tolódott el.

Miként köztudott, az 1848–1849. évi szabadságharc idején a nagyszabenyi szász vezetőréteg szembefordult a magyar forradalmi kormánnyal. Arra hivatkozott, hogy a magyar országgyűlés lelépett a törvényesség útjáról és nem ismeri el a szászok nemzetiségét. Súlyos sérelemnek tekintették, hogy a szász és székely törvényhatóságok élén álló főispánok a minisztérium nevezte ki, mint a főispánokat. Nem tartották kielégítő eredménynek a comesválasztás biztosítását, törvényhatóságaik és az Univerzitás fenntartását. Stephan Ludwig Roth pedig a háború és az ellentétek áldozatául esett: a forradalmi rögtönítélő törvényszék az ellenséggel való együttműködés vádjával halálra ítélte és kivégeztette. A szászoknak a Habsburg abszolutizmussal való szövetsége azonban nem volt egyértelmű. Bem Brassóba való bevonulása után ócsudott fel az ottani szász sajtó és állt ki a forradalmi eszmék mellett, Anton Kurz pedig Bem hadsegéde lett.

A szászok az Osztrák–Magyar Monarchiában

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867. évi létrejötte után a szászok 1876-ig megőrizték a középkorból örökölt autonómiájukat. Az új államhoz való viszonyukban két pártra oszlottak. Az „öreg szászok”, akik a hivatalnokokat és az egyházi vezetőket képviselték, felléptek a szász területi önkormányzat fenntartásáért. Az „ifjú szászok”, akik a kispolgárságot és a kézműveseket tömörítették, szimpátiával tekintettek a liberális Magyarországra. A Szász Univerzitást a jelenkor követelményeinek nem megfelelő képződménynek tekintették, és a szabad községek szabad államban jelszavával a közigazgatási egységek nagyobb autonómiájáért szálltak síkra. A frakció viszont egységes volt abban, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvényt meg kell változtatni, mivel a magyar nyelvnek államnyelvként való kezelésében a helyes mértéket meghaladja. A magyar kormány azonban a szászok területi autonómiáját a magyar nemzetállam elveivel és a polgári liberalizmussal össze nem egyeztethetőnek, a rendi állam maradványának tekintette. 1876-ban az országgyűlés elfogadta a Királyföldről és a Szász Univerzitásról szóló törvényt. Ennek értelmében megszűnt a Királyföld önkormányzata. A Szász Univerzitás politikai és közigazgatási jogosítványait megszüntették és olyan testületté, lényegében egy hatalmas alapítvánnyá változtatták, amely javai és a szász iskolarendszer kérdéseiben illetékes volt. Javait teljes egészében megtartotta, a magyar állam ugyanis soha egyetlen fillért sem tulajdonított el a szászok vagyonából. A szász ispán hivatali jogosítványai Szeben vármegye főispánjára, mint az állam képviselőjére szálltak át. A szászok később arra a meggyőződésre jutottak, hogy politikájuk alapvető feladata a gazdasági és kulturális fejlődés elősegítése, mert csak ezáltal látták biztosítva nemzeti létük fenntartását és megerősödését. Az 1890. évi szász gyűlés elfogadta a dualizmust, sőt a magyar állameszmét is, a nemzetiségi törvényben előírtakat pedig a szükséges minimumnak tekintette, kinyilvánította a szászok igé-

nyét az állami életben való részvételre és új gazdasági programot dolgozott ki. Az új program alapján a szász országgyűlési képviselők beléptek a kormánypártba. A magyar állam és a szász polgárság között közös érdekek alakultak ki, hiszen a szászok részesei voltak a Monarchia gazdasági fellendülésének. A kormány méltányolta a szászok együttműködési készségét, és a velük szembeni hivatalosan használhatták. Etnikai identitásukat érintetlenül megőrizhették. A román hadsereg 1916. évi Erdélybe való betörése idején a szász lakosság tömegesen menekült. Brassó hivatalai Földvárra költöztek, Nagyszeben lakóinak 2/3-a elmenekült. A szász egyház vezetése, élén Teutsch püspökkel Budapesten kapott menedéket. A román támadással szembeszálló újonnan felállított 1. osztrák–magyar hadsereg főparancsnoka pedig a szász Arthur Albert Arz tábornagy volt.

A szászok 1919-től napjainkig

A szász polgárság a Monarchia összeomlásának időszakában a hosszú történelmi sorsközösség alapján a magyar államban kereste boldogulását. 1918-ban még a Károlyi kormánnyal folytatott tárgyalásokat és a szász területek autonómiáját kívánta biztosítani. Erdélyt nemzeti autonómiából akarta felépíteni, hasonlóan Jászi Oszkár elképzeléseihez. 1919. január 8-án azonban a Szász Nemzeti Tanács az új hatalmi viszonyokba beletörődve megyesi gyűlésén kijelentette, hogy nemzeti jövője garantálását remélve állást foglal Erdély és Románia egyesülése mellett. Az erdélyi szászok azonban hamarosan csalódtak abban, hogy az új államban kedvezőbb helyzetbe kerülhet. A román politika ugyanis a németek esetében sem váltotta be gyulafehérvári ígéreteit. Az 1921. évi földreformot úgy hajtották végre, hogy a szász evangélikus egyház vagyona 55 %-át elvesztette, maradék vagyonát pedig 1937-ben felosztották az evangélikus egyház és egy román kulturális szervezet között. A két világháború között az erdélyi szászok a kisebbségi sorba került magyarsággal is keresték az együttműködés lehetőségét. 1928-ban a német kisebbség politikai pártja a Magyar Párttal kötött választási szövetséget. A magyar–szász kapcsolatok különösen az irodalom területén bizonyultak gyümölcsözőeknek. A magyar írók által kidolgozott transzilvánizmus eszmerendszer termékeny talajra talált a szász irodalom művelőiben. Különösen a Klingsor szász irodalmi folyóirat folytatott párbeszédet a magyarokkal. 1926-ban a Klingsor magyar, a Pásztortűz szász számat adott ki és szász anyagot közölt a Helikon is. Mindhárom folyóirat kölcsönösen műfordításokat tett közzé és a magyar–szász irodalmi találkozók nagy sikerrel végződtek. A két világháború közötti kor jelentős szász írói, Adolf Meschendörfer, Egon Hajek, Otto Folbarth, Heinrich Zillich, Erwin Wittstock élénk levelezésben álltak Áprily Lajossal, Makkai Sándorral, Berde Máriával, Kós Károllyal, Tamási Áronnal, Kuncz Aladárral. Kós Károly Corona címmel lefordította Adolf Meschendörfer Brassóról szóló nagyszerű regényét, a *Die Stadt im Osten*-t. Az I. világháború utáni két évtizedben az erdélyi szász identitás még érintetlen volt, Adolf Meschendörfer is még öröknek, sosem szűnőnek érezte az erdélyi szász nép létét.

Az erdélyi szász identitáson az első törést a Németországból kiinduló nemzeti szocialista ideológia elterjedése okozta az 1930-as években és a II. világháború alatt, bár a szász egyház és a polgárság hagyományokhoz ragaszkodó része megkísérelt ennek ellenállni. 1940-ben a román kormány megállapodást írt alá a hitleri Németországgal, amely elismerte a német népcsoport különleges jogait. Ezzel Németország magához kötötte a romániai német kisebbséget. Ellenállást csak az erkölcsi értékeket megőrizni próbáló egyház tanúsított. 1943-ban pedig Németország és Románia olyan megállapodást kötött, amely szerint a romániai németeket a német hadseregbe sorozták be. A szovjet csapatok előretörésekor az észak-erdélyi, Beszterce vidéki szászok német parancsra, Németország területére menekültek, a dél-erdélyiek viszont lakóhelyeiken maradtak.

A háború után a romániai németeket kollektív felelősséggel sújtották, ideiglenesen összes állampolgári jogaiktól megfosztották és még családi házaikat is elkobozták. 1945 elején a munkaképes német lakosságot – férfiakat és nőket egyaránt – a román kormány közreműködésével a Szovjetunióba deportálták, ahonnan az életben maradtak később hazatérhettek. Egy részület ugyanezekben az években a Bărăganra hurcolták. Az államosítás és a mezőgaz-

daság kollektív vizsgálása ráadásul gazdasági létalapjuktól is megfosztotta őket. Állampolgári jogukat csak 1950-ben ismerték el újra és 1956-ban a kitelepítettek visszatérhettek házaikba. A német kulturális élet az 1960-as években tért valamennyire magához. Ugyanakkor megkezdődött a Németországba való kivándorlás. 1930-ban Romániának 540 477 (szász és sváb együtt), 1977-ben 323 477 (ebből 120–130 ezer szász) német lakosa volt. 1950-től 1982-ig 130 151 német személy települt át a Német Szövetségi Köztársaságba. Az utolsó csapást a románai németekre Nicolae Ceaușescu rendszere mérte. A diktátor ugyanis olyan egyezményt kötött a német kormányval, amely szerint 10–12 ezer márká fejépen ellenében minden évben 10–11 németnek ad kivándorlási útlevelet. Az egyre súlyosbodó gazdasági, politikai és nemzeti elnyomás mindinkább gyöngítette az erdélyi szászok ellenálló képességét, és mind többen választották a kivándorlást. 1990-ben és 1991-ben, amikor már minden további nélkül kaphattak útlevelet, kb. 150 ezren távoztak. Az 1992. évi népszámláláskor 119 436 német nemzetiségű személyt írtak össze. Ebből kb. 40 000 volt szász, ugyanis 39 552-en tartoztak az ágostai hitvallású szász evangélikus egyházhoz. Számuk az azóta eltelt évek alatt is csökkent, de újabb pontos adatokat csak a 2002. évi népszámlálás fog kimutatni. A Romániában még megmaradt németiséget a Német Demokrata Fórum képviseli, amelynek egy képviselője van a parlamentben. Az erdélyi szász közösség lélekszáma tehát olyan alacsonyra zsugorodott, hogy a népcsoport már nem kelthető életre és teljes eltűnése csak évek kérdése. Németországban végzett közvélemény-kutatások szerint a tömeges kivándorlás elsődleges oka nem a gazdasági nyomor előli menekülés, hanem a német identitás elvesztésétől való félelem volt. Történelmi szempontból a szász városok és falvak kísértetiesé váltak. A falak, az épületek állnak, építők azonban nincsenek sehol. A Németországban élő szászok mindenek ellenére még mindig hazalátogatnak, akkor is, ha Erdélyben már nincsenek rokonaik. E sorok írója Brassóban szász környezetben nőtt fel. Az épületben, amelyben laktunk, a mi családunk magyar, a szomszédos öt család szász volt. Ma ugyanebben a házban lakik édesapám és még egy magyar család. A többi család román, szász egy sem maradt. A szászok 800 évig éltek magyar fennhatóság alatt Erdélyben, 50 év román kommunizmus azonban elegendő volt ahhoz, hogy eltűnjének. Vallom, hogy a szász etnikum eltűnése az egyik legnagyobb tragédia Erdély történetében. Mindaddig ugyanis egyetlen történelmi megrázkódtatás sem okozta az Erdélyt alkotó három népcsoport egyikének eltűnését. A szászok távozásával Erdély egy darabja lett oda, amely sohasem lesz pótolható.

Vogel Sándor

Válogatott szakirodalom: *Hermann Hienz*: Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen, München 1960. – Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, I–VIII. Kronstadt 1886–1926. – Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I–VII. Hrsg. von Franz Zimmermann und Gustav Gündisch. Hermannstadt, Bukarest 1892–1991. – Quellen zur Geschichte Siebenbürger Sachsen 1191–1975, Hrsg. von Ernst Wagner. Köln–Wien, 1976. – *Jakab Elek*: A királyföldi viszonyok ismertetése, I–II. Pest, 1871. – *Mika Sándor*: Weiße Mihály egy szász államférfiú a 17. századból. Bp., 1893. – *Friedrich Teutsch*: Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen, I–II. Hermannstadt 1921–1922. – *Georg Daniel Teutsch* *Friedrich Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, I–IV. Hermannstadt 1907–1925. – *Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926. – *Asztalos Miklós*: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Bp., 1928. – *Georg Eduard Müller*: Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen, Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876. Hermannstadt, 1928. – *Emil Sigerius*: Vom alten Hermannstadt I–III. Hermannstadt 1922–1928. – Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Hrsg. von Victor Roth, Bearbeitet von Theodor Müller. Berlin Hermannstadt 1934. – *Endes Miklós*: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp., 1935. – *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940. – *Szekfű Gyula*: Az erdélyi szász történetírás. Magyarságtudomány 1943. 2. 174–198. old. – *Lovas Rezső*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok, 1944. 419–462. old. – *Sárközi Zoltán*: Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848) Bp., 1963. – *Sárközi Zoltán*: Az erdélyi szászok 1848–1849-ben. Bp., 1974. – *Ritoók János*: Kettőstükör. A magyar–szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből. Bukarest, 1979. – *Johann Böhm*: Das nationalsozialistische Deutschland und die deutsche Volksgruppe in Rumänien, 1936–1944. Frankfurt am Main 1985. – Erdély története I–III. Főszerk.: *Köpeczi Béla* Bp., 1986. – Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918. Red. von Carl Göllner. Köln Wien 1988. – *Stephan Sienerth*: Beiträge zur rumänien-deutschen Literaturgeschichte, Cluj–Napoca 1989. – Lexikon der Siebenbürger Sachsen, Hrsg. von Walter Myss. Thaur bei Innsbruck 1993. – *Ernst Wagner*: Az 1992-es romániai népszámlálásról. Korunk, 1994. 4. 90–94. old. – *Othmar Kolar*: Rumänien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute, Wien Köln Weimar 1997. – *Zsolt K. Lengyel* und *Ulrich A. Wien*: Siebenbürgen in der Habsburger-Monarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich 1690–1867. Wien, 1999. – *Harald Roth*: Kis Erdély történet. Csíkszereda, 1999.

Bellosics Bálint, a néprajzkutató tanár

A bajai tanítóképző történetét kutatva talákoztam először a kiváló tanáregyeniségek között Bellosics Bálint nevével, s ezért a képző történetébe ágyazva szeretném tevékenységét értékelni. A képző alapítása Eötvös József miniszter azon elképzelésének felelt meg, hogy az új állami tanítóképzőket az ország szélein, a nemzetiségek által leginkább lakott területeken kell felállítani, ahol a „vidék magyarosodásának lesznek kovászai” (A trianoni békediktátum után ezért maradt az állami képzők nagy része az utódállamokban.)

Az első képzők 1869-ban nyíltak meg. Ezek a budai, csurgói, losonci, sárospataki, majd a következő évben, 1870-ben a bajai, dévai, lévai, máramarosszigeti, modori, székelykeresztúri, zilahi, znióváraljai, kolozsvári képzők. 1880-ig tovább bővült a számuk a pozsonyi, csongrádi, szabadkai, iglói, aradi, győri, kiskunfélegyházi és a csáktornyai állami képzőkkel.

A bajai tanítóképző 1870. október 17-én nyitotta meg kapuit hallgatói előtt, s az első tanítókat 1873-ban bocsátotta ki. A képzési idő 1881-ig három év volt, s a felvételt, a 15 évet betöltött, négy középiskolai osztályt elvégzett, növendékek kérhették 1881-től a képzési idő négy évre növekedett, majd 1823-tól 1949-ig 5 évfolyamú lett. Ezután a felsőfokúvá válásig 4+1 (gyakorló év) alatt lehetett oklevelet szerezni. Az érettségire épülő felsőfokú képzés első időszak a 3 éves akadémia jellegű felsőfokú intézet, majd 1976-tól a 3 éves főiskolai képzés időszaka. A képzési idő 1996-tól 4 évre emelkedett.

A tanítóképző története során több kiemelkedő tanáregyeniség munkálkodott a hallgatók tanítói felkészítésében (preparálásban). *Czirfusz Ferenc* történész, régész az alapító igazgató, majd zombori tanfelügyelő, *Margalits Ede* nyelvész, akinek Zomborban szobrot állítottak, 1990-ben. *Dr. Bartsch Samu* természettudós, Bellosics apósa, *Bellosics Bálint* néprajztudós, *Éber Sándor* festőművész, *Barcsai József* pszichológus, *Miskolczi Ferenc* festőművész, *Weintrager Adolf* festőművész, *dr. Richnovszki Andor* biológus – hogy a legkiválóbbakat említsem.¹ A 130 év alatt megszámlálhatatlanul sok hivatását szolgálatnak is tekintő tanítót bocsátott ki intézetünk.

Bellosics Bálint emlékét az intézmény mindig is ápolta. Kollégáim közül dr. Fehér Zoltán néprajzgyűjtő tanulmányt is írt munkásságáról. Jelen írásomban az életpálya egészét próbálok a rendelkezésemre álló forrásokból bemutatni. „Csak 49 évet élt s mégis annyit alkotott, amennyit három ember sem képes alkotni” – írja édesapjáról 1960-ban Báldy Flóra, a lánya. S hogy valójában ki volt a „markáns arcú, szúrós tekintetű, sötét hajú, bajszos, dinári típusú, nyakkendő, mandzsettás úriember” – aki a korabeli fényképekről, festményről néz velünk szembe, igazából már soha nem fogjuk megtudni. A dokumentumok az egész személyiséget soha nem tudják visszaadni.

1867. október 10-én született Rédcisen. „A plébánia irattárában található anyakönyv szerint a Belsőmajor 1.sz. alatt volt a lakásuk.”² Apja Bellosics János jómódú kisbirtokos volt és 700 hold föld bérlője az alsó-lendvai Eszterházy birtokon. Feleségének, Péntek Karolinának édesapja – mint maga írja – közönséges polánci vend szülők gyermeke volt, ki esze és tanultsága által a Szapáryak jószágigazgatójává lett és egész életén át vend vidéken (Csendlakon, Vas m.) élt.

Rokonsága falusi értelmiség, tisztviselő, ispán, főerdész. lutheránus pap. Pedagógust nem találunk családjában.

Herrmann Antalhoz, volt tanárához – majd barátjához – írt leveléből tudjuk meg Bellosics érzelmi kapcsolatait a vendekhez. Gönczi Ferenc ez irányú bírálatára válaszolva írja 1894 decemberében: „Gönczi hiába akarja dolgozatomra sütni a teljes légbőlkapottságot, mert amikor ő még Tótországbán – onnan került le – boldogította az embereket, én már akkor vend dajka ölében gögicséltem, és vend tejet szívtam, mert édesanyám maga született vend... Nekem első dalom anyám vend dala volt, s később is sokat tudtam meg tőle róluk... Atyám bérletlen a cséplést, kapálást vend napszamosok végzik, és én minden nyáron naponként 20-25 vasmegeyi zalai venddel érintkezhetem”³

¹ Eötvös József Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei 1987. 1. 7. old.

² *Tantalits Béla*: Zalaszombatfa története. Lenti, 1999. 65. old.

³ Herrmann Antalhoz írt levél. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971. 1. 181. old.

A polgári iskola 6 osztályának elvégzése után 1883-ban a már említett Budai Állami Tanítóképzőbe nyer felvételt. Itteni tanárai Király Pál és Herrmann Antal buzdították a néprajz szeretetére. 1887-ben írt levelében már ennek eredményéről szerzünk tudomást. „Fogadja tanár úr e néhány népéneket abbéli törekvésem jeléül, hogy kérését tőlem kitelhetőleg teljesíteni igyekeztem”.⁴

A tanítóképzőt azonban nem Budán, hanem betegsége miatt Csáktornyan fejezi be. 1887-ben elemi iskolai tanítóképesítőt tett a csáktornyai állami tanítóképzőben „jó” eredménnyel – olvashatjuk személyi lapján. A polgári iskola tanítóképző diákjaként újra kapcsolatba kerülhetett volt tanárával, s ettől az időtől már baráti viszonyba is kerülnek – levelei tanúsága szerint.

1890-ben polgári iskolai tanítóképesítőt tett nyelv- és történettudomány szakcsoportból „jeles” eredménnyel. Majd a következő évben kitűnő eredménnyel elvégezte az egyéves tanítóképző intézeti tanári tanfolyamot is.

Képesítése alapján segédtanári állást kap a bajai tanítóképzőben (1892), s itt működik majd élete végéig 24 éven át. 1897-től rendes tanárrá léptetik elő, majd 1913-tól haláláig igazgatója lesz a képzőnek.

Magánéletében jelentős esemény volt, hogy 1893. április 2-án eljegyezte, majd még ugyanabban az évben feleségül vette Bartsch Samunak, tudós igazgatójának a lányát, a 19 éves Flórát. Nászútra, a szülőföldre jöttek.

Leveleiből tudjuk, hogy szülőföldjén szeretett volna állást kapni, még mielőtt Bajára került volna. A minisztériumban is járt állása ügyében, mégis Bajára kapott kinevezést.

„Nem tudjuk, hogy a korabeli tanügyi igazgatás felelősségérzetének, vagy a véletlennek köszönhető az, hogy a soknemzetiségű Észak-Bácska központjába került, ahol a tanítójelöltek jó része vegyes lakosságú területekről verbuválódott. Beszélt a hazai délszláv nyelveken és németül is, így a magyar néprajzi kérdéseken kívül megismerhette azt itteni nemzetiségek népi kultúráját is. „Bajára történt kinevezésemre nem mertem számítani pesti utam után. Azóta bajai ember vagyok, megszoktam a várost, környezetét, és meg is szerettem... A másik, ami Baját és vidékét vonzóvá teszi, az a körülmény, hogy nem csak Zalában volt alkalmam három nemzetiség életét megfigyelni, hanem Baján is. Van itt magyar, német, bunyevác, sőt nem messze sokac is.” – írta egyik levelében.⁵

Családi élete is teljesen a városhoz kötött. Házasságából hét gyermek született. A legkisebb három éves korában meghalt. Az öt fiút és lányát ábrázoló 1909-ben készült fényképen látjuk a fennmaradt családot. Lánya Báldy (Bellosics) Flóra örökölte édesapja érdeklődését és pedagógusként Baja-vidéki néprajzi és honismereti anyagot gyűjtött. Bálint Kossuth-díjas állattenyésztő és professzor Gédöllön, János okleveles gazda, László városi főkertész, Imre főagronómus, Pál katonatiszt lett.

Életének alakulását 1913-tól nagyban befolyásolta betegsége, de beteg tüdővel is tovább dolgozott. Flóra lánya által írt megemlékezés szerint: „Elmondhatjuk, hogy a falu népműveléséért áldozta fel életét. Korai halálának oka egy ilyen téli kiutazásnál való megfázás volt. A világháborús évek pihenő nélküli megfeszített munkája mellett nem vett magának időt a gyógykezelésre. Beteg tüdővel, beteg gégével, emberfeletti erővel végezte jóformán segítség nélkül az igazgatói teendőket, helyettesítve a hadbavonult kartársait is. Mire a család, az orvosok pihenőre tudták kényszeríteni, már késő volt.”⁶ 1916. június 15-én este halt meg a tanítóképző intézetben levő lakásán.

Tanári működése kezdetén könnyen beilleszkedett környezetébe. Kollegái, tanítványai szerették, ő pedig lelkesen belevetette magát a mindennapi munkába. „Az intézetnél végzett mellékes alkalmazása, intézetben kívüli foglalkozása a személyi nyilvántartás szerint: Tanártestületi jegyző, az önképzőkör elnöke, internátusi felügyelő, a tanári- és ifjúsági könyvtár őre, osztályfőnök.”⁷ 1894-ben levélben panaszkodik volt tanárának: „Az ethnografizálás most csak úgy lehetséges, ha éjjeleimet rabolom meg. Leírom egy napi dolgomat; ilyen mind. Reg-

⁴ Herrmann Antalhoz írt levél. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971. 1. 178. old.

⁵ *Bánáti Tibor*: Bellosics Bálint 1896–1916. Bajai arcképcsarnok. Türr István Múzeum 1996. 34. old.

⁶ Báldy Flóra visszaemlékezése. Géppel írt kézirat.

⁷ Személyi adatlap.

gel 6-kor a felkelésnél vagyok jelen, aztán megnézem rendes e az ágyazás, 2-8-kor a reggelinél van dolgom, 8-12-ig előadás, mert heti 18 órám van, 12-kor ebédelni kell, délután az irodában vagyok, mert apósom nem írhat egy sort sem, 6-7-ig egy óra az enyém, 7-kor vacsora, ezután dolgozatot javítok. Így megy ez napról-napra.”⁸ A mindennapi szükséges munka mellett még arra is jut ideje, hogy az általa németből átültetett színdarabokat tanulóival színre vitesse, s a távolabbi falvak kultúrájának megismertetésére kirándulásokat szervezzen.

Egyik március 15-én elmondott beszédében hallgatóihoz, mint jövődöbéli népnevelőkhöz, néptanítókhoz szól. A szabadság, egyenlőség, testvériség hármasság jelszava közül a szabadság igazi értelmét a szellem szabadságában látja. A néptanító feladata, hogy példát mutató neveljen arra, hogy a tanulás, a haladás tere a nemzet minden tagja előtt szabad. „S hogy mindezt tehessék ismerjék meg e szabad nép gondolkodásmódját, lelki életét, mert a tanítónak ismernie kell a népet, mint gazdának a termőföldet, növényei életét és az éghajlatot. De mikor megismerni iparkodnak, tartsanak a gyöngyhalással, aki nem a tengerfenék iszapjára ért, hanem a gyöngyért merül alá.”⁹ A nép ismerete nélkül nem valósulhat meg a nemzeti szellem érvényesülése, mert minden népnél külön egyénisége van, mint az egyes embernek, s erre tekintettel kell lennie minden nevelőnek. Ugyanezt a gondolatot fejtje ki az 1898-ban írt rövid tanulmányában „A nemzeti szellem érvényesülését kívánjuk minden alkalommal és minden téren, mert érezzük, hogy e szellem őserőkként ható sajátosságai nemzeti létünk feltételei, mert tudjuk, hogy csak az élesen kiváló nemzeti egyéniség értékes a nemzetre és az emberiségre nézve.”¹⁰

A nemzeti szellemet történelmi szempontból vizsgálva úgy értékeli, hogy az a történelmi fejlődésnek eredménye, s a nyelvben, az ősi vallásban, az ősi szokásokban és az intézményekben megnyilatkozó néplélekben gyökerezik.

Hiányolja, hogy a tanulók nem kapnak elég ismeretet az igazi néptanítói munkához, mert nem ismerik eléggé a környezetet, amelyben a tanultakat kellene hasznosítaniok.

Tanítványai megérezhették, hogy nem szólamokat hangoztat, hanem ő is elvei szerint él. Tanítványait szerette, és bekapcsolta őket a népelet kutatásába, a gyűjtőmunkába is. Kutatóútjai során meglátogatta a tanítójelölteket, megfigyelte tevékenységüket, életüket. „Tanítványainak mindig szerető szívé, megértő tanára, atyai jóakarója volt. Nem volt a sok száz tanítványa között olyan, aki ne gondolt volna csak hálával és szeretettel rá. Született pedagógus volt tele emberszeretettel és birtokában a legfőbb nevelési eszköznek, a példamutató életnek.”¹¹

Véleménye szerint a tanítóképzőnek olyan szakiskolává kell válnia, hogy ennek a feladatnak megfeleljen. S az innen kikerülő népkisiskolai tanítóknak arra kell törekedniük, hogy az ország népessége öntudatos, s a szociális szellemtől áthatott, tiszta látókörű, haladni vágyó harcosa legyen Magyarország érdekeinek.

Tudásának állandó fejlesztésére is törekedett, hogy tanári munkájának minél jobban megfeleljen. A nyári szünetekben továbbképző tanfolyamokra járt, 1908-ban Jénában pedagógiai, történelmi, szociológiai előadásokat hallgatott. Nyelvismeretéről a személyi nyilvántartásból tájékozódhatunk. Észert a magyaron kívül jól beszél és ír németül és vendül. De tudjuk, hogy a többi délszláv nyelv használatában is jártos.

A mindennapi tanári munkájától elválaszthatatlan tudósi tevékenysége. Barcsai József a pedagógiai cél és a tudományos haszon összekapcsolódását látja Bellosics életművében megvalósulni: „Érdemei különösen nagyok az ethnographiai tudomány művelése terén. Életének nagy és sikereiben gazdag vállalata volt az, hogy korán megnyilvánult hivatás-érzettől vezetve azok sorába állt, akiknek törekvése a népet kiemelni az ismeretlenség homályából, kikutatni a nép külső és belső jellemvonásait. S tette ezt fáradhatatlan bűvárkodással, ritka megfigyelő képességgel történő önálló kutatásokkal, a hazai és külföldi irodalom tanulmányozásával, mely munkálkodásával elért eredményeivel e szaktudomány művelői körében az elsők közé küzdött fel magát.”¹²

⁸ Herrmann Antalhoz írt levél. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1971. 180. old.

⁹ A tanító és a néprajz. A Bajai Tanítóképző Értesítője 1895/96. 5. old.

¹⁰ Értesítő 1898/99. 5. old.

¹¹ Báldy Flóra visszaemlékezése.

¹² Barcsay József Értesítő 1926/27. 7. old.

A tudományos kutatás lényegének szinte költői megfogalmazását adja a Turisták lapjában Alsó-Lendva és vidéke címmel megjelent kis tanulmányában. „Aturistának, kit csak a természet szépsége csal vándorútra... kit a messzelátás gyönyörködtet: ki előtt a nép csak azért érdekes, mert gunyhóban él, juhtúrót, szeszélyes kristályt kínál, s együgyü éneket dall; annak nem ajánlom e vidéket. De aki avatott, ki észre veszi e halmos völgyestáj egyszerű bájjait, ki mindennek előtt érdekeli népe; mint vette fel a vidék formáját a reá települő emberanyag, a három szomszéd népcsoport miben különbözik egymástól, miben hasonlít egymásra, miben hol tűnik szembe az egymásra gyakorolt hatás, ki szereti kutatni dalaiban meséiben érző és képzelő erejét a szólásmódokban észjárása sajátosságait, a közmondásokban okosságát sőt bölcsességét; ki a mondák s helynevek történelmi tanúságát nem veti meg; az Kánaánba jő...”¹³

Az érzelmi kötődés a tájhoz és a rajta élő emberekhez végigvonul egész etnográfusi munkásságán. Első munkáját a Csáktornyan megjelenő Muraköz című hetilap közli 1888. szeptemberében. Elbeszélésnek nevezi az öreg, nyakas *Dancs Ádám életrajzát*. Az 1902-ben a Néprajzi Értesítő a *Halászó hetési ember* néprajzi alakját jelenteti meg.

A tudós tanár a néprajzot nem akarja tantárggyá tenni. Azt vallja, hogy a néprajzi szemléletnek át kell hatnia az egész tanítóképzést. Ahogyan a *Tanító és a néprajz* tanulmányában írja: „A nemzeti szellem érvényesülésének módja, hogy az ifúságot a nemzeti érzés-gondolkodás és cselekvés-módjába (ethoszába) kell bevezetni, s hogy a nemzeti ethoszt az egyének ethoszává változtatja, úgy hogy a művelt világ szellemi közösségéből az ifjút ki ne szakítsa...”¹⁴ Ehhez azonban szükséges, hogy alapvetően tájékozott legyen a tudományban.

Több munkájában foglalkozik a néprajztudomány alapkérdéseinek tisztázásával. A már említett munkájában Katona Lajos meghatározását idézi, mely szerint a néprajz, néptan „a nép testi-lelki tulajdonát, a népszellem minden rendű nyilatkozatát és a népelet összes alaki és anyagi jelenségeinek rengeteg tárhalmazát felölelő, szóval a népismeretet rendszeres egészbe foglaló elvek és törvények megállapítására vezérlő tudomány, melyet a görög ethnográfia vagy gyakran ethnológia szókkal neveznek meg...”¹⁵

Ezután kifejti, hogy az ethnográfia fogalomkörében a népelet anyagi (lakás, ruházat, táplálkozás, foglalkozás...) szokásait vizsgálja az ethnológia a szellemi kultúra kincseit tárja fel. A folklór (a néptudat, a népről való tudás) újabb fogalma elsősorban a hagyományokat, a hagyományokhoz kötött alkotásokat, hiedelmeket, sajátos gondolkodást. A népek magyar nép mellett a hazánkban élt és élő nemzetiségeket is meg kell ismernie a tanítónak, mert csak így lehet a különbségeket felismerni, s a nemzetegység törekvéseit is figyelembe venni.

A kutatók munkáját megkönnyítendő Útmutatót állít össze a néprajzi tárgyak gyűjtésére 1907-ben. Ez az útmutató véleményem szerint ma is használható. Ebben is a néprajz fogalmát tisztázza elsősorban. Tudomány amely az emberiség természetes szövetkezéseinek, csoportjainak (törzsek, népek, rasszok életét tanulmányozza. Személyes tapasztalás útján írja le az életviszonyokat szokásokat, hiedelmeket, sajátos gondolkodást. A népek csoportok egyező tulajdonságait az összehasonlító néprajz, az ethnológia vizsgálja.

Tudományos kutatómunkájának eredményét több mint száz írása őrzi. Tanulmányai cikkei az Ethnográfiaiban jelentek meg, amelyeket sokszor saját maga illusztrált. A tanítóképző Értesítőiben jelenik meg *A gyermek a magyar néphagyományban* című tanulmánya, *A Osztrák–Magyar Monarchai* írásban és képben c. sorozat közli *A zala- és vasvármegyei vendekről* szóló írását. A Magyarország vármegyei és városai sorozat Bács-Bodrog megyei kötetében a magyarokról és a bunyevácokról ír.

Befejezésként a néphagyomány gyűjtésének fontosságáról írt véleményét idézem: „A hagyomány az előjáró generációk felgyülemelő, a ránk öröklődő tapasztalatainak veleje. A hagyomány tehát nem jelent konzervatív veszteglést, a hagyomány nem egyértelmű a maradiassággal, mert újabb és, újabb emberöltők modern korszerű tapasztalataival újászületik.”

Dr. Rác-Fodor Sándor

¹³ Turisták Lapja IV. évf. 7. sz. 199. old.

¹⁴ A tanító és a néprajz. 1895/96. 1. old.

¹⁵ Ugyanott 5. old.

Az újkori Alpár benépesedése

A Tisza jobb partján fekvő Alpár¹ középkorvégi, koraiújkori népe a XVI. század vége, XVII. század eleje körüli időszakban kényszerült lakóhelye elhagyására a török kor háborús viszonytagjai következtében. A pusztai létbe fordult falu hajdani határát a XVIII. század második évtizedéig kecskeméti gazdák bérelték. A váci püspök földesúri fennhatósága alá tartozó Alpár újránépesedése 1727-ben indult meg. 1768-ban, amikor a falu bírái Mária Terézia kilenc kérdőpontjára adott válaszaiban a falu benépesedésének kezdetét igyekeztek meghatározni, a következőképpen fogalmaztak: „Ha jól emlékezünk 1727-ik Esztendőben kezdődött ezen helység szállódni”.² A falu „megszállásának” időpontját tekintve az első lakosok leszármazottainak emlékezeténél még megbízhatóbb adatot tartogatnak az 1728. évi országos összeírás lapjai, ahol az összeírók feljegyezték: „Possessio haec ab uno anno Impopulari cepta est” (E falu egy éve kezdett benépesülni).³

Alpár újránépesedésének 1727-ben megindult folyamata a Duna-Tisza közti észak-déli irányú népmozgás szervezetlen, spontán migrációs vonulatába illeszkedik be. A falu lakossága fokozatosan szivárgott be a legkülönbözőbb irányokból. A migrációs irányok, a betelepült lakosság származáshelyének kiderítése közismerten nehéz, apró adatok sokaságának összegyűjtésével és elemzésével járó vállalkozás, amely az alaposág és megfelelő tudatosság mellett nem kevés kutatói szerencsét is igényel. A népesedéstörténet lehetséges forrásai közül a következőkben elsősorban három forráscsoport, az állami és földesúri összeírások, az egyházi anyakönyvek és az úriszéki perek alkalmával felvett vallomások adatai alapján kíséreljük meg a Tisza menti falu népesedési folyamatainak felvázolását.

Alpár népessége a XVIII. századi összeírások tükrében

Az általunk vizsgált település népességszámának XVIII. századi változásai vonatkozásában különféle állami és földesúri összeírások állnak rendelkezésünkre, amelyek rendeltetésüknél és jellegüknél fogva általában nem alkalmasak az népesség egészének vizsgálatára, ám nagyjából érzékeltetik a népesség változásának főbb irányzatait.

Az újjászületett Alpár lakóinak első számbavételére 1728-ban, az országos összeírás alkalmával került sor. Ekkor 15 szabadon költöző jobbágy családfőt, és egyikük háztartásában egy ugyanazon kenyéren élő házas fiút írtak össze.⁴ Pest megye kecskeméti járásnak 1732-ben elkészített dikális összeírásában már 23 jobbágy- és egy zsellércsalád fejének nevét örökítették meg.⁵ A váci uradalom 1734. évi összeírásának alpári lapjain 41 családfő szerepel.⁶ Az 1735-ben készített dézsmalajstromon 45, a következő évben 39 nevet jegyeztek fel.⁷ Egy bizonytalan datálású, valószínűleg az 1730-as évek második felében készült kecskeméti járási összeírás 65 alpári családfő nevét örzi.⁸

A népességszám fokozatos növekedését érzékeltető névsorok között kizárólag az 1741-ben készült megyei összeírás mutat ellentétes tendenciát. Az 1730-as évek végi alpári családszámhoz képest erős csökkenést jelezve az említett évben mindössze 16 családfőt írtak össze.⁹ Három év múlva, 1744-ben 38-ra nőtt a faluban összeírt családok száma.¹⁰ Ehhez hozzáadandó

¹ A szomszédos Tiszaújfaluvall történt egyesítése (1973) óta Tiszaalpár.

² A falu kilenc kérdőpontra adott válaszait közölte *Novák László*: Pest-Pilis Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): Bács-Kiskun megye múltából II. Kecskemét, 1979. 509-511. old.

³ Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) IV. 23-a. CP. I. 4. 244-245.

⁴ PML IV. 23-a. CP. I. 4. 244-245. old.

⁵ PML IV. 23-a. CP II. 148-a. 158-159. old.

⁶ Váci Püspöki Gazdasági Levéltár (a továbbiakban: VPGL) XXXIII. 11-a/5. 1734.

⁷ VPGL XXXIII. 11-h. 1. doboz.

⁸ PML IV. 23-a. CP II. 131. 89-91.

⁹ PML IV. 23-a. CP II. 187-a. 51.

¹⁰ PML IV. 23-a. CP II. 195-a. 45'-46.

még az ugyanebben az évben számba vett három taxalista család.¹¹ Az alpári családok száma az 1740-es évektől fokozatosan növekedett. 1752-ben már 76, 1760-ban 96 háztartásfőt számoltak, míg a falu 1770-ben kiadott urbáriumában 71 jobbágy, 22 házias és 17 házatlan zsellér családot írtak össze.¹² Az első magyarországi népszámlálás alkalmával Alpáron 145 házat, 201 családot, 459 férfit és 444 nőt, tényleges népességgént összesen 890 lakost találtak.¹³

Miként az összeírások fenti számadataiból is kitűnt, az újkori Alpár lakosságának fokozatos növekedése mindössze egy időszakban, az 1730-as évek vége tájékán akadt meg. Az ekkoriban érzékelhető vészes népességszökkenés egyik kézenfekvő magyarázata az 1738-1741. évi pestisjárvány pusztításában keresendő. A járvány 1738-1739 folyamán sújtotta a falut, megszűnéséről 1739 decemberében adtak hírt.¹⁴ A már említett, 1730-as évek második felében készült bizonytalan datálású járási összeírás 65 személyneve közül 17 név előtt egy M betű áll, amely talán a *mortuus* (halott) latin melléknév rövidítéseként értelmezhető.¹⁵ Alátámasztja ezt a feltevésünket, hogy a megjelölt nevek egyike sem szerepel későbbi összeírásokban. Az időbeli egybeesés és a nagyszámú halálozási szám alapján joggal feltételezhető a pestis alpári pusztításának ténye. A pestis ereje az említett névsorban tükröződik.

Úgy tűnik azonban, hogy a falu lakossága már a pestisjárványt megelőző évben erősen megfogyatkozott. Az újranepekedés első évtizedében fokozatosan beszívárgott alpáriak jelentős része csak átmenetileg, néhány esztendőre telepedett le a faluban. 1737 nyarán és az azt követő időszakban jó néhány család szedte a sátorfáját, és továbbállt. A lakosság nagyszámú elköltözése megdöbbenetelte a falu földesurát, a váci püspököt, aki 1737. október 17-én a vármegyei közgyűlésen kérte az ügy kivizsgálását. Alpár lakóinak összeírására és az elköltözősek okának kiderítésére Huszár István járási szolgabírót küldték ki, aki a következő év február 13-án számolt be a nyomozás eredményéről.¹⁶ Az általa kihallgatott alpáriak vallomásai alapján az elköltözőseknek két fő oka rajzolódik ki. Az 1738. január 29-30-án lefolytatott kihallgatás idején még a faluban élő lakosok társaik szétszéledésének, illetve a saját eljövendő elköltözésüknek indítékaként mindenekelőtt az úrbéri viszonyaik lényeges megváltozását vetették föl. „...hallottak mind azoktul akik inned el mentek, hogy azért mentek volna el, hogy a Méltóság Uraság mindennemő Beneficiumokat tőlük el vett, és hogy a Gulyabéli Marhaját ide hajtotta; nemkülömben hogy az első Contractusok szerint őket meg tartani nem akarta, hanem az új Contractusra köllött lépni nékik, attul meg ijedvén azért szelletek el mind masuva.”¹⁷ Az 1737-ben kiadott földesúri szerződés¹⁸ valóban megváltozott feltételeket tartalmazott a falu benépesedése kezdetén érvényes, jóval több kedvezményt nyújtó kontraktushoz képest, amelyről a következő vallomásrészlet ad képet: „Azért el akarunk ezeket menni mashova lakni, az kik még ekkoraig meg maradtak, hogy az Méltóságos Uraság mind azokat meg nekik nem akarja engedni, mellyek ezen Falunak első meg szállításakor nékik meg voltak engedve; úgy mint tudni illik: egész esztendőbéli Korcsmát, Halaszó vizeket, Nádat, Réteket, Mészár széket, erdőt, szabadossan szántani a határban ahol teccik nékik, egész marhajáro földet”.¹⁹

A megfogyatkozott alpáriak a megváltozott úrbéri feltételeken kívül főként a katonaság elszállásolásával és szállításával kapcsolatos terhek elviselhetetlenségére panaszkodtak, ami az 1736-1738 közötti években különösen nagy súlyként nehezedett a környék népére. Vallomásuk szerint többször küldöttséget menesztettek a váci földesúri prefektushoz a „Falú nevivel, oly panaszszal, hogy ha csak az Uraság Nemes Varmegyenel nem segíti őket, az sok Transena miat el

¹¹ PML IV. 23-a. CP II. 196.

¹² PML IV. 23-a. CP II. 210-a.; PML IV. 23-a. CP II. 244-a.; PML IV. 1. h.

¹³ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Szerk.: Dányi Dezső és Dávid Zoltán. Budapest, 1960.

¹⁴ PML IV. 1-a. /1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVIII. kötet. 320-325., 969-971. old.

¹⁵ PML IV. 23-a. CP II. 131. 89-91. A rövidítés *mortuus*-ként való feloldását támogatja, hogy az összeírásnak az alpári névsorhoz közeledő tőszegi részében bizonyos nevek mellett ugyanezen rövidítés félig-meddig föloldott, „*mor*”, „*mort*” alakjai szerepelnek. (Uo. 85.)

¹⁶ PML IV. 1-a. /1. Közgyűlési jegyzőkönyvek. XVII. k. 315-316., XVIII. k. 69.

¹⁷ PML IV. 1-j. 1738. No. 5.

¹⁸ VPGL XXXIII. 11-a/5. 1737.

¹⁹ PML IV. 1-j. 1738. No. 5.

köllyetik nékik pusztulni. Továb már nem szenvedhetik, mert mindenkiből kétfogatkoztak, fő keppen az elmúlt 1736. esztendőben Nyaron, a midőn a Militia le ment, circiter 12 nap négy Compania lovass Német rajtok lévén mindenkiből ki élte őket.”²⁰

Egy különös, véletlenszerű körülmény folytán lehetőség nyílik néhány ekkoriban elköltözött alpári személy, házaspár vagy család migrációs útvonalának felderítésére. A már többször említett, 1730-as évek második feléből származó járási összeírás alpári névsorában szereplő nevek hozzávetőlegesen fele mellett különféle helységneveket jegyeztek fel.²¹ Az összeírás készítésénél nagy valószínűséggel későbbi időpontban bejegyzett apró betűs adatok ragozott alakjából nyilvánvaló, hogy nem származási helyeket, hanem az Alpárról történt elköltözések célállomásait takarják. A bejegyzések segítségével megállapítható, hogy az 1737 körüli időszakban 10 alpári család fő vándorolt el a dél-kiskunsági Üllésre, 4 család fő Kunszentmártonba, 5 a hozzá közeli Gyalura (v. Jász-Nagykun-Szolnok vm.) került, míg Kecskemétre és Abonyba (v. Pest vm.) 2-2 család fő, Akasztóra (v. Pest vm.), Mélykútra (v. Bács-Bodrog vm.), Verebélyre (v. Bars vm. vagy v. Nógrád vm.), Tószegre (v. Pest vm.), Makóra (v. Csanád vm.), Várkonyba (v. Jász-Nagykun-Szolnok vm.) és Cibakházára (v. Pest vm.) egy-egy család fő költözött.

Az említett számadatok között feltűnő, hogy milyen magas az Üllésre eltávozottak száma. A dél-kiskunsági mezővárosok történeti irodalmában gyakran előkerülő falu népe az 1730-as években fokozatosan gyűlt össze főként északi irányból érkező bevándorlókból, míg nem 1736-ban a Jászkun Kerület önálló községgé nyilvánította. A rövid életű falu lakói 1743-ban közösséggé kissé északabbra költöztek, és a mai Kiskunmajsa alapító lakosává váltak.²² A helytörténeti irodalomban sokáig elterjedt nézettel ellentétben az üllésiek közül Kiskunfélegyházára, annak 1743. évi benépesítésekor senki sem került.²³ Az említett körülményekből adódóan az Üllésre távozott alpáriak nagy valószínűséggel Majsa első telepeseinek sorában keresendők.

Példaként idézzük föl az általunk vizsgált összeírásban szereplő, és ott „Ülés”-re elköltözöttként megjelölt Kertész György életútjának néhány állomását. Az Alpáron 1736-1737 körül házas zsellérrént összeírt férfi neve szerepel a Pest megyei Ság 1728. évi összeírásában.²⁴ Kertész sági származását alátámasztja, hogy a Tápió menti falu több más alpári lakos esetében is kibocsátóhelyként jelenik meg. Az Üllésre távozott férfi 1742-ben a falu bírója lett, majd a falu lakosságának áttelepülése után Majsa első főbírájaként tevékenykedett.²⁵

Hasonlóan tanulságos példaként említhetjük meg az Alpárról Üllésre költözött Szalay Márton, aki az 1745-ben készült majsai összeírásban tekintélyes állatállománnyal rendelkező házas zsellérrént szerepel.²⁶ Valószínűsíthető, hogy az ő leszármazottai lehettek azok az óbecsai (v. Bács-Bodrog vm.) „Szalai” nevű fiatalok, akiknek születési helyeként 1797-ben történt megbérmálásukkor Majsát jelölték meg az eseményről készült jegyzőkönyvben. Nem kizárt, hogy az ugyanezen bérmálási jegyzőkönyvben szintén majsai születésűként szereplő Majoros Rózsa pedig az Alpárról Üllésre távozott Majoros Mihály és Tamás egyikének leszármazottja lehetett. Az óbecsieik származástudati hagyományában és a XX. század eleji történeti irodalomban egyaránt fellelhető vélemény szerint Óbecse 1757-től megindult benépesítésében alpáriak is részt vettek. Gyetvai Péter több kiváló népesedéstörténeti forrást elemezve nem talált alpári származásra utaló nyomokat. Talált viszont több olyan családot, akik Majsáról érkeztek Óbecsére. Az általunk idézett példák sejtetni engedik, hogy egy-egy majsai

²⁰ PML IV. 1–j. 1738. No. 5.

²¹ PML IV. 23–a. CP II. 131. 89–91.

²² Kiss József: Szempontok a dél-kiskunsági községek 1745 előtti újratelepüléséhez. In: Fazekas István – Szabó László – Sztrínkó István (szerk.): A Jászkunság kutatása 1985. Kecskemét – Szolnok, 1987. 302–344. old.

²³ Bánkiné Molnár Erzsébet: Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. In: Szolnok megyei múzeumi évkönyv. Szolnok, 1981. 123–128. old.

²⁴ Borosy András (szerk.): Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása. I–II. Budapest, 1997. I. 422. old.

²⁵ Bánkiné Molnár: i. m. 125.; Csik Antal – Kozma Huba – Nyerges Benjamin – Szabó Lajos: Kiskunmajsa története. Kiskunmajsa, 1993. 26, 29, 194. old.

²⁶ Kiss József: i. m. 325. old.

származás-megjelölés mögött esetleg egy korábbi, alpári eredet is megbújhatott, amelynek családi hagyomány által dédelgetett emlékét akár a XX. századig megőrizhették.²⁷

A 1737-ben elköltözött alpáriak között egyeb, tanulságos migrációs utat bejárt személyek találhatók. A viszonylag nagyszámú, Gyalura költözött család fő a XVIII. század első évtizedeiben pusztai létéből rövid időre föltámadt falu benépesítéséhez járult hozzá.²⁸ További sorukat egyelőre nehéz lenne nyomon követni. A kis falu szomszédságában található Kunszentmártonba távozott, és előtte néhány évig Alpáron lakozó Balla Jakab nevével – származáshelyeként Kunszentmártont megjelölve – Kiskunfélegyháza első, 1744-ben készített értékes összeírásában találkoztunk.²⁹ A Várkonyba (Tiszavárkony) költözött Vida Benedek az első között érkezett Alpárra, hiszen már az 1732-ben elkészült összeírásban szerepel a neve. Esetében ismerjük az Alpárra érkezése előtti lakhelyét, hiszen személye nagy valószínűséggel megegyezik az 1728-ban, Nagykátán (volt Pest vm.) összeírt „Wida Benedek”-ével.³⁰

Az Alpáron már 1734-ben összeírt Fenyvesi István az általunk vizsgált forrás tanúsága szerint Mélykútra költözött. Az észak-bácskai falu valamikor 1730-1752 között készült, datálatlan összeírásában nem szerepel a neve. Szerepel viszont a szomszédos Jankovác (Jánoshalma) lakosai között.³¹ Talán nem nagy merészség azt állítani, hogy Fenyvesi István személyében a falu életében oly fontos szerepre és a leszármazottai közül kikerülő labdarúgó révén országos ismertségre szert tevő jánoshalmi Fenyvesi-família őseire bukkantunk.

Az alpáriak származása az anyakönyvek tükrében

A népesedéstörténet fontos, ám – néhány kivételtől eltekintve – nem legtökéletesebb forrásait jelentik az egyházi anyakönyvek. Az első alpári anyakönyvet az 1740-es években kezdték el vezetni, amelybe Alpár önálló plébániává válásáig, 1760-ig a kereszteléseket (1740-től), a házasságkötéseket (1743-tól) és az elhunytak adatait (1741-től) egyaránt feljegyezték.³² Az időhatárokból látható, hogy a legkorábbi alpári anyakönyv elsősorban a falu benépesedésének második, 1740 utáni szakaszához nyújt adalékokat. A migrációs adatok zöme a házasságkötések anyakönyvezése esetében jelentkezik a házasulí felek származáshelyének feltüntetésének formájában.

A három 1743-ban esketett Herédéről (v. Nógrád vm.) származó menyasszony (*Herediensis Virgo*) esetében sejtethetően szüleik eredeti lakóhelyeként jegyezték föl a nógrádi település nevet. Ezáltal örökítődött meg három jeles alpári família, a Tar, a Szénási és a Juhász családok eredete. Tar Anna, akit egy 1754-es keresztelési anyakönyvi bejegyzésben Tar Pál Anna-ként emlegettek, az Alpáron először 1744-ben összeírt Tar Pál lánya volt. Csilla József erdélyi származású ifjúhoz ment férjhez. A Szénási család egyik leszármazottját még 1785-ben is Szénási János „*Heredi alias*”-ként említették.³³ Herédet jelölték meg az 1745-ben esketett Nagy Anna származáshelyének is.

1743-ban kötött házasságot a Tápió menti Ságról (v. Pest vm.) származó Győri család tagja, Győri György és a miskolci eredetű Molnár Borbála. Utóbbi minden bizonnyal az 1744-es összeírásban szereplő Molnár István lánya lehetett. Az 1744-ben esketett Nagy Katalin nagy valószínűséggel Nagyorosziból (v. Nógrád vm.), Fejes Erzsébet (1745) Kállóról (v. Nógrád vm.), míg a faluban letelepedett, „*Juvenis Hatvanyiensis*”-nek titulált Horvát András (1747) Hatvanból (v. Heves vm.), vagy Püspökhatvanból (v. Pest vm.) származott.

²⁷ Óbecse népének származását bérnálási anyakönyvek alapján elemezte *Gyetvai Péter*: A tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): Bács-Kiskun megye múltából II. Kecskemét, 1979. 343-406. old.

²⁸ Kungyalu történetére vö. Adatok Szolnok megye történetéből. I-II. Szolnok, 1980-89. I. 519-528. old.

²⁹ *Bánkiné Molnár*: i. m. 128. old.

³⁰ *Borosy András* (szerk.): i. m. I. 470. old.

³¹ Archív Vojvodina, Novi Sad, BB. Knyige 232. Ezúton köszönöm Bárh Jánosnak, hogy a forrás másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

³² Alpári Plébániai Irattár (a továbbiakban: ALPI). Liber Baptisatorum, Copulatorum et In Domino Emortuorum In Possessione Alpár.

³³ VPGL XXXIII. 11–d. Szerződések. (99). 1785.

A jeles alpári családok közé tartozó Kürti familia eredetére mutat rá a nagykátai (v. Pest vm.) Kürti Ádám és a szintén nagykátai Fehér Ilona 1745-ben kötött házassága.³⁴

A házasságkötések anyakönyvi bejegyzéseinek körében az 1750-es évektől megnövekedett a vőlegények neve mellett feltüntetett helységnevek száma, míg menyasszonyaik egyre inkább kivétel nélkül alpári lakosként jegyeztették.³⁵ Az efféle esetekben csak egyéb források bevonásával dönthető el, hogy az illető személy házassága után Alpáron telepedett-e le, vagy magával vitte lakóhelyére asszonyát. A XVIII. század második felének migrációs viszonyainak szempontjából e bejegyzések ritkán és nehezen használhatók, sokkal inkább alkalmasak a falu házassági körének és irányainak, illetve a házassági endogámia és exogámia kérdéseinek vizsgálatára.

Az alpári halotti anyakönyvek csak elszórtan tartalmaznak közvetlen migrációs adatokat. Példaként említhetjük az 1760. május 24-én eltemetett Kovács Mihály, Lőrincziből (v. Nógrád vm.) származó 40 év körüli férfi haláláról szóló anyakönyvi feljegyzést. Az 1779 decemberében elhaltolt 49 esztendő Kerekes György Gyöngyöspatáról (v. Heves vm.) származott.³⁶

Az 1760-tól vezetett keresztelési anyakönyv utolsó lapjaira az átkeresztelkedettek adatait vezették be. A bejegyzettek többsége az újkori történetében lényegében szintiszta római katolikus lakosságú faluban kívánt letelepedni. Az áttértek nevei mellé általában származási helyüket is feljegyezték. A XVIII. század második felében több kunszentmiklósi, nagykőrösi és kiskőrösi eredetű betelepülővel találkozunk közöttük.³⁷

Az úriszéki perek tanúsága

A különféle bírósági perek (elsősorban határperek és úriszéki perek) vallomásainak sorai között, mindenekelőtt a perek vádlottjainak és tanúinak életútjáról szóló részekben, számos esetben megőrződhetnek értékes népesedéstörténeti adalékok. A következőkben néhány alpári vonatkozású úriszéki per ilyesféle adataiból közlünk egy csokorralót.

1731-ben zajlott le a váci püspöki uradalom úriszék előtt Jakusics János és Tót István alpári lakosok pere, akiket néhány felvidéki nemes azzal vádolt, hogy a felmenőik által a Rákóczi szabadságharc alatt egy Léva melletti barlangba elrejtett családi értékeket 1711 körül kirabolták.³⁸ Az ügy részleteinél számunkra fontosabb, hogy az említett alpáriak születési helyül Óbarsot (v. Bars vm.) jelölték meg. Egyikük, Jakusics János életútja a következőképpen alakult: az északi vármegyéből 1711 körül Nagykőrösre került, ahol több mint 11 évig juhászokodott, innen Kecskemétre költözött, szintén juhásznak. Négy év itteni működés után, 1729-ben telepedett le Alpáron. Tót Istvánnal együtt szerepel a falu 1732-ben elkészült összeírásában. Bár Jakusics további sorsáról és az ügy kimeneteléről nincsen tudomásunk, jelzésértékű, hogy a pert követő években már csak fia, Jakusics Mihály nevével találkozunk a forrásokban.

Az alpári Czimer család őse, Czimer Miklós 1748-ban állt a váci úriszék előtt. Tehénlopással vádolták. Vallatónak kérdésére elmondta, hogy Toldon (v. Nógrád vm.) született, ahonnan Kecskemétre költözött. Kecskemétről 1746-ban került Alpárra. Arra a kérdésre, hogy miért hagyta el szülőfaluját, azt válaszolta: „Azért, hogy ott nem maradhattunk, bizonyos Tolvajság gyanúsáért az Bátyámmal”.³⁹

A lólopással vádolt Fejes Mihály 1752-ben ekképpen vallott származásáról: „Nőtécse születtem a világra, de most Alpáron laktam, és ott van Feleségem, és négy gyermekim”. A nőtincsi (v. Nógrád vm.) eredetű csikós életrajzából kiderült, hogy jó néhány Duna-Tisza közti helységet bejárva jutott Alpárra.⁴⁰

Deák Mihály és Győri Gergely alpári lakosok szintén lólopási ügy vádlottjaiként kerültek bíróság elé 1753-ban. Előbbiről leírták, hogy „circiter 30 esztendő, Garam mellett Bën nevő falu-

³⁴ Alátámasztja ezt, hogy Nagykátán 1728-ban összeírtak egy Kürty János nevű jobbágyot. – Borosy András (szerk.): i. m. I. 472. old.

³⁵ ALPI. Házassultak anyakönyve. 1760-1850.

³⁶ ALPI. Megholtak anyakönyve. 1760-1831.

³⁷ ALPI. Kereszteltek anyakönyve. 1760-1820.

³⁸ VPGL XXXIII. 14-a. Úriszéki iratok. 1731.

³⁹ VPGL XXXIII. 14-a. Úriszéki iratok. 1748.

⁴⁰ VPGL XXXIII. 14-a. Úriszéki iratok. 1752.

ban született e világra, Papista hiten való". A bényi (v. Esztergom vm.) származású Deák Mihály társa a népesedéstörténeti kutató fülének különösen szép vallomást tett: „Győri Gergely, circiter 30. Esztendő lehetek: Papista hiten való, Ságon Pest vármegyében születtem, de kicsinségemtől fogva, miulta meg szállották Alpárt, ott nyöltem, nevelkedtem és mind ekkoráig feleségemmel ottis lakom.”⁴¹ Az idézett vallomásrészlet a Győri család sági eredetének fentebb már jelzett sejtését erősíti meg. Úgy tűnik, hogy az Alpár első lakói között, 1728-ban összeírt Győry András feleségével és gyermekeivel együtt Ságrról költözött Alpárra.

Összegzés: az alpári népesedési vizsgálat tanulságai

A XVIII. század folyamán lezajlott Duna-Tisza közi, észak-déli irányú népmozgás magyar népesedéstörténeti kutatása – néhány évtizeddel ezelőtti föllendülése óta – jelentős eredményeket ért el.⁴² Rövid tanulmányunkkal egy kevésbé vizsgált terület, a középső Tisza mente egyik jobb parti falujának XVIII. század első felében végbement fokozatos benépesedését vizsgálva véve figyekeztünk hozzájárulni a meglehetősen összetett migrációs folyamatról alkotott képhez.

A különféle összeírásokból, anyakönyvekből és peres iratokból származó adataink tükrében az 1727-től újraneépesedő Alpár a nagy néphullámzások tengerében kicsiny szigetként tűnik fel, amely egyszerre volt befogadója és kibocsátója a szélrózsa minden irányából érkező embereknek. Az időszakosan vagy véglegesen Alpáron letelepedett családok egy részénél sikerrel jártunk az északi kibocsátó állomásaik (v. Nógrád, Bars és Esztergom vármegyék) felderítése terén. A lakosság egy másik csoportja esetében a klasszikus átbocsátóhelyek (pl. Tápió mente helységei) tisztázásáig jutottunk. A szerencsés forrásadottság következtében több Alpárról továbbköltözött személy vagy család migrációs útvonalát is sikerült feltárnunk.

Az alpári népesedési vizsgálat fő tanulsága, hogy a falu benépesedése egy igen lassú, hullámzó, és a lakosság számának állandó növekedése mellett időnként elvándorlásokkal is együtt járó folyamat keretében ment végbe. Ez a folyamat nem zárult le a XVIII. század közepén, sem a század végén. Némiképp megváltozott formában ugyan, de még a XIX. században is tettenérhető. A XVIII. század második fele, illetve a XIX. század időszakának efféle vizsgálata azonban már egy másik, hosszabb tanulmány tárgya lehetne.

Bárth Dániel

Dr. Saád Andor, a Bükk-hegység amatőr régésze

Dr. Saád Andor élete összeforr a XX. század miskolci múzeum történetével. Családjával 1920-ban került Lipótújvárról Diósgyőrbe, édesapja az állami erdészet főorvosi állását kapta meg. A Vár utca 22. számú házban laktak, ott, ahol 1852-től 1867-ig a híres színésznő, Déryné Széppataki Róza is élt. A házhoz közel nyílt a Tapolca-barlang bejárata.

Ifjú korában figyelemmel kísérte a Bükk barlangjainak feltárását, Kadic Ottokár és Hillebrand Jenő mellett elleste a régészet gyakorlati tudnivalóit. Ezek az élmények egy életre szóltak. Az orvosi hivatás mellett döntött, orvosnak tanult, de nehéz munkája mellett mindig feltöltődött, ha a Bükköt járta, ha felkereste a híres régészeti lelőhelyeket, s akkor, ha maga is gyarapította ezek számát. Nevéhez fűződik a Mexikói-barlang ásatása. Dolgozott Nemeskéri János antropológussal a Vidróczky-barlangban, a Kőlyuk-barlangban, és nem utolsó sorban a világhírű Szeleta-barlangban. Vértes Lászlóval baráti kapcsolatban volt, s ha Vértes Miskolcra jött, mindig számíthatott a Saád család segítségére. 1950-ben meglátogatta Vértes László ásatását Szilvásváradon, az Istállóskői-barlangban. Saád tanulmányt írt A Miskolc környéki ősember és a barlangkutatás rövid története és legfontosabb eredményei címmel. 1973-ban átad-

⁴¹ VPGL XXXIII. 14-a. Úriszéki iratok. 1753.

⁴² A népesedéstörténeti kutatások eredményeit, módszereit és lehetséges forrásait, illetve az efféle kutatások hátrányait és előnyeit elemezte Bárth János: A magyar népesedéstörténeti kutatások lehetőségei és korlátai. Üzenet, XXVIII. 1-2. sz. Szabadka, 1998. 8-22. old.

ta a múzeumnak kéziratait, fotóit, melyeket a Herman Ottó Múzeum régészeti adattára őriz. Itt található Thoma Andor képeslapja, és cikkeinek különnyomatai is. Roska Mártonnal, a híres régésszel a Korlát–Ravaszyuktető mezolitikus lelőhelyének kapcsán levelezett. Korláton Saád is jelentős kőeszközöket gyűjtött, cikket írt róla a Folia Archaeológicában 1958-ban. Vértes László a Ravaszyuktető nagy mezolitikus telepének leleteit, vakarókat, pengéket, levélhegyszerű eszközöket Saád Andor rajzaival illusztrálta az őskorról írt kézikönyvében. A földvárakat az 1950-es években látogatta sorra. Gyűjtött Felsődobszán, Gibárton, a perei halmoknál őskori leleteket, Abaujváron, Kácson, Cserépfalu határában többnyire középkori kerámiákat. Cserépfalunál, Cserépváralján, Szomolyán a kaptárkövekre figyelt fel. Érdeklődése odáig terjedt, hogy Korek Józseffel ásatást is végeztek.

Mi 1971-től ismertük, és mint kezdő régészeknek, nagyon sokat jelentett terepismerete és segítőkészsége. Bejártuk a mályi téglagyár feletti hegyet is, noteszébe pontosan bejegyezte a dátumot, a résztvevőket, és a talált kőeszközök több nézetben le is rajzolta. (Ld. a mellékelt képet.) Sűrűn érkezett leletbejelentés abban az időben a múzeumba. Megérhette, hogy amikor 1973-ban a város szanátát akart létesíteni a diósgyőr–tapolcai barlangban, a leletmentésen munkatársként részt vehetett a feltárásban. Ez azért volt jelentős, mert 1932–1934-ben már ásatott a barlangban, s tudományos munkája is megjelent a Szegedi Dolgozatokban. Az 1973-as leleteket feldolgozás előtt megmutattuk Kretzoi Miklósnak. A mellékelt képen Kretzoi Miklós, Saád Andor és Tóth Lajos látható, a barlang ritkaságszámba menő leleteivel, melyeket a bejárat előtt, óriási kötömbök alatt tártunk fel. Valószínű, hogy a felette levő sziklából estek le ezek a tömbök, és megvédték a réteget a későbbi bolygatástól.

Saad Andor a nyíltszíni ősköri lelőhelyeket többször sorra végigjárta. Így a Vértes Arka–Herzsarét lelőhelyét, s ennek közelében, a Fekete-patak alacsony teraszát. Közvetlen modora segítségével könnyen szóra bírta azokat is, akikkel először találkozott, több lelőhelyről így értesült. Élete vége felé a temetőik állapota foglalkoztatta. Összegyűjtötte a háromi temetőben a Fazola család sírfeliratait, és azokat a vasszekrényes síremlékeket, melyek a XIX. században működő vasgyár tisztségviselőinek állítottak emléket. Mezőkövesden lejegyezte az 1849-es szabadságharcban elesett honvédek sírfeliratait. Fontosnak tartotta az elődök hagyatékának gondozását. Sokat tett azért, hogy a Szeleta-barlang keleti falára Herman Ottó tiszteletére emléktábla kerüljön.

2002 márciusában lesz 25 éve, hogy végső búcsút vettünk tőle a Szent Anna temetőben. Tevékeny élete és emberszeretete azonban máig hat.

B. dr. Hellebrandt Magdolna

Ketrai Miklós, Saád András és Tóth Lajos a Szabadság-téri múzeumépületben a diósgyőri paleolitikus anyaggal. (Broczkó Tamás felvétele)

A 85 esztendő Kanyar József köszöntése

A „Honismeret–Nemzettudat–Műveltségkép” című konferencia elé (Kaposvár, 2001. május 2.)

Tisztelt Vendégeink! Kedves Barátaim!

Valamennyien tudjuk, a számvetések idejét éljük. A világ az ezredváltás lázában ég, és immár a harmadik évezred esélyeit latolgatja. Országszerte zajlanak a keresztény Magyarország ezeréves fennállása alkalmából szervezett ünnepi megemlékezések, melyek sorához méltón illeszkedik a mai különleges rendezvényünk is.

Évfordulót ünneplünk ma is, hiszen nem csak a nemzet nagy történelmi sorsfordulóit kell számon tartanunk. A közösség számára fontosak azok a jubileumok is, amelyek példamutató egyéni sorsokhoz kötődnek.

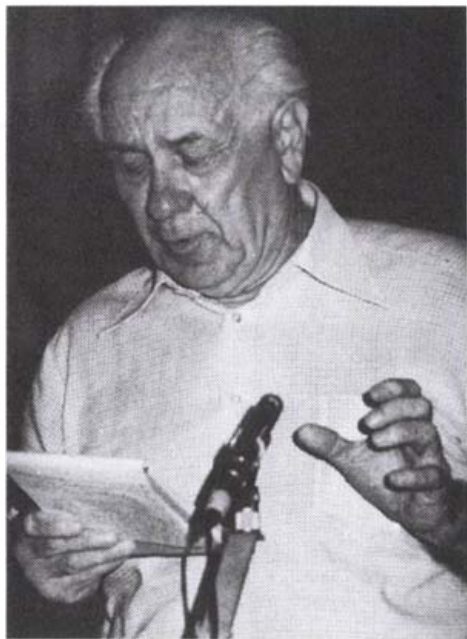
Mai rendezvényünkkel Kanyar József Állami-díjas történészt, akadémiai doktort, a Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatóját, Kaposvár város díszpolgárát, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnökét köszöntjük 85. születésnapja alkalmából.

Egy ilyen évforduló számvetésre készíti az egyént: mit tettem életem során; és számvetésre sarkallja a közösséget: mit kaptunk mi, a szellemi örökösök.

Jóska Bácsi elkészítette a maga számvetését. Nagy ívű pályáját átfogó önéletrajzi kötetét – *Honismeret és nemzettudat* címmel – a közelmúltban jelentette meg a Honismereti Szövetség és a Püski Kiadó.

Most rajtunk a sor átgondolni, milyen örökség birtokosai lehetünk. Roppant nehéz vállalkozás, teljességre nem törekedhetünk. Hiszen ő igazi reneszánsz ember – és itt vitatkoznom kell azokkal, akik azt állítják, hogy László Gyula volt az utolsó. Jóska Bácsihoz a népdalok szeretete, Kodály és Bartók hagyatéka ugyanolyan közel áll, mint a szavak és a gondolatok igazsága és szépsége, és nem hiányozhat a tudós felelőssége és alapossága. Életének bizonyos szakaszaiban – legyen az lelkesítő, politikusi munka, levéltári szakmai és tudományos, közéleti és a közműveltség, vagy a honismeret ügyéért végzett tevékenység – bármit vállalt, azt hitellel, emberséggel, elkötelezettséggel, a szülőföld, a szűkebb haza iránti végtelen és kiapadhatatlan szeretettel és szenvedéllyel tette és teszi a mai napig. Azok közé tartozik, akiknek, ha több élete lehetne, bizonyára minden területen maradandót alkotott volna.

A rendezvény szervezőeszközök nehéz helyzetben voltunk. Végigtekintve e gazdag és sokszínű életpályán – mely szerencsére nem ért még véget –, vajon az életmű melyik fejezetét emeljük ki, mit válasszunk konferenciánk témájaként, melyik a legméltóbb az alkotó köszöntésére.

Az iskola, a közműveltség ügye mindig is közel állt szívéhez, a művelődés- és az oktatástörténeti kutatások meghatározó szerepet töltek be tudományos munkásságában, ezért esett választásunk a „Honismeret–Nemzettudat–Műveltségkép” témakörre, mely nem véletlen utalást tartalmaz az önéletrajzi vallomás-kötet címére is.

Kedves Jóska Bácsi!

Születésnapja alkalmából mit is mondhatnék még: Isten hozta közénk, és tartsa meg körülünkben sokáig.

G. Jáger Márta

Kanyar József köszöntése

A Somogy Megyei Honismereti Egyesület 2001. május 2-án a Somogy Megyei Művelődési Központ nagytermében „Honismeret – Nemzettudat – Műveltségkép” címmel dunántúli honismereti találkozózt és tudományos konferenciát rendezett dr. Kanyar József Állami-díjas történész, akadémiai doktor születésének 85. évfordulója alkalmából.

A több megyéből összegyűlt, több mint 60 honismereti munkás először a Kodály Zoltán Általános Iskola kórusának műsorát hallhatta, akik főleg Bartók és Kodály műveket tolmácsoltak.

Köszöntőt G. Jáger Márta főlevéltáros, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke mondott. Kiemelte, hogy ma a világ az ezredváltás lázában ég. Ám ebben továbbra is meghatározó a honismeret és nemzettudat. Ezt két szót adta címül Kanyar József is közelmúltban megjelent életrajzi vallomásának. Ebből a hihetetlenül gazdag életműből az iskolaiügyet és a honismeretet emelte ki a mai tanácskozás.

Dr. Gyenesi István, a Megyei Közgyűlés elnöke megnyitójában többek között arról szölt, hogy a tanácskozás témája: Honismeret, nemzettudat, műveltségkép – mind jellemzőek Kanyar József munkásságára. S mindez összeköti a tanácskozás résztvevőit is. Somogy büszke lehet honismeretére. Itt jelent meg az első honismereti olvasókönyv is, a „*Harminc nemzedék vallomása Somogyról*”, Kanyar József összeállításában. Ezután dr. Gyenesi István átadta az ünnepeltnek az egyik legújabb megyei honismereti kiadványt, a Somogy népművészetéről szólót.

Dr. Oszváth Ferenc alpolgármester megnyitójában először Szita Károly polgármester levelét olvasta föl. Mindketten megköszönték az ünnepelt munkáját, s további alkotó éveket kívántak. Dr. Oszváth Ferenc egy szép kaposvári fotóalbumot is átnyújtott Kanyar Józsefnek.

A megnyitó után megkezdődött a tudományos tanácskozás. Először dr. Mészáros István ny. egyetemi tanár, a neveléstörténet országos hírű szaktekintélye emelkedett szólásra. Előadásának címe: *A népiskola dicsérete* volt. Az esszéértékű, hatalmas ívű előadás tulajdonképpen laudációként állította elének a népiskolák és a néptanítók nagyjelentőségű, korszakokat meghatározó munkáját. A népiskola alapfontosságú intézmény volt Magyarország művelődéstörténetében. Valóban népet épített és egygyé forrasztotta a településen lakókat. Mai felgyorsult világunkban az oktatás túlságosan sikerorientált, pedig a pedagógus minden tanuló előremenetelért felelős. A régi néptanítók mesterek is voltak, mesterei az emberré nevelésnek. Dr. Mészáros István előadásában külön kiemelte Kanyar Józsefnek a dunántúli népiskolák történetéről szóló munkáját. Ez a hatalmas monográfia egyrészt minta, másrészt egy nagy régió kultúrtörténeti részének teljes feldolgozása.

Dr. Gál József ny. marcali múzeumigazgató „Pedagógus sorsok” című előadása szervesen illeszkedett az előzőhöz – csak immár későbbi időponthoz kapcsolódva. Az 1944–1950 közötti évek a népiskolák felmorzsolását, a néptanítói mozgalom bukását is eredményezte. Dr. Gál József, a pusztakovácsi és a libickozmai népiskolák történetét mutatta be, a drámai helyzetek élményt adó felvillantásával.

Dr. Király Lajos főiskolai tanár „A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei az általános iskolában” címmel tartott előadást. Nagyon fontosnak tartotta, hogy a hon- és népismeret ok-

tatása 2001 szeptemberétől immár kötelező lesz. Szükséges tételesen bemutatni népi kultúránk örökségét, hiszen az ifjúság jelentős része sajnálatosan keveset tud a magyar kultúra értékeiről. Dr. Király Lajos mindenképpen önálló tárgyként javasolta a hon- és népismeretet, hiszen köztudottan integráció esetén az egyik tantárgy elnyomja a másikat.

Dr. Csorba Csaba budapesti főiskolai tanár a honismereti olvasókönyvekről beszélt. Rámutatott arra, hogy az utóbbi időben sok olvasókönyv született, de igazából még nem találtuk meg az igazi formát. A honismereti olvasókönyv akkor éri el célját, ha élményt adó hatása a diákokban hosszú távon megmarad. Ne érezzék a honismeretet megtanulandó plusz tehernek.

Zalánfiné dr. Pere Katalin kaposvári középiskolai szaktanácsadó a helytörténeti olvasókönyv felhasználási lehetőségeiről szólt, elsősorban Kanyar József Harminc nemzedékéről. Kiemelte, hogy a szülőföld ismerete és szeretete óriási érzelmi töltést nyújt minden generációnak.

Nyilas Antalné középiskolai tanár a siófoki csapatok millenniumi vetélkedőjéről beszélt, a felkészülésről és az eredményekről egyaránt. A felkészülés nemcsak szellemi, hanem komoly manuális munkát is igényelt, hiszen a feladatok rendkívül sokrétűek voltak. Színesen, élményszerűen villantotta föl az eseménydús hónapokat, a felkészítő tanár és a csapatok összekovácsolódását. Történelemtanár számára nincs nagyobb eredmény, ha a tanuló hisz múltjában és jövőjében egyaránt.

A tanácskozás záró előadását *G. Jáger Márta* főlevéltáros tartotta „Honismereti mozgalom Somogyban” címmel. Utalt a honismereti mozgalom több mint 200 éves múltjára, Bél Mátyás tevékenységére. 1960-tól a mozgalom kiteljesedett. 1970-ben megalakult a Hazafias Népfront mellett működő Honismereti Bizottság, melynek elnöke Kanyar József volt. *Gálné Jáger Márta* részletesen szólt a közgyűjtemények kiadói tevékenységéről, elsősorban a Somogy Megyei Levéltár sorozatairól (Somogy megye múltjáról, Somogyi almanach, Iskola és Levéltár). Külön kiemelte a Somogyi Honismeret című folyóiratot, amelyik 1970-től szintén rendszeresen megjelenik. Záró gondolataiban hangsúlyozta a honismereti munka nemzeti programmá szélesedését, a honismeret és nemzettudat elválaszthatatlanságát.

A tanácskozás záróakkordjaként ünnepi köszöntők következtek. *Károly Irna*, az SMK igazgatója, *dr. Bősze Sándor* megyei levéltárigazgató, *Varga Róbert*, a Megyei és Városi Könyvtár igazgatója, valamint *Halász Péter*, a Honismereti Szövetség elnöke adta át ajándékait a 85 éves dr. Kanyar Józsefnek. Az ünnepelt meghatódva mondott köszönetet. „Tudom és hiszem, hogy Somogy továbbra is a honismereti mozgalom bázismegyéje marad” – mondotta.

Dr. Sipos Csaba

A 800 éves Csávoly honismeretéről

1. Emlékkövet kívánunk avatni Szent István évének millenniumi ünnepségsorozata zárónapján, 2001. augusztus 20-án, a falumúzeumunk előtt. Az országos jubileummal egybeesik falunk fennállásának évfordulója. Ez így együtt adta kezembe a tollat, hogy megosszam gondolataimat félévészados tevékenységünkről a kedves olvasókkal. Kérem, ne tekintsék szerénytelenségnek, még kevésbé dicsekvésnek, mert amit mondani fogok az nagyon sok ember számos esztendőn át önként vállalt munkájának állít emléket.

Engem a bajai Tanítóképző indított el ezen az úton. Meghatározó volt életemben, hogy gyermekkoromban, a vasárnapi misék után, mindig meglátogattam a faluban lakó apai öregapámat (nagyapámat), aki egykoron községi bíró volt, és meghallgattam visszaemlékezéseit. Frontélményei mellett általában a község történetéről is szólt.

Itt születtem, ahol ma is élek családommal. Felmenőim falunk török hódoltság utáni újratelepítésének résztvevői között található. Egyik ősünk a törökök elleni harcokban kitűnt bátorságáért 1720-ban nemességet kapott. A nagy rokonságnak súlya, társadalmi értéke volt, s nagy tekintélynek örvendtek azok a népes *nemzetségek*, ahol sok aktív, munkaképes férfi volt. A rokonok a harmadik ágazatig bezárólag számontartották egymást, de az én nagyapám a fér-

fi központú rokonságot, vagyis őseit, valamint az élő leszármazottakat – többnyire névvel megnevezve őket – ötödízig ismerte, még sírjuk helyét is tudta. Pontosan emlékezett, kik tartoztak a falualapító, tősgyökeres, „jó” Mándich nemzetséghez – akik egymás között nem köthettek házasságot.

Gondosságának köszönhetően – no és a régi imakönyvek feljegyzéseiből – készíthettem el *családfát*, tíz nemzedékre visszamenően. Mindezekből az emlékekből fakad kimondhatatlan szeretetem és ragaszkodásom szülőfalum és népe iránt, akikből származom. Múltunk, jelenünk és jövőnk szorosan egymásra épül, s az évfordulókon, a számvetés ünnepi alkalmain még inkább érezzük felelősségünket a munkáért, amelyet végzünk, a jelenért és a jövőért, amelynek formálásában részeseek vagyunk. Ahogy a magyar állam, úgy a mi falunk is befogadó volt, ami mai lakossága összetételéből is kiderül.

2. Csávoly agrár jellegű nagyközség Magyarország déli részén, a Dunától és Baja városától mintegy 15 km távolságra keletre, a Baja–Szeged közti műút mentén terül el. A község északon Rémmel, keleten Felsőszentivánnal, délen Bácsbokoddal, nyugaton Bajával, Érsekcsanáddal és Sükösddel határos. Mérnökiileg tervezett, sakktábla alaprajzú település. A falu északi és déli részén a Kígyós-patak tóvá szélesedik (Felső- és Alsó-Bara), mely fürdőre és pezázásra is egyaránt alkalmas. A Kígyós völgye – káposztáskertek – a falu közti szakaszon 100 méter széles, a patak medre 150 cm széles és 20-30 cm mély. A Kígyós-patak a falutól délre, a felsőszentiváni ággal találkozza Jugoszlávia területén ömlik a Ferenc-csatornába.

A csávolyi táj változásai hatottak az itt élő emberekre is, akik sokfelől verődtek ide, mégis hazájukat látják benne, mert a táj egybekovácsolta őket. *Olyan település a miénk, ahol több száz éve megértéssel él egymás mellett a magyar, a bunyevác-horvát, a német.* Mára a „felvidékiek idetelepítésével” már négy nép kultúra olvad össze. Szállóigévé vált a faluban, hogy „Csávoly népe három nyelven dicséri Istenét, de egy szívvel szereti hazáját”. Mégsem lett a „népek kohója”, mert mindegyik etnikum ma is őrzi a gyökereit, identitását és kultúráját. Csávoly sokfelől érkezett népessége csökken ugyan, de belülről sugárzik a falu szeretete, a megtartó erő.

A község területének története az időszámitásunk előtti évezredekben elkezdődött: már ekkor letelepedésre alkalmas területnek tartotta az ember. Csávoly olyan vidékre épült, amely – nem számítva a történelmi hányattatásból adódó átmeneti és kényszerű szüneteket – emberemlékezet óta lakott volt.

3. Megyénk honismereti mozgalmáról is legyen szabad néhány gondolatot elmondanom, hiszen több évtizeden át a Hazafias Népfront Megyei Elnöksége mellett működő Honismereti Bizottság elnöke voltam, egészen az 1993. évi lemondásig. Idézzel kezdem, dr. Ortutay Gyula akadémikusnak, a Hazafias Népfront VII. Kongresszusán elhangzott beszédéből: *„Azok a megyék, amelyek szintén jó munkát végeztek, ne nehezeltjenek, ha kiemelem Bács megyét. Ebben a megyében az elsők között fogtak hozzá a honismereti gyűjtőmunkához és a foktői, valamint a csávolyi krónika írásával országos példát mutattak. Ennek a megyének lassan minden községében születik egy-egy olyan helytörténeti leírás és krónika, amely nemcsak a múltat idézi fel, hanem a jelen fejlődését is évről évre rögzíti és a jövőnek lesz történettudományi forrása. A Bács megyei munka országos példa, amit ma már sok ezren követnek!”*

Hazánk legnagyobb megyéjében mindig is élénk volt a honismereti mozgalom. Mindig voltak és vannak lelkes, öntevékeny kezdeményezők, akik kisebb-nagyobb közösségekben (szakkörökben, klubban, egyesületben stb.), esetleg egyénileg törekednek szűkebb vagy tágabb környezetük közelebbi megismeréséhez, ahogy Ortutay vallotta: *„Mi az egyetemet, a nemzetet és a helyit egységben akadnak látni, dialektikus egységben, egymástól elválaszthatatlan összefüggésben.”* Tudjuk, hogy a *honismereti mozgalom szervezett időszakát 1960-tól számítjuk.* A már akkor működő szakkörök, a gyűjtő, kutató és publikáló munkák máig tekintélyt adnak megyénknek. Az öntevékeny közreműködők, az intézmények szakemberei megyénk képviselőiben ott voltak a szervezethez kimondásánál; segítve a cél megvalósítását: a gyűjtők összefogását, a szakköri hálózat bővítését, a kutatók módszertani támogatását.

Jelen voltam a mozgalom bölcsőjénél, s hosszú éveken át voltam tagja az országos vezetőségnek. 1983–1988 között a *Bács-Kiskun Megyei Honismereti Közlemények szerkesztőbizottságának* elnöke voltam. 1990. október 31-én alakult meg 38 taggal a *Megyei Honismereti Egyesület*, amely továbbra is engem választott elnökül. Csatlakoztunk az Országos Szövetséghez és a Megyei Társadalmi Egyesületek Szövetségéhez.

A megyei munka elismerése volt, hogy 1967-ben Kalocsán rendezték meg a középiskolások és szakmunkástanulók I. Országos Honismereti Tanácskozását. Ezt követően egyre több igény támadt községi monográfiákra, megvalósult a krónikairás, megkezdődött a helytörténeti gyűjtemények kialakítása. 1976-ban Kecskeméten a II. Országos Honismereti Konferencián már a tájházakról, az iskola- és falumúzeumokról, a földrajzi-névgyűjtésről is szó esett. Csávolyon készült el először a földrajzi nevek gyűjtése – azóta publikáltuk is. Sokféle útja-módja, eszköze van a társadalmi önismeret és rajta keresztül a tudatos hazaszeretet ápolásának, formálásának: néprajzi, nyelvjárási, agrár- és ipartörténeti, táborok alapítványok stb. A magángyűjtemények száma is gyarapszik. A nemzetiségieknek is megvannak a tájházai: Baja-Szent Istvánon a bunyevác, Hartán a német és Kiskőrösön a szlovák.

A megyei honismereti mozgalom életének és élénkségének a bizonyítékai: Dunamenti Folklor Fesztivál, Bajai Nyár, Híres Napok, Kiskun Napok, Nemzetközi Néprajzi Konferencia, a Duna-Tisza közti nemzetiségek és népcsoportok hagyományai című tudományos tanácskozás, melynek előadásai könyvben jelennek meg. A jelenkor gyermekei ismerni és értelmezni akarják a múlt hagyatékát. Az örökösök joggal kíváncsiak eleik értékeire. Egyre gyarapodik azoknak a fiataloknak a száma, akik kutatják a múltat, ismerkednek elődeink életével: járják a települést, gyűjtik a régi mesterségek szerszámainak, a népmesét, a népzenet, táncot. Kutatják család fájukat. Többük szakdolgozatának témája e tárgykörből kerül ki. Községünkben is egyre többen készítenek pályamunkákat, s nem egy esetben díjat, sőt országos első díjat is nyertek. A helytörténetírásban dicséretesen veszik ki részüket a megyei közgyűjtemények, művelődési intézmények.

4. A továbbiakban Csávolgy község honismeretéből, és a magam munkájából adok némi krónikaszerű ízelítőt.

Csávolgyi krónika:

1498-ban tanítói oklevelet kaptam a Bajai Állami Tanítóképző Intézetben, ahol földrajz tantárgy keretében *Szülőföldem* címmel dolgozatot kellett írnom. Ennek forrásanyagát a csávolgyi plébánián vezetett „Historia domus”-ból merítettem, – ami azóta eltűnt. Ez a munka indította el a község helytörténetének, hagyományának gyűjtőútját.

1949: Pályakezdekként szülőfalumban „népművelési ügyvezetői” megbízást kaptam, s megválasztottak az „úttörőcsapat titkárának” is. Így sok lelkes támogatóra találtam a néprajzi és helytörténeti, valamint más kulturális munkához.

1957: Kineveztek iskolaigazgatónak, s megkezdett munkámhoz számos kollégát tudtam mozgósítani, s ezt elismertetni.

1958: Létrehoztuk az iskolában és a művelődési otthonban helytörténeti-honismereti szaköröket, és az amatőr fotós köröket. Az amatőr kultúracsoportokat – ének, zene, tánc, nemzeti-ségi (bunyevác és német) együtteseket. Ez utóbbiak már korábban is működtek. Mindenütt a pedagógusok vállalták a főszerepet. Ebben az esztendőben saját tulajdonú tárgyi emlékeinkből egy kis *helytörténeti gyűjteményt* hoztunk létre az iskolában. Alapító tagok voltak: Mándics Márton, édesapám, s jómagam, valamint Fekete András (Kossuth u. 57.) s fia, dr. Fekete Imre, aki ma állatorvos Borotán.

1959: Az első nyilvános kiállítást rendeztük meg egy hét végére az iskolában. Ennek határára kezdődött a tárgyi gyűjtés a faluban.

1961: Kiállított anyagunkkal részt vállaltunk a járási iskolák kiállításán Baja városában, ahol dicséretet kaptunk. Ez évben a Népművelési Intézet honismereti szakkörvezetői tanfolyamán vettem részt Egerben.

1962: Megalakítottuk a HNF megyei honismereti testületet és a krónikaíró kört.

1963: A foktői krónika mintájára – országos másodikként – testületem segítségével beindítottuk a csávolgyi napi krónika írását. Helytörténeti szakkörünk a *megyei bázis szakkör* címet kapta. A tárgyi emlékekből az I. sz. iskola udvari szertáráról egy *állandó jellegű helytörténeti kiállítást* hoztunk létre.

1965: A TIT-el karöltve tovább bővítettük *Helytörténeti Gyűjteményünk*et, és áthelyeztük a 2. sz. iskola épületébe (Gergő ház). 1969-ig a vasárnapi nyitva tartás alatt 1329 látogatónk volt.

1966: Bajai „járási honismereti szakreferens” megbízást kaptam. Ez évben alakult a felnőttekből álló Csávolyi Honismereti Baráti Kör 20 fővel, melynek azóta is elnöke vagyok. 1994-ben, mint egyesületet a cégbírószágon jegyeztettük be.

1967: Az Országos Honismereti Bizottságnak felkért vezetőségi tagja lettem.

1968: Megalakult a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Bizottság, mely engem választott elnökül. E tisztségről 1993-ban mondtam le. Ez évben kértem szót a parlamentben, mint országgyűlési képviselő a honismereti mozgalom támogatása érdekében, ami nagy tetszést váltott ki.

1969: Honismereti Szakkörünkkel a Gyermekrádió által meghirdetett „Hej regő, rejtem...” című néprajzos rádióvetélkedőre beneveztünk. Forgatókönyvemet jóváhagyták, s megyénk-ből még Hajós szakköre vett részt az országos 12 csapat között. Ebben az esztendőben került kiadásra első önálló kiadványom: „Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944–1964 címmel, 18 ív terjedelemben, a Községi Tanács gondozásában. Ebben az esztendőben rendeztük meg a *Pincétől a padlásig* című nagy, gyűjtőakciónkat. A 3. sz. iskola épületének két szobájában mutattuk be gyűjteményünket. Ekkor készült el a községi makett 2948 munkaóra ráfordítással. Keszthelyi Máté egykori csávolyi téglagyáros, budapesti lakos értékes újság, plakát és ásványgyűjteményét ajándékozta a kis „múzeumnak”.

1970: A MÉM Országos Vásár-pavilonjában „Művelődés falun” címmel bemutattuk a Csávoly község krónikája – 1968. I–II. kötetét és a szakköri életről készült fényképfelvételeket.

1972: Iskolamúzeummá nőtte ki magát a helytörténeti gyűjteményünk. A múzeumot dr. Ortutay Gyula néprajztudós nyitotta meg.

1975: Mezőgazdasági eszközgyűjteményt, agrártörténeti emlékeket gyűjtöttek a faluban, ami az iskola padlásterében nyert elhelyezést. A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége főtítkáráként anyagilag is módomban volt segíteni, és a gyűjteményt felavatni.

1980: Az Országos Honismereti Akadémián Szombathelyen, honismereti munkásságom elismeréseként Ortutay Emlékplakettet kaptam.

1981 után megyei helytörténeti felügyelőként tevékenykedtem.

1982: Meghívásra ismét a csávolyi iskola igazgatója lettem. Az iskola tanulói és a szülők tevékenyen részt vállaltak a helytörténeti anyag gyűjtésében.

1984: Megyei Honismereti Nap Csávolyon. A honismereti mozgalom időszerű feladatairól dr. Székely György akadémikus a HNOT Honismereti Munkabizottság elnöke tartott előadást. A csávolyi helytörténeti gyűjteményt, a falukrónikát és a lefényképezett falut a megyei honismereti bizottság elnökeként mutattam be.

1986: A Bács-Kiskun Megyei Tanács erkölcsi és anyagi támogatásával megnyertem a szege-di JATE tanárait, írjuk meg Csávoly község monográfiáját. 36 kutatóval szerződést kötöttünk Csávoly története és néprajza két kötetre tervezett mű megírására. A munka, melynek helyettes szerkesztője lettem, dr. Hegyi András kandidátus, tanszékvezető főszerkesztésével indult. Több kézirat elkészült, sajnos 1990 után a megválasztott polgármester erről nem vett tudomást. – A Tájak-Korok-Múzeumok 125. sz. *pecsételő helye* lett falumúzeumunk ingyenes belépővel.

1988: Május elsején új helyre került a Falumúzeum és tovább gyarapodott a gyűjtemény, a Petőfi Sándor utca 27. szám alatti épület utcai bejárati részén az „Ünapi kápolnával” együtt. Úgy tűnik végleges helyének mondhathjuk, s ebben a formában igazi falumúzeum, tíz helyiséggel. Ma az önkormányzat fenntartásával működik. Kérésre bármikor megtekinthető, belépődíj nincs. Alapítása óta én vagyok a múzeumvezető.

Ez az esztendő a nyugdíjazásom éve. Szomorúan vettem tudomásul, hogy ezután megszűnt a honismereti-helytörténeti szakkör, rá egy évre a községi krónikaírás is. A tanulóknak hiányzik a szakkör, mert rendszeres látogatói a múzeumunknak, néha rendhagyó történelem órára hívnak, nagy érdeklődéssel hallgatnak, szemmel láthatóan élvezik a történeteket.

Az azóta is egyre gyarapodó anyagok igényelnék a kiállítási terület bővítését. Szokássá lett, hogy a községben megforduló vendégeket elhozzák vendéglátóik a múzeumba. Ebben az esztendőben szerveztük meg a csávolyiak egykori elemi iskolás – palatáblás nemzedék –, 1927–1929-es korszaltály világtalálkozóját gazdag programmal. Megjelentek a még élő egyko-

ri tanítóink is. Minden résztvevő egy tárgyi emléket hozott magával a múzeumunk részére. Megható, élménydús találkozó volt.

1990: Az udvar végén szabadtéri „fészert” építettünk, melyben agrártörténeti emlékek sorakoztak, restaurálásra szorulva. A múzeum része a községháza előterében látható „*Falu fényképeken*” című bemutató. A HNF Honismereti Bizottsága és a Művelődési Minisztérium „Magyarország fényképeken” 1985-ben meghirdetett országos akcióban Csávoly lett az első, melyről a TV híradóból is értesülhettünk. A településünkről elkészült fényképsor – ma színesben – látható állandó jellegű kiállítás formájában.

1993: A Honismereti Szövetség tevékenységemet Honismereti Emléklappal jutalmazta.

1994: A népviseletet bemutató bábuk számára üveges vitrint készítettek a Bács Megyei Közgazdasági elnöke ajándékaként. A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítványtól pénzt kaptunk a fejlesztésre.

1996: A milicentenáriumra esztendő tiszteletére emléktáblák felállítását kezdeményeztük. A *Honismereti Baráti Kör* útjára bocsátotta szerkesztésemmel a *Csávolyi helytörténeti füzetek* című kiadványsorozatát. Munkámat díjtalanul végzem, a nyomdai költségekre pályázatokból szerezem be a szükséges összeget.

1998: A *Honismereti Szövetség Elnöksége* a Megyei Egyesület javaslata alapján hetvenedik születésnapom alkalmából „Honismereti Emlékérem” kitüntetést adományozott. Községünk helytörténeti tevékenységével az Interneten is találkozhatunk. Ebben az évben a Községi Önkormányzat gondozásában segítségünkkel megjelent az időszakos kiadvány *Csávolyi négy évszázad* címmel, melynek szerkesztője vagyok.

1999: Indítványomra és szervezésemmel, a Baráti Kör támogatását élvezve, megépült az *1848/49-es szabadságharc és az Aradi Vértanúk Emlékműve* társadalmi összefogással, szponzorok segítségével. Azóta tudjuk, hogy hazánkban faluhelyen ez az első.

2000: A magyar millennium egybeesik községünk 800 éves fennállásával. A „*Csávoly az évezredben*” című kiadvány nyomdai költségre a fedezetet a Magyar Millennium Kormánybiztosi Hivatala nyújtotta, a védjegy használatát engedélyezve. A kiadványt a diákoknak kívánjuk ajándékozni. A falunkból 1956-ban eltávozott, ma Svájcban élő építésszerműnök, Ercsi Dezső hatszobás – műemlék jellegű – házat vásárolt községi emlékhely kialakítása céljából. „*Csávoly az évezredben*” című időszakos kiállítás nyílt a Falumúzeumban: A mindennapi falusi – múltó idő – az ezer éves Magyarországon, a 800 éves településünk „négy nép” kultúrája tükrében.

2001: A Falumúzeum előtt a „Csávolyi Honismereti Baráti Kör” szervezésével emlékkő készült, társadalmi összefogással. Rajta márványtáblán három évszám szerepel: 1198: az első írásos dokumentum esztendője; 1734-ben települt újra, 2000 a millennium éve. Rajta az Arany János-i idézet: „*Nekem áldott a bölcső, mely magyarrá ringatott.*”

Negyvenkét éves közalkalmazotti pályám kapcsán sok kiváló pedagógussal találkoztam. Néhányan formálták életem, ma is példaként állnak előttem. Nagy tanulsága pályámnak, hogy csak a szülőkkel egyetértésben, együtt lehet nevelni a gyermekeket. Ha ezt nem így tettem volna, nem lett volna eredményes a helytörténeti szakkör – melyre ma is büszke, aki önkéntesen tagja volt –, s melynek gyümölcse lett a falumúzeum is. Hivatásra nevelő és nemzettudatra oktató tanárok nélkül aligha lehet a félszázadot elhagyó honismereti mozgalomnak tartós és gyümölcsstermő jövője! A mai csávolyi értelmiségnek is tudnia kell, hogy hazájának a műveltségi állapot a legnagyobb sorskérdése!

Mándics Mihály

A községről eddig megjelent könyvek: Mándics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944–1964. Bp., 1969. – Mándics Mihály: A csávolyi iskola. Bp., 1975. – Mándić Mišo: Iz osamstoljetne kronike Čavolja Bp., 1984. – Mándics Mihály: A csávolyi falumúzeum (lepreolló) Kecskemét, 1994. – *Wilfrid Korbi-(Red)*: 1780 – Csávoly – 1980. Heimatbuch einer ungardeutschen Gemeinde aus der Batschka. Waiblingen. 1980. – *Ortssippenbuch Csávoly*. Herausgegeben von der Csávolyer Heimatgemeinschaft. Mitarbeiter: *Jakob Bayer, Josef Bohrer, Johann Scheibl, Roswitha und Dr. Hans Schlierd, Theresa und Jakob Takats, Theresa und Anton Tress*. Waiblingen, 1991. (Soksz.) – *Dr. Mándics Mihály: A magyarországi bunyevác-horvátok története* (Povijest bunjevačkih hrvata u Madarskoj (kétnyelvű) Kecskemét, 1989. – Csávoly község krónikája 1962–1989. 53 kötetben mintegy 6 ezer gépelt oldalon. *Dr. Mándics Mihály* szerkesztésében (kézirat) – Mándics Mihály: 1948 Szülőfalum – Csávoly története (kézirat)

A Csávolyi Helytörténeti Füzetek sorozatában a Csávolyi Honismereti Baráti kör kiadásában eddig megjelent kötetek

1. *Dr. Mándics Mihály*: Milassin Miklós – a csávolyi születésű püspök – életútja (háromnyelvű). 1996. 122 old. – 2. *Dr. Mándics Mihály*: Petres János – csávolyi esperes-plébános – író és költő életútja (háromnyelvű) 1997. 189 old. – 3. *Dr. Mándics Mihály*: A csávolyi bunyevácok – Iz baštine čavolskih Hrvata Bunjevaca (kétnyelvű) 1998. 311 old. – 4. *Dr. Mándics Mihály*: Csávolyi emlékhelyek (négy nyelvű) 1999. 330 old. – 5. *Dr. Mándics Mihály*: Csávolyi parasztok. 2000. 420. old. – 6. *Dr. Mándics Mihály*: Csávoly az évezredben 2001. 216 old. – 7. *Dr. Mándics Mihály*: A csávolyi katolikusok hitélete – templom, iskola, temető, vodica, kereszték – 8. *Dr. Mándics Mihály*: Az emberélet fordulói – Prekretnice u čovjekovom životu – (kétnyelvű) – nyomdában – Nyomdakész kéziratom szponzorra vár: „A naptári év szokásai, jeles napjai Csávolyon.”

Helyismereti Klub Baján

Baján és környékén mindig akadtak szép számmal patrióták, akik fontosnak tartották az értékek megőrzését; kutatták és feltárták a köz számára lakóhelyük történetének részleteit; hogy végképp el ne vesszen.

Ezek az amatőr, illetve hivatásos helyismereti tudósok többnyire elszigetelten, egymástól függetlenül folytatták tevékenységüket. Időnként felvetődött, hogy kellene alakítani egy társaságot, közelebb kellene hozni egymáshoz a szorgos kutatókat, a lakóhely szeretetében rokon lelkeket, de senki nem lépett ez ügyben, így „hamvába holt” az egyébként jó elgondolás.

2000 augusztusában azonban egy eltökélt fiatal kutató felkereste könyvtárunk vezetőjét, azzal az igénnyel, hogy a könyvtár – mint kulturális intézmény – adjon lehetőséget a helyismereti témában búvárkodókkal való találkozásra, a tapasztalatok, ismeretek kicserélésére, illetve bővítésére.

Kezdeményezését komolyan véve a bajai Ady Endre Városi Könyvtár felvállalta az ügyet és elindította útjára a Helyismereti Klubot. A könyvtár helyismereti gyűjteményének kezelőjeként én lettem a klub házigazdája, s első lépésben 20 bajai kutatót kerestem meg levélben, felajánlva a klubhoz való csatlakozás lehetőségét, és tájékoztató cikk is jelent meg az egyik helyi lapban.

A 2000. szeptember 25-re kitűzött alakuló ülésre hat kutató jött el; azóta a tagok száma 14 főre nőtt, s úgy tűnik – hírének terjedésével – egyre többen csatlakoznak a társasághoz. Az első találkozó „bemelegítő” jelleggel, ismerkedéssel telt. Következő alkalommal a helyi gyűjtők egyike bajai képeslap-, és okmánybélyeg-gyűjteményéből hozott értékes és szép darabokat megmutatni. Ezután közösen megállapodtunk, hogy minden alkalommal valaki – mindig más – előadást tart a saját témájából.

Havonta egyszer jövünk össze, délután 5 órától a városi könyvtár „régii könyvek termében”, ahol az intézmény legnagyobb értékei találhatóak. A találkozónak mód nyílik kötetlen beszélgetésre, valamint egymás munkájának megismerésére. A résztvevők között foglalkozást tekintve található nyugállományú földhivatalnok, iskolaigazgató, katonatiszt, lakatos, múzeumigazgató, tanár, újságíró és főiskolai hallgató. Az érdeklődési terület is változatosnak mondható, a tagok között van bélyeg-, érem-, képeslap-, papírpénz-, térképgyűjtő, fotós, helytörténetíró, néprajzkutató és régész.

A könyvtár reméli, hogy a kutatókkal való közvetlen kapcsolattartásból adódóan helyismereti gyűjteményének anyaga is bővülni fog.

XXI. századi világunkban az emberek hajlamosakká váltak az individualista magatartásra. A klub jó alkalom a tapasztalatcserén túl az emberi kapcsolatok ápolására is. Kinek-kinek az érdeklődési körét megismerve, felhívhatják a figyelmet a saját kutatóterületükön végzett munka során talált, más klubtag témáját érintő adatokra, iratokra.

A bajai Helyismereti Klub zsenge még, „zöldhajtásokkal teli”, nincs történelmi múltja, jövőjét homály fedi, viszont – Montaigne szavaival élve: „Szellemünk leggyümölcsözőbb s legtermészetesebb gyakorlata az eszmecsere”. Amíg tart, gazdagodunk általa.

Blága Borbála

Szabadfalvi József halálára

Fájdalmas veszteség érte a magyar néprajztudományt és a néprajzi felsőoktatást, a múzeumügyet: életének 73. évében váratlanul elhunyt *Szabadfalvi József* nyugalmazott múzeumigazgató, egyetemi tanár, a történettudományok (néprajz) doktora. Személyében olyan ember távozott, aki munkája során mindig tevékeny támogatója volt a honismereti mozgalomnak, a népművészetet megújító törekvéseknek és a kulturális hagyományok megőrzését célzó szándékoknak is.

Szabadfalvi József 1928. június 21-én született Debrecenben. A MÁV Járműjavító környékének mikrovilágában töltött gyermekkor, cívisváros, nem utolsó sorban a Piarista Gimnáziumban töltött évek meghatározóak voltak számára az egész életpálya folyamán. A Debreceni Egyetemet fizika-kémia szakosként kezdte, majd – egy évfolyam idejére – Budapestre, a József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdasági Karára iratkozott át. 1948-ban vizsziatért Debrecenbe, s magyar-történelem szakos diplomát szerzett (1952). Látásmódja, szakmai életútja innen kezdve elsősorban két kiváló személyiség, Bárczi Géza és Gunda Béla vonzáskörében formálódott. Nyelvészeti és néprajzi érdeklődése kezdetben a kismesterségek, a kézművesség kutatásában szervesült. (Doktori disszertációja egészében csak később jelent meg önállóan nyomtatásban: *Mézeskalácsosság Debrecenben*. Debrecen, 1987). E téma kapcsán kutatta a méhészeti irodalom történetét is (*A magyar méhészkedés múltja*. Debrecen 1992). Behatóan tanulmányozta a fazekasság, elsősorban a magyar feketekerámia történetét és kelet-európai kapcsolatát, több tanulmányt közölt magyarul és idegen nyelven a feketekerámia ornamentikájáról is (összegzően: *Fazekas István és a nádudvari fazekasság*. Budapest 1982., *A magyar feketekerámia*. Budapest 1986). A miskolci Herman Ottó Múzeumban később kiállítás is rendezett a hazai múzeumok feketekerámiáiból (1982). Kutatásainak középpontjában az 1960-as évektől az extenzív állattartás, a pásztorkodás történeti-néprajzi vizsgálata állt. A pásztorvándorlásokkal, az eltérő adottságú tájak közötti vándorlataival számos tanulmányában foglalkozott, ebből a témakörből írott disszertációjával szerzett kandidátusi fokozatot is (nyomtatásban: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. Debrecen 1971). E nagy témakör vizsgálata élete későbbi szakaszában is elkísérte, több kötetet, egész sor tanulmányt szentelt a problematika kisebb-nagyobb kérdéskörének (*Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből*. Debrecen 1984). 1991-ben az állattartás köréből készített disszertációjával szerezte meg a történettudomány (néprajz) akadémiai doktori címét (*A sertés Magyarországon*. Debrecen 1991).

1967-ig a KLTE Néprajzi Tanszékének munkatársa volt: gyakornok, tanársegéd majd tudományos munkatárs. 1967–1972 között a Tanszék mellett működő MTA Néprajzi Kutató Csoporthoz tartozó főmunkatársaként tevékenykedett. 1972-ben Miskolcra telepedett át: elnyerte a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatói székét. 17 évig állt a megye muzeális intézményeinek élén, s – ma már biztosan állíthatjuk – azok az esztendőik a megyei múzeumügy virágkorát, mai feltételrendszerének megalapozását jelentették. A debreceni egyetemen eltöltött harmadfél évtized tapasztalatát és szellemiségét Miskolcra is magával hozta, de a cívis város universitásáraól – volt hallgatói köréből – erősítette kezdetben az itteni múzeumok szakembergárdáját is. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság vezetőjeként újjászervezte a Herman Ottó Múzeum tevékenységét: jelentősen fejlődtek a gyűjtemények, kialakultak a tudományos osztályok. A tájmúzeumok és tájházak létrehozásával, kiépítette a megyei intézményhálózatot. Megerősítette a múzeumi munkatársi gárdát, a keze alatt felnőtt fiatal szakemberek utóbb országos és megyei múzeumok igazgatójaként és kvalifikált munkatársaként, egyetemi tanszékek vezetőjeként és oktatójaként öregbítették a miskolci múzeum jó hírét. Vezetése alatt teljesedett ki a Herman Ottó Múzeum kiadványozása és nemzetközi kiadvány-cseréje. Szerkesztőként és társszerkesztőként jegyezte a múzeum két régi sorozatát (*A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*), ő indította a *Borsodi Kismonográfiák* és *A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai* sorozatát, s más – rövidebb-hosszabb életű – periodikákat. A hazai és nemzetközi kapcsolatok révén, a regionális és országos tudományos kapcsolatok segítségével a Herman Ottó Múzeumot a tudományos kutatóhely rangjára emelte és – munkatársaival – az egyik legmegbecsültebb hazai közgyűjteménnyé tette.

A múzeum adminisztratív feladatai mellett, a tudományos munka volt számára az önkifejezés mindennapi eszköze, amit kollégáitól is elvárt. Rendszeresen kutatott, gyűjtötte az anyagot: a fásztó hivatali munka után akár egy-egy órára is letelepedett a könyvtárban cédulái mellé. Sokat és szisztematikusan publikált, kutatási eredményei önálló kötetekben, országos szakfolyóiratokban és múzeumi kiadványokban láttak napvilágot. Könyvei mellett 300 tudományos közleményt adott közre, több tanulmánykötetet szerkesztett. Miskolci évei alatt számos miskolci és észak-magyarországi témával gyarapodott vizsgálódásának köre. Közreadta a város XVIII. századi orvosi helyrajzát (Benkő Sámuel: *Miskolc várostörténeti-orvosi helyrajza*. Sajtó alá rendezte, és tanulmánnyal ellátta Szabadfalvi József. Miskolc 1979), több kötetet és tanulmányt szentelt Herman Ottó tevékenységének (*Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Miskolc 1988., *Herman Ottó, a parlamenti képviselő*. Miskolc, 1996). Több, a múzeumokat ismertető és népszerűsítő kötetet is írt, ill. gondozott (*A miskolci Herman Ottó Múzeum* (Társszerzőkkel) Miskolc 1979., *Múzeumok és kiállítóhelyek Borsodban* (Viga Gyulával). Számos munkájában foglalkozott Észak-Magyarország népművészetével (*Megyasói festett asztalos munkák 1735-ből*. Miskolc 1980.). Hangsúlyosan kutatta a múzeumok pásztorművészeti anyagát, utolsó könyve temetésének napján hagyta el a nyomdát (Pásztor csanakok Észak-Magyarországon. Miskolc 2001). Tevékenységéről részletezően tájékoztat a 70. születésnapjára megjelent kötet: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Szabadfalvi József munkássága. Önéletrajz és bibliográfia* (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok munkatársainak bibliográfiája 2. Miskolc, 1998).

Kedves és türelmes ember volt, vezetőként is minden módon segítette munkatársai szakmai karrierjét és személyes életútját. Aligha volt rá példa, hogy dolgavégezelenül távozott volna tőle bárki, aki hasznos, értelmes munkához kérte a segítségét. Rendkívüli szorgalmával és munkabíráásával az országos és a helyi tudományos közéletben is sok feladatot vállalt. Tagja, majd elnöke volt (1979-) az MTA Miskolci Bizottsága Történettudományi és Néprajzi Szakbizottságának, tagja az MTA TMB majd Néprajzi Bizottságának és Doktori Tanácsának (1998-), a Múzeumi Tanácsnak (1979-) a Magyar Néprajzi Társaság Választmányának (1983-) és a Népi Iparművészeti Tanácsnak (1970-80-as évek), tanácsadója a Bükk Nemzeti Parknak, majd az Aggteleki Nemzeti Parknak, s még számos miskolci, megyei és országos szakmai testületnek. Meghatározó szerepet játszott a miskolci bölcsész képzés megindításában: a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének alapító vezetője (1992–1995), az Észak-Magyarországi Universitas elnöke volt (1993–). 1990–1994 között Miskolc város közgyűlési képviselője, egyben az önkormányzat Kulturális Bizottságának elnöke volt. A rá jellemző nagy aktivitással dolgozott Miskolc kulturális intézményeiért, az átalakuló társadalom művelődéséért. Tevékenységéért – számos más elismerés mellett – a Móra Ferenc Emlékéremmel (1984), a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmével (1985) és Állami Díjjal (1988) tüntették ki.

Szabadfalvi József miskolci múzeumigazgatósága a honismereti mozgalom számára is erős hídfőt jelentett. Nem csupán az Istvánffy Gyula Gyűjtőpályázat évenkénti meghirdetésével segítette a múzeum a néprajz és a helytörténet önkéntes kutatóit, de rendre helyet kaptak legjobbjaik írásai a múzeumi kiadványok hasábjain is. Erős, kitűnően felkészült, tapasztaltabb generáció tevékenykedett abban az időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismeretében: a teljesség igénye nélkül, Dobosy László, Nagy Károly, Szabó Lajos nevét említem, hogy a még ma is közöttünk levőkről ne is szóljak. Ekkorra értett be az a munka, amit a néprajzi gyűjtés társadalmisítása, a honismeret és a tudományos ismeretterjesztés területén a sáros-patakiak, aztán Bodgál Ferenc, Lajos Árpád elvégeztek, s organikus folytatásként a fiatal muzeológusok is tovább segítettek. A honismereti kutatók közül számosan közvetlen munkatársai voltak Szabadfalvi Józsefnek, s a tudomány művelésében és megbecsülésében soha nem volt érezhető különbség közöttük.

Magam azok közé tartozom, aki nagyon sokat köszönhet Szabadfalvi Józsefnek. Sok egyéb, általa nyújtott lehetőség mellett, két évtizede ő avatott be a szerkesztői munkába. A kéziratokkal való bíbelődés, nem utolsó sorban – az ollóval határozottan bánó – képszerkesztés közben sok-sok beszélgetésre is mód nyílt. Jó szívvel őrzöm magamban egy jó szándékú, dolgozó, s mindig segítőkész ember emlékét, aki nagyon fog hiányozni a kulturális örökség körül babáskodók sorából.

Viga Gyula

Lükő Gábor emlékezete

Egész élete, különösen pedig 1950-től 1990-ig ráért sorsa azt példázza, mi várt itt Magyarországon arra a tudósra, aki a magyar lélek – a magyar jelképrendszer, a magyar időszemlélet, a magyar gondolkodás – lényegével akart, tudott és merészelt foglalkozni. Az az értetlen, ellenséges, kirekesztő bánásmód, amivel a hatalom, és a néprajztudománynak a hatalom szolgálatába szegődött helytartói Lükő Gábort és munkásságát mellőzték, világosan jelzi: mire számíthatott a diktatúra évtizedeiben, de már előbb is az, aki a népművészetet, a népköltészetet és a népzene nem csupán tudományos elemzés tárgyának, hanem *magyar sorskérdésnek* is tekintette.

Komáromban született 1909-ben, Karácsony Sándor tanítványa volt, majd érdeklődése – talán éppen Németh Lászlónak a kelet-közép-európai népek történelmi tejtetvérségét hirdető eszméi nyomán – a román népi kultúra felé fordult. 1931-1932-ben Nicolae Iorga szabadegyetemén románul tanult, Dimitrie Gusti falukutató módszereivel ismerkedett, majd hónapokat töltött a moldvai csángómagyarok között. Elsősorban a Szabófalvától északra eső, akkor még többségében magyar anyanyelvű Jugánban, valamint a Bákó melletti Lujzi-Kalagarban és Bogdánfalván dolgozott, mégpedig nemcsak futólag, átutazó néprajzgyűjtőként, de velük élve, belülről megismerve a népélet jelenségeit és törvényszerűségeit. Kutatásainak eredményeként írta meg a *Moldvai csángók* című, máig alapvető munkáját.

Hiába segítették azonban szociológiával és néprajzzal foglalkozó román barátai, a hivatalos hatalom hamarosan kiutasította Romániából. A debreceni Déri Múzeumban dolgozott 1945-ig. Ez idő alatt született a népművészet, a népköltészet és a népzene szintéziseként a *Magyar lélek formái* című könyve. Ebben a magyarság egyik nagy sorskérdését nem úgy tette föl, hogy ki a magyar, hanem úgy, hogy *mi a magyar?* Bebizonyította, hogy a különböző művészeti ágakban a magyarságnak van saját formanyelve, önálló kifejezési módja. Amit Kodály és Bartók megtalált a magyar népzeneben, azt fogalmazta meg Lükő Gábor a magyar népművészet és népköltészet tárgyi és szellemi világában.

Hatalmas tárgyi tudásra alapozott, de a szellemet is szabadon szárnyaltató művét döbönt csend fogadta. Az 1940-es évek elején a magyar lélek formáira vonatkozó megállapításainak hatását más, a nemzettel felszínesen és harsányan foglalkozó ricsaj nyomta el, az évtized végén pedig már mindenki gyanús volt, aki a magyarság szellemi értékeivel foglalkozott. Lükő Gábor is csak 1949-ig oktathatott magántanárként Debrecenben, aztán 1970-ig, nyugdíjazásáig a gyulai, a bajai és a kiskunfélegyházi múzeumokban talált munkát és menedéket. Az idegen érdekeket szolgáló hatalom nem engedhette a diákok közelébe azt, aki magyarságuk értékeire, annak megbecsülésére taníthatta volna őket.

Lükő Gábor megjelent munkái azon szellemi hegycsúcsok sudár előhegyei tehát, amelyek jelzik: milyen magaslatokra juthatott volna a XX. században a magyar művelődés, ha első évtizedek oly kivételes minőségű nemzedéket termő ereje kiforrhatta volna magát. S ha fölteszük magunknak a Németh László által Szárszón megfogalmazott kérdést: „hogyan süllyedhetett a magyarság benszülött kisebbséggé tulajdon országában?” – akkor íme, itt van előttünk a válasz. Annak a folyamatnak és azoknak az erőeknek a hatására, amelyek Lükő Gábor gondolataitól és eszméitől is oly hosszú időn át megfoszthattak, vagy legalábbis eltávolíthattak bennünket.

Am akárcsak a moldvai magyarság másik nagy kutatója, a száz esztendeje született Domoikos Pál Péter, Lükő Gábor is túlélte a magyarság ellenségeinek korlátlan uralmát. Az 1980-as évek végén megjelent a *Magyar lélek formáinak* reprint kiadása, születésének 90. évfordulóján pedig *Tűzcsiholó* című vastkos tanulmánykötettel tisztelgett szelleme előtt a magyar tudományos világ. Nemrég Kossuth-díjjal is megbecsülte őt a magyar kormány. Attól azonban meg-

fosztotta őt a sors, hogy az északi csángókkal foglalkozó, jórészt az ő kiadatlan gyűjtéseit tartalmazó, tisztelő tanítványai által összeállított kötetet „*Ott hul éltek vala a magyarok...*” kézbe vehesse. Egy héttel a könyv megjelenése előtt hagyott itt bennünket, s indult el a „minden élők útján”.

Emlékét kegyelettel őrzik mindazok, követni szeretnék a magyar lélek mélységeibe tekintő pillantását.

Halász Péter

Dr. Antalóczi Lajos (1947–2000)

Szomorú veszteség, ha kulturális életünk jeles személyiségei közül bárki elköltözik, de különösen megrázó, ha élete virágjában, energikus munka közben szólít magához valakit az Örök Bíró. Dr. Antalóczi Lajos pápai prelátus, kanonok atya, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár igazgatója férjikorának delén, ötvenhárom évesen, súlyos betegségének fájdalmait szinte titkolva, utolsó percéig dolgozva költözött az örök hazába, amelynek létezését, Istentől nyerhető üdvösségünket maga is alázattal hirdette, amikor papnak lenni megpróbáltatás volt. Nem lépett a békepapi mozgalomba, töretlenül szolgálta Urát 1972-es pappá szentelésétől haláláig mind az oltárnál, mind a könyvtárban. Utolsó percéig működött ugyanis plébánosként is, noha ez a kettős teher csak rendkívüli ember vállára helyezhető biztonsággal. Ő mindkettőt példásan látta el.

Amikor az Egri Főegyházmegyei Könyvtárba került, annak állapota magán őrizte az államosítás minden átkos következményét. Az Egri Tanárképző Főiskolán (amelyet ekkor Hosi Misinek becéztek a magyar művelődéstörténethez vajmi csekély szállal kötődő vietnámi államférfiú Ho Si Minh nevének viselete miatt) csupán a kijelölt útvonalon közlekedhetett Iványi Sándor akkori főkönyvtáros; a régi könyvtártermek tornateremnek (!) voltak átalakítva, az állomány jelentős része ebek harmincadjává vált. A könyvtári személyzet és a kutatók egy picit sekrestyében zsúfolódtak össze, amelyen keresztül egy időben még turistaforgalom is zajlott. Dr. Antalóczi Lajosra, aki 1978-tól dolgozott a könyvtárban, és 1983-tól vezette azt, a termék és az állomány méltó körülmények közé történő visszahelyezése várt. Még az egyházi javak országos visszaadását megelőzően, 1991 augusztusában visszakapták a régi termeket, amiben oroszlánrésze volt Antalóczi atya és Glatz Ferenc akkori kultuszminiszter levélváltásának. A külföldi adományok, így a számítógép, a fénymásológép, a katalóguscédula-sokszorosító is az ő fáradságát, „lobbyzásának” eredménye. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár számítógépes feldolgozási rendszere messze megelőzte mind időben, mind színvonalban az összes többi hazai egyházi gyűjteményt. Még a visszaköltözés előtt a barokk díszteremben is jelentős felújítási munkálatokra került sor, mert bár az itt tárolt állomány – turista-látványosságá miatt – jórészt megmaradt, a freskók, a berendezés és nem utolsósorban a könyvek állaga gondozatlan volt. Antalóczi Lajos vezetése alatt kezdődött a barokk díszterem állományának korszerű – cédulán és számítógépen nyilvántartott – feldolgozása is, amely ma is folyik Surányi Imre tudományos munkatárs jóvoltából.

A barokk kor püspök-mecénásai (Klimó György Pécssett, Padányi Bíró Márton Veszprémben, Batthyány Ignác Gyulafehérvárott és más jeles könyvtáralapítók) sorában az első hely Eszterházy Károly egri püspököt illeti meg. Nem túlzás azt állítani, hogy Antalóczi Lajos pápai prelátus, kanonok a könyvtáralapító Eszterházy püspökhöz méltó erkölcsi magaslatra emelkedett, amit egyebek mellett a könyvtár bicentenáriuma szervezett tudományos ülés, valamint az ennek alkalmából kiadott Emlékkönyv is dokumentál. Eszterházy életművéről Antalóczi doktor maga is több helyen írt, kiemeljük a pápai konferencián elhangzott és ugyanott megjelent kötetben közölt tanulmányát. Jellemző továbbá, hogy amikor jelen sorok írója Bécsben kutatott, a Bécsi Egyetemi Könyvtár nagyon korszerű számítógépes nyilvántartásából, kíváncsiságból lekérdezvén az „Eger” tárgyszót, mindössze két könyvtári egységet talált: dr. Antalóczi tollából származó könyvtártörténet német és angol változatát. Méltán

ilyen híres az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, amely ugyancsak Antalóczi Lajos vezetése alatt nyerte el a harmadik osztályú országos tudományos szakkönyvtári besorolást. Irodalmi életünkben is szerepet játszik számos kiadvánnyal, így Listóczy László egri irodalomtörténész több munkáját adta ki, valamint arra is volt példa, hogy Antalóczi Lajos igazgató saját, dédelgetett kutatási tervét engedte át másnak, hogy az hamarabb feldolgozásra kerüljön. (*Szecső Károly*: Kandra Kabos. Eger, 2000.) Nagy kérdés, hogy hasonló irodalompartoló, kultúraszervező, határozott egyéniség és tekintélyt sugárzó, művelt ember található-e ma ilyen értékes gyűjtemény vezetésére?

Világneveti hovatartozástól függetlenül mindenkinek el kell ismernie, hogy töretlen hivatástudat, nagy formátumú egyéniség, a célokért kitartó küzdelem szükséges, ha valaki mind a kommunizmus rendőrpallosa alatt, mind a piacgazdaság elsvárosító, sematikus agyakat termelő világában ápolja, védi örök értékeinket. Be könnyű a felsőbb parancsra hivatkozva, illetve a mindennapi kenyérgondok szorításában feladni önmagunkat! Ám, ahogyan Jézus mondta: kiköpöm a számból a langyosakat. Példa kell a helytálláshoz. Antalóczi Lajos élete ilyen világító példa: mindig és minden rendszerben az örök értékekhez hűnek maradván készen kell állnunk, mert sohasem tudhatjuk, mikor jön el a végső pillanat. Ő készen állt, és bár pályája földi szempontból nézve derékba tört, a torzóban maradt munkássága is hirdeti: tiszta szívvel járul az Örök Bíró elé.

Földvári Sándor

Kasznár Tóth Emma (1904–2001)

Égész élete a szülőfalujáé volt. Egyszemélyes intézményként szolgálta több mint fél évszázadon át.

Mindszenten született 1904. december 4-én. Nagypapa, Tóth János, a Szegvár felé eső határban, Fölső-Ludason gazdálkodva tíz gyermeket nevelt föl: öt fiút, öt lányt.

Egyik fia, Lajos, 1906 farsangján vette feleségül Seres Annát, és költözött be a faluba. Községi rendőr lett, de két év múlva Tary István főszolgabíró maga mellé vette hajdúnak. Búzavirágkék egyenruhájában, csákóban, kardosan kísérte a főszolgabírót, de átlagon fölüli tudása és szép írása miatt segített az irodai munkában is. Az első világháborúból sebesüléssel tért haza, ezért nyugdíjazták. Amikor egészségét visszanyerte, községi esküdt lett. E minőségében a község gazdasági ügyeit intézte; erről kapta a sok Tóth közt megkülönböztető nevét, a Kasznárt. Emmike néni ezt csak élete vége felé kezdte használni. Az én iskolai bizonyítványomban csak *Tóth Emma* van írva.

Tóth Lajos felesége, Emmike néni édesanyja, a katolikus egyház szegénygondozójaként látogatta a betegeket, vakokat, nincsetleneket; népkonyhát vezetett.

Tóth Emma hat elemi iskolai osztály után, mivel Mindszenten csak 1925-től működött polgári iskola, Hódmezővásárhelyen végezte középiskolai tanulmányait, majd 1926-ban Cinkotán, a Pozsonyból Trianon után odamenekült állami tanítóképzőben oklevelet szerzett. Édesapjának a község életében betöltött, elismert érdemeiért szülőfalujában kapott állást. Nemzedékeket tanított nyugdíjazásáig, 1968-ig. Iskolán kívül még évekig vezető szerepet játszott a község művelődési életében. Bár sohasem tagadta meg vallásos meggyőződését, kiváló tanári címet és ezüst fokozatú Munka Érdemrendet kapott. 1994-ben javasoltam Kecskeméti János polgármesternek, hogy 90. születésnapja alkalmából legyen Mindszent város első díszpolgára. Nem tudom, milyen megfontolásból, ehelyett a *Mindszent Városért* kitüntetéssel köszöntötték; de mindenesetre ezt a címet ő kapta először.

Vezette a Vöröskereszt ifjúsági szervezetét. 1932-ben Csollák Lajos segédlelkéssel megalapította a 8 és 12 évesek sajátos kiscserkészmozgalmát, a farkaskölyök-csapatot. 1933-ban részt vett a gödöllői világ-cserkészszalázközön, a jamboree-n. Megbízták, így elvállalta a levéltáncsapat vezetését is: benne nem a katonás, hanem a magyar és vallásos nevelés lehetőségét használta ki.

1948-ban ezek az egyesületek megszűntek, s az elemi iskola általános iskolává alakult. A felső tagozatban szaktanárookra volt szükség. Tóth Emmát igazgatója, Lehoczky Béla földrajz-rajz szakra irányította. Ötvenéves elmúlt, amikor 1955-ben a szegedi pedagógiai főiskolán szaktárgyaiból megszerezte képesítését. Összel megalakította az iskola rajzsakkörét, 1962-ben pedig tanítványaival megszervezte a honismereti szakkört, hajdani tanítványaival a néprajzi és a nyugdíjasklubot, amelynek fő tevékenysége ugyancsak a helyi néphagyomány ápolása és a tárgyi örökség megmentése lett. Gyűjtésükkel alapozták meg a község – 1993 óta város – helytörténeti gyűjteményét.

Már a harmincas években Taraba József (1895–1971) esperesplébános keltette föl figyelmét a múlt értékeinek, a falu népeletének, hagyományvilágának föltárására iránt. „Megvettem – írja a szakkör megalapítására emlékezve – a meghalt öreg gulyás, Csordás Miska bácsi tulipános székét, háromfiókos sublótját, és mindkettőt átfestettem olyan virágosra, amelyet a vásárhelyi múzeumban láttam. A fehér falú tanterembe állítottam, föléje madaras, virágos, címeres régi tányérokat akasztottam...” Ezek azonban a világháborúban elvesztek. Az iskolai szakkör tagjai lelkesen látták a gyűjtőmunkához. „Nagyon segítette munkákat az akkor kezdődő újjáépítés. Az öreg házak tárgyait felszámolták. Ujjongtak a gyerekek, amikor a fából készült négy lábú krumplitörőt, meg az alapozáskor a földből kihajigált halászemlékeket megtalálták.”

A szakkör tevékenységét így tervezte meg:

Házról házra járjuk a falut, hogy összegyűjtsük a még föllelhető tárgyi emlékeket.

A gyűjtőutak alkalmával elterjedt hír és a kiállítások hatására egyéni fölajánlásokat is szívesen veszünk.

A tárgyi emlékek gyűjtése mellett lejegyezzük az életmóddal kapcsolatos hagyományokat, szokásokat.

Nyelvi gyűjtőmunkát szervezünk a földrajzi nevek, foglalkozások, régi szavak összeírására.

A falu történetét bemutató iratok, képek, gyűjtése, följegyzése is föladatunk lesz.

Megismerkedünk a Mindszentiek ajkán továbbélő nőtákkal, szólásokkal, rigmusokkal.

Az értekezletek, továbbképzések alkalmából szerzett tapasztalataimat megosztom a szakkör tagjaival is; lehetőség szerint meglátogatjuk más múzeumok kiállításait.

A szakterület képviselőitől kikért tanácsok alapján végezzük a gyűjtőmunkát a jövő számára, szoros kapcsolatot tartva a lakossággal.

Már 1962-ben 13 foglalkozásról, egy kirándulásról (elvitte diákjait a szegvári falumúzeumba), egy kiállításról (640 látogatóról), múzeumokkal, levéltárakkal folytatott levelezésről adhatott számot. Az iskolai szakkör létszáma 32-re szaporodott. Az 1963-ban rendezett kiállításnak már 800 látogatója volt. Ebben az évben pályázatokat dolgoztak ki a következő tárgykörökben: halász, kubikos, földmunkás, mézesbábos, szőlásmód, vőfély, halottsírató. „A gyermekszakkör előszeretettel járt a központban lévő hosszú padon üldögélő, beszélgető öregekhez a szellemi emlékek gyűjtése végett, melyeknek ők aranybányái voltak. Az idős emberek igen megszerették a gyerekeket.” „Tombác János eltolta talicskán a cimbalját, tanította a szakkörösöket cimbalmozni, és régi nótákat énekelni.”

„De nemcsak a diákok szorgoskodtak – újságotla Németh Ferencnek a Pedagógusok Lapja 1964. június 20-i interjúja szerint –, közös ügynek érezte a falu hagyományainak földéretését és ápolását a két doktor is, sőt – sorolja Emmi néni – egyre több felnőtt segítőtársra akadt: Erdei papucsos, Blaskó villanszerelő, Bereczki kéményseprő, egy takácsmester, egy öreg halász személyében. Ki szerszámot adott, ki kicsinyített modelleket készített, ki mestersége hagyományait segített megörökíteni...”

Számos előadót hívott meg, ilyenkor az iskolai és a fölött szakkör együtt hallgatta a vendégeket. Megfordult körülükben Szegedről Bálint Sándor professzor, Juhász Antal néprajzi muzeológus, majd egyetemi tanár, Mindszent monográfiájának (1996) szerkesztője, Polner Zoltán, a népi imádságok megyeszerzte ismert kutatója, Tóth Béla író, Papp Imre szentesi önéletríró (*A parasztember élete Szentes tanyavilágában*, 1982), Sebestyén Ádám székely néprajzi gyűjtő stb.

Évről évre javultak, bővültek a megyei múzeumi igazgatóság hirdette pályázatokra készült dolgozatok. Nemcsak az iskolai szakkör tagjai, hanem az idősek is szívesen papírra vették emlékeiket. Tartottak az öregek számára farsangi és szüreti bált, aratóbált.

1968-ban születésnapján köszöntötték klubtársukat, Gyovai Pált (1885–1976), a jeles mindszent emlékirót és kőfaragót, a népművészet mesterét. (Szobrainak egy részét a kecskeméti

Magyar Naiv Művészek Múzeuma örzi. Első önéletrajzát a kubikosélet emlékeiből 1965-ben, Emmike néni biztatására írta; díjat nyert vele az országos néprajzi és nyelvjárási pályázaton, és részlete megjelent a Tiszatáj 1971. júliusi számában. Másik önéletrajza 1974-ben az *Emlékiú hagyom...* című gyűjteményben.)

„Most 95 évesen is boldogan gondolok vissza a három szakkörömre” – fejezte be emlékezéseit. Megnyugtatta, hogy szakkörei – jórészt kiváló tanítványainak vezetésével – sikeresen működnek tovább. A honismereti, helytörténeti munkát 1972-től Demeter Lajosné (1934–1996) általános iskolai igazgató, halála után Fuchszné Benák Katalin könyvtárigazgató; a nyugdíjasklubot Molnár Zoltánné Lecza Jolán, majd Jelenfi Istvánné, a rajzszakkört Török Lászlóné irányította. A helytörténeti gyűjtemény ma önálló épületben, a Köztársaság tér 25. sz. gazdaházban látogatható. Ismertetése a Mindszenti Füzetek 1999-ben megjelent 3. számában és 2000-ben kiadott CD-én olvasható.

A Mindszenti Keller Lajos Városi Könyvtár állományában Tóth Emma alábbi kéziratos munkái találhatóak: *Az 581. sz. Hám János cserkészcsapat és kiscserkészcsapat Mindszentén. 1933–1944. – A Mindszenti emberek élete. – Honismereti szakkör: Mindszent. – Honismereti szakkör és Öregek Klubja. – Ipartestület és a TESZ (Társadalmi Egyesületek Szövetsége) Mindszentén. 1930–1940. – Községünk földrajzi nevei régen és ma. (1960-as évek eleje.) – Kubikosok. – Mindszent és vidéke népdalaiból. 1960–1970. – A Mindszenti általános iskola honismereti szakkörének krónikája. 1967. – Néprajzi klub. Műsortervezés, irodalom. 1966–1970. – Rajzszakkör a Mindszenti művelődési házban. – A rajzszakkör jelenléti könyve és krónikája. 1962–1965. – A vizes múlt emlékei. 1988. – Vöröskereszt egyesület Mindszentén. – Honismereti krónika. 1962–1970.*

A szegedi Móra Ferenc Múzeum néprajzi adattárában: *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szokincse.*

* * *

Nyolcvanadik születésnapján, 1984. december 4-én a Csongrád Megyei Hírlap hasábjain köszöntöttem. Bár Jánoshalmán születtem, kétéves koromban Mindszentre helyezték apámat, így 1928-tól ott tanultam meg – ö-ző nyelvjárásban – beszélni. *Írni, olvasni pedig 1931 őszén ott tanított meg a szépséges fiatal tanítónő, Tóth Emma. Megírtam: „Nemcsak engem tanított a betűvetésre, hanem a fél Mindszentet.”* Amikor írásomat kötetbe gyűjtöttem, izgultam: megéri-e megjelenését Emmike néni? Hála Istennek, még átadhattam neki 1997-ben *Mindörökké Szeged* című gyűjteményes kötetemet, benne a korábbi köszöntő. S minden évben december 4-én személyesen is köszönthetjük feleségemmel; legutóbb is, 2000-ben. Az utóbbi években már csak járókával mozgott lakásában, de teljes szellemi egészségben. Legutolsó levelét idén január 9-én küldte: alig látva róttá – néhol egymásba futó – sorait a papírra.

„Csoda történt. Kedden este ágyamban voltam már. De nem voltam álmos. És majdnem elsírtam magam az örömtől, éppen a Te neved mondta ki egy riporternő, éppen a Te neved, hogy 21 órakor lesz a műsorod. Előtte meghallgattam a Györffy-műsort, majd jött a Te kedves, ismerős hangod (...)”
„Könyvekig meghatva hallgattam, hogy az Isten mégis úgy rendelte, hogy célba érsz, ne legyél vesztes. Ólel, csókol Benneteket Emi néni.”

Családjának mindkét ágáról hosszú életet szavatóló géneket örökölt. Édesapja 92 éves, édesanyja 82 éves korában hunyt el. Unokaöccse, Seres Ferenc 95 évét élt. Tavaly decemberi születésnapja után újságolta Emmike néni: „Volt egy egyedül élő vendégem, aki december 2-án töltötte be a 97. évét, és hozta idei, saját termésű borát kóstolóban. Az anyai unokatestvérem meg [Csernák Lajosné Seres Veronika, Mindszent legöregebb lakója!] a 98-at töltötte be, és részt vett a nyáron a Seres családok találkozóján a strandon 34 rokon társaságában...”

Testvérei nem éltek ilyen szép kort. Lajos öccse 1933-ban jogi diplomát szerzett a szegedi egyetemen; a közigazgatásban és ügyvédi pályán működött. Tóth Ferenc (1910–1976) 1933-ban a szegedi gépipari középiskolában végzett. Ő bérelte a Mindszenti mozit. Ennek államosítása után a vízügyben dolgozott Hódmezővásárhelyen. Nyugdíjazása előtt szívinfarktusban hunyt el.

* * *

Emmike néni most március 23-án délelőtt arra kérte segítőtjét, bejárónőjét, nyisson ablakot, *nem kap levegőt.* Mire az asszony visszafordult az ablaktól, örökre elnyugodott.

Péter László

PÁLYÁZAT

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉS
A HONISMERETI SZÖVETSÉG

az Országos Széchényi Könyvtár
az Országos Levéltár és
az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

támogatásával
2001–2002. évre

„A TUDÁS FORRÁSAI”
címmel országos helytörténeti pályázatot hirdet
ifjúsági és felnőtt kategóriában
amatőr történészek számára.

A PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSI HATÁRIDEJE: 2002. január 31.

Pályázni lehet Magyarország és a Kárpát-medence történetét felölelő bármely helytörténeti témát feldolgozó munkával, amely Magyarország és a határon túli magyarok lakta települések, illetve a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek és kisebbségek (elsősorban XX. századi) ipar-, gazdaság-, művelődés-, politika-, intézmény-, család- és egyháztörténetét dolgozza fel.

A Széchényi Ferenc által alapított első nyilvános közgyűjtemény létrehozásának 200. évfordulója alkalmából a pályázaton *kiemelt témaként* ajánljuk feldolgozásra:

– múzeumok, könyvtárak, levéltárak (közgyűjtemények), falumúzeumok, tájházak, szabadtéri múzeumok, ipari, műszaki, kereskedelmi, mezőgazdasági, képzőművészeti, egyházi és magángyűjtemények, iskolamúzeumok, helytörténeti vonatkozású kisgyűjtemények megalkotásának, működésének története, kiállításainak, gyűjteményeinek bemutatása;

– a közgyűjtemények köré szerveződő baráti körök, egyéb szakkörök, klubok, társaságok, alapítványok bemutatása.

Pályázati feltételek:

– A pályázaton nem vehetnek részt, akik múzeumok, illetve történelemmel foglalkozó tudományos intézetek munkatársai és olyan kutatók, akik a történelem valamely korszakával, illetve ágazatával hivatásszerűen foglalkoznak.

– A pályázat minimális terjedelme 20 gépelt oldal, vagy ennek megfelelő oldalszámú kézirat, illetve számítógépes szedés. A pályázatot a felhasznált források jegyzékével és hivatkozási jegyzetekkel kell ellátni.

– A pályázatra olyan munkák küldhetők be, amelyek helyszíni gyűjtések, történeti, levéltári forrásokon és könyvtári kutatásokon alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

– A pályázatra nem adható be megjelent vagy kiadás alatt álló, más országos pályázaton szerepelt, illetve ott helyezést elért dolgozat.

– A pályázatra mindkét kategóriában beküldhetők egyéni és csoportos munkák. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.

– A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak

Felnőtt kategóriában

I. díj.	II. díj.	III. díj
40 000 Ft	35 000 Ft	30 000 Ft

Ifjúsági kategóriában

I. díj	II. díj.	III. díj
20 000 Ft	15 000 Ft	10 000 Ft

A díjazásban nem részesült, de színvonalas dolgozatokat a bírálóbizottság tárgyutalomban, vagy dicséretben részesíti.

A bírálóbizottság a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretei között a fentiekől eltérhet.

Eredményhirdetés
2002. júliusban
a XXX. Országos Honismereti Akadémián, illetve
a Honismeret 2002/4. számában.

Egyéb tudnivalók:

– Összefüggő munkát részenként nem lehet beadni.

– A pályázó külön lapon közölje nevét, pontos címét (telefonszámát), az életkorát és a foglalkozását.

– A pályázat kiírásának nem megfelelő dolgozatokat nem őrizzük meg. A díjazásban nem részesült, de színvonalas pályázatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában helyezzük el.

– A dolgozatról készült bírálat lektori véleményként nem használható, azt csak külön kérsre, díjazás ellenében tudunk küldeni.

– Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az országos helytörténeti pályázaton.

– A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.

– A díjak odaítéléséről szakmai zsűri dönt, a pályamunkákról készült szakmai bírálatok alapján.

– A pályázat eredményéről írásbeli értesítést csak a díjazottak kapnak.

– A pályázattal kapcsolatban információt kérhetnek a 06-1-327-77-61 telefonszámon *Halminé dr. Bartó Annától*.

– A pályázatot az alábbi címre küldjék:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Adattár
1370 Budapest, Pf. 364.

Budapest, 2001. március

Magyar Nemzeti Múzeum

Honismereti Szövetség

A Néprajzi Múzeum

a Honismereti Szövetség, az ELTE BTK Folklór Tanszéke,
a Magyar Néprajzi Társaság, az MTA Néprajzi Kutatóintézet
és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum támogatásával
2001–2002. évre meghirdeti

a XLVII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatot

Felhívjuk a pályázók figyelmét, hogy továbbra is csak a kiírásban szereplő témakörökben érkezett pályamunkákat tudjuk értékelni és díjazásban részesíteni. A feldolgozásra ajánlott témákat 5 évig minden évben meghirdetjük.

Ajánlott témakörök

1. *Kereszténység 2000 éve – Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon.* Feldolgozásra javasoljuk a napjainkban élő és gyakorolt népi vallásosság, vallási kultusz, illetve gyakorlat különböző formáit (pl. értékrend, egyházi ünnepek, szentek kultusza, halottkultusz, zarándoklat, búcsújárás, fogadott ünnepek stb.). A pályázóknak a feldolgozáshoz többféle megközelítést is tudunk ajánlani.

1. Egy település vagy egy kisebb közösség (egy felekezet) mai népi vallásosságának felmérése.

2. Egy ma jellemző vallási kultusz eseményeinek a részletes bemutatása.

3. Egyéni vagy családi vallásosság és kultusz változatos formáinak feltárása, a vallási élet és kultusz egyéni vagy családi jellegzetességeinek részletes bemutatásával.

Minden esetben – különösen az 1. és 2. megközelítés választása esetén – törekedni kell a kultuszok helyének (pl. templom, kálvária, út menti kereszt, temető, magánházak stb.), időpontjának (a készülődéstől a hazaérkezésig), a kultuszban résztvevő és az azt szervező személyeknek, specialistáknak (búcsúvezető, szentember, előimádkozó, Mária lányok stb.) testületeknek, valamint a kultuszhoz kapcsolódó tárgyakkal, ereklyékkel a részletes bemutatására, megőrkítésére. A bemutatáskor a feldolgozási módszerként a leírást javasoljuk, kiegészítve fotózással, videózással vagy hangzóanyag készítésével.

A téma feldolgozását több útmutató is segíti: *Kérdőív a magyar népi temetők vizsgálatához; Barna Gábor–Nádasi Éva: Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához; Kriston Vizi József: Kérdőív egy község szakrális emlékeiről; S. Laczkovits Emőke: Kérdőív a templomi ülésrend szokásainak összegyűjtéséhez, Kérdőív a temetkezés rendje szokásainak összegyűjtéséhez; Madar Ilona: Kérdőív az Úrvacsora néprajza című témakör tanulmányozásához; Varga Zsuzsa: Szakrális emlékek.*

2. *Az 1848–49-es szabadságharc emlékezete napjainkban (utoljára került meghirdetésre!)* Március 15. megünneplése, emlékműavatás, olvasókörorok és egyletek a két világháború között, 1848 jelenkori emlékezete, emlékei. Az ünnep szimbolikájának változásai: mit tartanak és tartottak korábban fontosnak 1848-ból a megemlékező beszédek, milyen jelképek szerepelnek különösen nagy hangsúllyal. A jelenség megismeréséhez, elemzéséhez a beszédek, az ünnepségek részletes dokumentálását (fotó, videó, hangfelvétel) kérjük.

A téma feldolgozását a „Szempontok az 1848-as népi hagyományok gyűjtéséhez” című útmutató segíti.

3. *Falusi és városi kisközösségek mindennapjai.* Feldolgozásra javasoljuk egy-egy vallási közösség (pl. kiségyházak, szekták), etnikai csoportok, különféle egyesületek (horgász, hagyományőrző, néptánc, városvédő stb.), klubok (nyugdíjas, futball, kosárlabda vagy kézilabda csapat helyi szurkolói csoportja, egy-egy rock-pop zenei együttes klubja stb.), valamint a szórakozással vagy spontán együttlétek alkalmával kialakuló társaságok (kocsma, söröző törzsvendégei, a település diszkójának szerepe a fiatalok életében stb.), egy utca, egy ház, egy emelet lakóinak életét. Írják le tényszerűen ezen kisközösségek születésének és működésének tör-

ténetét, jelezzék hányan tartoznak közéjük, a tagok milyen korúak és neműek, milyen a társadalmi helyzetük. Mutassák be részletesen a közösségek programjait és tevékenységét. Hány-szor, mikor, hol találkoznak; melyek a csoportközösség legfontosabb tárgyai, ereklyéi. Javasoljuk továbbá a közösségi együttlétek egy-egy hétköznapi, illetve rendkívüli, ünnepi alkal-mának részletes leírását és bemutatását, megőrkítését fotóval, videóval vagy hangzó anyag-gal. Kíséreljék meg a hasonló közösségekkel, csoportokkal való viszony és kapcsolat bemutatását.

További témaként javasoljuk egy-egy család történetének, hétköznapi életének feldolgoz-ását. Mutassák be részletesen a családi élet helyszínait (ház, lakás) és annak változását, átalaku-lását, a közös családi életet és tevékenységeit (pl. szórakozás, nyaralás, idősök és fiatalok együttléte stb.), az együtt élők számának, összetételének változásait. Illusztrálják a pálya-munkát minél több fényképpel, esetleg videóval.

Útmutató: *Molnár Mária*: Útmutató családtörténeti vizsgálathoz: Honismeret 1981/2: mel-léklet, *Szenti Tibor*: Szempontok a paraszt önéletrajz-íráshoz: Honismeret 1979/4. 64–64. old. A témakör további részeinek feldolgozását készülő útmutató is segíteni fogja.

4. *Mai tárgyaink története – eszközeik készítésével*. Az eszközeik készítése során töre-kedni kell arra, hogy dokumentálásra kerüljön a kiválasztott lakás vagy annak egy helyisége (ebédlő, hálószoba, nappali, konyha) összes tárgya. Mire, ki(k) és miért használja az adott he-lyiséget és a benne lévő tárgyakat, mely tárgyakat tartanak különösen fontosnak (pl. emléktárgyak), értékesnek, mi ennek az oka és mi a tárgyak története (mikor, kitől kapták-vették, miért tartják fontosabbnak a többi tárgynál, milyen családi vagy egyéni élmények, események kötődnek hozzá). A téma részletes feldolgozását egy részletes útmutató is segíti: *Szarvas Zsu-za*: Gyűjtési útmutató eszközeik készítéséhez – tárgyegyüttesek feldolgozásához.

A téma egy speciális területét jelenti az alváshoz kapcsolódó tárgyak vizsgálata, beleértve azok használatának változását az egymást követő generációk életében. Ehhez az összetett vizsgálathoz (az alvás tárgyai és szokásai) ajánljuk a következő kérdőívet: *Zentai Tünde*: A né-pi alváskultúra emlékei, alvási szokások.

Továbbá javasoljuk a gazdálkodás vagy egy-egy iparos, háziiparos teljes, mai eszközkész-letének felmérését és tevékenységének feldolgozását (az egyes eszközök története a beszer-zéstől a hozzájuk fűződő élményekig, emlékekig). Minden esetben javasoljuk a fényképpel való megőrkítést is!

5. *A településkép és változása a XIX–XX. században*. Egy kiválasztott településen térképek, ar-chív felvételek, felmérések, illetve néprajzi gyűjtés alapján. A témához számos kérdőív és út-mutató áll a gyűjtők rendelkezésére.

Új téma!!

6. *Hadifogság, munkatábor, internálás*. Az események és a történet leírásánál, a történeti ese-mények tárgyalása mellett, részletesen dolgozzák fel egyéni „élményeiket”, a fogság minden-napjait, a sorstársakhoz való viszonyt (barátságok, ellentétek). Munkáikhoz mellékeljenek minél több eredeti dokumentumot (pl. levelezés, a fogságban írt versek vagy az ott készített tárgyak, rajzok!)

Pályázati feltételek

1. A pályázatra nyílt, azon bárki részt vehet, aki néprajzi kutatással hivatásszerűen nem foglalkozik és nem ezeken a területeken szerezte (vagy fogja szerezni) szakképesítését.

2. A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek az ajánlott témákat dolgozzák fel és sa-ját tapasztalaton, helyszíni gyűjtésen, történeti, levéltári kutatáson alapuló eredeti ismeret-anyagot tartalmaznak.

3. Nem adható be a pályázatra megjelent, kiadás alatt álló, más országos pályázatokon részt vett, vagy közgyűjteményben elhelyezett munka, főiskolai, egyetemi szakdolgozat.

4. A pályázatok minimális terjedelme felnőtt tagozatban 25 oldal, ifjúsági tagozatban 10 oldal.

5. A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő évi pályázatra tudjuk besorol-ni.

Egyéb tudnivalók

– Egy pályázatból több pályamunkát is elfogadunk, és több pályázó, vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet.

– Összefüggő munkákat részenként nem lehet beadni, de több különböző munka alkothat lazán összefüggő sorozatot a későbbiek során.

– A pályázatnak tartalmaznia kell a szerző nevét, pontos címét, az életkorát és foglalkozását.

– A pályázók munkáját segítik a különböző témákhoz – szakemberek által – készített útmutatók és kérdőívek. Amennyiben ezek közül valamelyiket felhasználja a gyűjtő, azt a pályamunka elején fel kell tüntetni. A kérdőíveket, útmutatókat a **Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában** személyesen vagy levélben, válaszboríték megküldésével lehet beszerezni.

Cím: 1055 Budapest, Kossuth tér 12.

– A pályázati kiírásnak nem megfelelő dolgozatokat (pl. az előírt minimumnál kisebb terjedelem) nem őrizzük meg. Kivételt csak a magas színvonalúak jelenthetnek, amelyek a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának gyűjteményeit fogják gazdagítani.

– Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton. A megjelent munka két példányát kérjük a Néprajzi Múzeumnak megküldeni. (A dolgozatról készült bírálat nem használható lektori véleményként!)

– A dolgozat beérkezéséről csak megcímezett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.

– A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

Pályadíjak

(a Néprajzi Múzeum tervezi a pályadíjak megemelését)

Felnőtt tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
30 000	25 000	20 000	10 000 Ft

Ifjúsági tagozat:

20 000	15 000	10 000	5000 Ft
--------	--------	--------	---------

valamint dicsérő oklevelek.

A pályázatok benyújtási határideje: 2002. március 1.

Budapest, 2001. március 25.

Néprajzi Múzeum
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Internet: www.neprajz.hu

A XXI. Ózdi Honismereti Pályázat

Ünnepélyes keretek között osztották ki a XXI. Ózdi Honismereti Pályázat díjait a Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház éttermében. A megjelenteket Horváthné Gulyás Erzsébet, az intézmény igazgatója köszöntötte, majd Gázsikné Kovacsics Erzsébet közművelődési főfelügyelő ismertette dr. Veres László megyei múzeumigazgató lektori véleményét a pályamunkákról. Ebben egyebek között leszögezte: „Féltettük a honismereti mozgalmat attól, hogy az idősök eltávozása után nem lesz utánpótlás. Hálaistennek, aggodalmunk nem volt jogos, mert újabb és újabb kutatók léptek az eltávozottak nyomdokaiba, és az országos jelentőségű ózdi honismereti mozgalom sok új fiatal, főleg diák belépésével gazdagodott. Ma már elmondható, hogy az elmúlt évekhez hasonlóan a fiatalok vannak többségben a pályázók közül és ők jelentik a jövő zálogát. (...) Az ózdi honismereti mozgalom évtizedek óta megyehatárokon túli jelentőségű és példát adott más településeknek, hiszen 1996 óta Abaújban, Gömörben és Tokaj-Hegyalján is az ózdi mintát követve hirdetnek meg gyűjtőpályázatokat.”

Az ez évi pályázatra 13 pályamunka érkezett 540 oldal terjedelemben. E munkák közül 5 felnőtt kategóriás és 8 ifjúsági kategóriás pályázat. A témaválasztás széles skálán mozog és újdonság, hogy csupán egy néprajzi munka, a többi történeti, üzemtörténeti, szociológiai témájú. Különösen az ifjúsági pályázók körében kedvelt téma napjaink, illetve a közelmúlt történelme. A pályázat területileg is kiszélesedett, hiszen a 13 pályamunkából csak 6 dolgozat foglalkozik ózdi témakörrel, a többi Sajónémetihez, Borsodnádásdhoz, Szentsimonhoz, Hangonyhoz fűződik.

Eredmények: *Ifjúsági kategória.* I. helyezést ért el *Kovács Livia*, (a József Attila Gimnázium 10/A osztályos tanulója). Dolgozatának címe: A családom élete a két világháború alatt. A dolgozat eredeti források felhasználásával készült, nagyszerűen dokumentált családtörténeti monográfia. Adatközlése, tartalma és számos melléklete alapján kiemelkedően értékes munka.

II. helyezést ért el az ózdi *József Attila Gimnázium 10/F osztályának 12 fős alkotógardája*. Pályamunkájuk címe: Az élő történelmünk. A szerzők feldolgozták 9 ózdi és 5 Ózd környéki egyházközség történelmének jelentősebb állomását.

III. helyezett *Lezák Ádám* (a Bródy Imre Szakközépiskola 10/A osztályos diákja): Rabvágás Sajónémetiben című dolgozata. A szerző, Sajónémeti településtörténetének ismertetése után a keleti palócok körében elterjedt farsangi dramatikus népszokás eredetével foglalkozik.

Felnőtt kategória: I. helyezett: *Vozár Gyuláné* (Gábor Áron Ipari Szakképző Iskola tanára): A Borsodnádásdi Lemezgyár Járműkeréküzeme 1966–1990 között című dolgozata, amely jó példa arra, hogyan lehet interpretálni napjaink ipari vállalkozását.

II. helyezett *Dúl Lászlóné* (a hangonyi általános iskola pedagógusa): Hangony őstörténete a honfoglalástól az 1600-as évekig című munkája. A dolgozat egy lehetséges kiváló helytörténeti tankönyv alapja lehet.

Vozár Gyuláné tanár átveszi az elismerést Malinkó János ügyosztályvezetőtől

A III. helyezést érdemelte ki *iff. Vass Tibor* (előadó): Sportpályák és tornacsarnokok című munkája. Bemutatja Ózd város sportlétesítményeit és sportjának múltját, jelenét.

Az elismeréseket, jutalmakat Malinkó János, ügyosztályvezető adta át a pályaművek készítőinek és azoknak, akik ehhez segítséget nyújtottak. A felkészítő tanárok névsora: *Galkóné Szabó Mária, Konczné Varga Edit, Talián Zoltán, Tuzáné Mák Zsuzsanna.*

Kerékgyártó Mihály

KÖNYVESPOLC

LÉSTYÁN FERENC:

Megszentelt kövek

Lestyán Ferenc erdélyi római katolikus pap, akit – bevallása szerint – először a kényszerűség indított el, majd a lelkesedés vezetett tovább az alatt a csaknem negyven év alatt, amíg könyve íródott, formálódott és végül elkészült. „Nem vagyok sem egyháztörténész, sem fényképész. 1951-ben az egyház felszámolására szervezett vallásügyi bizottság megvonta működési engedélyemet, s jogtalan állami intézkedéssel jelölték ki tartózkodási helyemet. Így a 3500 lelkes karcfalvi plébániáról Désaknára kellett mennem, ahol csak 157 hívem volt. Böven jutott tehát időm, hogy 1955-ig, egy évi megszakítással (börtön), felújítsam a Hittudományi Főiskolán tanultakat s foglalokzom egyébbel is.” – vallja bevezetőjében. Ezeknek az egyik teendőknek gyümölcse lett az a két kötetes mű, amelyet *Megszentelt kövek* címmel, 1996-ban, a millennium jegyében adtak ki Kolozsváron.

A könyv első fejezete a Szent István által létrehozott tíz püspökség legkelebbe fekvő, latin rítusú keresztény egyházmegyéjével, az 1009-ben alapított, Erdélyi Püspökség történetével foglalkozik.

A honfoglalás után, 953-ban az erdélyi Gyula Konstantinápolyban a keleti keresztény hitre tért, melynek nyomán Erdélyben létrejött egy bizánci ortodox térítőpüspökség. Ennek egykori templomára csak utalások léteznek, mivel feltehetően fából készülhetett és így nyomtalanul elpusztult. Szent István király 1003-ban kezdett hadjáratot Gyula ellen, melynek eredményeként, 1009-ben jött létre, a nyugati mintát követő, latin rítusú Erdélyi Püspökség. Ezt, a többi egyházmegyétől eltérően, nem a későbbi központjáról, Gyulafehérvárról, hanem magáról a területről nevezték el, mivel a település a püspökség megszervezésének kezdetén még Gyula hatalmában volt. A Magyarországról és Erdélyből érkező domonkos szerzeteseknek köszönhetően a későbbiek során, a Kárpátok keleti lejtőin, a kunok körében is terjedni kezdett a nyugati kereszténység. A püspöküknek ki nevezett Teodor szerzetes hozta létre, a mai Moldova területén, a Milkovai Püspökséget, melyet a tatárjárás elsöpört ugyan, de a katolicizmus ennek ellenére szórványban továbbra is fennmaradt és egészen a reformáció koráig az Erdélyi Püspökség missziós területévé vált.

Az Erdélyi Püspökségen belül, hasonlóan a többi Szent István-i egyházmegyéhez, nemsokára kialakultak az alsóbb szintű szervezetek is. Erdélyben a XII. századra tizenhárom főesperesség jött létre: a Fehérvári-, a Dobokai-, a Hunyadi-, a Kézdi-, a Kolozsi-, a Krasznai-, a Küküllői-, az Ózdi-, a Szolnoki-, a Telegdi-, a Tordai-, az Ugocsai- és a Szatmári.

Szent István rendelete nyomán, mely minden tíz falut templom építésére kötelezett, kezdtek hozzá Erdélyben is, először fából, majd nemsokára kőből megépítésükhöz. Arra, hogy Erdély területén a középkorban pontosan hány templom állhatott többek között az egykori oklevelekből, a fennmaradt épületek román-, vagy gótikus stílusú kőveiből, illetve azok védőszentjeiről is következtethetünk. Az egyes templomok középkori eredetét bizonyítja a XIV. századi pápai tizedjegyzék is, melyben már több száz erdélyi templom neve szerepelt, utalva ezzel arra, hogy azok ebben az időben már biztosan léteztek.

Lestyán Ferenc kiemeli, hogy sok templom felújításához és újabb építéséhez járultak hozzá a búcsúkból, vagyis a már megbocsátott bűnök után az egyház javára felajánlott pénzekből származó bevételekből. Ezenkívül a misealapítványokból is, melyek bizonyos anyagi juttatás ellenében a lelki üdvösség előre való megváltását ígérték.

A középkori erdélyi templomok, települések pusztulásait számtalan esetben a tatár és török betörések okozták, amelyek még a XVII. század végén és a XVIII. század elején is előfordultak, illetve számos épület esett áldozatul az 1600-as évek elején a Habsburg generális, Giorgio Basta rémuralmának. A XVI. század közepén – a reformáció következtében – Erdélyben egyaránt „bevett” vallásá vált a katolikus, a lutheránus, kálvinista és az unitárius hit. Sok középkori katolikus templom cserélt gazdát, vagyis egy másik kereszt(y)eny felekezet birtokába került, ami számtalan templommegosztási vitához, s ez néhány esetben az épületek pusztulásához is vezetett. Ezek a nézetkülönbségek szerencsére már régen megoldódtak és a jövőre nézve, Lestyán Ferenc szerint, az a legfontosabb, hogy az Erdélyben fennmaradt középkori műemlékeket valamennyi felekezet együttesen gondozza, megbeszélje, hiszen ezek, az ott élők közös múltjának örökségei.

A szerző rövid történeti áttekintése után tizenhárom részre tagolja művének második fejezetét. Ezeket a jelenlegi Erdélyi Püspökség területéhez tartozó „megszentelt köveket”, vagyis ennek középkori eredetű templomait rendszerezi, ismerteti. Mintegy 1083 település 1180 templomát érinti, melyből 888 a mai napig áll, természetesen sok esetben teljes egészében felújítva, átépítve. A szerző emellett azokról a településekről is szót ejt, ahol, ugyan nem maradt fenn templom, de a középkori oklevelek megemlékeznek az ott élő katolikus hívekről. A könyv függelékében – abc sorrendben – összefoglaltak szerint ezekkel a helységekkel együtt több mint 1300 középkori katolikus települést létezhetett Erdélyben. A tizenhárom fejezet része az Erdélyi Püspökség mostani területéhez tartozó tizenhárom egyházkerületet jelöli. A Szent István-i időkben még ezek közé tartozott

Kraszna, Ugocsa és Szatmár egyházmegyéje is, melyek azóta már kiszakadtak a püspökség hatásköréből. Kiegészült viszont a Sepsi alesperesség, a Brassói dékánsg, illetve a Szebeni prépostság és dékánsg területével. A fejezetek először a szerző által megszerkesztett térképvázlatok segítségével mutatják be az illető egyházközségekhez tartozó templomos településeket, illetve az ezeken kívül, az oklevelekben római katolikusként számon tartott községeket. A továbbiakban ezeket, egy-egy egyházkerületen belül, abc sorrendbe állítva ismerteti a szerző, amelyet több mint 1100, általa készített fotóval egészít ki.

A helységekről adott rövid leírások utalnak a községek első okleveles említésére, további történetére, illetve középkori eredetű templomuk, vagy templomaik keletkezésére, átépítésére, későbbi fennmaradására, esetleg pusztulására. Ha az épület még a mai napig fennáll, akkor építészeti sajátosságait is ismerteti a szerző, illetve azt, hogy most melyik egyház tulajdonként funkcionál és mikor, milyen körülmények között került annak birtokába. Mindig utal egy-egy település katolikus egyházi életére is, így például a különböző kolostorok, kápolnák alapítására. A kiemelkedően fontos műemlékekről, mint amilyen például Erdély első kőtemploma, a gyulafehérvári székesegyház, természetesen részletesen tájékoztat a szerző, kitérve alapításának körülményeire, az épület további történetére, illetve a templom mai állapotában megfigyelhető építészettörténeti korszakok nyomaira.

Lestyán Ferenc úgy vall könyve bevezetőjében, hogy ő maga is akkor döbönt rá, hajdan milyen gazdag hálózata létezett az erdélyi középkori katolikus templomoknak, amikor áttanulmányozta Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája* című, az 1900-as évek elején megjelent, több kötetes munkáját. Kádár József könyvéhez hasonló felépítés szerint készült a *Megszentelt kövek*. Ő is rövid leírásokat közöl egy-egy településről, szisztematikusan bemutatva azok első okleveles említését, éghajlatát, terményeit, lakosságát, épületeit, így templomait is. Lestyán Ferenc ezenkívül természetesen még számos művet és forrást felhasznált könyvének megírásakor, így például Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* című munkáját, vagy Entz Géza tanulmányait. A felhasznált szakirodalomra nem csupán könyve végén, hanem egy-egy település ismertetése közben is rendszeresen utal, megteremtve ezzel az olvasó számára a lehetőséget, hogy egy adott témában további lehetséges információkra bukkanhasson.

A *Megszentelt kövek* elsősorban a nagyközönség számára készült. Igen tömören, érthetően és olvasmányosan megfogalmazott munka, mely minden, a témában addig közölt adatot, igyekszik feldolgozni, rendszerezni. Legnagyobb értéke talán az, hogy olyan adatokat rögzít, amelyek tájékoztató és ismeretterjesztő jellegűek lehetnek az érdeklődő olvasóközönség, illetve figyelemfelkeltően hathatnak, kutatási alapul szolgálhatnak a szakemberek számára.

A könyv ugyan, 1996-ban, a honfoglalás 1100-dik évfordulójának alkalmából jelent meg, de most, Szent István király latin rítusú megkoronázásának 1000. évfordulója, vagyis a millenniumi év után, sem kevésbé, vagy még inkább időszerű alkotás. Felhívja a figyelmet, hogy az államalapítás időszakától kezdve az Erdélyi Püspökség aktív szerepet játszott a magyar keresztény egyház életében. Az itt található középkori templomok pedig az erdélyi magyarság 1000 éves keresztény történelmének bizonyítékai, melyekről a szerző a következőket írja bevezetőjének lezárásaként: „...ezek a templomok (...) közös örökségünk kincsei. Bennük és általuk meg kell találnunk, ami a megosztott lelkeket összekapcsolja, hogy népünk biztos reménnyel léphessen át a kereszténység harmadik évezredébe. Ez a remény mindenképpen teljesülni fog, ha templomainknak nemcsak köveihez, hanem ősi szellemi örökségéhez is hűségesek maradunk.”

1996 februárjában alakult meg Kolozsváron az erdélyi építészeti emlékek, köztük a Lestyán Ferenc által „megszentelt köveknek” nevezett templomok, védelmére is a Transilvania Trust Alapítvány. A szervezet feladatai között szerepel ezeknek a műemlékeknek a megőrzése, karbantartása, illetve a rossz állapotban lévő épületek kutatásának, helyreállításának támogatása, függetlenül attól, hogy most melyik felekezet birtokában vannak. Az alapítvány mind szellemi, mind anyagi segítségével révén, azóta már több templom is elkészült. Bízunk benne, hogy még számos értékes eredményt hoz példaadó munkájuk.

Mezősi Kamilla

A szegedi honismeret tudósa

Péter László új könyveiről

Olvasói, tisztelői, barátai idén megkülönböztetett figyelemmel köszöntötték a szegedi helyismeret megbecsült tudósát, a 75 éves Péter László professzort, a város díszpolgárát. Az ereje teljében munkálkodó szellem, a világra nyitott kutató tekintet jellemzi változatlanul ma is, pedig irodalomtörténeti, nyelvészeti, helytörténeti, etnográfiai témájú publikációi hosszú sora áll mögötte, s könyv terjedelmű szerzői bibliográfia tartja számon az alkotói pálya teljesítményeit. Mi sem bizonyítja alkotóerejét jobban, mint az a szemléletes tény, hogy gyors egymásutánban három kottával lépett olvasói elé.

Első publikációi 66 évvel ezelőtt jelentek meg, s belőlük a 21 éves szegedi egyetemista érdeklődésére következtethetünk: Veres Péter, Darvas József, Illyés Gyula, Somogyi Imre könyveit ismertette. Közéleti föllépéseit a Nemzeti Parasztpárt árama fűtötte, gyakran szólalt meg a szegedi ifjúság képviseletében. A korai írások témái között fölfedezük az életre szóló tudományos elkötelezettséget

csírát is; hiszen az Alföld néprajzi és néprajzi kutatásáról, Kálmány Lajosról már 1945-ben, 1946-ban volt érdemi mondanivalója. Nemcsak a helyi orgánumok, hanem az országos szakfolyóiratok – a Magyar Nyelvőr, a Magyarorszag, a Magyar Nyelv, az Ethnographia, az Irodalomtörténet – is rendszeresen közölték írásait. 1947-ben készült el doktori disszertációja Szöreg nyelvjárásának hangtanáról, 1948-ban pedig magyar–latin–filozófia szakból tanári oklevelet szerzett.

A kutatás – tehát a tényfeltárás, az elemzés, az általánosítás – elmélyültséget kívánó csöndjébe beleszólt ugyan olykor a történelem és a politika, de a tanári, a muzeológusi, a könyvtárosi, az egyetemi oktatói kötelezettségek színvonalas teljesítése mellett a tudományt szolgáló Péter Lászlót semmi sem tudta eltéríteni egy tekintélyes életmű létrehozásától. Sokoldalú felkészültsége lehetővé tette, hogy több tudományterület szempontjait érvényesítve interdiszciplináris tanulmányokat alkosson, hogy képes legyen az összetett jelenségek, így a helyi társadalom-, irodalom-, nyelv- és népművelés elemző vizsgálatára. Azt mondhatjuk tehát: Péter László a *honismeret tudósa*, s ezzel nem kevesebbet állítunk, mint hogy átfogó művelője egy komplexitása miatt sajátos tudományterületnek.

Nincs itt terünk az életmű számbavételére, a 2000-ben és 2001-ben megjelent három legújabb könyv rövid bemutatására szorítkozhatunk csupán. Ezekből is kirajzolódhatnak azonban a szerző érdeklődésének, vizsgálati módszereinek és szemléletének jellemzői. Gyűjteményes kötetekről van ugyanis szó, amelyekben tematikai kapcsolódásuk okán kerültek be régiebb és újabb írások. Az ilyen gyűjtemények felettébb tanulságosak, mert alkalmat adnak az alkotói hozzáállás állandó és változó elemeinek tanulmányozására. Emellett a *betakarítás* igényét is teljesítik, hiszen az időben és a publikációs térben szétszórtodott termés most közös asztalra kerül, alkalmat kínálva a mennyiségi és a minőségi értékbecslésre.

2000 nyarán az Argumentum Kiadó gondozásában jelent meg *József Attila nyomában* címmel válogatott írásainak negyedszázad oldalas kötete. Az irodalomtörténész, azon belül a filológus és a textológus, szól belőle. Az egybegyűjtött közlemények 1954 és 1998 között keletkeztek, és időrendben sorakoznak e válogatásban. Terjedelmi okok magyarázzák, hogy néhány, a teljes kép szempontjából fontos tanulmány – köztük a *József Attila Szegeden* című – kimaradt belőle, de így is megítélhető a szerző hozzájárulása költőnk életművének alaposabb megismeréséhez. A könyv abba a sorozatba illik – noha külleme (sajnálatosan) ezt nem erősíti meg –, amely a szerző által különös kedvvel és szakértelemmel tanulmányozott írókról szól. 1997-ben *Tömörkény világa*, 1999-ben *Móra műhelyében* címmel adta ki cikkeinek és tanulmányainak gyűjteményét, s minden bizonnyal jön még a Juhász Gyulával foglalkozó írások gyűjteménye. Íme, a Péter László által legalaposabban ismert négy alkotó, akiknek tanulmányozásában szerzőnk a jövőben is megkerülhetetlen marad.

Vajon nem marasztalható-e el a témaválasztásnak ez a lokális, tájhoz kötődő természete? A József Attila-tanulmányok példásan cáfolják a beszükülés gyanúját, s példázják a helyi kiindulású vizsgálódások értelmét, pozitív szerepét. A szerző a makói múzeum igazgatójaként kezdte gyűjteni a költő pályaindulásának helyi dokumentumait, s a József Attila filológia azután ezekre a nagy értékű feltárásokra támaszkodhatott. József Attila és Juhász Gyula viszonyáról, a makói diákok körülvevő világról, a szegedi, a vásárhelyi, a kiszombori kapcsolatokról nem lenne teljes képünk ezek nélkül a közlemények, adalékok nélkül. Az eddigi legteljesebb szintézis, Szabolcsi Miklós monográfiásorozata ékesen igazolja, mennyire fontosak az irodalomtörténet számára a helyi „apróságok”. Hiszen egyfelől a költői eszközök megválasztásának és megértésének forrásai lehetnek az apró motívumok, másfelől a tartalmi elemek, a gondolkodásmód gyökerei ismerhetők meg a mikrovilág jellemzőiből.

Péter László kutatómunkájának filológiai hozama mellett nem kevésbé jelentős a költői életmű értékeléséhez való hozzájárulása. Tájékozottságát akkor ismerjük meg igazán, amikor a József Attiláról szóló publikációkhoz szól hozzá recenzióiban. Van ugyanis hozzátennivalója József Jolán, Révai József, Forgács László, Bóka László, Vágó Márta, Török Gábor, Szabolcsi Miklós és mások József Attila-képehez, kitűnően ismeri a kritikai kiadás problémáit, a költő életrajzában és alkotásainak összefüggéseit, s megvan az esztétikai, nyelvészeti fölkészültsége a versek árnyalt értelmezéséhez. Ezért tud esszéiben, adatközléseiben egy-egy új szempontot adni valamely probléma megoldásához, legyen szó akár világnézeti, akár szóhasználati szintű kérdéssről.

Amikor évekel, évtizedekkel ezelőtt keletkezett irodalmi tanulmányt tesz közzé valaki, óhatatlanul összemérik azt a legfrissebb eredményekkel. Tisztában van ezzel Péter László is, amikor utószavában megjegyzi: „tudom, hogy egy-egy kérdésben nem én mondtam ki az utolsó szót, sőt bizonyára tévedtem is”. Mégis: ez a válogatás meggyőző róla, hogy a mából visszatekintve is megfontolásra készítetnek ítéletei. Érdemes volt a különböző fórumokon közreadott mondanót így együtt a kortársaknak és az utókornak bemutatni, mert egyfelől problémátörténeti dokumentumként szolgál, másfelől a szegedi egyetem irodalomtörténész professzorának eredményeit, a József Attila-kutatásban végzett érdemeit bizonyítja, s a költő megértéséhez ma is hozzásegíti az olvasót.

Alig fél évvel a József Attila-írások megjelenése után a Tiszatáj Könyvek sorozatában, *Olasz Sándor* szerkesztésében, kiadták Péter László irodalmi tanulmányainak további 440 oldalas gyűjteményét *Kívül a körtőlésen* címmel. A címadás Móra példáját követi, akinek egyik gyűjteményes kötetét *Túl a Palánkon* címmel adták ki a Szegeden túlmutató tematikára célozva. S ha eddig a helyismeret oldaláról méltattuk a szerző irodalomtörténeti ered-

ményeit, ezúttal arra figyelhetünk föl, miképp járul hozzá az egyetemes magyar irodalom alaposabb ismeretéhez.

A kötet négy tematikai egysége az alkotó érdeklődésének tág látóhatárát emeli ki. Legelőbb elvi-elméleti kérdéseket tárgyaló dolgozatokat olvashatunk, melyek közül különösen a szellemtörténeti irányú értelem bemutatása emelkedik ki. Azután az *Örökhatárok* ciklusa, a megelőző nemzedékekkel foglalkozó tematikai rész következik. Időben Bornemisza Pétertől Csáth Géza életművéig, megközelítésmódban és műfajban pedig a filológiai részletek megvilágításától, a forráskutatáson és műelemzésen át a vitairatig terjed a skála. Ady Endre kapott ebben a részben kiemelt nyomatókat. A harmadik egységbe a kortársakról szóló írásokat válogatta a szerző, s olvasatunk szerint kiemelendők a Kassákról, Szabó Lőrincről, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Radnóti Miklósról szóló gondolatok. Végül nemcsak a körtöltésen, hanem az országhatáron is túl szárnyal a figyelem, s többek között Ivo Andrija a vizsgálgatás tárgya.

Eljátszhatunk a gondolattal: mire jutott volna Péter László, ha korábban (s nem csak a rendszer-változás után) jut egyetemi katedrához. Főlkészültsége, elemzőkészsége, ítélőképessége több tanári nemzedéknek adhatott volna gazdag útravalót. Az eddig megjelent gyűjteményes munkák közül a *Kívül a körtöltésen* mutatja meg leginkább az irodalomelméleti-irodalomtörténeti irányú adottságok és lehetőségek tágaságát. Pedig az irodalom világához számítható fölklór témaköre nem is fért már el ebben a válogatásban. Korántsem beszélhetünk azonban *elmulasztott* lehetőségekről. Péter László ugyanis – Németh Lászlóhoz hasonlóan – képes volt a gályapadból is laboratóriumot formálni.

Nemcsak ez a válogatás tanúsítja a hasznosan, termékenyen eltöltött éveket, hanem életműsorozatának korábbi darabjai is: a *Szegedi örökség* (1983), a *Szerette Város* (1986), a *Szöregi délutánok* (1994), a *Mindörökké Szeged* (1997), a *Szegedi sereg-számla* (1999) is. Ezeknek sorát gazdagítja a 75. születésnap óta *Az ezeréves Szöreg* című 365 lapos gyűjtemény, amelynek cikkei és tanulmányai a legszűkebb pátriába vezetnek.

Hétéves kora (1933) óta él Péter László ezen a településen, amely most már Szeged része, s az apai házat alakította Tusculánumává, alkotóműhelyévé. Szilárd fundamentumra építhette fizikai és szellemi otthonát, s ez a könyvekkel benépesített környezet akkor is óvó menedék, munkára serkentő háttér lehetett, amikor a hivatalosság (és olykor a szakma) felől méltatlan bánásmód jutott neki osztályrészül. A Szöreghez való hűség a helyi értékek föltárásához és fölmutatásához vezette el, s a most köteté formált közleményekből a helyismeretnek (még az 1977-ben kiadott, Péter László mellőzésével szerkesztett településmonográfia tartalmához képest is) kiemelkedően gazdag alapműve jött létre.

Ezek az írások több évtized termékei, a belőlük összeállított könyv – természetesen – nem lehet monografikus igényű kalauz, a rendszeresség az anyag elrendezésében mutatkozik meg csupán. Kárpótolja azonban az olvasót a stílus oldottsága, a szerzőnek a tárgyalt témákban való otthonossága, valami olyan *emberi* többlet, amely a Szöreggel való ismerkedést személyes üggyé teszi. A tartalomjegyzék és a névmutató a tájékozódást nagyban elősegíti, a képeslapokból válogatott illusztrációk pedig a szemléletességet fokozzák. Helyismereti műként hívjuk hát fel a figyelmet erre a könyvre.

Néhány általánosabb történeti probléma vizsgálata után a helynevek külön tematikai egységet alkotnak, s példázják a szerző névtani felkészültségét. A község és a két főutca nevének magyarázata mellett a bel- és a külterület néhány más helyének megjelölése is foglalkoztatja. *Emlékek* címmel következnek ezután a történeti ismeretek; többek között a templom, a tó, a műemlékek, a szélmalom, a híres szöregi kertészet, a szerb népesség jellemzése. Külön egységbe rendeződnek az 1848/49-es vonatkozású közlemények, hiszen a szöregi csata messze elvitte a település hírét. Igen kedves része a kötetnek az *Arcok* című ciklus, ahol a község jeles személyiségein át mutatja be nekünk Péter László a szöregi társadalmat. A cserkészzel kapcsolatos közlőnivalókat külön csoportosította a szerző, majd pedig *A közelmúlt* cím alatt az 1918 utáni események, tudnivalók jelennek meg. Kitűnő összefoglalás a *Szöreg története dátumokban* című kronológia.

Úgy érezzük, Péter László mindent tud szűkebb pátriájáról, s jeles esemény, hogy ezt a tudást most egybegyűjtve adta át polgártársainak. A helybeliek meg is értették ennek a kiadványnak a jelentőségét, hiszen anyagi támogatásukkal is elősegítették a megjelenését. A szerző számára is elégtétel, hogy írásait együtt láthatja s adhatja át az utókornak. A 75 éves tudós szöregi dolgozószobájából azonban még további művek kirajzása várható. A honismeret eredményeinek gazdagításán munkálkodó Péter Lászlónak tehát továbbra is jó egészséget, alkotókedvet kívánunk. Könyvei – ne feledjük! – nemcsak egy tekintélyes életpálya dokumentumai, hanem az alkotás követendő példái is egyben.

Kováts Dániel

BALOGH MIHÁLY-SZABÓ SÁNDOR: Felső-Kiskunság–Dunamellék

Helyismereti olvasókönyv – írják a kötet szerzői szerényen zárójelbe téve a könyv lényegét kifejező műfaji megnevezést. Az utóbbi három-négy évben, amióta a honismeret elkötelezett híveiben felerősödött a hit, hogy a helyismeret egyszer elfoglalja méltó helyét az iskolai tanításban, gomba

módra megszaporodtak a téma oktatását segítő kiadványok. Készültek lakóhelyismereti munkafüzetek, irodalmi olvasókönyvek, tankönyvnek nevezett, de hivatalosan tankönyvvé nem nyilvánított kötetek. Közös vonása mindegyiknek, hogy íróik a felnövekvő nemzedéknek szánták, attól a megszállott lokálpatriotizmustól vezéreltetve, amely a „kedves kis hazáról” felhalmozott minden ismeretet szeretne átadni az ifjúságnak. A bizakodó honszeretetet és tanítási vágyát felmutató kötetek közül a Felső-Kiskunság–Dunamellék két pedagógus munkája. *Balogh Mihály* és *Szabó Sándor* nem csupán széleskörű és alapos ismereteiket foglalták kötetbe, a sorok mögött a kiemelésekben, egy-egy fejezet tagolásában, az ellenőrző kérdésekben egyformán érződik a tanítási tapasztalat.

A könyv az első átlapozás során felkelti az érdeklődést, legyen az lapozgató diák, vagy éppen a padosorkból már kinőtt szülő. A változatos tagolás, és a jól válogatott képanyag vonzzák a szemet. A rövid, olvasmányos fejezetek azokat is lekötik, akik talán nehezebben szánják rá magukat egy helytörténeti könyv elolvasására.

Az már a „kis haza” szeretetéből adódóan magától értetődik, hogy Szabó Sándor természetrajz „leckéi” előtt Petőfi Sándor: Az Alföld című költeményét olvashatjuk kedvcsinálóként. A szerzők jó érzékkel választották kötetindító versnek a Kiskunsághoz ezer szállal kötődő Petőfi verset.

A természetrajz bemutatására három nagy fejezetet szánt Szabó Sándor. Az elsőnek „*A Thetya tengertől* az »*Aranyos-szegletig*«, már a címe is érdeklődést kelt, hasonlóan a kisebb egységek címadásához: „*Vulkánok a talpunk alatt*” vagy „*A mi Kis-Dunánk, a Bakér*”, a másik nagy fejezetből az „*Idő, bagdány, kuneső, délibáb*”, és sorolhatnám. A talán nem ismert szakszavak tömör magyarázata a lap alján azonnal elolvasható, pl. szikso = szóda = Na₂CO₃, de magyarázatot kap a „*bagjuszcsatorna*” és a „*bagolyköpet*” is.

E három nagy egységet követi Balogh Mihály tollából a történeti rész az őstörténetől az I. világháborúig. A kisebb „leckékre” bontott fejezetek címfelsorolása nem fér egy könyvismertetés terjedelmébe. Közülük néhányat mégis idéznem kell, hogy érzékeltessem a szerző mennyire sikeresen törekedett a címadásban a változatosságra, a helyi sajátosságok előrevetítésére, az érdeklődéskeltésre. A honfoglalást megelőző korszakból említem az „*Ember a Duna-Tisza közén*”, és „*Az avarok. A kumbábonyi fejedelmi sír*” címeket. Kiemelten foglalkozik a szerző a kunokkal, a gazdaságra és életmódra napjainkig ható jászkun redempcióval. A Kiskunság mezővárosai sorában Kunszentmiklós mellett Szabadszállás, Fülöpszállás és Lacháza mezővárosokról önálló fejezetekben olvashatjuk el a legfontosabb tudnivalókat.

A „*Forradalom-szabadságharc-Petőfi*” nagy fejezetben ismerkedhetünk a táj emberének a mentalitásával, azokkal az eseményekkel, amelyek a régióban történtek. A forradalom nagy vívmánya, a népképviselet emberközelibbé válik Petőfi képv.

selőválasztási kálváriájának ismeretében. Érdekes és hiteles olvasmány „*A szülőhely-vita*”, vagy a *Petrovicsék Szabadszálláson*” fejezet.

A könyv utolsó történelmi szakasza a kiegyezéstől a világháborúig tárgyalja a táj népének életét. A szerző foglalkozik a Jászkun Kerület (és nem Jászkunság!) utolsó évtizedével és megszűnésével, amelyről máshol – csak a helyismereti órán tanulhatnak, tanulhatnak az iskolások, ha a tantervben lenne ilyen óra.

A nyolc nagyobb történelmi fejezet után a szokásokról írott résssel zárul a „*tananyag*”. Valójában a néprajzi és nyelvészeti vonatkozások helyi sajátosságai olvashatók itt. Balogh Mihály ír a néprajzról, a tájszólásról és a tájnyelvről, s lám Petőfi költszete belopakodik – nagyon helyesen – a nyelvjárási példák közé is, „*Hírös város az aafódon Kecskemét...*” című verse az ő-ző nyelvjárás irodalmi megőrkítése. Megtudhatjuk mire mondják Kunszentmiklósban, hogy „*pipölle*”, s itt kapnak helyet az évszázadokon át megőrzött helynevek etimológiai elemzése. Olvashatunk a viseletről, az emberi élet fordulóinak eseményeiről és a kiskunsági verbunkosokról, természetesen helyi dalszöveg közlésével színesítve az ismeretanyagot.

Minden nagy fejezetet tömör összefoglalás zár le, s minden kis egységet ellenőrző kérdések követnek. A tipográfia újabb lehetőséget adott a kiemelésekre, a tudnivalók alá- és fölerendelésére. A szakszavakra, helynevekre, a legfontosabb helytörténeti adatokra, személynevekre félkövér betűk hívják fel a figyelmet. A kiegészítő olvasnivalók apróbb betűkkel szedettek. Azok, akiknek kíváncsiságát a könyv felkeltette, az ajánlott irodalom segítségével további ismereteket szerezhetnek a két szomszédos régió könyvben és a valóságban egymást átszövő történetéről.

A könyvismertetés terjedelme korlátai nem engedik, hogy további részletekre irányítsam a figyelmet, el kell olvasni, újból és újból lapozgatni, felfedezni a kis hazát a nagy hazában, ahogyan Balogh Mihály írja a bevezetőben. Magam is csak ajánlani tudom minden érdeklődőnek olvasmányként, a jövődombeli helyismereti könyvet íróknak módszertani útmutatóként, követendő példaként. Bizzunk benne, hogy e kiváló helyismereti és pedagógia munka elfoglalja méltó helyét a régió oktatásában, s talán ismét ráirányítja a figyelmet a helyismereti tanárok szükségességére, a helyismereti tanórák lehetőségeire. (Baksai Sándor Református Gimnázium, Kunszentmiklós, 2000.)

Bánkiné Molnár Erzsébet

Zenta monográfiája I.

2000 karácsonyára vehették kézbe a olvasók a Zenta Monográfia első kötetét, amelyet *Szloboda János* az Előszóban tudományos-népszerűsítő műként határoz meg. A főszerkesztő ismertette, mi-

lyen előzmények után jelenhetett meg a kiadvány, és a szerzőkön kívül, kik vállaltak tevékeny szerepet az előmunkálatokból.

A nemrég elhunyt *Dobos János* írta meg a Zenta történetének kutatása című fejezetet. *Urbán János* A természeti földrajz című fejezetben bemutatja a község földrajzi helyzetét, a földtani viszonyokat, a domborzatot, az éghajlatot, a levegő hőmérsékletét és páratartalmát, a légnyomást, a szélviszonyokat, a csapadékok, a határ talajtípusait, a talaj és talajképző tényezőket, a vízrajzot, a talajvizet és végül a Tiszát. *Guelmino János* ismerteti a táj élővilágát, a különböző élőhelyeket, az ezeken élő növény és állatfajokat. A Tiszát bemutató alfejezetben a 2000. évi elvárososulási beszámoló. Az azóta elhunyt *Szekeres László* munkája: Zenta a régészeti leletek tükrében című rész. Ismerteti a korábbi régészeti feltárásokat, a lelőhelyek térképen ábrázolja. A kevés lelet miatt következtetéseit kénytelen a régió ásátásainak eredményei alapján levonni.

A történeti rész a középkortól kezdve 1919-ig mutatja be a város fejlődését. *Dobos János* beavatja a kötet laikus olvasóit, hogyan lehet egy lakott hely történetét kutatni, a fennmaradt forrásokból milyen következtetéseket lehet levonni, a később felfedezett források hogyan módosítják a korábban megrajzolt képet. Zenta első okleveles említése 1216-ból való, de csak későbbi átiratban maradt fenn. *Dobos* ismerteti a város nevének eredetére vonatkozó feltételezéseket. A településen kolostor állt, a tatárok feldúlták, de a XIV. században újrateremtették. Zenta és a környék tulajdonosa a budai Szent Péter káptalan volt. 1506-ban II. Ulászló a mezővárosnak civitas rangot adományozott. A török 1526 őszén foglalta el először, többször is feldúltá, de újrateremtették, csak városi rangját veszítette el. Ezen időszakban magyar tulajdonosra is volt. 1686, az első zentai csata után osztrák szolgálatban álló szerb katonai tábor állt, majd újabb szerbek települtek be. 1697. szeptember 11-én, a híres (második) zentai csatában foglalták vissza a várost a törököktől. 1702-től a határőrvidék része lett a város, a kuruc csapatok két alkalommal is feldúlták. 1751-ben, Mária Terézia rendeletére került vissza a vármegyéhez, ekkor a szerb határőrök egy része kitelepült.

A Zenta a Tiszai koronakerületben (1751–1848) és a forradalom és a polgári átalakulás kora (1848–1918) fejezeteket *Pejín Attila* írta. A település oppidum rangot kapott, magyarok és szlovákok települtek be. 1774-ben szűntek meg a görögkeleti szerbek korábbi kiváltságai, a bírói tisztséget felváltva töltötték be, az előjárók fele szerb magyar volt. 1791-ben koronabirtokká vált, 1800-ban pedig új, a korábbi kiváltságokat összefoglaló oklevelet kapott. A XIX. századtól megkezdődött a polgárosodás folyamata, a lakosság pedig vagyoni helyzete alapján egyre jobban differenciálódott. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharcban az itt élő magyarok és szerbek más-más oldalon harcoltak. A neoabszolutizmus alatt felszámolták a feudális rend maradványait, de a kiegyezés

után megindult fejlődés ellenére Zenta nem tudott kitörni a mezőváros-parasztváros kategóriából.

A rendezett tanácsú városban fejlődött az infrastruktúra, a mindig meglévő vallási különbségek mellett inkább a vagyoni, társadalmi helyzet differenciálta a lakosságát, és ez tükröződött a lakóhely szerinti elkülönülésben is. A békés években elindult „zentaivá válás”-t megakasztotta az I. világháború. A háborúban az etnikai különbségek határozták meg a zentaiak részvételét a küzdelmekben.

A monográfia terve 40 éve született. Lelkes kutatók több előtanulmányt készítettek. A legújabb háború körülményei között a zentai csata 300 éves évfordulójára még nem, a millenniumra azonban sikerült befejezni és megjelentetni. A kötet szerzői zentaiak. A szerkesztők munkáját nehezítette, hogy a munka során két szerző is meghalt, az ő korábbi tanulmányaikon már nem volt mód változtatni. A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Illyés Közalapítvány, és Zenta község önkormányzata. (Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta, 2000.)

G. Tóth Ilona

Két népzenei kiadványról

Önismeretünk egyik fontos összetevője a népzene – és ezen belül a népdal. Hagyományos szellemi műveltségének gyűjtése, feldolgozása és publikálása napjainkban is még jelentős eredményeket mondhat magáénak.

Fehér Zoltán tanár, népzenekutató két kiadványának célja a kalocsai Sárköz térségben még ma is fellelhető élő népzenei anyag bemutatása. E két kötet *Dusnok* és *Bátya* község népzenejének jelentős részét tartalmazza. A szerző munkásságának fontos része ma is e térség népzenejének szeretettel, hozzáértéssel és kitartással való gyűjtése és gondozása.

2000-ben jelent meg *Fehér Zoltán: Šumo, šumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos* vagy című munkája a Kalocsai Múzeumbatárók Köre kiadásában, amely *Dusnok* népzenejét mutatja be. A könyvet a kalocsai Sárközben fekvő, többnemzetiségű *Dusnok* településről szóló bevezető tanulmány nyitja meg. A falu földrajzi sajátságai mellett *Fehér Zoltán* *Dusnok* életének, etnikai közösségeinek nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem kulturális szempontból való kapcsolatáról, egymásra hatásáról, és ennek népzenejében való megjelenéséről szól. Külön elemzi az itteni népzenei sajátságait, más tájegységek kimutatható zenei hatásait, jellemzi a kötet fejezeteinek dallamait, azok eredetét, keletkezésének, előadásának körülményeit, jellegzetességeit. A szerző komoly szakudásról tesznek tanúságot a dallamokhoz fűzött tudományos magyarázatok, elemzések. Leírja a gyűjtés körül-

ményeit, melyet érdekes dokumentációs anyag egészít ki – külön táblázatba rendszerezve a gyűjtés mennyiségi mutatóit. Fehér Zoltán a konkrét adatok mellett nagy tisztelettel és szeretettel ír az adatközlőkről is.

A dallamokat rendszerezve közli, két nagy fejezetre osztva: I. Rác szövegű dalok, II. Magyar szövegű dalok. Ezen belül kisebb csoportosításban, típus szerint elrendezve található meg azokat, külön az alkalomhoz kötött és alkalomhoz nem kötött csoportosításban.

A kötet szerkesztésének külön érdeme a téma szerinti rendszerezés. Az első nagy csoportba tartozó mondókák, gyermekdalok dalai között találunk gyermekjátékok, altatót és csúfoló dallamot, és a hozzátartozó gyermekjátékok leírását is. A lakodalmas dalok, a sirató, a jeles napok dallamai, a disznótoros ének, a katekizmusi ének és az öt hír és csúfoló dallam mind a község gazdag népzenei világáról árulkodik. Az alkalomhoz nem kötött dallamokat a következő csoportosításban találhatjuk meg a kötetben: A lírai dalokon belül katonadalok, szerelmes dalok és mulatódalok. Az epikus dalok című fejezet balladákat, rabénekeket tartalmaz.

A dallamokat rövid magyarázatok, jegyzetek egészítik ki a népdalok előadásairól, típusáról, szerkezetéről, tartalmáról, majd a kötet végén Zenei útmutató címmel a népdalok hat szempont szerinti (sorszerkezet, szótagszám, ambitus, kadencia, hangsor és megjegyzés) tudományos elemzését táblázatba foglalva találjuk meg. A kották alatt szinte minden esetben megtaláljuk a szöveg magyar megfelelőjét is, illetve az adatközlő magyarázatait, ismertetőjét.

A könyvhöz Szegedi Ágnes, Dusnok polgármestere írt ajánlást.

Fehér Zoltán és Fehér Anikó munkájának címe: BÁTYA NÉPZENÉJE. A kötet 1993-ban jelent meg Kecskeméten, 200 dallamot tartalmaz. Az önélet-rajzi adatokkal színesített bevezetőrész a kötet gondosan és tudományosan összeválogatott dallamainak forrásanyagáról, a gyűjtés körülményeiről, a kötet megszületéséről szól. Külön fejezetet szentelnek a szerzők a többféle etnikai csoport által lakott Bátya község múltjának, jelenének részletes leírására, írnak a népcsoportok egymásra hatásáról mind nyelvileg, mind zeneileg. A bányai nép zenei élete című fejezetben a község énekeit és hangszeres népzenejének jellegzetességeit, előadási alkalmait, a falu szokásait mutatják be egy-egy kedves történettel fűszerezve.

A dallamokat a következő fejezetek szerint rendezték a szerzők: Régi és régies szerkezetű újabb keletű dalok; Új stílus; Gyerekjátékok, táncdallamok, mulató és ivónóták; Siratók, siratóparódia, katekizmusi énekek, hangutánzók, anekdoták dalamai. A dalok után a dallamutató négy szempont szerint elemzi azokat: szerkezet, kadencia, ambitus, szótagszám.

A gyűjtemény dalainak nagy része magyar, kb. egyharmada rác szövegű, de akad olyan is, mely-

nek egyik versszaka rác, a másik magyar, vagy akár egy versszakon belül is jelen van a kétnyelvűség.

Mindkét kötet dallamainak nagy része új stílusú, de akad régi is. Mind tartalmilag, mind külalakilag szépen, világosan megszerkesztett formában, néhány képpel díszítve tárja elénk Dusnok és Bátya még ma is élő népzenejének egy kis szeletét.

A kötetek népzenei jelentőségük mellett fontos néprajzi mondanivalót is hordoznak, így művelődéstörténeti és kulturális szempontból is érdekelendők. Ezekre a szempontokra a könyvek előszavában utalásokat találhatunk. Külön érdeme a szerzőnek, illetve szerzőpárosnak, hogy eddig szinte ismeretlen tájegységre, illetve annak kulturális értékeire hívja fel a figyelmet.

Gelencsér Ágnes

URBÁN MIKLÓSNÉ:

Móra István élete és munkássága

Régi adósságot törleszt Kiskunfélegyháza, amikor a millennium évében megjelenteti Urbán Miklósné szép könyvét, a Móra István életét és munkásságát bemutató bibliográfiát. Adósságot az idősebb testvérről, az Illyés által „meltatlanul nem emlegetett derék magyar tollforgatónak” nevezett Móra Istvánnal szemben, akinek saját jogán is figyelemre méltó életműve mindezidáig feltáratlan volt. Az igény a teljes szellemi hagyaték számbavételére már korábban is megfogalmazódott, de kielégítése csak most valósult meg annak a folyamatos értéktéremtő tevékenységnek a részeként, amellyel a Petőfi Sándor Városi Könyvtár és a Móra Ferenc Közművelődési Egyesület hosszú idő óta jelen van a város kulturális életében.

Ám a vállalkozáshoz szükség volt egy olyan szakemberre, mint Urbán Miklósné, aki a helytörténeti és bibliográfusi munkának ismert és a szakma által becsült elkötelezettje. Önálló kiadványként vagy kötetben megjelent helytörténeti és személyi bibliográfiai rendszeres helytörténeti könyvtárosi tevékenységének eredményei: a *Helyismereti bibliográfia 1882–1971-ig* (1971), a *Kiskunfélegyháza történetének válogatott bibliográfiája* (1985) vagy a Fekete Jánosról (1990), Balanyi Béláról (1994) és Mezősi Károlyról (1996) készült munkák után most újra bizonyította: a bibliográfus az az egyedülálló tevékenységet folytató, önzetlen kutató, aki felbecsülhetetlen szolgálatot tesz könyve használójának, a másik kutatónak – legyen az érdeklődő olvasó, feladatot vállaló diák, az életművet tanulmányozó tanár vagy tudományos munkát végző irodalomtörténész. Mert mindegyik jól használható könyvet vehet a kezébe, olyant, amelyben a szerzőnek a kötet fölépítésére vonatkozó korrekt útmutatásai segítik és előfejes megoldás könnyíti a tájékozódást.

Az időrendi közlés alapján összeállított bibliográfiát tekintélyes számú, 1005 tétellel szerkezetileg két nagy egység adja – módszertanilag következetesen alkalmazva a Péter László által ismertetett (Könyvtáros, 1987/1. 17–19. old.) létező személyi bibliográfiák egyik típusát –, amely két nagy időrendben közli az alkotótól való és az alkotóról szóló irodalmat. Az első rész tartalmazza az író-költő-pedagógus Móra István munkáit, függetlenül attól, hogy azok önállóan vagy időszaki kiadványokban, tanulmányokban jelentek-e meg. Az analitikusan feldolgozott önálló kötetek egyes írásai alatt ott vannak a korábbi megjelenések vagy későbbi utánközlések lelőhelyei, felvállalva ezzel a hozzáférhetőségről adott tájékoztatást is. Fontos információ például az olvasónak, hogy a 234. tétel, az 1898-as *Atyámfiai* című kötet 21-es részszámmal ellátott elbeszélését (*Síró seb*) megtalálhatja az 1979-ben kiadott *Hazaemlékezésekben* (szerk.: Péter László), vagy a 14-es számú írást (*Szüzenkezés*) az 1971-es *Föld és mag* című kötetben (szerk.: Bori Imre). Az újra- vagy utóközlések jelölése és az írások közötti tartalmi összefüggések jelzése egyébként végig érvényesül a bibliográfiában.

A feltárt anyag szám szerint jelentősebb hányada hazai és határon túli újságok, napi- és hetilapok, folyóiratok hasábjain jelent meg: egy pillantást vetni a feldolgozott időszaki kiadványok jegyzékére, hogy beigazolódva lássuk azok sejtéseit, akik már korábban figyelmztettek a rejtőzködő életmű nagyságára. Az egyes tételek a formamegjelölésen (vers, próza) kívül szükség szerint közlik a versek első, illetve utolsó sorait, a prózai írások esetében pedig rövid annotációk tájékoztatnak a cím tárgyáról. A művek leírása után kaptak helyet a rájuk vonatkozó kritikák, ismertetések a megjelenés szoros időrendjében.

A második rész a Móra István életét, munkásságát érintő tanulmányok, cikkek bibliográfiai regisztrálása. Önmagában is érdekes olvasmány, mert nyomon követhető általa az író recepciója fogadtatásának története 1885–1999-ig, a feldolgozás és a befogadás folyamatának olyan hangsúlyos mozzanataival, amelyek éppen e bibliográfia megszületéséhez vezettek. Gondolok itt Dongó Orbán (906), Illyés Gyula (929), Mezősi Károly (933), Péter László (867, 941, 968), Szeli István (945), Fazekas István (952, 976), Fekete János (977, 993, 1000) írásaira, a teljesség igénye nélkül jelölve meg a tételezőket.

A gondosan tipografizált könyvben jól kezelhető, egységes (a címeket, a személy-, földrajzi-, testületi neveket és a tárgyszavakat egyetlen betűrendbe sorolódó), alosztást is alkalmazó mutató segíti a bibliográfiában való keresést. A kötet marandó értékei mellett eltörpülnek a valószínűleg elgépelésből adódó apró hibák. Ilyenek az Életrajzi adatok című fejezet elütései, a Bevezető utalása Móra Ferenc István bátyjának dedikált „Könnyes könyv” című verskötetére, amely mind az első

(1920), mind a második (1921) kiadásban régies helyesírással *Könnyes könyvként* jelent meg. S ilyen az újvidéki Fórum által 1971-ben kiadott válogatás, amely a második fejezetben és a 865. tételben *Föld és mag*, a 243. tétel utánközlésekre vonatkozó hivatkozásaiban *Föld és Mag* címen szerepel.

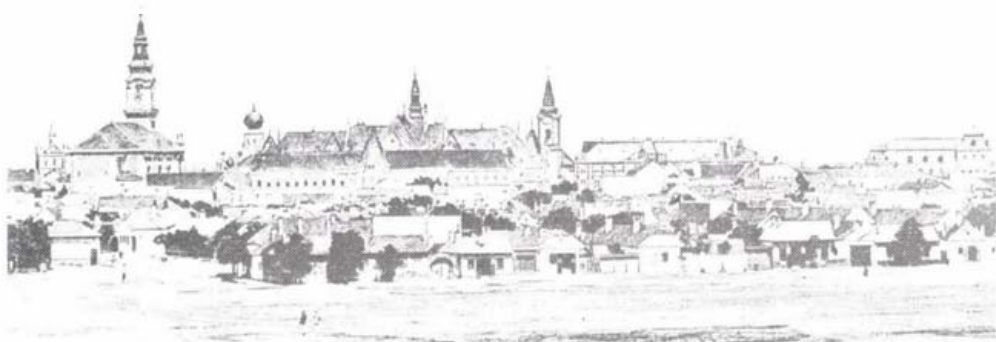
Urbán Miklósné könyve nem csupán bibliográfia. Szándéka szerint képet is ad az író-költő-pedagógus Móra Istvánról a legfontosabb életrajzi adatok közlésével rövid, de tanulmányértékű pályaképpel, a melléklet dokumentumainak, fotóinak közreadásával s nem utolsósorban azzal a reprezentatív szövegválogatással, ami a bibliográfiát követi. Elégge nem hangsúlyozható ennek a szándéknak a fontossága, hiszen a célt, a Móra István-i hagyatékkal foglalkozók körének kiszélesedését, az író munkásságának a köztudatban való elterjedését, illetve az életmű újrafelfedezésének sikerét szolgálhatják. S szolgálják is. A pályakép kiemelt hangsúllyal követi a nagy szakmai felelősséggel végzett és széles körben elismert tanári munka alakulását, a sokoldalú irodalmi jelenlét korabeli és későbbi fogadtatását a különböző nézetek utóközlésével. Az OSZK kézirattárának dokumentumai, valamint levéltári és polgári iskolai iratok mutatnak rá az életmű eddig feltáratlan mozzanataira. Ezek beszélnek a hivatalos felkérésre a magyar nyelv tanításának módszertanáról értekező, a Köznevelési Minisztérium megbízásából tankegyházi munkát végző vagy a Jókai-köteteknek az iskolai könyvtári állományba vételéről véleményét író Móráról.

A reprezentatív szövegválogatásban szerepel az *Egyedül* című vers, amellyel 1886-ban először lépett az ifjú költő a nyilvánosság elé a Félégyházi Hírlap hasábjain, s első könyveinek olyan félégyházi vonatkozású írásait mint a *Félégyházán* (Földszint) és a *Dajkám* (Atyámfiai). Az utóbbi kötet *Párbaj* című novellája, amely felé megkülönböztetett figyelemmel fordult az irodalomtörténet Móríciz kapcsán. Péter László az alaphelyzetre és néhány motívumra vonatkoztatva vizsgálja a *Barbárok* érintkezési pontjait a Móra-novellával (különös tekintettel a „veres juhász” figurájára), Szeli István pedig a Móríciz-mű egy lehetséges modelljét látja benne.

Péter László, Bori Imre, Mezősi Károly, Fekete János, H. Tóth Tibor között írásai kiválóan alkalmasak azoknak a nem lebecsülendő értékeknek a felmutatására, amelyek az életmű és a recepció irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi vonatkozásait is láttatják. Szellemi izgalmat keltenek az olvasóban a keresésre, író és műve megismerésére, amelyhez segítségül kínálkozik a tiszteletet érdemlő odaadással és nagy munkával készült bibliográfia. A szerző ezzel a könyvészeti szempontból is szép kiállítású, a beltartalomhoz méltó külsejű kötettel megtette az első marandó lépést a Móra István-i életmű újrafelfedezésé és megőrzésé felé. (Kiskunfélegyháza, 2000.)

Dr. Luchmann Zsuzsanna

Képek a régi Kecskemétről

Ára: 200,- Ft

A kalocsai főszékesegyház

